

Urbanizam i arhitektura Varaždina u 15. i 16. stoljeću

Peškan, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:247042>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Ivana Peškan

**URBANIZAM I ARHITEKTURA VARAŽDINA U
15. I 16. STOLJEĆU**

Doktorski rad

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Ivana Peškan

**URBANIZAM I ARHITEKTURA VARAŽDINA U
15. I 16. STOLJEĆU**

Doktorski rad

Mentor

dr. sc. Milan Pelc, znan. savj.

Komentor

izv. prof. dr. sc. Laris Borić

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Ivana Peškan

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor: dr. sc. Milan Pelc znan. savj.

Komentor: izv. prof. dr. sc. Laris Borić

Datum obrane: 29. rujna 2021.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, povijest umjetnosti

II. Doktorski rad

Naslov: Urbanizam i arhitektura Varaždina u 15. i 16. stoljeću

UDK oznaka: 711.4(497.5Varaždin)“14/15“

Broj stranica: 290

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 144/0/0

Broj bilježaka: 532

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 155

Broj priloga: 144

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. dr. sc. Vladimir Peter Goss, prof. emeritus, predsjednik
2. dr. sc. Milan Pelc, znanstveni savjetnik, član
3. doc. dr. sc. Danko Dujmović, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. dr. sc. Vladimir Peter Goss, prof. emeritus, predsjednik
2. dr. sc. Milan Pelc, znanstveni savjetnik, član
3. doc. dr. sc. Danko Dujmović, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Ivana Peškan

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Scientific Advisor Milan Pelc, PhD

Co-mentor: Associate Professor Laris Borić, PhD

Date of the defence: 29 september 2021

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, history of art

II. Doctoral dissertation

Title: Urbanism and architecture of Varaždin in the 15th and 16th century

UDC mark: 711.4(497.5Varaždin)“14/15“

Number of pages: 290

Number of pictures/graphical representations/tables: 144/0/0

Number of notes: 532

Number of used bibliographic units and sources: 155

Number of appendices: 144

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor Vladimir Peter Goss, PhD, chair
2. Scientific Advisor Milan Pelc, PhD, member
3. Assistant Professor Danko Dujmović, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor Vladimir Peter Goss, PhD, chair
2. Scientific Advisor Milan Pelc, PhD, member
3. Assistant Professor Danko Dujmović, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Peškan**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Urbanizam i arhitektura Varaždina u 15. i 16. stoljeću** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. listopada 2021.

Veliku zahvalnost dugujem dr. sc. Milanu Pelcu koji je pristao biti mojim mentorom i svojim velikim znanjem pomogao uobličavanju ovoga rada. Erudicija, strpljenje i usmjeravanje profesora Pelca doprinijeli su znanstvenoj razini doktorske disertacije.

Željela bih najiskrenije zahvaliti dr. sc. Larisu Boriću na pomoći koju mi je pružio tijekom dokorskog studija.

Veliku zahvalnost dugujem Lady Jadranki Beresford-Peirse i zakladi The International Trust for Croatian Monuments na pomoći prilikom istraživačkog dijela izrade doktorske disertacije.

Poštovana Lady Jadranka Beresford-Peirse je stalni izvor nadahnuća u mom profesionalnom radu i na tome joj iskreno zahvaljujem.

Posebnu zahvalnost dugujem i cijeloj svojoj obitelji na stalnoj podršci bez koje izrada ovoga rada ne bi bila moguća.

Sadržaj:

<u>1. Uvod</u>	1
<u>1.1. Predmet istraživanja i cilj rada</u>	1
<u>1.2. Metodološki postupci i način istraživanja</u>	2
<u>1.3. Pregled najvažnije literature i izvora uz osvrt na stanje istraživanja</u>	6
<u>2. Povijesni, društveni i kulturni okvir</u>	15
<u>2.1. Povijesni počeci Varaždina</u>	15
<u>2.2. Varaždin i povijesne prilike u kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom 15. i 16. stoljeća</u>	16
<u>2.3. Kultura pisane riječi u gradu i regiji</u>	19
<u>2.4. Kiparstvo i slikarstvo – umjetnička produkcija 15. i 16. stoljeća u Varaždinu i okolici</u>	22
<u>3. Urbanizam Varaždina – nastanak i urbanistički razvoj grada do početka 17. stoljeća</u>	26
<u>3.1. Gestrateški položaj Varaždina</u>	26
<u>3.1.1. Najvažniji vodeni tokovi varaždinskoga kraja</u>	26
<u>3.1.2. Prometna mreža varaždinskoga kraja tijekom povijesti</u>	30
<u>3.2. Urbanizam Varaždina od srednjega vijeka do 16. stoljeća</u>	32
<u>3.2.1. Ulice i trgovi „unutarnjega“ grada – urbanizam Varaždina unutar gradskih obrambenih zidova</u>	37
<u>3.2.2. Varaždinska predgrađa tijekom 15. i 16. stoljeća</u>	44
<u>3.3. Graditelji i graditeljstvo u Varaždinu u 15. i 16. stoljeću</u>	47
<u>4. Crkvena organizacija na području Varaždina i njegove okolice od 13. do 17. stoljeća</u>	65
<u>4.1. Župe Varaždinskoga arhidakonata</u>	65
<u>4.2. Crkveni redovi i samostani</u>	66

<u>5. Sakralna gradnja na upravnome području grada Varaždina – župne i samostanske crkve i područne kapele – pretpostavljeno stanje tijekom 15. i 16. stoljeća</u>	70
<u>5.1. Sakralna gradnja u gradu Varaždinu</u>	70
<u>5.2. Okolica Varaždina – upravno područje grada Varaždina u 15. i 16. stoljeću</u>	86
<u>5.3. Sakralne građevine i građevinski sklopovi izvan upravnoga područja Varaždina – zona međusobnih utjecaja</u>	93
<u>6. Kompleks Staroga grada</u>	97
<u>6.1. Povijesni pregled – vlasnici, župani, kaštelani i kapetani utvrde</u>	97
<u>6.2. Analiza arhitekture Staroga grada</u>	100
<u>7. Obrambeni sustav – zidovi i bedemi grada Varaždina u 15. i 16. stoljeću</u>	126
<u>8. Građevine u povijesnoj jezgri grada Varaždina s očuvanim građevinskim tragovima iz 15. i 16. stoljeća</u>	132
<u>9. Zaključak</u>	148
<u>10. Izvori i literatura</u>	155
<u>11. Sažetak</u>	175
<u>12. Summary</u>	177
<u>KATALOG – PRILOZI - ILUSTRACIJE</u>	179
<u>13. Varaždinski lapidarij – katalog arhitektonske kamene plastike iz 15. i 16. stoljeća</u>	180
<u>14. Prilozi</u>	230
<u>14.1. Kartografski prikazi i vedute</u>	230
<u>14.2. Arhitektonski snimci</u>	236
<u>14.3. Crteži</u>	248
<u>14.4. Fotografije</u>	249
<u>15. Popis priloga</u>	280
<u>16. Biografija i bibliografija</u>	288

1. Uvod

1.1. Predmet istraživanja i cilj rada

Varaždin je tijekom svoje povijesti, a posebice u ranome novom vijeku, bio značajno regionalno središte kao prometni, trgovačko-obrtnički, crkveni i vojno-politički centar. Jednako tako, Varaždin je istaknuti centar umjetnosti, arhitekture i urbanizma sjeverozapadne Hrvatske. To njegovo značenje u vremenu kad Varaždin doživljava nagli uspon i transformacije urbano-prostornoga tkiva i njemu pripadajuće arhitekture – povezane s događajima na povijesnoj i političkoj pozornici vremena – s povijesno-umjetničkoga gledišta ostalo je gotovo neistraženo. Izostanak sustavnoga rada na interpretaciji predbaroknih slojeva Varaždina u duhu suvremenih znanstvenih spoznaja i metoda, bio je poticaj istraživanju i izradi doktorske disertacije.

Istraživanje u ovome radu bilo je usmjereno detaljnoj analizi razvoja urbanoga tkiva Varaždina u 15. i 16. stoljeću, čiji su temelji postavljeni tijekom srednjovjekovnoga razdoblja. Tijekom izrade ovoga rada istraženi su razmjeri u kojima je specifična vojna, politička i gospodarska situacija tijekom 15. i 16. stoljeća uvjetovala razvoj grada i utjecala na njega kao i na razvoj njegove okolice. Nadalje, radom se prezentira kakvi su bili odnosi urbane transformacije i građevinske i umjetničko-obrtničke produkcije prema ključnim aspektima i potrebama gradskoga života.

U tom sklopu analizirana je arhitektura vezana uz određene funkcije grada u stoljećima velikih političkih mijena. Pažnja je bila usmjerena i analizi prijenosa i širenja modela i obrazaca u arhitekturi, urbanizmu i umjetničkom obrtu, dakle oblicima kulturnoga transfera i umjetnicima koji u njemu sudjeluju.

Istražila se uloga naručitelja i njihova povezanost s drugim žarištima umjetničke produkcije u širem okruženju, primjerice vlasnika Staroga grada koji su bili najznačajniji naručitelji. Kontekst naručitelja stambene arhitekture, arhitektonske plastike i umjetničkoga obrta u Varaždinu i cijeloj kontinentalnoj Hrvatskoj prije 17. stoljeća je velika nepoznanica. U pisanim izvorima o gradu Varaždinu nema podataka o naručiteljima kao ni o vlasnicima stambenih građevina prije 17. stoljeća. Komparacija s drugim kontinentalnim gradovima je teška jer su predbarokni slojevi slabo istraženi. Građevinske intervencije u vremenu od 17. do 21. stoljeća prekrile su većinu ili sve eventualne ostatke ranije gradnje. Istraživanja su moguća jedino invazivnim metodama i vezana su uz građevinske radove.

Naglasak je stavljen i na istraživanje transformacija pojedinih arhitektonskih oblika, u smislu analize promjena koje se događaju u tipologiji i stilu tijekom 15. i 16. stoljeća.

Glavni je cilj istraživanja da se analizom i interpretacijom arhitekture, urbanizma i povijesnih vrela prepoznaju i protumače determinante razvoja, mijena i transformacija u urbano-prostornome tkivu i arhitekturi Varaždina tijekom 15. i 16. stoljeća. Istraživanjem se, osim toga, pokušao dati odgovor na pitanje kakva je bila uloga Varaždina kao regionalnoga centra na područje koje je obuhvaćeno utjecajem njegova središnjeg položaja u smislu uprave, ali i razmjene širenja arhitektonsko-stilskih paradigmi (kasna gotika, renesansa), kulturnoga transfera, migracije graditelja i širenja umjetničke i obrtničke produkcije na prijelazu srednjega u rani novi vijek, odnosno kasne gotike u renesansu.

1.2. Metodološki postupci i način istraživanja

Predmet istraživanja ove doktorske disertacije pisani su izvori i materijalna svjedočanstva urbanoga razvoja Varaždina na prijelazu iz srednjega u rani novi vijek. Pritom su detektirane promjene kroz koje je prolazilo urbano tkivo grada tijekom 15. i 16. stoljeća, na temeljima postavljenima tijekom srednjovjekovnoga razdoblja. Neke od tih promjena i danas su sastavnice urbanoga identiteta grada. Istraživanje je podrazumijevalo obradu i analizu urbanih cjelina (utvrđena rezidencija „Stari grad“, fortifikacijski objekti, civilno naselje, prostori gradskih funkcija, poput trga s vijećnicom itd.), arhitekture, arhitektonske dekoracije i predmeta umjetničkoga obrta povezanih s arhitekturom u navedenome razdoblju. Metodološku bazu na kojoj se gradi studija varaždinske povijesti i umjetničke baštine čine dva značajna djela. Studija Milana Preloga *Poreč - grad i spomenici* je jedna od najznačajnijih sinteza hrvatske povijesti umjetnosti o jednome gradu, njegovoj povijesti i umjetničkoj baštini.¹ Vrijedno Prelogovo djelo, nastalo kao rezultat obrade i sistematizacije dokumentacijskoga materijala, proučavateljima i tumačima hrvatske urbane baštine, već više od pola stoljeća, predstavlja znanstvenu paradigmu. Kao metodološku bazu za vlastita istraživanja preuzeti su ključni elementi Prelogove studije - prezentacija grada u kulturnome krajoliku koji ga okružuje, povijesna kontekstualizacija i isticanje povijesnih činjenica važnih za njegov razvoj. Nakon toga slijedi analiza urbanističkoga razvoja i analiza pojedinačnih spomenika.

¹ MILAN PRELOG (2007.)

Drugo metodološki djelo značajno je knjiga Anđele Horvat *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*. Djelo je objavljena doktorska disertacija autorice, napisana uz mentorstvo Milana Preloga i Ljube Karamana.² Njezina radnja obrađuje povijesno-umjetnički materijal Međimurja čija je građa do tada bila uglavnom nepoznata i u znanstvenome smislu neobrađena. S obzirom na to da je predbarokna arhitektura Varaždina slabo istražena, u metodološkom smislu ta je građa slična onoj s kojom se bavila Anđela Horvat u Međimurju. Prvi korak u istraživanju bilo je kritičko proučavanje i valorizacija postojeće literature. Za tematiku istraživanja bilo je nužno primijeniti interdisciplinarni pristup i osim literature koja se bavi povijesno-umjetničkim istraživanjem navedenoga razdoblja, proučiti radove s područja povijesti, arheologije, geografije, kartografije. To je pomoglo u definiranju podloge za izradu osnovnoga rastera urbanističkoga tkiva Varaždina i evidenciju građevina za koje je dosadašnjim istraživanjima utvrđeno ili se predmnijevalo da sadrže elemente gradnje 15. ili 16. stoljeća. Istraživanje *in situ* uključilo je pregled i analizu svih povijesnih građevina koje se nalaze unutar gradskoga perimetra iz toga razdoblja. Uz glavne ulične pravce koji su još od početaka razvoja grada činili njegovu urbanističku okosnicu, nalaze se građevine koje u većoj ili manjoj mjeri sadržavaju oblikovne elemente predbaroknoga razdoblja.

Radeći kao konzervator za nepokretna kulturna dobra za područje Varaždinske i Međimurske županije svakodnevno nadzirem radove konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, obnove i rekonstrukcije povijesnih građevina. Kada graditeljskoj obnovi prethode konzervatorsko-restauratorska istraživanja, izrada konzervatorske studije i stručna ekspertiza, sa stajališta povijesti umjetnosti može se ispravnije dokumentirati, analizirati i vrednovati pojedine povijesne slojeve prije odluke o konačnoj prezentaciji.

Zbog fragmentarno očuvanih slojeva 15. ili 16. stoljeća na građevinama na području varaždinske povijesne jezgre, oni se često dokumentiraju i rekonstruiraju samo u stručnim elaboratima. Recentnije izgrađeni i bolje očuvani povijesni dijelovi u konačnici se prezentiraju. Istraživanja, koja kao konzervatori provodimo na građevinama prije njihove obnove, izuzetno su značajna za dokumentiranje predbarokne – srednjovjekovne i renesansne arhitekture. Iako s metodološke strane konzervatorski nadzor može imati nedostatke, ipak omogućuje uvid u dijelove građevine koji su vidljivi vrlo kratko vrijeme tijekom obnove.

² ANĐELA HORVAT (1956.)

Tijekom nadzora nad građevinskim zahvatima, kojima ne prethode konzervatorska istraživanja, vrlo često nailazi se na starije građevinske slojeve koje se dokumentira pažljivom izradom fotografske dokumentacije i bilješkama u dosjeu pojedine građevine koji je pohranjen u Konzervatorskome odjelu. Veća količina dosad nepoznatih i neobjavljenih nalaza potaknula je pokušaj njihove sistematizacije i analize.

Tijekom pripreme ovoga rada provedena su detaljna istraživanja građevina u povijesnoj jezgri grada Varaždina da bi se detektirali i istražili predbarokni slojevi. Za svaku građevinu proučena je povijesna i arheološka dokumentacija. Pregledani su povijesni kartografski prikazi da bi se eventualno rekonstruirao izgled građevine tijekom 15. ili 16. stoljeća. Sastavni dio istraživanja je, također, bilo kompletiranje dokumentacije o pojedinim građevinama. Ukoliko postoji, proučava se arhitektonski snimak postojećega stanja.

Osobito je bilo značajno proučiti tlocrtnu dispoziciju građevina u svim etažama što daje važne podatke o rasporedu prostorija, debljini zidova, eventualnim pregradnjama i druge detalje koji mogu poslužiti u interpretaciji i stručnoj obradi pojedine građevine.

Istraživanjima vezanima uz pisanje ovoga rada obrađena je dostupna sačuvana graditeljska baština nastala tijekom 15. i 16. stoljeća na području grada Varaždina i njegove okolice.

Kompletni objekti u visinskim, tlocrtnim i oblikovnim gabaritima iz vremena nastanka ostali su očuvani u rijetkim slučajevima, ali analizirane su grupe istovrsnih graditeljskih elemenata tipičnih za arhitekturu 16. stoljeća na području Varaždina. Za potrebe izrade ove disertacije istraženi su i analizirani dekorativni arhitektonski detalji – bifore i portali, kao i oblikovanje dvorišnih pročelja na varaždinskoj utvrdi i gradskim stambenim kućama. Također su istražene građevine u naseljima u okolini Varaždina, koja su u prošlosti gravitirala Varaždinu, a većina gravitira i danas.

Na nekim građevinama unutar povijesne jezgre Varaždina provedena su konzervatorska istraživanja, a izrađena dokumentacija čuva se u arhivima Ministarstva kulture i Hrvatskoga restauratorskog zavoda. Većim dijelom ona još nije stručno obrađena i prezentirana javnosti. Obrada takve dokumentacije sastavni je dio ovoga istraživanja. Primjerice, jedna od ključnih urbanih dijelova unutar povijesne jezgre Varaždina s jasno očuvanim elementima gradnje 15. i 16. stoljeća je varaždinska utvrda Stari grad. Na utvrdi su provedena konzervatorsko-restauratorska istraživanja, izrađena je projektna dokumentacija i izvedeni su radovi obnove i prezentacije, ali do sada nalazi istraživanja nisu sustavno obrađeni, valorizirani niti objavljeni.

Istraživanjima provedenima za potrebe ovoga rada istražene su građevine i urbanizirana okolica Varaždina, odnosno naselja gdje postoje očuvani građevinski i oblikovni elementi koji se mogu povezati s građevinskom produkcijom u Varaždinu. Tako se u ovome radu na temelju provedenih istraživanja dobio – koliko je moguće – cjeloviti pregled kulturnoga krajolika varaždinskoga područja u razdoblju 15. i 16. stoljeća.

Tijekom istraživanja analizirane su sličnosti i razlike u gradnji sakralnih i profanih objekata tijekom 15. i 16. stoljeća u Varaždinu. Rezultati su uspoređeni s ostalim gradovima sličnoga regionalnog značaja.

Važan dio istraživanja bila su studijska putovanja. U Generallandesarchivu u Karlsruheu proučena je slikovna građa važna za izučavanje nekadašnjega obrambenog sustava Varaždina, od kojih je najznačajniji prikaz Varaždina 1568. godine autora Daniela Specklina.

Istražujući biografiju i djela arhitekta Domenica dell'Aglija provedeno je studijsko putovanje sjevernom Italijom, sve do Scarie, arhitektovoga rodnog mjesta. Proučena je arhitektura gradova koji se nalaze u blizini, od kojih su najznačajniji Como, Bergamo, Verona i Padova, gdje je očuvano bogato kulturno naslijeđe iz razdoblja renesanse.

Također je pregledan gradić Palmanova čiji je tlocrt u obliku zvijezde s devet krakova projektirao Vincenzo Scamozzi. Obilaskom Palmanove može se dobiti uvid u izgled idealnoga grada – tvrđave 16. stoljeća. Uspoređujući Varaždin i njegov obrambeni pojas koji su rasli i razvijali se organski – prema mogućnostima i potrebama grada, Palmanova, s druge strane, pokazuje težnje u gradnji obrambene arhitekture specifičnoga povijesnog trenutka.

Gradovi južne Austrije, a osobito Graz, Bad Radkersburg i Fürstenfeld pregledani su detaljno i obiđeni nekoliko puta tijekom izrade ove disertacije. U Grazu je Domenico dell'Aglio ostvario najmonumentalnije djelo gradačke renesanse, štajerski parlament – Landhaus. Oblikovanje pročelja Landhausa, s pravilnim ritmom nizanja bifora i trifora na uličnoj strani i rastvaranjem dvorišnih pročelja superponiranim arkadama bilo je osnova za razne inačice i razrade tih osnovnih tema koje nalazimo širom Štajerske, ali i u Varaždinu. Bad Radkersburg i Fürstenfeld imaju sačuvane obrambene sustave što omogućuje uvid u izgled utvrđenoga grada u 16. stoljeću. Unutar obrambenih zidina Bad Radkersburg ima, kao i Varaždin, sačuvane dijelove arhitekture 15. i 16. stoljeća. Međutim, kao i u Varaždinu, stariji slojevi vidljivi su samo u dijelovima očuvane kamene plastike – biforama i portalima.

Komparativne primjere za izučavanje varaždinske arhitekture 15. i 16. stoljeća nalazimo i u Sloveniji, osobito Ptuj, Ptujskoj Gori i Mariboru. U crkvi sv. Marije u Ptujskoj Gori nalazimo

iste klesarske oznake na klesanim kamenim dijelovima, kao i u varaždinskome Starom gradu. U Ptuju i Mariboru komparirano je oblikovanje gradske vijećnice s varaždinskom.

Studijska putovanja obuhvatila su i sve hrvatske gradove u kojima je zabilježeno djelovanje Domenica dell'Aglija, ali i kasnijih arhitekata granice – Sallustija Peruzzija i Francesca Marmora. Pregledani su Koprivnica, Ivanić-Grad i Križevci. Nažalost, obrambena arhitektura 16. stoljeća u tim gradovima očuvana je vrlo fragmentarno, samo je u Koprivnici očuvan dio bedema i rekonstruirana ulazna kula. Glavni komparativni primjeri za varaždinsku arhitekturu 15. i 16. stoljeća očuvani su izvan Hrvatske.

Nakon izvršenih istraživanja, uslijedila je interpretacija nalaza, dokumentacije i dostupne građe. Utvrđeno je stanje svake građevine, izvršena stilska i tipološka analiza i kontekstualizacija. Nastojalo se utvrditi naručitelje i autore (arhitekta/graditelja ili graditeljske radionice). Detaljni pregled građevina omogućio je barem djelomičnu rekonstrukciju urbanističkoga razvoja i graditeljske produkcije tijekom 15. i 16. stoljeća s ažuriranom urbanom mapom Varaždina kao srednjoeuropskoga grada sa specifičnim geopolitičkim smještajem. Komparativna analiza istodobne arhitekture u široj regiji bilo je polazište za spoznaju novih stilskih i tipoloških veza na geografskom području u kojem Varaždin igra ulogu primatelja i prenositelja kulturnih poticaja.

1.3. Pregled najvažnije literature i izvora uz osvrt na stanje istraživanja

Arhitektura 15. i 16. stoljeća u Varaždinu, njezin razvoj i osobitosti, nisu do sada sustavno i cjelovito istraženi i valorizirani s gledišta povijesti umjetnosti. Pojedini su eminentni povjesničari umjetnosti provodili istraživanja na spomeničkoj baštini kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka i njihovi radovi temelj su za sistematizaciju i daljnja istraživanja. Ovdje svakako treba navesti Anđelu Horvat, Ivy Lentić-Kugli i Miru Ilijanić kao najznačajnije predstavnice povijesnoga i povijesno-umjetničkoga istraživačkog rada na području Varaždina.

Pisani izvori

Pregled dosadašnjih spoznaja i istraživanja valja započeti povijesnim dokumentima i izvorima. Jedan od važnih izvora za istraživanje povijesti Varaždina edicija je koju je 1942. godine pokrenuo Zlatko Tanodi: *Poviestni spomenici Slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina* (prvi svezak izdan je 1942. godine, a drugi 1944. godine).³ Seriju su nastavili Josip Barbarić i

³ ZLATKO TANODI (ur.) (1942.); ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT (ur.) (1944.)

suradnici pod nazivom *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina* (prvi svezak izdan je 1990. godine), u sklopu koje je do danas objavljeno 13 svezaka isprava i zapisnika gradskoga poglavarstva, od sredine 15. do prve polovice 18. stoljeća.⁴ Iz ovih isprava iščitavaju se vijesti iz svakodnevnoga života i različiti razlozi zbog koji su žitelji Varaždina izlazili pred suca. Za povijesno-umjetničku analizu arhitekture značajno je što su u zapisnicima navedeni planovi i narudžbe vezane za obnovu gradske vijećnice.

Kanonske vizitacije 17. stoljeća, nastale između 1638. i 1698. godine, vrijedan su i najraniji detaljni izvor podataka o sakralnoj arhitekturi, izgledu interijera i liturgijskoj opremi na području Varaždina i njegove okolice. Opisi u kanonskim vizitacijama pomažu u pokušaju rekonstrukcije izgleda sakralnih građevina tijekom 15. i 16. stoljeća. Primjerice, navodi u kanonskim vizitacijama vezani uz opremu župne crkve sv. Nikole ukazuju na bogatu opremu pokretnoga blaga crkve. Također su navedeni materijali kojima su građene kapele sv. Vida, sv. Mihovila i sv. Trojstva. Svi ti podatci upotrijebljeni su kod analize sakralne baštine na području Varaždina.

Kartografski izvori

Povijesni kartografski prikazi varaždinskoga kraja i vedute grada Varaždina važna su građa za analizu njegova urbanističkog razvoja. Svi kartografski prikazi i vedute nastali prije rušenja obrambenoga gradskog zida pomažu u istraživanju urbanizma i razumijevanju odnosa Varaždinske gradske jezgre i njegovih predgrađa. Taj se odnos vrlo malo mijenjao od izgradnje zidina do njihovoga rušenja početkom 19. stoljeća.

Za izučavanje kartografske građe vezane uz Varaždin i njegovu okolicu značajno je nekoliko izdanja. Knjiga koju je priredio Ljudevit Krmpotić *Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća* izuzetan je doprinos istraživanju izvještaja vojnih graditelja u habsburškoj službi koji su po službenoj dužnosti između ostalih hrvatskih utvrda i utvrđenih gradova pohodili i Varaždin.⁵ Osim tekstualnoga dijela, kartografski materijal objavljen je u odličnoj rezoluciji i velikom formatu prikladnom za analizu najznačajnijih kartografskih prikaza. Veličina formata i jasnoća prikaza ovoga izdanja doveli su do toga da Austrijska nacionalna knjižnica u Beču, istraživače upućuje na ovo izdanje i originali koji se tamo čuvaju više nisu dostupni. Slična je situacija i u Generallandesarchivu u Karlsruheu, gdje se istraživače,

⁴ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.); JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1991.)

⁵ LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.)

isto tako, upućuje na Krmpotićevu knjigu. Ipak, tamo je još uvijek moguće dobiti originale na uvid što je iskorišteno za potrebe istraživanja vezanih uz izradu ovoga rada.

Izuzetno je značajna bila izložba *Kartografija Varaždina* postavljena u Gradskome muzeju u Varaždinu 2009. godine s pripadajućim katalogom.⁶ Knjiga Mirele Slukan Altić *Povijesni atlas gradova – Varaždin* daje popisanu i obrađenu najznačajniju slikovnu i kartografsku građu.⁷

Tijekom istraživanja vezanih uz izradu ovoga rada pregledana je opsežna kartografska dokumentacija. Ona se sastoji od planova i veduta Varaždina nastalima u rasponu od 16. do 20. stoljeća. U nastavku se navodi samo najviše upotrebljavana slikovna građa koja je bila ključna za izvođenje zaključaka o urbanističkome razvoju grada i o datacijama i razvoju pojedinačnih građevina.

Jedan od prvih kartografskih dokumenata na kojem je prikazan Varaždin je osuvremenjena Ptolomejeva *Geografija* koju su u prvoj polovici 16. stoljeća priredili Martin Waldseemüller i Sebastian Münster.⁸ Nadalje, na karti Wolfganga Lazusa iz 1556. godine koja se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu prikazana je čitava sjeverna Hrvatska, a Varaždin je označen kao središnje županijsko mjesto. Iz vedute Varaždina koja je iscrtana na karti prikazan je grad opasan zidinama i okružen kanalima s vodom. Prikazana su također veća i manja naselja u okolici Varaždina.⁹ Pregledom arhivske građe koja se čuva u Generallandesarchivu u Karlsruheu, tijekom istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada, pronađeno je više kartografskih prikaza varaždinskoga kraja, ali i cijele sjeverozapadne Hrvatske, nastalih tijekom 16. i 17. stoljeća.¹⁰ Varaždin je svugdje prikazan u formi svojevrsnoga riječnog otoka, sa svih strana zaštićen bedemima i vodom koja je kanalima dovedena iz Drave. Najvažniji među planovima i najstariji među njima je prikaz *Varaždin u Slavoniji 1568. godine* autora Danijela Specklina (prilog K-1). Autor ovoga prikaza bio je kartograf i arhitekt, a njegov plan grada Varaždina najstariji je prikaz područja utvrde, tlocrta bedema oko utvrde i tlocrta bedema koji okružuju

⁶ MILJENKO LAPAINE (ur.) (2009.)

⁷ MIRELA SLUKAN ALTIĆ (2009.)

⁸ MILJENKO LAPAINE (2009.), 11.

⁹ MILJENKO LAPAINE (ur.) (2009.), 78.

¹⁰ Ovim planovima i kartama služili su se izborni knez Hermann od Baden-Badena koji je bio predsjednik Dvorskog ratnog vijeća od 1682. do 1689. godine i Ludwig Wilhelm od Baden-Badena, vrhovni zapovjednik Slavonske krajine od 1689. godine. MIROSLAV KLEMM, (2009.), 86.

grad. Označeni su mostovi preko obrambenih jaraka i kule. Ostale pojedinosti unutar grada nisu prikazane. Utvrda je prikazana tlocrtno, ali vrlo stilizirano.

Tijekom 17. stoljeća nastalo je više kartografskih prikaza varaždinske okolice. Tada je u Varaždinu radilo nekoliko vojnih topografa koji su skicirali teren i projektirali vojne fortifikacije. Njihovi prikazi pomažu u interpretaciji stanja varaždinskoga urbanizma i tijekom prethodnoga stoljeća. „Prvi carski graditelj“ Martin Stier autor je prikaza *Erste Abriß von Warasdin* i *Anderte Abriß von Warasdin*, nastalih 1660. godine (prilog K-2). Prikazi su dio Izvještaja koji je Stier pisao Dvorskom ratnom vijeću s preglednim prikazima o zalihama vojnoga materijala i opisom stanja varaždinskoga gradskog obrambenog sustava.¹¹ Prvi crtež predstavlja vrlo sličnu situaciju kao što je prikazana na crtežu Danijela Specklina nastalom stotinu godina ranije, dok drugi predstavlja Stierov prijedlog poboljšanja obrambenoga sustava Varaždina.

Za proučavanje razvoja varaždinskoga urbanizma značajniji je Prvi crtež. Na ovome planu imenovana su tri objekta – Stari grad nazvan je *Schloss*, kod sjevernih gradskih vrata zapisano je *Porten gegen Ungarn*, a kod južnih *Porten gegen Crobaten*. Osim ove tri građevine, na planu je detaljno prikazan obrambeni sustav grada i samo jedna građevina u gradu, neposredno uz sjeverni gradski zid, između utvrde i sjevernih gradskih vrata. Ostatak grada unutar gradskih zidina nije prikazan.¹²

Rukopisni plan u boji čiji je autor P. C. Donato, jedan je od najznačajnijih kartografskih prikaza Varaždina u 17. stoljeću (prilog K-3). Nastao je 30. ožujka 1672. godine, što je naznačeno na vrhu prikaza. Izrađen je u svrhu prijedloga izgradnje novoga sustava fortifikacija. U podlozi je prikazano tadašnje stanje obrambenih zidova i urbanistički raster unutarnjega grada, dok je preko toga nacrtan novi sustav fortifikacije koji uključuje rušenje gradske utvrde – Staroga grada.¹³ Ambiciozan i radikalni projekt nije proveden, ali je nacrt ostao sačuvan.

Dotadašnji kartografski prikazi koncentrirali su se isključivo na fortifikacijske elemente, a Donatov plan prikazuje raster varaždinskih ulica. Većinom je ista urbanistička potka grada očuvana i danas. Po tome se može pretpostaviti da je autor bio u Varaždinu i da se njegov prikaz postojećega stanja može smatrati vjerodostojnim.

¹¹ MILJENKO LAPAINÉ (ur.) (2009.), 210-213.

¹² LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 50.

¹³ MIRELA SLUKAN ALTIĆ (2009.), 260.

To je osobito važno za analizu srednjovjekovne varaždinske župne crkve sv. Nikole koja je na Donatovom crtežu prikazana kao trobrodna građevina gdje su glavni i bočni brodovi odvojeni s po tri para stupova. Na sjevernome, zapadnom i južnom pročelju prikazani su trijemovi koji se spominju i u vizitacijama 17. stoljeća. Osim župne, prikazane su još i franjevačka i isusovačka crkva kao i kompleks građevina koji je pripadao vojsci južno od franjevačke crkve. Za ostatak grada prikazane su ulice i ulični blokovi koji su već tada bili uglavnom ispunjeni građevinama. O autoru nije pronađeno drugih podataka, jedino što se može utvrditi da je u ožujku 1672. godine boravio u Varaždinu. Tijekom razrade pretpostavljenoga urbanističkog razvoja kasnije u ovome radu, Donatov crtež korišten je kako bi se učvrstile pretpostavke o izgledu gradskih četvrti i ulica. Pomogao je također u određivanju pozicije kapela koje su do danas nestale, kao što je na primjer kapela sv. Trojstva u zapadnome predgrađu i kapela sv. Mihovila južno od župne crkve, unutar srednjovjekovnoga gradskog groblja.

Kartografski prikazi nastali tijekom kasnijih stoljeća, osobito karte i katastarske izmjere nastale do početka 19. stoljeća, prije rušenja gradskih fortifikacija, važan su izvor za istraživanje razvoja gradskoga urbanizma i pojedinačnih građevina. Među najznačajnijima mogu se spomenuti planovi koji se čuvaju u Zbirci planova Hrvatskoga državnog arhiva, kao što je rad Andreasa Leopolda Kneidingera, koji je prikazao grad u drugoj polovici 18. stoljeća i njegov barokni urbanizam, ali i plan grada Ignaca Beyschlaga nastao 1807. godine, neposredno prije rušenja gradskih bedema (prilog K-4).

Za istraživanje razvoja Varaždina i njegova izgleda u 15. i 16. stoljeću, važan su izvor podataka i vedute nastale tijekom 17. stoljeća. Najstariju poznatu vedutu nacrtao je Johannes Ledentu 1639. godine (prilog K-5). Čuva se u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču.¹⁴ Vrlo slična veduta iz 1657. godine koju je potpisao Martin Stier čuva se u Generallandesarchivu u Karlsruheu, a još jedna istog autora iz 1660. godine pohranjena je u Kriegsarchivu u Beču.¹⁵ Velika sličnost među ovim trima vedutama govori u prilog tome da je najstarija veduta Ledentua služila kao predložak za druge dvije nastale kasnije. Velika je dokumentarna vrijednost Ledentuove vedute. Pogled na Varaždin prikazan je iz smjera zapada, a unutar gradskih zidina može se raspoznati utvrda, franjevačka crkva, župna crkva, gradska vijećnica. Gradom dominira nekoliko tornjeva i kula. Za izučavanje tadašnjeg stanja građevina značajno je da u tome trenutku franjevačka crkva nema toranj (početak gradnje tornja franjevačke crkve

¹⁴ LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 252.

¹⁵ MIROSLAV KLEMM (2009.), 86.

je svega dvije godine nakon nastanka Ledentuove vedute). Varaždin je prikazan unutar svoga fortifikacijskog sustava, a njegova predgrađa prikazana su stilizirano i prikaz može poslužiti za izučavanje tipologije ruralne arhitekture.

Nekoliko veduta nastalih tijekom 18. stoljeća također su značajan izvor za istraživanje razvoja gradskoga urbanizma i arhitekture unutar grada. Veduta iz 1729. godine autora Mathiasa Antona Weissa prikazuje na jednom listu dva pogleda, pa tako vidimo Varaždin prikazan iz smjera sjevera i zapada (prilog K-6).¹⁶ Na prikazu grada iz smjera zapada autor je popisao najvažnije objekte – crkvene tornjeve, gradsku vijećnicu, utvrdu.

Jedna od najpoznatijih i najviše publiciranih veduta Varaždina je ona nastala 1732. godine autora Sigismunda Koppa koja se čuva u Gradskome muzeju u Varaždinu (prilog K-7).¹⁷ Radi se o stranici Albuma bratovštine Blažene Djevice Marije u Varaždinu i prikazuje stanje utvrda i najvažnije objekte u gradu. Iako je autor nevješti slikar, veduta ima izuzetno dokumentarno značenje.

Još jedan značajan prikaz Varaždina iz 1780. godine koji se čuva u Gradskome muzeju u Varaždinu predstavlja dokumentarnu vrijednost, iako je rad crtački nevješto izrađen.¹⁸ Autor je nepoznat, a Varaždin je prikazan s juga i vide se gradski zidovi s kulama i strijelnicama, iza kojih se vide crkve, građanske kuće, palače (prilog K-8). Južna gradska vrata detaljno su nacrtana i do njih vodi kameni most s dva luka.

Stručna literatura

U stručnome članku *Pregled historiografskih radova o gradu Varaždinu* Ivan Obadić popisao je 888 radova na temu varaždinske povijesti objavljenih u obliku monografskih radova, zbornika radova, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova, članaka u stručnim publikacijama i zbornicima.¹⁹ Budući da je pregled objavljen 2009. godine, broj objavljenih radova do danas je znatno veći. Gradski bilježnik Ladislav Ebner 1827. godine objavio je prvo historiografsko djelo o Varaždinu u kojemu iznosi kronološki poredane događaje u gradskoj povijesti, od nastanka grada do 19. stoljeća. Podatci koje je sakupio dolaze iz tada dostupnih izvora.²⁰

¹⁶ LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 343.

¹⁷ Gradski muzej Varaždin, Kartografska zbirka, Sign. GMV-KPO 3343

¹⁸ Gradski muzej Varaždin, Kartografska zbirka, Sign. GMV-KPO 178

¹⁹ IVAN OBADIĆ (2009.), 129-193.

²⁰ LADISLAV EBNER (1827.)

Povijesne podatke o Varaždinu i njegovoj okolici može se pronaći u knjizi Stjepana Beloševića *Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin*.²¹ Mirko Androić bavio se interpretacijom arhivskih izvora u knjizi *Starogradska varaždinska općina*.²² Važne referencije za izučavanje povijesnoga konteksta razvoja Varaždina daje knjiga Nevena Budaka *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, u kojoj su analizirane sve gradske funkcije Varaždina s naglaskom na centralnome položaju Varaždina u odnosu na regiju.²³ Važne kronološke podatke daje i knjiga Rudolfa Horvata *Povijest grada Varaždina*.²⁴ Knjiga je objavljena 1993. godine, gotovo pedeset godina nakon što je Horvat rukopis predao gradskome poglavarstvu. Za izučavanje pojedinačnih građevina unutar povijesne jezgre važna je publikacija *Bilješke o nekim varaždinskim kućama* Adolfa Wisserta.²⁵

Vrijedni prilozi povijesnome razvoju Varaždina mogu se pročitati u Godišnjacima Gradskoga muzeja Varaždin i publikacijama koje izdaje Gradski muzej Varaždin. Uglavnom se radi o publikacijama koje prate izložbe, a za tematiku ovoga rada najvažnije su sljedeće: *Županija varaždinska u srednjem vijeku*,²⁶ *Varaždinski generalat*,²⁷ *Povratak u Vojnu krajinu*.²⁸ Važan su izvor podataka publikacije Državnoga arhiva u Varaždinu kao što je *Štit, kaciga i plašt*.²⁹

Kao osnova za početak istraživanja, mogu poslužiti zbornici radova posvećeni Varaždinu, kao što su *Varaždinski zbornik 1181. – 1981*.³⁰ izdan 1983. godine. Sljedeće važno izdanje je zbornik *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.*, izdan 2009. godine, u kojima su eminentni stručnjaci napisali priloge o povijesnome, povijesno-umjetničkom i kulturološkom razvoju grada.³¹

²¹ STJEPAN BELOŠEVIĆ (1926.)

²² MIRKO ANDROIĆ (2008.)

²³ NEVEN BUDAK (1994.)

²⁴ RUDOLF HORVAT (1993.)

²⁵ ADOLF WISSERT (1935.)

²⁶ *Županija varaždinska u srednjem vijeku*, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999.

²⁷ *Varaždinski generalat*, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2005.

²⁸ *Povratak u Vojnu krajinu*, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2019.

²⁹ *Štit, kaciga i plašt*, katalog izložbe, Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin, 2005.

³⁰ ANDRE MOHOROVIČIĆ (ur.) (1983.)

³¹ ŠICEL MIROSLAV, KAŠTELA SLOBODAN (ur.) (2009.)

Povijesno-umjetničku analizu razdoblja od kraja 15. do kraja 17. stoljeća dala je Anđela Horvat u knjizi *Između gotike i baroka*.³² Rad Anđele Horvat, njena istraživanja, analize i sinteze neizostavan su izvor podataka za svakoga povjesničara umjetnosti koji se bavi kontinentalnom Hrvatskom. Njen konzervatorski pristup i rad nepresušan je izvor nadahnuća u mome vlastitom konzervatorskom radu.

Istraživanjem povijesti varaždinskih gradskih kuća, ali i njihovom povijesno-umjetničkom analizom i interpretacijom bavila se Ivy Lentić-Kugly u knjigama *Varaždin, povijesna urbana cjelina grada*³³ i *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*.³⁴

Mira Ilijanić bavila se sličnom temom i problematikom. U njezinom zborniku radova *Urbanizam, graditeljstvo, kultura* sakupljen je na jednom mjestu veliki broj ranije objavljenih članaka.³⁵ Knjiga predstavlja osnovu za istraživanje arhitekture i umjetničko-obrtničke produkcije u Varaždinu. Od radova objavljenih u ovoj knjizi, treba istaknuti: *Prilog istraživanju historijsko–urbanističke dokumentacije Varaždina, Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća, Varaždin u 16. stoljeću*.

Anđela Horvat, Ivy Lentić-Kugli i Mira Ilijanić tri su najznačajnije autorice koje su se bavile arhitekturom i umjetnošću predbaroknoga razdoblja na području Varaždina i njegove okolice. Fortifikacijskom arhitekturom novoga vijeka na području Hrvatske bavio se Andrej Žmegač u knjizi *Bastioni kontinentalne Hrvatske*.³⁶ U svome radu Andrej Žmegač dotaknuo je i opus talijanskoga graditelja Domenica dell'Aglija koji je dao veliki doprinos modernizaciji tvrđava na području kontinentalne Hrvatske. Nije razradio Dell'Agliov opus i njegov utjecaj na gradnju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Niz stručnih radova Zorislava Horvata osnova su za istraživanje varaždinskoga Starog grada, gradske vijećnice, kao i analizu kamene plastike.³⁷

Elaborat koji uključuje arheološka, povijesna, arhivska i povijesno-umjetnička istraživanja za sada je izrađen samo za nekoliko objekata u gradu, a najopsežniji su elaborati za Gradsku

³² ANĐELA HORVAT (1975.)

³³ IVY LENTIĆ-KUGLI (1977.)

³⁴ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.)

³⁵ MIRA ILIJANIĆ (1999.)

³⁶ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.)

³⁷ ZORISLAV HORVAT (1981., 1989, 1992., 2008., 2009., 2012.)

vijećnicu i zgradu oružarnice kod Staroga grada. Oba elaborata napravio je Hrvatski restauratorski zavod.

Iako je od izdavanja knjige Rochusa Kohlbacha *Steirische Baumeister* proteklo više od pola stoljeća, njegova je knjiga još uvijek osnovni izvor vrijednih podataka o graditeljima koji su djelovali u Grazu, ali i na području cijele Štajerske.³⁸

Jože Curk također je izučavao graditelje koji su tijekom ranoga novog vijeka djelovali kako na području Slovenije, tako i na području sjeverne Hrvatske.³⁹ Vrijedni podatci mogu se pronaći u studiji slovenske povjesničarke umjetnosti Helene Seražin *Lombardske stavbarske delavnice od 16. do 18. stoletja v Slovenskih deželah*, u knjizi *Slovenska umetnost i njen evropski kontekst*.⁴⁰

Doba kralja Žigmunda I. Luksemburškog obrađeno je na sličan način u knjizi: *Sigismundus Rex et Imperator, Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387. – 1437*.⁴¹

Iscrpne podatke o Korvinovome dobu, arhitekturi i umjetnosti na području Mađarske, ali i cijeloga Kraljevstva možemo pronaći u knjizi *Matthias Corvinus, the King, Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458. – 1490*. Katalog izložbe i zbirka znanstvenih radova sintetiziraju problematiku Matije Korvina i doba njegove vladavine.⁴²

Izvor korisnih podataka također je konzervatorska dokumentacija pohranjena u Konzervatorskome odjelu Ministarstva kulture i medija u Varaždinu i Hrvatskome restauratorskom zavodu u Zagrebu, kao i arhitektonske podloge, odnosno arhitektonski snimci postojećega stanja za građevine unutar povijesne jezgre grada.

³⁸ ROCHUS KOHLBACH (1961.)

³⁹ JOŽE CURK (1965.)

⁴⁰ HELENA SERAŽIN (2007.)

⁴¹ IMRE TAKÁ CZ (ur.) (2006.)

⁴² PETER FARBAKY, ENIKŐ SPEKNER, KATALIN SZENDE, ANDRÁS VÉGH (ur.) (2008.)

2. Povijesni, društveni i kulturni okvir

2.1. Povijesni počeci Varaždina

Varaždin se smjestio u plodnoj nizini uz rijeku Dravu, na mjestu povoljnom za naseljavanje. Važan arheološki lokalitet u varaždinskoj okolini je špilja Vindija gdje su pronađeni nalazi koji potvrđuju kontinuitet naseljavanja od 3. tisućljeća prije Krista do 9. stoljeća poslije Krista.⁴³ Arheološki nalazi iz eneolitika i neolitika pronađeni su na području grada Varaždina.⁴⁴ Iz razdoblja eneolitika može se izdvojiti nalazište Brezje južno od grada. Brezje je bilo naseljeno već u 3. tisućljeću prije Krista, što potvrđuju arheološki nalazi zemljoradničkoga i zemuničarskoga naselja.⁴⁵ Novijim istraživanjima utvrđeno je da je područje Brezja bilo nastanjeno tijekom srednjega vijeka, kontinuirano od 7. do 12. stoljeća.⁴⁶

Nalazi keltskoga novca, rimskoga novca i antički sarkofag nađeni na području Varaždina ukazuju na kontinuitet naseljavanja mjesta gdje se danas nalazi grad.⁴⁷ Za sada nisu poznati povijesni izvori koji bi potkrijepili postojanje kontinuirano naseljene aglomeracije prije prvoga spomena Varaždina u 12. stoljeću.⁴⁸

Za osvjetljavanje vremena početka razvoja utvrde na području današnjega Starog grada važan je nalaz željeznoga koplja karolinškoga horizonta iz 9. stoljeća. Masivno koplje s krilcima može se smatrati svjedočanstvom o borbama vođenim na području Staroga grada oko 800. godine. Nalaz povezuje naseljenost područja varaždinske utvrde s vladavinom Karla Velikog.⁴⁹

Povijesni izvori šute o razvoju Varaždina sve do 1181. godine kada se grad prvi put spominje u listini hrvatsko-ugarskoga kralja Bele III. Listina navodi varaždinskoga župana koji je bio na dužnosti u vrijeme Bele II. (1131. – 1141.). Iz toga proizlazi da je u prvoj polovici 12. stoljeća na mjestu Staroga grada postojala županska utvrda.⁵⁰ Ako se uzme u obzir činjenica da Varaždin postaje središte arhiđakonata u 13. stoljeću,⁵¹ može se zaključiti da se na prijelazu iz

⁴³ MARINA ŠIMEK (1998.), 459.

⁴⁴ MARINA ŠIMEK (ur.) (1997.), 134-136.

⁴⁵ MARINA ŠIMEK (1998.), 462.

⁴⁶ LUKA BEKIĆ (2006.), 290-293.

⁴⁷ MARINA ŠIMEK (ur.) (1997.), 134-136.

⁴⁸ ŽELJKO TOMIČIĆ (2009.), 57.

⁴⁹ ŽELJKO TOMIČIĆ (2009.), 57.

⁵⁰ NEVEN BUDAK (2009.), 1.

⁵¹ NEVEN BUDAK (2009.), 2.

12. u 13. stoljeće Varaždin razvio u crkveno i feudalno središte i sjedište župana koji je imao jurisdikciju nad njegovim stanovnicima. To je uvjetovalo njegov razvoj u značajno trgovačko i obrtničko središte.

Za vrednovanje važnosti Varaždina u srednjemu vijeku značajna je povlastica iz 1209. godine hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. kojom Varaždin, kao prvi od hrvatskih gradova, stječe status slobodnoga kraljevskog grada.⁵² Povlastice koje grad dobiva nisu po opsegu ni po važnosti najveće koje su slobodni kraljevski gradovi kasnije dobivali, niti će zbog njih grad dobiti znatno veću važnost u političkome i vojnome smislu, već se radi o učvršćivanju kraljevske vlasti. Podavanja slobodnoga kraljevskog grada idu direktno kralju, a ne feudalnome gospodaru.

Povećanjem gospodarskoga prosperiteta Varaždina, povećava se i korist koju kralj ima od grada. Varaždin se razvija tijekom srednjega vijeka u trgovačko i obrtničko središte s utvrdom kao značajnim jamcem sigurnosti za šire područje. Povijesne isprave kojima se Varaždinu potvrđuju postojeća prava ili dodjeljuju nova kao slobodnome kraljevskom gradu ukazuju na stalni značaj grada tijekom srednjovjekovnoga razdoblja.

U razdoblju 15. i 16. stoljeća Varaždinska je županija, čiji je centar bio u Varaždinu, obuhvaćala i veći dio današnje Krapinsko-zagorske županije i križevački dio Koprivničko-križevačke županije. Pojam županije nije značio zatvoreni ili cjeloviti posjed, već cjelinu čini administrativno, sudbeno, crkveno jedinstvo. Na čelu županije nalazio se župan i bio je odgovoran za sudske, vojne i upravne poslove. On je također bio odgovoran za zemljište, odnosno posjede koji su pripadali kastrumu. Kako je s vremenom srednje i niže plemstvo jačalo, imalo je sve više utjecaja na sudstvo i upravu te preuzima aktivnu ulogu u radu županije razvojem županijske skupštine.⁵³

2.2. Varaždin i povijesne prilike u kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom 15. i 16. stoljeća

Prva polovica 15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj obilježena je vladavinom Žigmunda I. Luksemburškog. On je energično i odlučno učvršćivao položaj svoje dinastije i moć njegove vladarske kuće bila je impresivna. Vlada markgrofovijom Brandenburg, kralj je Češke, a hrvatsko-ugarsko prijestolje pripada mu nakon vjenčanja s Marijom Anžuvinskom, kćeri

⁵² KARMEN LEVANIĆ (2009.), 28.

⁵³ BORISLAV GRGIN (1966.), 23.

Ludovika Anžuvinca. Žigmundovi interesi direktno su ugroženi napredovanjem Turaka, a osobito nakon bitke kod Nikopolja 1396. godine. Kao zahvalnost za pruženu pomoć nakon bitke, kralj je grofu Hermanu Celjskom dodijelio velika imanja pa je tako obitelj Celjski 1397. godine dobila i varaždinsku utvrdu i posjede koji joj pripadaju.⁵⁴ Ovom darovnicom započelo je novo doba u Varaždinu kao i u njegovoj široj okolici i to je vrijeme intenzivne gradnje koju su financirali Celjski.

Velikaška obitelj Celjski bila je njemačkog podrijetla. Od 12. stoljeća drže posjede u Savinjskoj dolini i Kranjskoj. Uzdizanje obitelji započinje u vrijeme Konrada I. u 13. stoljeću. Najveći uspon Celjski doživljavaju u vrijeme Hermana II. Celjskog, koji je udao kćer Barbaru (1392. – 1451.) za kralja Žigmunda Luksemburškog. Celjski su od 1397. do 1399. godine proširili svoje posjede, uz Varaždin, Vinicu i Vrbovec, na znatan dio Hrvatskoga zagorja. Susjedno Međimurje dolazi u njihov posjed 1405. godine. Bogata obitelj imala je visoke političke pretenzije, ali njihov uspon prekinut je u Beogradu 1456. godine. Tamo je ubijen posljednji član obitelji, Ulrik II. Celjski, nakon čega dolazi do borbe za veliko obiteljsko nasljeđe. Ulrikova udovica nije mogla obraniti brojne posjede. Nakon što je dio posjeda oduzeo car Fridrik III. Habsburški, ostatak posjeda je rasprodala.⁵⁵ Varaždinska utvrda, nakon razdoblja vladavine Celjskih, opet dolazi u posjed kralja.

Za hrvatsko-ugarskoga kralja je 1458. godine izabran Matija Korvin (1440. – 1490.). Pripadao je obitelji Hunyadi, a otac mu je bio znameniti vojskovođa János Hunyadi. Prezime Korvin (lat. Corvinus) dobio je Matija po gavranu (lat. corvus) koji se nalazio u grbu obitelji Hunyadi. Glavni oslonac Korvinove vladavine bilo je srednje i niže plemstvo kao i gradovi čiji je razvoj podupirao. Započeo je utvrđivati Hrvatsku i financirao obnove postojećih i izgradnju novih utvrda prilagođenih novim načinima ratovanja (Veliki Tabor, Vinica).⁵⁶

Nakon smrti Matije Korvina, na vlast u Hrvatskoj, dinastičkim brakovima dolazi litavsko-poljska dinastija Jagelovića. Oni su do 1500. zavladaali Poljskom, Litvom, Češkom, Ugarskom i Hrvatskom.

Povijest Hrvatske u drugoj polovici 15. i u 16. stoljeću obilježena je sve snažnijom turskom invazijom koja je imala dalekosežne posljedice na političke prilike, ne samo u Hrvatskoj nego i cijeloj Europi. Prve veće provale Turaka u Hrvatsku počele su nakon pada Bosne, sredinom

⁵⁴ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 30.

⁵⁵ ROBERT KURELIĆ (2006.), 201-216.

⁵⁶ DUŠKO ČIKARA, ANKA ĆURIĆ (2011.), 63-72.

15. stoljeća. Krbavska bitka i poraz hrvatske vojske na Krbavskome polju 1493. godine predstavlja neuspjeh i posljednji pokušaj hrvatskoga plemstva da se samostalno, bez pomoći ugarskoga ili nekoga drugog, stranog vladara, odupre Turcima.

Velika bitka na Mohačkome polju 1526. godine između Hrvatsko-ugarskoga kraljevstva i Osmanskoga carstva predstavlja još jednu prekretnicu i početak novoga doba u hrvatskoj povijesti. Hrvatsko-ugarske snage, predvođene kraljem Ludovikom II. Jagelovićem pobijedila je osmanska vojska pod vodstvom sultana Sulejmana I. Veličanstvenog.

Neposredno nakon bitke, tijekom povlačenja, smrtno je stradao Ludovik II., zadnji hrvatsko-ugarski kralj. U Hrvatskoj i Ugarskoj rasplamsale su se dinastičke borbe među pristalicama Habsburgovaca i pristalica Ivana Zapolje. Hrvatski sabor u Cetingradu je 1. siječnja 1527. godine izabrao Habsburgovca Ferdinanda I. za hrvatskoga kralja. Ulaskom Hrvatske u sastav Habsburške Monarhije određena je njezina višestoljetna budućnost.

Hrvatski sabor tada apelira da se pruži pomoć u borbi protiv napredovanja Turaka uz napomenu da se Hrvatska bori ne samo za sebe, već i za sigurnost drugih kršćanskih država širom Europe. Tridesetih godina 16. stoljeća Habsburgovci su organizirali na tlu Hrvatske obrambeni sistem – Vojnu krajinu i Hrvatska tako postaje stvarno „*predziđe kršćanstva*“. Glavna središta Vojne krajine bili su utvrđeni gradovi Varaždin i Karlovac, a troškove održavanja Vojne krajine snosili su austrijski staleži. Vojna krajina u kojoj se otpor lokalno organizira donio je velike promjene u dotadašnji način ratovanja i reflektirao se u kasnijim stoljećima. Zbog toga, Vojna krajina kao organizirani sistem obrane predstavlja fenomen na svjetskoj razini.⁵⁷

Zahvaljujući tako organiziranoj obrani, nakon velike pobjede kod Siska 1593. godine, zaustavljeno je daljnje prodiranje Turaka na hrvatski teritorij i uopće prema zapadu. Službeno odustajanje daljnjega napredovanja u Europu osigurano je mirovnim ugovorom između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva zaključenim 1606. godine – Žitvanski mir.

Dolaskom dinastije Habsburg na vlast mijenjaju se prilike u Varaždinu. Varaždinski Stari grad 1543. godine dolazi pod vlast baruna Ivana Ungnada, a ženidbenim vezama vlasništvo nad Starim gradom i titulu nasljednoga župana varaždinskoga 1584. godine dobiva grof Toma Bakač Erdödy.

Za razvoj Varaždina u 16. stoljeću, od presudne je važnosti bila njegova vojna funkcija kao sjedišta generalata. U gradu je bila smještena vojna komanda za čitavu Slavonsku krajinu. Zbog

⁵⁷ SPOMENKA TEŽAK (2019.), 7.

toga je Varaždin bio relativno siguran grad unatoč stalno prisutnoj turskoj opasnosti, a nove političke okolnosti donose i uspon na gospodarskome planu. Tijekom 16. stoljeća građani žive relativno mirno, razvija se trgovina i obrtništvo, povećava se broj sajмова. Grad ipak vodi stalne pravne borbe s vlasnicima tvrde za očuvanje starih prava i sloboda koje najčešće završavaju pozitivnim ishodom za građane Varaždina.⁵⁸

2.3. Kultura pisane riječi u gradu i regiji

Osnutak gimnazije u Lepoglavi 1503. godine bio je značajan događaj za renesansno-humanistički razvoj Varaždina i njegove okolice. Marko iz Dubrave, lepoglavski prior od 1500. do 1508. godine, zaslužan je za osnivanje pavlinske gimnazije u Lepoglavi kao prve gimnazije koja je bila dostupna javnosti.⁵⁹ Pavlini su poznati po brizi o obrazovanju pavlinskoga podmlatka, ali i pripadnika drugih staleža. Pavlinsko gimnazijsko školstvo organizirano je tako da se zajedno i na isti način podučavaju sjemeništarc i ostali polaznici. Tek se na visokim učilištima odvajaju budući pavlini za svoj redovnički poziv. Otvaranje ove školske ustanove može se smatrati odjekom Korvinovoga humanizma u sjevernoj Hrvatskoj, a priora Marka pripadnikom Korvinovoga humanističkog kruga. Lepoglavska gimnazija radila je od 1503. do 1520. godine te opet od 1582. godine do ukinuća Reda. Otvaranje gimnazijske školske ustanove u blizini Varaždina koju su mogli polaziti i svjetovnjaci dovelo je lepoglavski samostan u poziciju da bude školsko središte i utječe na izobrazbu mladih na cijelome varaždinskome području. Među pavlinskim gimnazijalcima nalazimo i učenike iz Varaždina koji su nakon toga nastavljali studij u europskim gradovima. Humanistička gibanja bila su vidljiva i u samome gradu Varaždinu pa je tako 1588. godine u gradu otvorena prva javna varaždinska pučka škola. Kulturološki je značajno da su u Varaždinu i njegovoj okolini djelovale u 16. stoljeću dvije pokretne tiskare. U Varaždinu je od 1586. do 1587. godine djelovala pokretna tiskara Ivana Manliusa.⁶⁰ U Nedelišću je od 1572. do 1586. godine djelovala ambulantska tiskara Rudolfa Hoffhaltera koji je došao u Hrvatsku na poziv vlasnika Međimurja, Jurja Zrinskog. Značaj ovih tiskara je, između ostaloga, u činjenici da su tiskale djela žitelja Varaždina Antuna Vramca, Ivana Pergošića i Blaža Škrinjarića.⁶¹

⁵⁸ NEVEN BUDAK (1994.), 49.

⁵⁹ FRANJO EMANUEL HOŠKO (1989.), 301-302.

⁶⁰ OLGA ŠOJAT (1975. b), 111.

⁶¹ MILAN PELC (2004.), 204.

Temeljno djelo ugarskoga plemićkog prava, *Decretum tripartitum* Ištvana Verböczyja preveo je na kajkavski i objavio varaždinski bilježnik Ivan Pergošić 1574. godine. *Decretum* je, zajedno s povijesnim djelom *Kronika vezda znovič spravljena*, Antuna Vramca iz 1578. godine, jedna od dvije najstarije tiskane knjige kajkavske književnosti.⁶²

Ivan Pergošić (*Ivanuss Pergossich*) bio je varaždinski gradski i županijski bilježnik u drugoj polovici 16. stoljeća.⁶³ Spominje se u gradskim spisima kao izaslanik slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina na zasjedanju zajedničkoga sabora u Bratislavi 1588. godine.⁶⁴

Blaž Škrinjarić je, pak, bio varaždinski gradski sudac i prisjednik banskoga suda između 1586. i 1589. godine. Autor je latinski pisanoga djela *De Agno Paschali* iz 1587. godine.⁶⁵

Život i djelo Ivana Pergošića i Blaža Škrinjarića obiluju nepoznanicama i tek predstoje stručna istraživanja hrvatskih povjesničara književnosti, ali i pravnih povjesničara da valoriziraju ove povijesne ličnosti.

Antun Vramec bio je poznat i citiran kako u svoje doba, tako i u kasnijim stoljećima. Školovao se u Rimu i obnašao važne crkvene funkcije u Hrvatskoj i Italiji. Njegova obrazovanost i pravničke sposobnosti doprinijele su njegovoj karijeri i profesionalnim pozicijama koje je preuzimao.⁶⁶ Za Varaždin je značajno da je od 1588. godine Vramec župnik u Varaždinu. Najpoznatija su mu djela već spomenuta *Kronika* i *Postila (Postilla)*. U *Kronici* niže kratke obavijesti o povijesnim događajima od početka svijeta pa sve do svoga vremena. *Postila* iz 1586. godine, pisana kajkavski, sadrži propovijedi za čitavu godinu.⁶⁷

U franjevačkome samostanu u Varaždinu očuvana je bogato opremljena knjižnica koja ima značajan fond knjiga iz 15. i 16. stoljeća. Tijekom istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada izvršen je uvid u knjižnu građu samostana. Iz 15. stoljeća očuvano je petnaestak inkunabula, a iz 16. stoljeća franjevački katalog broji preko tri stotine knjiga. Franjevačka samostanska knjižnica bila je odlično opremljena i otvorena javnosti što je zasigurno utjecalo na razvoj ukupne slike humanističko-renesansnoga Varaždina. Kapucini su u Varaždin došli 1699.

⁶² OLGA ŠOJAT, (1975. a), 57.

⁶³ ALOJZ JEMBRIH (2014.), br. 1, 94.

⁶⁴ JOSIP BARBARIĆ (ur.), (1990.), 111.

⁶⁵ KREŠIMIR ČVRLJAK (2011.), 238.

⁶⁶ ALOJZ JEMBRIH (1979.), 294.

⁶⁷ OLGA ŠOJAT (1975. b), 114.

godine, međutim, kapucinska knjižnica sadrži čak šezdesetak naslova tiskanih tijekom 15. i 16. stoljeća. U obje knjižnice očuvan je primjerak Vramčeve *Postille*, kao primjer izdanja domaćega autora.

Ovdje valja podsjetiti da je 16. stoljeće obilježeno vjerskim previranjima: reformacija i protureformacija bore se za prevlast u većini europskih država što se odražava u situaciji na vjerskome polju na području sjeverozapadne Hrvatske.⁶⁸ Lutherova Evangelička Crkva i protestantizam dolaze u Hrvatsku preko njemačkih zemalja, dok se preko Ugarske u Hrvatsku širi kalvinski reformacijski pokret. Protestantizam u Hrvatskoj bio je kratkotrajna epizoda koja je imala stanovit utjecaj na plemiće i građane u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, najviše u Zagrebu, Varaždinu i Koprivnici, ali prema dosadašnjim istraživanjima nije imala utjecaja u ruralnim područjima. U tom pogledu reformatorski pokret u Hrvatskoj daleko zaostaje za onim u Sloveniji ili Mađarskoj.⁶⁹ Protestantizam je uhvatio korijena među plemstvom i građanstvom, a u Varaždinu je ojačao dolaskom baruna Ivana Ungnada 1543. godine na poziciju vrhovnoga kapetana Hrvatsko-slavonske Vojne krajine i preuzimanjem funkcije velikoga župana varaždinskoga 1553. godine.⁷⁰ Barunska obitelj Ungnad von Weissenwolff posjedovala je velike posjede na austrijskome i slovenskome prostoru, a zatim ih je stekla i na području Hrvatske. Nakon odlaska baruna Ivan Ungnada iz Varaždina, na njegovo mjesto varaždinskoga velikog župana dolazi njegov sin Krsto Ungnad. Protestantizam koji je barun Ungnad podržavao bio je djelomično prihvaćen u Varaždinu i ostao prisutan tijekom 16. i početkom 17. stoljeća. Postoje zapisi da su u gradski magistrat 1616. godine izabrani protestanti.⁷¹ Protureformacija, odnosno „katolička obnova“, uzela je pravi zamah nakon Tridentskoga koncila. Tijekom istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada nisu pronađeni direktni tragovi utjecaja reformatorskoga pokreta na sakralnu arhitekturu Varaždina. Domenico dell'Aglio donosi u Varaždin elemente tipične za talijansku renesansnu stambenu i obrambenu arhitekturu, nevezano za vjersku opredijeljenost. Za ovoga arhitekta dokazano je da je radio za katoličke i protestantske naručitelje donijevši jednima i drugima kvalitetne elemente renesanse.

⁶⁸ STANKO JAMBREK (1999.), 272.

Enciklopedija Jugoslavije, sv. 6. i 7., Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1965., 631.-632., 1968., 55.-60.

⁶⁹ FERDO ŠIŠIĆ (1975.), 349.

⁷⁰ STANKO JAMBREK (1999.), 162.-164.

⁷¹ DANIEL PATAFTA (2005.), 37.

2.4. Kiparstvo i slikarstvo – umjetnička produkcija 15. i 16. stoljeća u Varaždinu i okolici

Umjetnička produkcija tijekom 15. i 16. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske obrađena je u nizu znanstvenih i stručnih radova i neupitno je bogata. Kako bi se upotpunila slika Varaždina i njegove okolice u to vrijeme, ovdje se navode najznačajnija umjetnička djela, kako ona koja se čuvaju u muzejskim i drugim zbirkama u Varaždinu, tako i ona koja su otkrivena recentnim istraživanjima i još nisu stručno obrađena i prezentirana.

U varaždinskome uršulinskom samostanu čuva se skulptura Bogorodice s djetetom. Drvena skulptura prikazuje Bogorodicu koja drži golo dijete u rukama. Ukrasi na Bogorodičinome plaštu i način prikaza upućuju da se radi o prikazu „Lijepa Madone“. Datirana je oko 1430. godine.⁷²

Skulptura Marije s djetetom iz Radovana također spada u grupu takozvanih „Lijepih Madona“, izvedena je u drvetu oko 1430. godine. Skulptura ima visoku kvalitetu izvedbe, a nastala je u Salzburško-štajerskome umjetničkom krugu.⁷³ Nalazi se u crkvi Blažene Djevice Marije u Radovanu.

Retabl za crkvu u Remetincu ima očuvane gotičke dijelove koji su 1660. godine bili dopunjeni i smješteni u novi okvir. Središnji dio gotičkoga oltara sv. Marije je skulptura sv. Marije s djetetom. Okružena je reljefima evanđelista, crkvenih otaca i dvanaest svetica. Njegov nastanak smješta se oko 1460. godine.⁷⁴ Oltar se ne nalazi *in situ*, već je pohranjen u Muzeju za umjetnost i obrt.⁷⁵

Mramorni reljef Bogorodice s djetetom uzidan je u zid crkve sv. Marka u Vinici. Vjerojatno je nastao u prvim desetljećima 16. stoljeća i čini plošan i plitak reljef oblikovne slobode umjetnika iz periferijske sredine, nastao prema talijanskim uzorima. Vjerojatno je došao u Vinicu kao narudžba gospodara viničkoga vlastelinstva.⁷⁶

U bližoj okolici Varaždina očuvane su tri kamene kustodije kasnogotičkoga umjetničkog izričaja. Nalaze se u Vinici, u župnoj crkvi sv. Marka, Nedelišću, u župnoj crkvi Presvetoga Trojstva i u Podturnu, u župnoj crkvi sv. Martina. Zbog veličine i monumentalnosti kustodija,

⁷² DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1994.), 168.

⁷³ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1999.), 57-62.

⁷⁴ ANĐELA HORVAT (1975.), 152.

⁷⁵ Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, inv. br. 13843

⁷⁶ MILAN PELC (2006.), 67-80.

one čine važan naglasak crkvenoga interijera. Parlerijanski i postparlerijanski umjetnici eksperimentirali su s velikim brojem arhitektonskih detalja na kamenim kustodijama očuvanim u Mađarskoj, Austriji i južnoj Njemačkoj, a odjeci takvoga načina oblikovanja vidljivi su na navedene tri kustodije.⁷⁷ Ostavljene su u crkvi, iako su nakon Tridentskoga koncila izgubile liturgijsku funkciju. Djelomično su izgubile i skulpturalne ukrase, što se uglavnom smatra posljedicom ikonoklazma tijekom 16. stoljeća, koji je u Međimurju bio snažniji nego u varaždinskome kraju.⁷⁸

Kamena krstionica, smještena u župnoj crkvi sv. Marije Magdalene u Ivancu, dio je instalacije koja se sastoji od dvije srednjovjekovne pune skulpture lavova koji „nose“ plitku mramornu kvadratnu krstionicu. Krstionica ima na bočnim stranama uklesane kerubinske glave.

Kvalitetni klesarski rad izveden u skupome kamenu odaje bogatoga naručitelja, a nastao je tijekom 16. stoljeća.⁷⁹

U Lepoglavi, u župnoj crkvi, nalazi se nadgrobni spomenik Ivaniša Korvina. Dao ga je izraditi Ivan Gjulaj 1505. godine i predstavlja najstariji od veće skupine istovrsnih spomenika, odnosno nadgrobnih ploča. Viteški prikaz Ivaniša Korvina, stiliziran i izrađen bez puno detalja, predstavlja predložak koji se s manjim varijacijama ponavlja tijekom 16. i 17. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Slika Marije u haljini s klasjem, nastala u drugoj polovici 15. stoljeća, dio je postava Galerije slika Gradskoga muzeja Varaždin.⁸⁰ Marija je na slici prikazana raspuštene kose i sklopljenih ruku. Obučena je u modrozelenu haljinu posutu žitnim klasjem. Slika je dio triptiha i potječe iz dvorca Bajnski dvori, u blizini Varaždina.⁸¹

Slika Bogorodice s djetetom nastala 1522. godine nalazi se na bočnome oltaru crkve Uzvišenja sv. Križa u Vratišincu, u Međimurskoj županiji. Slika je signirana – P. Paul: Pin MDXXII. Slika je kvalitetan rad renesansne struje koja je u 16. stoljeću bila tipična za njemačko slikarstvo, ali predstavlja osamljen primjer štafelajnoga slikarstva renesansnoga izričaja na području sjeverozapadne Hrvatske.⁸² U lokalnoj zajednici naziva se *Međimurska fijolica*.

⁷⁷ ACHIM TIMMERMANN (2003.), 208.

⁷⁸ ANĐELA HORVAT (1975.), 77.

⁷⁹ IVANA PEŠKAN, bilješka s terena, dosje Ivanec, Konzervatorski odjel u Varaždinu

⁸⁰ Varaždin, Gradski muzej Varaždin, inv. br. 264

⁸¹ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1994.), 168.

⁸² ANĐELA HORVAT (1956.), 70-71.

Kapela sv. Križa u Križovljanu višeslojna je građevina koja ima očuvane fragmente srednjovjekovnoga reljefa i arhitektonske dekoracije na pročelju. U unutrašnjosti, na svodu svetišta očuvan je ciklus zidnih slika koji se sastoji od sedam prizora iz Staroga zavjeta. Za sada je zidni oslik u fazi čišćenja i ikonografske analize. Pregledom stanja na terenu tijekom konzervatorskoga nadzora nad restauratorskim radovima uočeno je da se radi o jednostavnom osliku izvedenome na crtački način, što je tipično za oslik sjeverozapadne Hrvatske 16. stoljeća. Jedinstveni ikonografski motiv na području kontinentalne Hrvatske s prikazima iz Staroga zavjeta i prikazanim aktovima Adama i Eve (Istočni grijeh) u samome svetištu sakralne građevine govori o prodoru renesanse u jednostavno, pučko slikarstvo.⁸³

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Bednji je tijekom 16. stoljeća dobila kvalitetan zidni oslik koji je očuvan samo fragmentarno, na svodu prizemlja zvonika i na sjevernome zidu crkvene lađe. Ostatci oslika na svodu tornja bili su poznati i ranije. Ana Deanović datirala ih je u početak 16. stoljeća i determinirala stilske značajke kao oznaku renesansnoga slikarstva.⁸⁴ Recentnim konzervatorsko-restauratorskim radovima, pronađen je oslik na sjevernome zidu lađe očuvan također samo fragmentarno. Uočeno je da se oslik nastavlja ispod sadašnjih pilastara koji nose barokne svodove i stilska analiza tijekom konzervatorskoga pregleda pokazala je da se radi o osliku bliskome onom u svodu tornja.⁸⁵

Mala količina očuvanih primjera umjetničkoga obrta ili opreme unutrašnjosti stambenih građevina u Varaždinu koji vuku porijeklo iz 15. ili 16. stoljeća posljedica su nekoliko čimbenika. Najznačajniji su kontinuirani građevinski radovi na održavanju građevina, pregradnje i dogradnje, oštećenja od požara, smjena generacija i promjena ukusa.

U gradskim zapisnicima, nepresušnome vrelu za rekonstrukciju života u Varaždinu, tijekom proteklih stoljeća, nalazimo zapise o sadržajima testamenata i gradskim parnicama.

Ovi dokumenti pružaju nam uvid u materijalne mogućnosti građana Varaždina, njihov način života i ukus. Tako postoje popisi imovine koji spominju zlatno i srebrno posuđe, nakit, odjeću, posteljinu, razni kućni tekstil, sitni kućni inventar i druge vrijednosti koje su građani posjedovali. Jedan od značajnijih primjera je popis pokretnina u oporuci Jelene Taclin (Elenae

⁸³ IVANA PEŠKAN, bilješka s terena, dosje Križovljan, Konzervatorski odjel u Varaždinu

⁸⁴ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.), 218.

⁸⁵ IVANA PEŠKAN, bilješka s terena, dosje Bednja, Konzervatorski odjel u Varaždinu

Taczlin), supruge poznatoga varaždinskog graditelja u 16. stoljeću, Jurja Flajšmana.⁸⁶ Osim što popis posuđa, odijela, nakita i sitnoga kućnog inventara govori o standardu ove cijenjene obitelji, zanimljivo je da se spominje da su škrinje s dragocjenostima spremljene u Ptuju, zbog bojazni od turskoga napada na Varaždin.⁸⁷

Zbog neprekinutoga življenja u dvorcu sve do 20. stoljeća, oprema unutrašnjosti Staroga grada redovito je mijenjana i modernizirana. Zbog toga su dijelovi opreme bili redovito obnavljani. Ostatci starijih predmeta pronalaze se u okolici Staroga grada tijekom arheoloških iskopa.

Tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća pronađeni su dijelovi peći s pećnjacima obrađenim u visokome reljefu datirani u početak 16. stoljeća. Kvaliteta njihove izrade je visoka i u literaturi se uspoređuju s ponajboljim europskim primjercima.⁸⁸ Pećnjaci nose različite dekorativne motive kao što su religijske scene, geometrijski i animalni motivi. Najznačajniji prikazi koji se javljaju na mnoštvu ulomaka i čine dijelove cjeline jedne ili više peći su Samson u borbi s lavom, sv. Nikola, sv. Juraj ubija zmaja, Navještenje, sv. Margareta, prikaz zmaja, prikaz viteza.⁸⁹

Osim za predmete koji se koriste u kućnoj uporabi, za Varaždin kao sjedište generalata postoje očuvani popisi i opisi oružja, municije i raznoga drugog inventara koji pripada vojsci i koristi se u ratne svrhe. Glavna varaždinska oružana nalazila se unutar kompleksa Stari grad i bila je redovito snabdijevana pa zbog toga postoje opširni popisi ratnih naprava koje su u njoj bile pohranjene.⁹⁰

Svi ovi popisi govore o predmetima koji su se u Varaždinu redovito koristili kako u svakodnevnome životu, tako i u slučaju ratne opasnosti. Raznovrsnost popisanih predmeta kao i navodi koje su predmete izradili varaždinski obrtnici, dopunjuju naše znanje o obrtnicima i obrtima u Varaždinu tijekom 15. i 16. stoljeća.

⁸⁶ JOSIP BARBARIĆ (ur) (1990.), 93-94.

⁸⁷ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 235.

⁸⁸ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 266.

⁸⁹ MARINA ŠIMEK (2013.), 153-194.

⁹⁰ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 215-225.

3. Urbanizam Varaždina – nastanak i urbanistički razvoj grada do početka 17. stoljeća

3.1. Geostrateški položaj Varaždina

Geografija područja na kojem se razvila urbana aglomeracija Varaždin obilježena je rijekom Dravom kao najznačajnijom točkom koja magnetizira područje kojim prolazi i uz čiji se tok razvilo niz naselja i gradova. Varaždin je smješten u srednjem toku rijeke Drave kao najuzvodnija urbana aglomeracija u Hrvatskoj, smještena dvadesetak kilometara nakon što Drava u svom toku prijeđe hrvatsko-slovensku granicu.

Varaždinska je dolina prostrana, sa sjeverne joj strane čvrstu granicu čini rijeka Drava koja je važna za promet, prijevoz robe i ljudi, kao i plodnost okolnoga tla. Na južnoj strani reljef varaždinskoga područja određuje i splet nižega gorja, s brdima koja se postupno izdižu otprilike na desetak kilometara od Varaždina. Gotovo neprekinuti niz brežuljaka nižu se od Vinice, smještene sjeverozapadno od Varaždina, na samome ulazu Drave u Hrvatsku sve do Vrbanovca na istočnome kraju varaždinske doline. Niz srednjovjekovnih naselja smještenih u podbrežju ili na prvim uzvisinama formiraju polukrug oko Varaždina (kao na primjer naselja Maruševac, Šaulovec (Črešnjevo), Sveti Ilija, Kneginec, Jalžabet). Sva naselja nastala su na geostrateški povoljnim pozicijama za razvoj utvrda i naseljavanje. Istraživanjima koja su prethodila izradi ovoga rada iznesena je teza da se većina tih naselja u podbrežju južno od Varaždina razvila tijekom 12. stoljeća, otprilike u isto vrijeme kada je razvoj započela urbana aglomeracija Varaždina.⁹¹ Uz podbrežje, ali još uvijek na povišenom terenu, prolazi cesta, zaštićena od plavljenja Drave i Plitvice i povezuje sva ova naselja, od Vinice na sjeverozapadu do Vrbanovca na jugoistoku doline.

3.1.1. Najvažniji vodeni tokovi varaždinskoga kraja

Drava je jedna od najvećih europskih rijeka. Izvire u talijanskim Alpama, u gornjem toku prolazi kroz Austriju, a od Dravograda pokraj Maribora i Ptuja pa sve do Ormoža teče po Sloveniji. U Hrvatsku ulazi kod Ormoža i u svome srednjem toku teče otvorenom podravskom nizinom. Ova rijeka oblikuje varaždinsku dolinu, daje joj jedinstvenu prirodnu i krajobraznu vrijednost i čini okosnicu kulturnoga krajolika varaždinskoga područja. Donji tok Drave prolazi

⁹¹ IVANA PEŠKAN, VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2009.), 425-439.

istočnom Hrvatskom da bi rijeka imala svoje ušće u Dunav u istočnoj Hrvatskoj, sjeverozapadno od Aljmaša.⁹²

Drava je tijekom povijesti, pa tako i tijekom 15. i 16. stoljeća bila plovna rijeka, njome su se prevozili ljudi i roba. Također je u svome srednjem toku, gdje proteče kroz varaždinsku dolinu, bila plavna. U njezinome srednjem toku nagib je relativno blag, rijeka krivuda i njeno korito je s okolnom poplavnom ravnicom izloženo stalnoj mijeni.

Svaka poplava mijenja izgled krajolika. Postojeći šljunčani otoci i sprudovi nestaju, a pojavljuju se novi; stara korita presušuju i nastaju nova. Ova dinamika uvjetovala je da se varaždinska urbana aglomeracija razvila na dovoljnoj udaljenosti od rijeke da bude što više zaštićena od poplava. Rukavac Drave, tzv. Dravica, vodio je od glavnoga riječnog korita i napajao obrambene opkope oko gradske jezgre. Iako je u blizini Varaždina bilo povoljno mjesto za prijelaz preko Drave, sam grad nije se razvio na rijeci. Kako se grad više širio, tako su predgrađa bila sve izloženija poplavama. Zbog toga se već u prvoj polovici 18. stoljeća započinje s regulacijom rijeke i utvrđivanjem njezinih obala. Usprkos tomu, problemi s poplavama nastavljaju se sve do sredine 20. stoljeća, da bi bili riješeni tek 1966. godine izgradnjom čvrstih nasipa, izgradnjom hidroelektrana i regulacijom rijeke.⁹³ Povijesni izvori navode razne propise koji su bili doneseni da bi se kategorizirala i pratila plovidba rijekom Dravom i prijevoz robe. Najstarija isprava, u kojoj se spominje da je kod Varaždina prijelaz preko Drave, Andrijina je povelja iz 1209. godine tako da je taj prijelaz sigurno bio korišten već tijekom 12. stoljeća. Važnost Drave kao plovne rijeke može se iščitati iz dokumenta kralja Matije Korvina datiranoga u 1468. godinu kojim se zabranjuje ubiranje poreza od grada Varaždina za promet hrastovinom dovođenom na splavima.⁹⁴

Geografsku sliku središnjega toka rijeke Drave gdje je smješten Varaždin karakterizira široka plavna ravnica ispresijecana, osim Dravom, nizom manjih vodotoka koji su posredno ili neposredno utjecali na razvoj naselja.

Druga najvažnija rijeka u varaždinskoj dolini je Plitvica. Plitvica izvire u Maceljskome gorju, teče na jugoistok kroz brdovito područje, a kod Maruševca skreće na istok, prolazi kroz cijelu varaždinsku dolinu, gotovo paralelno s Dravom te utječe u Dravu sjeverno od Velikoga Bukovca, dvadesetak kilometara istočno od Varaždina. Danas je Plitvica regulirana, nevelika

⁹² SANJA KOPJAR (2009.), 527.

⁹³ SANJA KOPJAR (2009.), 529.

⁹⁴ HRVOJE PETRIĆ (1993.), 23.

rijeka koja svojim pitoresknim pejzažem mami zaljubljenike u prirodu. U prošlosti Plitvica je imala važnu ulogu u formiranju granica gradske nadležnosti, odnosno teritorija grada Varaždina i spominje se u arhivskim izvorima kao značajan hidronim. Veliki dio njezinoga toka ima ujednačenu topografiju i uz tok Plitvice nalazi se niz arheoloških lokaliteta koji datiraju od prapovijesti pa sve do 8. stoljeća i koji su direktno vezani uz vodotok. To su Brezje (lokalitet južno od Varaždina uz cestu prema Knegincu), zatim lokaliteti Pod lipom u Zbelavi, Šarnica u Kelemenu, Šarnjak u Šemovcu i drugi. Navedena naselja bila su vezana uz Plitvicu kao plovni put, a rijeka im je pružala i zaštitu.⁹⁵

Prijelaz preko Plitvice bio je, barem u određeno doba godine, zahtjevan. Nakon što je u drugoj polovici 18. stoljeća pregledano područje cijele Varaždinske županije, vezano uz vojne potrebe, navodi se da je Plitvica plavna te da se poplava na okolnim poljima zadržava mjesecima. Preko nje se nije moglo proći osim preko mostova.⁹⁶

Navod iz 18. stoljeća na neki način potvrđuje i očuvani kameni most na Plitvici koji se nalazi u Jalkovcu, južno od Varaždina. Ovaj most spominje se u Andrijinoj povelji iz 1209. godine, kojom Varaždinu dodjeljuje status slobodnoga kraljevskog grada i definira granice gradskoga područja. U Povelji se navodi kao kameni most – *pons muratus*.⁹⁷ Radi se o kamenome mostu s dva luka koji se za sada datira u dva vremenski udaljena razdoblja – antika (neodređena datacija) i srednji vijek (12./13.stoljeće).⁹⁸ Za sada nisu poznati izvori koji bi potvrdili dataciju u antičko razdoblje, budući da su mostovi koji su nastali u antičkome razdoblju građeni na glavnim i frekventnim cestovnim pravcima. Cesta koja vodi kroz Jalkovec nema za sada poznatu važnost u antičko doba.⁹⁹ Međutim, izgrađen je na posjedu koji je pripadao križarskome redu ivanovaca. Nalazi se na glavnome cestovnom pravcu koji je od sjedišta ivanovačkoga preceptorata u Beli vodio u Varaždin. To govori u prilog dataciji da se radi o mostu iz 12. ili početka 13. stoljeća. Mostove je zbog promjena vodostaja i jačine riječnoga toka bilo potrebno redovito održavati i popravljati. Zbog toga je relativno mala vjerojatnost da

⁹⁵ LUKA BEKIĆ (2006.), 288.

⁹⁶ MIRKO VALENTIĆ (ur.), (2005.), 138, 139, 145, 146, 147.

⁹⁷ DAMIR HRELJA (ur.), (2001.), 52-54. (*...ibi tenet metas cum Wlkoslaw et cum Gurdon in quodam laco aqueo et inde gradiens per eandemuiam leuatam ad aquilonem pertransit pontem muratum et duos lacos, conterminatur uille episcopi et tenet metas cum ea in quodam laco...*)

⁹⁸ NADEŽDA KATANIĆ, MILAN GOJKOVIĆ (1972.), 24-28.

⁹⁹ MARINA ŠIMEK (2004.), 33-34.

je ostao očuvan originalni most iz antičkoga razdoblja na sporednoj cesti. Tijekom ranoga srednjeg vijeka mostovi su bili uglavnom drveni i tehnologija mostogradnje nije se mogla mjeriti s antičkom. Nasuprot tomu, tijekom 12. stoljeća počinje se sve više razvijati tehnologija mostogradnje i mostovi se počinju graditi u kamenu. Osobito je bilo važno osigurati nesmetan prijelaz preko rijeke u različitim razdobljima godine u blizini i na prilazima urbaniziranim centrima.¹⁰⁰

Kameni most u Jalkovcu nije jedini ove vrste i oblikovanja na varaždinskome području. Postoji jedan manji, s jednim lukom, ali slične konstrukcije na prijelazu preko vodotoka Rakovice – desne pritoke Plitvice u naselju Kelemen (srednjovjekovna Zvinuša), desetak kilometara jugoistočno od Varaždina.¹⁰¹ U naselju Vrbanovec, nekoliko kilometara istočno od Kelemena nalazi se recentno devastirani kameni most koji je također bio sličnih oblikovnih karakteristika.¹⁰² U literaturi je uočljiva oskudnost u povijesnim podacima o srednjovjekovnim (ili ranijim) mostovima i mostogradnji u okolici Varaždina. Arheološka istraživanja područja neposredno uz mostove mogla bi iznijeti nove podatke o njihovoj dataciji.

Rijeka koja ne teče direktno kroz Varaždinsku dolinu, ali značajno doprinosi formiranju kulturnoga krajolika cijeloga varaždinskog područja je Bednja. Bednja je hidrološki zanimljiva rijeka jer predstavlja najdužu hrvatsku rijeku koja ima svoj izvor i ušće u Hrvatskoj te cijelim tokom protječe kroz Hrvatsku. Izvire u Maceljskome gorju, a njena riječna dolina usječena je između masiva Ivančice, Ravne gore, Kalnika i Varaždinsko-topličkog gorja. Kod grada Ludbrega, dvadesetak kilometara istočno od Varaždina dolazi u dravsku dolinu i utječe u Dravu kod Maloga Bukovca, na istočnoj granici Varaždinske županije. Uz Bednju se nalaze mnogi toponimi koji će se tijekom ovoga rada spomenuti kao mjesta koja su kulturološki utjecala na Varaždin ili su iz njega primala utjecaje. Primjerice, u blizini rijeke nalazi se Lepoglava s crkvom i samostanom pavlina, grad Ivanec, zatim utvrda Bela i Belska dolina kao glavno sjedište viteškoga reda ivanovaca. U blizini Bednje nalazi se Remetinec i crkva sv. Marije, Novi Marof, Varaždinske Toplice i na najistočnijem dijelu riječnoga toka Ludbreg i ludbreški kraj. Bednja je bila plovna još od antičkoga vremena što dokazuje arheološki nalaz čamca – monoksila u blizini Novog Marofa.¹⁰³ Plovnost je Bednji dala značaj plovnoga puta, iako ne

¹⁰⁰ RICCARDO CHELLINI (2007.), 84.

¹⁰¹ IVANA PEŠKAN, bilješka s terena, dosje Kelemen, Konzervatorski odjel u Varaždinu

¹⁰² IVANA PEŠKAN, bilješka s terena, dosje Vrbanovec, Konzervatorski odjel u Varaždinu

¹⁰³ MARINA ŠIMEK (ur.) (1997.), 123.

tako velik kao Drava. Uz rijeku je vodio srednjovjekovni put, a također je dokazano postojanje antičke ceste.¹⁰⁴

3.1.2. Prometna mreža varaždinskoga kraja tijekom povijesti

Najvažniji antički izvori informacija o rimskim cestama su *Tabula Peutingeriana*, odnosno *Antoninov* i *Jeruzalemski itinerar*. Pokazuju glavne prometne i cestovne pravce kroz rimsku Panoniju. Ovi izvori donose podatke o rimskim cestama, cestovnim odmorištima – postajama, kao i razmacima između njih. Uz rijeku Dravu je svakako vodila cesta iz razdoblja antike, a vjerojatno i ranije. Važna antička aglomeracija u Sloveniji i glavno raskrižje puteva koji su vodili prema Hrvatskoj je Ptuj (antički *Poetovio*). Glavni cestovni pravac u smjeru Osijeka (antička *Mursa*) vodio je Dravskom dolinom, udaljen od rijeke dovoljno da ne bude plavljen. Ova važna prometnica bila je okosnica razvoja naselja uz tok Drave. U izvorima cesta se spominje kao put za Njemačku – *via magna per quam itur ad Teutonium*.¹⁰⁵ Kod Varaždina odvajao se krak ceste koji je vodio prema Varaždinskim Toplicama.¹⁰⁶ Novijim arheološkim istraživanjima dokazana je trasa ove ceste kroz južno varaždinsko podbrežje.¹⁰⁷ Cesta *Aqua Viva – Pyrrri* vodila je dijelom kroz varaždinsko područje, od Vinice, kroz pobrđe do doline Bednje. Dalje je prelazila Bednju na području Bele i vodila dalje, izvan granica Varaždinske županije prema Kominu uz rijeku Lonju.¹⁰⁸ Također je ostala fragmentarno očuvana cesta na današnjemu potezu Moždenec – Sudovec, kroz masiv Kalnika. Cesta nije obrađena u stručnoj literaturi, ali je vidljiva u terenskome pregledu.¹⁰⁹ Arheološkim istraživanjima vezanima uz izgradnju autoputa Zagreb – Goričan pronađeni su dijelovi ceste koja je prolazila južno od Varaždinskih Toplica, uz rijeku Bednju.¹¹⁰ Ove antičke ceste, ucrtane u antičkoj kartografiji i itinererima ili otkrivene arheološkim istraživanjima, pokazuju da je Varaždinska županija već u rimsko doba bila premrežena cestama.

¹⁰⁴ LUKA BEKIĆ (2006.), 6.

¹⁰⁵ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 59.

¹⁰⁶ NEVEN BUDAK (1994.), 40.

¹⁰⁷ LUKA BEKIĆ (2006.), 127.

¹⁰⁸ NEVEN BUDAK (1994.), 40.

¹⁰⁹ Konzervatorski odjel u Varaždinu, dosje Moždenec

¹¹⁰ LUKA BEKIĆ (2006.), 6.

Međunarodno najznačajnija cesta uz koju se smjestio Varaždin je antički put *Poetovio – Mursa*, u srednjemu vijeku zvan *via magna* (*via magna per quam itur ad Teutonium*). Cesta koja je u Varaždin vodila iz smjera zapada, iz pravca Ivanca, u izvorima se naziva *via militum*. Treća cesta je u Varaždin vodila iz smjera juga (pravac Zagreba) i u izvorima se naziva *via magna, via magna levata*.¹¹¹ Ova tri prometna pravca tvore raskrižje u čijemu se centru razvila urbana aglomeracija Varaždina. Varaždin, osim što je pozicioniran neposredno uz antičku cestu koja je povezivala dva značajna urbana središta – Ptuj i Osijek, također je smješten u blizini povoljnoga prelaza preko Drave. Drava je rijeka koja je u prošlosti bila zahtjevna za prelazak i mjesto gdje se ona relativno sigurno može prijeći predstavljalo je važnu prometnu točku.

Tijekom srednjega vijeka premreženost varaždinskoga područja cestama postajala je sve bolja. Varaždin postaje sjecište putova. Mreža putova koji su ga okruživali, a koji su imali ishodište u gradu, pokazuju njegovu važnost tijekom srednjovjekovnoga razdoblja. Za Varaždin su bile najznačajnije već spomenute tri ceste na čijemu se križanju grad smjestio. Velika većina putova koji su bili u uporabi tijekom srednjega vijeka mogu se pratiti kasnije na tajnim vojnim zemljovidima nastalima u 18. stoljeću, a također je većina aktivna i danas.¹¹² Neki pravci su izgubili na važnosti, ali trase se i danas koriste. Osim glavnoga puta koji je išao uz Dravu, paralelno s njim uz južno varaždinsko podbrežje vodio je put i povezivao srednjovjekovna naselja. Iz svakoga od tih srednjovjekovnih naselja vodio je put prijeko pobrđa prema jugu pa je na taj način i dolina Bednje bila višestruko povezana s varaždinskom dolinom.¹¹³ Iz doline Bednje dalje su vodile prometne komunikacije prema ostatku Hrvatske. Istočno od Varaždina, slijedeći veliku prometnu komunikaciju uz Dravu, Varaždin je bio povezan s Ludbregom, Koprivnicom i dalje Slavonijom, dok su komunikacije koje su prelazile masive Kalnika i Bilogore povezivale Varaždin s Križevcima i Moslavinom.

Via magna, prometni pravac koji vuče svoje porijeklo iz antičkoga razdoblja povezivao je istok Hrvatske sa srednjom Europom. Iz Varaždina se ovom cestom relativno lako dolazilo do Ptuja, koji je od Varaždina udaljen samo četrdesetak kilometara. Preko današnje Slovenije postojala je razgranata mreža putova kojima je i Varaždin bio povezan s europskim urbanim centrima.

Prema zapadu već spomenuta *via militum* vodila je do križarskih posjeda i zatim prema Lepoglavi. Kod Lepoglave bilo je daljnje križanje cesta prema Trakošćanu i prijevoju preko

¹¹¹ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 59.

¹¹² MIRKO VALENTIĆ (ur.) (2005.), 137.

¹¹³ HRVOJE PETRIĆ (1993.), 22.

Maceljske gore, prema prijevoju preko Ivanščice – Očuri i Loboru te prema prolazu kroz masiv Ravne gore i Višnjici. Trakošćan, Očura, Lobor i Višnjica srednjovjekovni su lokaliteti, a trase putova postavljene u srednjemu vijeku koriste se i danas.

Još jedna cesta koja se naziva *via magna* vodila je iz Varaždina na jug prema Zagrebu i imala je svoje ishodište (ili krajnju točku) kod Staroga grada. Od tamo cesta prolazi uz zapadno pročelje župne crkve sv. Nikole, zatim je prolazila kroz ulaznu kulu grada i vodila gotovo bez zavoja u smjeru juga desetak kilometara gdje je prešla prvo pobrđe nadzirana iz utvrde Knežinec i dalje kroz gorje prema dolini Lonje i Zagrebu.

Budući da je prometnu važnost Varaždina tijekom srednjega vijeka pridodavao i prijelaz preko Drave, Varaždin je tim prijelazom bio cestovno povezan i s Ugarskom. Svi navedeni pravci imali su vezu s drugim cestovnim komunikacijama i bila je moguća veza i prebacivanje na sve druge važne prometnice koje su vodile kroz Hrvatsku.

3.2. Urbanizam Varaždina od srednjega vijeka do 16. stoljeća

Varaždin se prvi put spominje u listini kralja Bele III. iz 1181. godine.¹¹⁴ U tome dokumentu rješava se sudski spor kojim se zagrebačkome kaptolu dosuđuje predij Varaždinske Toplice. Zbog dijela ove isprave gdje se spominje varaždinski župan iz doba kralja Bele II., može se gradnju varaždinske utvrde, gdje je župan stolovao, ali i naselja koje se uz utvrdu razvilo, datirati oko polovice 12. stoljeća. To stavlja Varaždin uz bok drugih gradova diljem Europe koji počinju svoj razvoj upravo u to isto vrijeme.¹¹⁵ Nije beznačajna činjenica da je Varaždin prvi od gradova koji se spominje na širem području, kao i to da je Varaždin prvi dobio povlasticu i naziv slobodnoga kraljevskog grada 1209. godine poveljom kralja Andrije II.¹¹⁶ Kada dinastija Arpadovića osvaja Slavoniju, u njoj je već postojalo županijsko uređenje.¹¹⁷ Utvrda i okolna zemlja u posjedu je kralja, a doseljenici (*hospites*) koji su postavili temelje za razvoj grada, tražili su mjesto koje je pod zaštitom utvrde, ali na povoljnoj poziciji raskrižja putova. Takva pozicija je od samoga početka razvoja grada, nudila dvije funkcije važne za njegov razvoj, a to su obrambena i trgovačka. Isto tako, u gradu se smješta i administrativno crkveno središte pa je tako granica varaždinskoga arhidakonata u srednjemu vijeku ujedno i

¹¹⁴ TADIJA SMIČIKLAS, (ur.), 122-123.

¹¹⁵ NEVEN BUDAK (1993.), 44.

¹¹⁶ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 28.

¹¹⁷ ATTILA ZSOLDOS (1998.), 294.

približna granica Varaždinske županije. Osnovni elementi koji su utjecali na razvoj urbanizma bili su trgovina, obrt, centralna točka županijske vlasti i crkveno središte.

Ističe se nekoliko arhitektonski akcentiranih građevina u blizini kojih se formirao slobodni kraljevski grad. Prva od njih je utvrda u sjeverozapadnome uglu kvadratne varaždinske povijesne jezgre, izdvojena od trgovačke i administrativno-crkvene jezgre. Druga važna točka je crkva sv. Ivana Krstitelja, smještena na istoj poziciji kao i srednjovjekovna crkva sv. Ivana koja se spominje u arhivskoj građi od 1238. godine.¹¹⁸ Župna crkva, kao treće istaknuto mjesto, danas je barokna građevina koja je vjerojatno zadržala originalnu poziciju na kojoj je bila izgrađena srednjovjekovna građevina u drugoj polovici 12. stoljeća.¹¹⁹

Za sada nije istraženo ima li u Varaždinu ostataka civilne gradnje iz razdoblja 12. ili 13. stoljeća očuvane u jezgrama postojećih građevina u povijesnoj jezgri grada.

Arheološka istraživanja na području grada vode se vezano uz komunalne radove, novu izgradnju ili istraživačke projekte. Arheološki je istražen samo maleni dio gradskoga prostora. Neke od nalaza arheološka struka nije do sada interpretirala. Jedan od zanimljivih, ali i najzagonetnijih nalaza je drvena građa pronađena na četiri metra dubine na Franjevačkome trgu, ispred palače Herczer. Određivanje starosti materijala provedeno je metodom radioaktivnoga izotopa ugljika (metoda C14) i pokazalo da se drvena građa može datirati u 15. stoljeće (1435. godina, +/- 50 godina). S obzirom na to da je materijal pronađen na dubini od 4 metra ispod današnje hodne površine, arheolozi nisu do kraja interpretirali nalaz. Za sada se u literaturi ovaj nalaz vodi kao „drvena brvnara“.¹²⁰ Pokretni nalazi uz „brvnaru“ datiraju se u 15. i 16. stoljeće.¹²¹

Tijekom istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada, kao i pri izvođenju konzervatorsko-restauratorskih zahvata na građevinama unutar povijesne jezgre, utvrđeno je postojanje građevina koje u svome podrumskom dijelu i obodnim zidovima imaju očuvane dijelove kamene srednjovjekovne gradnje koja se može datirati u razdoblje prije 15. i 16. stoljeća. Za sada postoji samo jedan pisani izvor koji ukazuje na postojanje kamenih kuća u gradu tijekom 13. stoljeća. U arhivskoj građi navodi se „palača“ u Varaždinu 1270. godine. Radi se o ispravi

¹¹⁸ MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 177.

¹¹⁹ VESNA PASCUTTINI-JURAGA, IVANA PEŠKAN (2011.), 176-177; IVANA PEŠKAN, VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2012.), 269- 286.

¹²⁰ MARINA ŠIMEK (ur.) (1997.), 134.

¹²¹ JERE DRPIĆ (2019.), 143-144.

u kojoj stolnobiogradski kaptol potvrđuje zamjenu zemlje u Zaladskoj županiji varaždinskoga građanina Kureja (*Curey*) s palačom i pet kurija u Varaždinu („...*palacio in Worosd existente cum quique curiis...*“) koje su pripadale kraljičinome dvorjaniku Dioniziju (*Dionisio*).¹²² Termin palača mogao se odnositi na značajniju kamenu kuću u gradu iako za sada nije moguće utvrditi poziciju te građevine.

Sjeverno od utvrde, na prostoru između utvrde i velike prometnice uz Dravu (*via magna*), razvio se sjeverni gradski suburbij koji je kasnije izrastao u najznačajnije varaždinsko predgrađe, osobito tijekom 17. stoljeća.¹²³ Na tome prostoru nalazi se *forum Cziglenicza*, mjesto gdje su se održavali godišnji, a vjerojatno i tjedni sajmovi. Suburbij sjeverno od utvrde nije obuhvaćen obrambenim gradskim zidinama koje su okruživale jezgru Varaždina. Organska povezanost grada s okolicom velikim i protočnim prometnicama postojala je sve do izgradnje obrambenoga sustava grada. Nakon izgradnje obrambenih zidina, u grad se moglo ući samo kroz dva ulaza, kroz sjeverna i južna gradska vrata. Urbanizam grada od tada se formira omeđen jasnim granicama.

Očuvani zapisnici gradskoga poglavarstva nastali tijekom 16. stoljeća daju dragocjene podatke o političkim i gospodarskim prilikama u Varaždinu, o načinu rješavanja pravnih problema i o društvenim odnosima u gradu i njegovoj okolini. Za izučavanje urbanističkoga razvoja grada značajni su zapisi o kupoprodajama ili nasljeđivanju kuća i zemljišta na području grada, kao i podatci o izgradnji ili pregradnjama značajnijih građevina kao što su franjevački samostan i gradska vijećnica. Navode se imena ulica, trgova i nazivi predgrađa. Kod kupoprodajnih ugovora ponekad se navode susjedi. Na taj način moguće je pozicionirati građevinu unutar gradske jezgre.

Važan izvor podataka čini i popis građana Varaždina, odnosno popis glava obitelji koji su porezni obveznici iz 1520. godine. Ovaj popis bio je izrađen za potrebe Juraja Brandenburškog i čuva se u Državnome arhivu Nürnberg pod oznakom „*Brandenburger Literalien*“.¹²⁴ Prema tome popisu unutar gradske jezgre nalazilo se 100 obitelji i još 210 u sedam popisanih ulica predgrađa. Sljedeći popis napravljen je četrdesetak godina kasnije. Tada je u unutarnjemu gradu

¹²² ZLATKO TANODI (ur.) (1942.), zapis 9, 8-9.

¹²³ VIŠNJA BUREK (2011.), 99.

¹²⁴ LJERKA PERČI (1986.), 267.

obitelji bilo više – ukupno 130, ali im se smanjio broj u predgrađima pa im je tada bio broj također oko 130.¹²⁵

Važne podatke o veličini i urbanističkoj organizaciji Varaždina tijekom 15. i 16. stoljeća može se iščitati iz kartografskih prikaza i veduta koji su nastali kasnije, u 16. i 17. stoljeću.

Kartografski prikaz obrambenih zidova oko varaždinske gradske jezgre i utvrde koji je izradio Daniel Specklin prikazuje stanje sredinom 16. stoljeća (prilog K-1). Utvrđena gradska jezgra ima tada veličinu koju povijesni centar grada zauzima i danas. Kakav je bio raspored ulica unutar obrambenih zidina vidimo tek iz prikaza koji je nastao stoljeće kasnije, u kartografskome prikazu P. C. Donata (prilog K-3). Crtež P. C. Donata vrijedan je doprinos istraživanju razvoja gradskoga urbanizma. Osnovni raspored i raster ulica prikazan na tom dokumentu jednak je današnjem. Može se zaključiti da je tradicija zadržavanja cestovnih pravaca i gradskih komunikacija bila jaka i zadržala se tijekom stoljeća, usprkos stalnim mijenama u urbanističkoj slici grada koju su donosile izgradnje novih i preinake starih civilnih, sakralnih, samostanskih i administrativnih objekata. Kako se povećavala želja i potreba za izgradnjom stambenih objekata unutar zidinama zaštićenoga gradskog prstena, agrarna zemljišta građani su kupovali u gradskim predgrađima, a vlastite vrtove unutar obrambenih zidova u gradu prodavali za proširenje stambene zone.

Starogradska varaždinska općina

Na području današnjega grada, od početaka njegova razvoja postoje dvije administrativne općine. Jedna je slobodni i kraljevski grad Varaždin (*Villa Varasd*), a druga Starogradska varaždinska općina. Starogradska općina naziva se u izvorima *Communitas Arcis Varasd* ili *Communitas libertinorum Arcis Varasd*, a u hrvatskim tekstovima u 18. stoljeću naziva se *Obchina Sztarogradzka Varasd*, *Obchina purgarov gradzkeh*, *Obchina grada Varasd* i *Obstina Starog grada Varašd*.¹²⁶

Stanovnici Starogradske varaždinske općine nastanjuju područje neposredno uz varaždinsku utvrdu, na zemljištu koja pripada utvrdi, uglavnom u sjevernome i sjeverozapadnome predgrađu.¹²⁷ Također nastanjuju i druga zemljišta u okolici Varaždina koja su u vlasništvu utvrde (današnji Trnovec, Gornji i Donji Kučan). Oni čine poseban društveno-ekonomski sloj

¹²⁵ NEVEN BUDAK (1994.), 160.

¹²⁶ MIRKO ANDROIĆ (2008.), 7.

¹²⁷ MIRKO ANDROIĆ (2008.), 46.

grada i bili su pravno vezani za utvrdu i njezine vlasnike. Imali su vlastitu upravu, suca i odgovarali samo vlasniku utvrde.

Tijekom 14. stoljeća u ispravama se nazivaju *iobagiones castri*. Radi se o vojnicima koji u zamjenu za vojničku službu koriste zemlju kraljevske utvrde. Posjed im je nasljedan, a mogu ga prodati ili zamijeniti, ali i izgubiti sudskim putem. Kao društveni sloj, *iobagiones castri* postepeno nestaje do kraja 14. stoljeća, pretvara se ili u plemstvo (zahvaljujući ratnim zaslugama ili vještim upravljanjem posjedom) ili postaju kmetovi (gradukmetovi).¹²⁸ U 15. stoljeću *iobagiones* postaju podanici feudalca – vlasnika utvrde, a ne više kralja. U ispravama 16. stoljeća stanovnici posjeda u vlasništvu utvrde se nazivaju *Inquilini Arcis* ili *suburbani Arcis*.¹²⁹

Podanici utvrde koji su živjeli na ostalim posjedima u vlasništvu utvrde u blizini Varaždina – Trnovec, Gornji Kućan i Donji Kućan – nazivaju se u izvorima *castrenses* i društveno-ekonomski su u slabijem statusu od *suburbana*.¹³⁰

Privredna djelatnost Starogradske općine i općine grada Varaždina slična je – stanovnici jedne i druge općine bave se obrtom, trgovinom, zemljoradnjom i stočarstvom. Obje općine imaju cehovska udruženja – svaka svoja. Izvori govore o stalnim pravnim sukobima između dviju općina, ali također i o poslovnoj i društvenoj suradnji stanovnika dviju općina.¹³¹

Stanovnici Starogradske općine bili su podložnici utvrde, a stanovnici općine grada Varaždina slobodni ljudi. I jedni i drugi nastanjivali su *suburbium* Varaždina, kuće su im često građene jedna uz drugu. Povećanje broja žitelja u varaždinskim predgrađima i jačanje ekonomije povezalo je žitelje obje općine. U urbanističkome smislu dvije zasebne općine potpuno su srasle. Međutim, različito porijeklo stanovnika dviju općina ostavlja ih administrativno odvojene sve do sredine 19. stoljeća.¹³²

¹²⁸ MIRKO ANDROIĆ (2008.), 14.

¹²⁹ MIRKO ANDROIĆ (2008.), 22.

¹³⁰ MIRKO ANDROIĆ (2008.), 19.

¹³¹ MIRKO ANDROIĆ (2008.), 38.

¹³² MIRKO ANDROIĆ (2008.), 48.

3.2.1. Ulice i trgovi „unutarnjega“ grada – urbanizam Varaždina unutar gradskih obrambenih zidova

Raster ulica srednjovjekovnoga Varaždina može se samo približno rekonstruirati. Za sada povijesna jezgra grada nije u potpunosti arheološki istražena. Na koji se način grad popunjavao civilnim građevinama od 12. do sredine 15. stoljeća također nije do kraja istraženo. Prijedlog urbanističkoga rastera i razvoja ulica kroz to razdoblje dala je Mira Ilijanić, a njenu pretpostavku nitko do sada nije ni do kraja potvrdio niti opovrgnuo.¹³³ Prijedlog Mire Ilijanić preuzela je i Ivy Lentić-Kugli i razradila u svojim istraživanjima vezanima uz razvoj Varaždina.¹³⁴

Varaždin je tijekom 15. i 16. stoljeća imao gotovo pravilnu četverokutnu formu, što je vidljivo iz kartografskih prikaza. Gotovo četvrtinu toga prostora zauzima gradska utvrda koja je povezana s gradom i u isto vrijeme u opoziciji prema njemu.

Grad je kao organizam koji se mijenja i raste. Njegovi su „organi“ ulice, trgovi, stambeni blokovi, javne građevine, sajmišta i vrtovi.

Tijekom istraživanja vezanih uz ovaj rad, uzimajući u obzir dosadašnja istraživanja i rezultate reambulacije na terenu, rekonstruiran je raster ulica i trgova 15. i 16. stoljeća u gradu koji se velikim dijelom preklapa s današnjim stanjem (vidi ovdje priloge K-9, K-10 i A-1).

Franjevački trg formirao se na proširenju ceste koja je u Varaždin dolazila iz smjera zapada. Ta se cesta u izvorima naziva *via militum* i *via exercitualis*.¹³⁵ Sve do 16. stoljeća povezana je s današnjim Trgom kralja Tomislava u jedan trg. Tako ova dva trga dugo dijele isti naziv – *Forum publicum*, *Forum civitatis*.¹³⁶

Prostor današnjega Franjevačkog trga bio je u razdoblju ranoga urbanizma Varaždina njegova najvažnija prometna arterija. Uz nju je smještena crkva sv. Ivana Krstitelja koja se spominje u dokumentima od 1201. godine, a kontinuitet postojanja sakralne građevine na istoj poziciji postoji do danas. Za sada nisu poznati podatci o građevinama koje su se prije 15. stoljeća

¹³³ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 2-3.

¹³⁴ IVY-KUGLI (1977.), 79.

¹³⁵ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 56.

¹³⁶ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 172.

nalazile obodno uz trg. U 15. stoljeću navodi se *Xenodochium* ili hospital.¹³⁷ U 16. stoljeću spominju se zidane kuće s južne i sjeverne strane trga, koje gravitiraju Trgu kralja Tomislava.¹³⁸

Trg kralja Tomislava je prirodni nastavak na Franjevački trg s kojim je povijesno bio u jednoj cjelini. Tijekom 16. stoljeća formira se u današnji oblik s kućama građana koje se obodno nižu uz sada pravokutni trg s vijećnicom na sjevernome kraju kao okosnicom. Povijesni slijed naziva je *Forum publicum*, *Forum civitatis*, Trg Franje Josipa I.¹³⁹

Tijekom komunalnoga iskopa za kanalizaciju i vodovod 1966. godine, Željko Tomičić –tadašnji kustos Arheološkoga odjela Gradskoga muzeja Varaždin, fotografski je dokumentirao nalaze zidova na prostoru ispred Gradske vijećnice. Zidovi su očuvani u temeljnoj stopi, a nema podataka o pokretnim nalazima.¹⁴⁰

Za sada nema poznatih podataka o izgradnji iz 15. stoljeća. Gradska vijećnica koja je smještena na trgu spominje se u darovnici Juraja Brandenburškog kao kamena kuća koju on 1523. godine poklanja gradu Varaždinu. Revizija već ranije provedenih istraživanja koja je napravljena tijekom izrade ove disertacije iznijela je na vidjelo da se radi o starijoj građevini nego što se do sada datirala.

U 16. stoljeću se u gradskim zapisnicima spominju kuće varaždinskih literata i gradskih bilježnika Ivana Pergošića i Blaža Škrinjarića, ali njihove točne lokacije nisu poznate.¹⁴¹ U gradskome zapisniku spominje se, 1616. godine, zidana kuća Vuka Vragovića na glavnome gradskom trgu.¹⁴² Oko te građevine vodili su se česti sporovi između obitelji Vragović i obitelji Drašković koja je također imala kamenu kuću na glavnome trgu. Iz naravi sporova može se pretpostaviti da su to bile susjedne građevine.¹⁴³

Kuće koje se nalaze na spoju današnjega Franjevačkog trga i Trga kralja Tomislava izgrađene tijekom 16. stoljeća vezane su više uz novoformirani *Forum publicum* s pogledom na gradsku vijećnicu. Tijekom 16. stoljeća zapadna strana trga popunila se s građevinama te je tako stvoren temelj suvremenoga gradskog rastera koji je ostao do danas nepromijenjen.

¹³⁷ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 171.

¹³⁸ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 171.

¹³⁹ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 203.

¹⁴⁰ JERE DRPIĆ (2019.), 146.

¹⁴¹ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 203.

¹⁴² MIRA ILIJANIĆ (1999.), 36.

¹⁴³ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 36.

Uršulinska ulica (*Via magna – dio*) veže se na južni ulaz u utvrdu i bila je početak ceste koja je iz Varaždina vodila prema jugu, okomito na rijeku Dravu i nazivala se u izvorima *via magna*.¹⁴⁴ Djelomično se nazivi za ovu ulicu i ulicu Janka Draškovića preklapaju jer se one vežu jedna na drugu. Povijesni slijed naziva je *Via magna, Platea Monialium, Opaticzka vulicza*.¹⁴⁵ Graditeljsku baštinu ove ulice karakterizira barokni sklop Uršulinske crkve i samostana koji zauzima cijelu zapadnu stranu ulice te niz građevina nastalih tijekom 18. stoljeća na istočnoj strani. Starije građevinske strukture koja bi se mogle datirati u 15. ili 16. stoljeće za sada nisu dokazane.

Draškovićeve ulice (*Via magna – dio*) nastavlja se na Uršulinsku ulicu u smjeru juga i vodi uz zapadno pročelje crkve sv. Nikole do nekadašnje južne gradske kule i izlaza iz grada. Povijesni slijed naziva je *Via magna, Platea postalis, Opatička*.¹⁴⁶

Iako se radi o jednoj od najstarijih ulica u gradu, sačuvana graditeljska struktura potječe uglavnom iz 18. i 19. stoljeća. Građevina koja ima vidljive elemente 16. stoljeća na dvorišnome dijelu građevine nalazi se na kućnome broju 12. Recentnim pregledom podruma građevine na kućnome broju 4 utvrđeno je da obodni zidovi potječu iz srednjovjekovnoga razdoblja, a svodovi podruma izvedeni su znatno kasnije.¹⁴⁷

Trg slobode (*Via magna – dio*) formirao se oko župne crkve sv. Nikole. Pozicija oko župne crkve bila je važna za funkcije grada tijekom srednjovjekovnoga razdoblja. Građevine koje su izgrađene obodno na trgu, a koje i danas čine njegov istočni dio, povijesno su pripadale današnjoj Gundulićevoj ulici. Prema trenutnome stanju istraživanja samo se za jednu građevinu može potvrditi da je izgrađena najkasnije tijekom 15. stoljeća. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja koja su upravo dovršena na građevini na Trgu slobode broj 6 pokazala su da je jezgra građevine srednjovjekovna.¹⁴⁸ Uz građevinu nalazila se malena uličica, naziva *Via ad vallum*. Ona je još djelomično sačuvana u obliku uskoga prolaza između kuća, a vodila je uz gradske zidine do tornja u kojemu se čuvala municija.¹⁴⁹

¹⁴⁴ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 56.

¹⁴⁵ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 147.

¹⁴⁶ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 41.

¹⁴⁷ IVANA PEŠKAN, bilješka s terenskog pregleda, dosje Varaždin – Draškovićeve ulica 4, Konzervatorski odjel u Varaždinu

¹⁴⁸ DUŠKO ČIKARA (2020.), 43.

¹⁴⁹ ADOLF WISSERT (1935.), 48.

Na današnjemu Trgu slobode nalazila su se južna gradska vrata koja su do početka 19. stoljeća bila jedan od dva moguća ulaza u grad. Južna vrata, odnosno južna kula nazivala se u dokumentima *Porta civitatis inferior*. Srušena je nakon 1830. godine.¹⁵⁰ Izgled ove kule moguće je rekonstruirati na temelju nekoliko veduta koje prikazuju Varaždin s juga, kao što je na primjer veduta Sigismunda Koppa iz 1732. godine, koja čini naslovnicu albuma bratovštine BDM, a čuva se u Gradskome muzeju u Varaždinu.¹⁵¹

Gundulićeva ulica se s dijelom Trga slobode u prošlosti nazivala jednim imenom – *Platea ex Foro ad portam inferiorem ducens*. Imenom *Magna platea Sti. Nicolai* nazvana je 1743. godine, a u popisima 18. stoljeća naziva se *Platea Leopoldina*.¹⁵² Naziv koji koriste Varaždinci za ovu ulicu je Dućanska. Sve građevine u ulici izvedene su tako da je u prizemlju poslovni prostor rastvoren prema ulici vratima i izlozima dok se na katu nalaze stambeni prostori. U gornje etaže građevina može se ući samo s dvorišnih strana. Prema trenutnome stanju istraživanja, nisu poznate građevinske strukture koje bi potjecale iz razdoblja ranijega od 18. stoljeća.

Gajeva ulica u povijesnim se dokumentima nazivala *Platea ante portam superiorem intra moenia*, *Velika vulicza*, *Magna platea*, *Platea dominorum*, *Godszpodsška vulicza*, *Herrngasse*.¹⁵³ Ulica vodi od sjevernoga ulaza u grad ravno do glavnoga gradskog trga. Na kućnom broju 13 očuvani su vidljivi elementi građevinskih struktura iz 15. i 16. stoljeća, a ostale građevine nisu za sada istražene.¹⁵⁴ Sadašnje završno oblikovanje građevina uglavnom je rezultat adaptacija od 18. do 20. stoljeća.

Trg bana Jelačića nalazi se na mjestu sjevernoga gradskog grabišta. Na sjevernome kraju Gajeve ulice, na prijelazu prema današnjemu Trgu bana Jelačića nalazila su se gornja ili sjeverna gradska vrata – *porta civitas superior*, *Chakathurner Thor* (1788.), *Bečka vrata*.¹⁵⁵ Cesta je prolazila kroz dvije ulazne kule. Jedna je danas srušena, a pregledom starih planova utvrđeno je da se nalazila u sredini današnje Gajeve ulice, na uglu s Bakačevom ulicom.¹⁵⁶ Cesta je na izlazu iz grada, nakon prolaska kroz ovu kulu zakretala ulijevo (prema zapadu) i

¹⁵⁰ ADOLF WISSERT (1935.), 46.

¹⁵¹ Gradski muzej Varaždin, Kartografska zbirka, Sign. GMV-KPO 3343

¹⁵² ADOLF WISSERT (1935.), 48.

¹⁵³ ADOLF WISSERT (1935.), 40.

¹⁵⁴ IVY LENTIC-KUGLI (2001.), 49.

¹⁵⁵ IVY LENTIC-KUGLI (2001.), 193.

¹⁵⁶ Vidljivo na planu autora Ignaza Beyschlaga

prolazila kroz drugu kulu koja je očuvana do danas pod nazivom Lisakova kula. Na ostalome dijelu današnjega Trga bana Jelačića nalazio se od 16. do 19. stoljeća sustav gradskih fortifikacija.

Od Lisakove kule vodio je most preko grabišta koji je sve do 18. stoljeća bio drven i zahtijevao stalne popravke.¹⁵⁷ Drveni most je u sredini imao drvenu kućicu koja se u arhivskim dokumentima naziva „čardak“ ili „huta“, a vidljiva je na vedutama grada sa sjevera iz 18. stoljeća.¹⁵⁸

Trg Miljenka Stančića je jedan od najživopisnijih trgova varaždinske povijesne jezgre. U prošlosti je predstavljao granicu između utvrde i slobodnoga kraljevskog grada. Zbog toga se u popisima ponekad javlja kao dio Kranjčevićeve ulice ili se samo naziva *platea*. Zatim se javljaju nazivi *forum*, *forum novum*, *forum seu platea ante domum Sermage*, a krajem 18. stoljeća naziva se *forum theatri*.¹⁵⁹ Na prostor trga okrenuta je ulazna kula utvrde s monumentalnim ulaznim portalom izgrađena u 16. stoljeću.

Na ostalim građevinama koje gledaju na trg, prema trenutnome stanju istraživanja, nisu otkrivene građevinske strukture koje bi potjecale iz razdoblja ranijega od 17. stoljeća. Nasuprot ulaznoj kuli utvrde smještena je monumentalna gradska palača Prassinsky-Sermage, izgrađena u 17. stoljeću.

Padovčeva ulica nalazi se zapadno od Trga Miljenka Stančića. Formirala je, kao i trg, liniju razgraničenja utvrde od slobodnoga kraljevskog grada, odnosno od kompleksa franjevačkoga samostana. Na zapadnome dijelu ulice očuvan je kameni zid i gospodarska zgrada franjevacu iz 17. stoljeća koja ima na sjevernome zidu, okrenutome utvrđi, izvedene puškarnice.

Bakačeva ulica nalazi se istočno od Trga Miljenka Stančića. Ivy Lentić-Kugli u nju ubicira nekadašnju ulicu naziva *Platea sew vicus mesnychki vocati* koja se već od 15. stoljeća u arhivskim izvorima spominje kao ulica gdje se nalaze mesnice.¹⁶⁰ Arheološkim istraživanjima provedenima početkom 2003. godine otkriveni su dijelovi temelja gradskoga obrambenog zida. Pronađen je također veliki depozit životinjskih kostiju što potvrđuje ubikaciju Mesničke ulice u današnju Bakačevu ulicu.¹⁶¹

¹⁵⁷ ADOLF WISSERT (1935.), 41.

¹⁵⁸ MIROSLAV KLEMM (2009.), 89.

¹⁵⁹ ADOLF WISSERT (1935.), 42.

¹⁶⁰ IVY LENTIC-KUGLI (2001.), 21.

¹⁶¹ JERE DRPIĆ (2019.), 155.

U ulici nema očuvanih vidljivih građevinskih elemenata iz 15. ili 16. stoljeća. Sjevernu stranu ulice flankirao je gradski zid koji je i danas vidljiv u podrumskim dijelovima građevina nastalih uglavnom u 18. i 19. stoljeću.

Kranjčevićeva ulica predstavlja istočnu granicu franjevačkoga posjeda. Transformirala se tijekom 17. stoljeća u ulicu koja se nazivala *Platea mala gaza*, *Boszermanova vulicza*, *Platea Sutorum*, *Sosztarszka vulicza*, Kazališna, Franjevačka. Sve građevine potječu iz razdoblja od 17. do 20. stoljeća.¹⁶²

Kukuljevićeva ulica bila je tijekom 15. i 16. stoljeća vrlo kratka, od glavnoga gradskog trga do današnje ulice Augusta Šenoe gdje je dolazila do gradskoga zida. Povijesni slijed naziva ulice je *Platea domus praetoriae*, *Parva platea ex foro*.¹⁶³ Na zapadnome kraju ulice, nalazi se kolni ulaz u gradsku vijećnicu s očuvanim kamenim portalom nastalim u 15. stoljeću.

Uska ulica nalazi se u istočnome dijelu gradske jezgre, paralelno s Gajevom ulicom. Povijesni slijed naziva ulice je *Parva platea*, *Mala vulicza*.¹⁶⁴

To je prostor gradskih vrtova kuća koje su bile orijentirane na Gajevu ulicu pa se kao zasebna ulica formirala tek u 18. stoljeću.

Školska ulica stisnuta je između sjeverne strane župnoga dvora crkve sv. Nikole i bloka kuća između Franjevačkoga trga i Trga Slobode. Do sada nisu ustanovljeni građevinski elementi iz 15. ili 16. stoljeća.

Na mjesto današnje Školske ulice Adolf Wissert ubicira povijesnu Mesničku ulicu – *Platea seu vicus mesznichki*, *Mesznichka goszn (Gasse)*, *Platea antiqua macellorum*.¹⁶⁵ Ivy Lentić-Kugli također preuzima ovu ubikaciju,¹⁶⁶ da bi kasnije preuzela tezu Mire Ilijanić i ulicu mesara smjestila u današnju Bakačevu ulicu.¹⁶⁷

Habdelićeva ulica vodi od trga ispred župne crkve sv. Nikole prema istoku. Povijesni naziv je *Platea Seminarii* zbog Zakmardijevoga sjemeništa varaždinskih isusovaca koje je izgrađeno u

¹⁶² IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 81.

¹⁶³ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 204.

¹⁶⁴ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 151.

¹⁶⁵ ADOLF WISSERT (1935.), 47.

¹⁶⁶ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 21.

¹⁶⁷ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 68.

drugoj polovici 17. stoljeća.¹⁶⁸ Građevinski sloj iz razdoblja prije 17. stoljeća za sada nije pronađen.

Šenoina ulica nalazi se na istočnome rubu linije gradskih obrambenih zidova. Ulica nema očuvanoga građevinskog sloja iz 16. stoljeća. Zgrade na istočnoj strani ulice nastale su na mjestu gradskoga zida koji se ovdje nalazio od polovice 15. do 19. stoljeća. Građevinski materijal preostao od rušenja gradskih zidova ponovno je iskorišten pri gradnji postojećih građevina.

Cankareva ulica nalazi se na zapadnome rubu linije gradskih obrambenih zidova. Nema očuvanoga građevinskog sloja iz 16. stoljeća. U arhivskim izvorima spominju se nazivi ove ulice: *Via ad vallum*, *Platea moenialis inferior*.¹⁶⁹ Zgrade na istočnoj strani ulice nastale su na mjestu gradskoga zida koji se ovdje nalazio do 19. stoljeća. Građevinski materijal preostao od rušenja gradskih zidova ponovno je upotrijebljen pri gradnji postojećih građevina.

Kačićeva ulica povijesno je bila dio velike ceste koja je sa zapada ulazila u grad (*via militum*) i širila se na mjestu današnjega Franjevačkog trga u protočni, srednjovjekovni, cestovni trg (*via exercitualis*) na kojemu se razvijao Varaždin. Zapadni gradski zid sjekao je današnju ulicu gotovo po sredini. Prije rušenja gradskih zidina nije bilo izgrađeno područje zapadno od gradskoga zida i gradskoga bedema već su se tamo nalazili vrtovi.

Pavlinska ulica dio je srednjovjekovne prometnice koja od glavnoga gradskog trga vodila na istok. Nakon izgradnje gradskoga zida bila je presječena i tek je u 18. stoljeću napravljen mali prolaz kroz bedem na istočnoj strani nastavno na ovu ulicu. Ulica doživljava sve veću važnost nakon izgradnje isusovačke crkve i samostana u 17. stoljeću. Tijekom 15. i 16. stoljeća nije imala komunikacijski značaj u odnosu na varaždinsku okolicu, s obzirom na to da se nije moglo izaći iz grada niti ući u njega na istočnoj strani. Jedna od najstarijih očuvanih građevina na samome uglu Pavlinske ulice i Trga kralja Tomislava je palača Drašković, barokna palača sa srednjovjekovnim korijenima.

Arheološkim istraživanjima provedenim tijekom gradnje poslovnoga centra na uglu Pavlinske i Šenoine ulice 1993. godine, istraženi su temelji arhitektonske cjeline građene od kamena i drva, sa stambenom kućom i gospodarskim prostorom. Pokretni nalazi datirani su od kraja 15. do 17. stoljeća.¹⁷⁰

¹⁶⁸ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 69.

¹⁶⁹ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 27.

¹⁷⁰ MARINA ŠIMEK (1993.)

Stepinčeva ulica nalazi se na istočnome rubu linije gradskih obrambenih zidova. Zgrade na istočnoj strani ulice nastale su na mjestu gradskoga zida koji se ovdje nalazio od polovice 15. do 19. stoljeća. Ulica zatvara istočni parametar gradske jezgre.

Nestale ulice

Nekoliko uličica u Varaždinu vodilo je do vrtova, u dijelovima grada uz gradski bedem. Jedna je vodila južno od današnje građevine na kućnome broju 12 u Draškovićevoj ulici, nasuprot ulazu u župnu crkvu sv. Nikole. Vodila je na zapad do današnje Cankareve ulice, odnosno do gradskih zidina i zatim uz zidine na sjever. Nazivala se *platea moenialis inferior*.¹⁷¹ S druge strane trga uz župnu crkvu sv. Nikole nalazio se također prolaz uz gradske zidine, nazivan u popisima *via ad vallum*.¹⁷²

3.2.2. Varaždinska predgrađa tijekom 15. i 16. stoljeća

Gradski zapisnici tijekom 15. stoljeća donose podatke o ulicama unutar gradskih zidina, ali također donose brojne podatke o gradskim predgrađima. Grad je u to vrijeme podijeljen na gradske četvrti koje su nadzirali *quartarii* ili *Viertelmaisteri*.¹⁷³ U zapisnicima se također definira jesu li kuće *in der Statt* ili *suburbium*. To ukazuje na jasnu podjelu na zidovima zaštićenu gradsku jezgru i predgrađa. Na ulazima u grad nalazile su se ulazne kule i vratari koji se u zapisnicima nazivaju *portarius* ili *wachtar*. Suburbiji su bili nezaštićeni gradskim zidinama, ali zbog toga je i njihov razvoj bio slobodniji.¹⁷⁴

Popis vlasnika kuća iz 1520. godine donosi podatak da je u predgrađima bilo 210 obitelji.¹⁷⁵ Navedeno je sedam ulica suburbia i vlasnika kuća, a prema popisu moguće je definirati veličinu predgrađa. Za razliku od vlasnika građevina u unutarnjemu gradu koji su samo popisani, bez naziva ulica, predgrađa su razdvojena u ulice s točnim brojem žitelja.

Platea regalīs (Dugi konec) – 55 vlasnika kuća

Platea Sancti Vitj (Vidovski konec) – 38 vlasnika kuća

Platea Brodowskj (Brodovska ulica) – 31 vlasnik kuća

¹⁷¹ ADOLF WISSERT (1935.), 49.

¹⁷² IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 216.

¹⁷³ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 65.

¹⁷⁴ MARIJA MIRKOVIĆ (1962. – 1963.), 43.

¹⁷⁵ LJERKA PERČI (1986.), 267-276.

Cigleniskij konez (Ciglenički konec) – 29 vlasnika kuća

Milickj koncz (Milički konec) – 25 vlasnika kuća

Platea Drawichkij (Dravički konec) – 24 vlasnika kuća

Platea Poklechan (Poklečan) – 7 vlasnika kuća¹⁷⁶

Kupoprodajni ugovori vezani uz promet nekretninama navedeni u zapisnicima gradskoga poglavarstva govore mnogo, ne samo o količini građevina koje mijenjaju vlasnike, već i o naravi tih nekretnina. Tako ugovori koji se tiču prodaje nekretnina u predgrađima potvrđuju da se radi o građevinama različite kvalitete i materijalu gradnje – *domus civilis*, *domincula*, *domus ligneus*, *domus alodialis*, *residentia civilis*. Navode se zemljišta, oranice, sjenokoše i vrtovi. Vlasnici kuća u unutarnjemu gradu imali su vrtove – povrtnjake i voćnjake u predgrađima koji su bili u funkciji njihovoga domaćinstva i nerijetko vinograde u južnome varaždinskom podbrežju.¹⁷⁷

U **sjeverno predgrađe**, autori Mira Ilijanić i Slavko Kapustić – kasnije i Ivy Lentić-Kugli, smjestili su ulice Brodovski konec, Ciglenički konec i Dravički konec. Ovo predgrađe razvijalo se između antičke ceste koja je vodila uz Dravu i varaždinske utvrde. Na području zvanome Ciglenica održavali su se sajmovi, navedeni u privilegiju Ulrika Celjskog iz 1448. godine.¹⁷⁸ Širenje ovoga predgrađa prema sjeveru bilo je limitirano nestabilnim tokom rijeke Drave, ali je smještaj blizu sjevernih gradskih vrata i sigurnost koju je pružao zidinama opasani grad osiguravao atraktivnost spomenutoga predgrađa. Urbanistički gledano, ulice sjevernoga predgrađa nemaju jasnu strukturu, formirale su se spontano u prostoru između velike ceste koja je vodila uz Dravu i varaždinske utvrde. Sjeverno predgrađe naseljavaju uglavnom podložnici utvrde.

Zapadno predgrađe razvilo se uz važnu cestu *via militum* koja je Varaždin povezivala s ivanovačkim posjedom.¹⁷⁹ Ulica se od najranijih spomena u 15. stoljeću naziva Milički konec (*Milichki konecz*), naziv izveden iz *via militum*. Toponim Milička ulica odnosio se ne samo na ulicu, već i na cijelo predgrađe.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Popis na temelju članka koji je objavila Ljerka Perči (LJERKA PERČI (1986.)), 272-275.

¹⁷⁷ VIŠNJA BUREK (2011.), 94.

¹⁷⁸ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 31.

¹⁷⁹ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 2.

¹⁸⁰ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 2.

Razvoj ovoga predgrađa bio je usporen gradnjom obrambenoga sustava Varaždina jer su pozicije zapadno i istočno od grada bile udaljene od gradskih vrata. Pregledom vrsta nekretnina, koje su se prodavale ili kupovale na ovome području, dolazi do izražaja ruralni karakter zapadnoga predgrađa jer se spominju poljoprivredna zemljišta. Na veduti Johannesesa Ledentua iz 1639. godine, gdje je prikazan Varaždin sa zapada, vidi se da je područje zapadno od grada izrazito ruralno i nenaseljeno iako je prikaz cijele okolice grada stiliziran.¹⁸¹

Jugozapadno od grada nalazi se *Platea Sancti Viti*. Ovo predgrađe razvilo se oko crkve sv. Vida koja se spominje od 1454. godine.¹⁸² Centralna točka njegova razvoja je trg s crkvom sv. Vida. Sudeći po kupoprodajnim ugovorima, *Platea Sancti Viti* najmanje je ruralno orijentirana od svih predgrađa, radi se o minijaturnoj urbanoj cjelini u neposrednoj blizini veće urbane aglomeracije - jezgre Varaždina.¹⁸³ Starost crkve sv. Vida i stambene četvrti koja okružuje crkvu kao i ulogu ove malene aglomeracije u razvoju grada Varaždina tijekom srednjega vijeka tek treba istražiti.¹⁸⁴ Urbanistički gledano, trg sv. Vida s crkvom u centru i ujednačenim nizom stambenih kuća okrenutih na trg zaokružena su cjelina.

Južno predgrađe razvilo se uz prometnicu koja od južnih vrata varaždinske utvrde vodi prema jugu. Kao i na sjeveru uz gradska vrata, blizina ulaza u grad omogućuje stalni razvoj južnoga predgrađa. U povijesnim izvorima naziva se *Platea regalis, Longa villa, Langegasse*, a naziv *Dugi konec* zadržao se u kolokvijalnome varaždinskom govoru do kraja 20. stoljeća.¹⁸⁵ Prema popisu iz 1520. godine u južnome predgrađu živi najviše stanovnika, a dužina ulice vidljiva je i iz njezinoga imena. Posjedi su se nizali uzdužno s obje strane ulice, a položaj ulice uz prometnu cestu, na ravnici koja nije bila plavna, omogućio je nesmetano širenje predgrađa prema jugu, slijedeći glavnu cestu. Gotovo do 20. stoljeća cijelo predgrađe urbanistički se sastojalo od jedne dominantne ulice uz koju se nižu građevine, dok su se gospodarski prostori pružali u dvorišni dio.

Istočno predgrađe, *Platea Poklechan (Poglečan)* bilo je najmanje i najslabije naseljeno.

¹⁸¹ LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 252.

¹⁸² ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT (ur) (1944.), str. 33, broj 41.

¹⁸³ VIŠNJA BUREK (2011.), 108.

¹⁸⁴ JURAJ BELAJ, VITOMIR BELAJ (2014.), 15-19.

¹⁸⁵ Ispitivanjem starijih stanovnika Varaždina utvrđeno je kako su se nazivi Milička vulica i Dugi konec najdulje zadržali u kolektivnoj memoriji kao nazivi predgrađa, dugo nakon što su ove ulice nekoliko puta preimenovane.

Smještaj uz istočni gradski zid, na kojemu nije bilo ulaza u grad, usporio je njegov razvoj kao i razvoj zapadnoga predgrađa sve do 18. stoljeća. Zapis iz 1520. godine o samo 7 kuća u ovome dijelu grada govori o neatraktivnosti pozicije. U stručnoj literaturi se kao razlog slabe naseljenosti spominje otvorenost prema istoku i opasnost od turskih napada.¹⁸⁶ Međutim, Varaždin je malena aglomeracija i podjednako su bila ugrožena sva nezaštićena predgrađa. Slabija urbanizacija ovoga područja vjerojatno je posljedica nepredvidivosti poplava rijeke Drave koja je plavila područje istočno od Varaždina gotovo do samoga centra grada sve do sedamdesetih godina 20. stoljeća.

3.3. Graditelji i graditeljstvo u Varaždinu u 15. i 16. stoljeću

Graditelji u Varaždinu tijekom 15. i 16. stoljeća

Varaždin je tijekom 15. i 16. stoljeća bio trgovačko, obrtničko, administrativno, vojno i vlastelinsko središte. U gradu su zasigurno djelovale različite graditeljske radionice sastavljene od domaćih ljudi i stranaca koji su mogli izvesti narudžbe prema potrebama naručitelja.

Tijekom 15. stoljeća u gradskim se zapisnicima spominje svega nekoliko različitih majstora neposredno ili posredno vezanih uz graditeljstvo. Tako se spominju klesari (*lapicida*) Pavao i Žigmund (*Sigismundus*). Spominje se graditelj (*der Paumeister, der Palmester*) Nikola Ramković (*Niclas Ramkoicz, Rankowitz*). U graditeljsku struku možemo ubrojiti i zdenčara Ivana (*der Brunner, Prunar*).¹⁸⁷ Iako je u Varaždinu obzirom na veličinu grada djelovalo više majstora graditelja, u gradskim se zapisnicima spominju tek oni koji su zbog nekoga pravnog slučaja morali izaći pred gradskoga suca. Iz navoda u gradskim zapisnicima, osim imena i zanimanja, nije moguće saznati ništa o stručnim angažmanima obrtnika vezanih uz graditeljsku ili kamenarsku struku.

Nakon što su grofovi Celjski došli u posjed varaždinske utvrde, graditeljsko-klesarska radionica aktivna u Ptujskoj Gori, Ptuju i drugim posjedima Celjskih izvodi kameno-klesarske radove na južnoj kvadratnoj kuli Staroga grada i na izvedbi kamenoga portala Gradske vijećnice. Nemamo pisanih izvora o imenima graditelja i klesara radionice, već samo njihove vlastite potpise u vidu klesarskih oznaka. Početkom 16. stoljeća u Varaždinu je aktivan *baumeister* Pankracije

¹⁸⁶ VIŠNJA BUREK (2011.), 105.

¹⁸⁷ JASMIN MEDVED (2013.), 430.

Jagersperger. Grad Varaždin angažirao ga je da vodi radove na obnovi i gradnji gradskih obrambenih zidova, o čemu je tri godine uzastopno, od 1515. do 1518., davao izvještaje Gradu.¹⁸⁸

Sredinom 16. stoljeća, barun Ungnad, doveo je u Varaždin, radi potrebe izgradnje i modernizacije varaždinskih fortifikacija, arhitekta Domenica dell'Agia.

Prema tadašnjemu običaju, s njim su došli njegovi suradnici, velikim dijelom članovi njegove obitelji. Ti su graditelji ostavili trag na nizu stambenih i civilnih građevina, iako je građevinski sloj 16. stoljeća u arhitekturi očuvan fragmentarno i većim dijelom sakriven ili devastiran kasnijim prigradnjama i preuređenjima.

Nakon što je markgrof Juraj Brandenburški 1523. godine poklonio gradu kamenu kuću na istočnome kraju ljevkastoga trga u samome srcu Varaždina, u tu građevinu smješta se gradska vijećnica.¹⁸⁹ U pregradnji vijećnice i izgradnji okolnih građevina angažiraju se „*magistri comacini*“ što je naziv koji se u dokumentima koristi za graditelje koji su s Domenicom dell'Agliom ili neovisno o njemu došli raditi u Varaždin.¹⁹⁰ „*Magistri comacini*“ dolaze iz područja oko jezera Como po kojemu su dobili ime. Neki od došljaka graditelja udomaćili su se u gradu i postali cijenjeni građani Varaždina. Tako se u gradskim zapisnicima spominje brat Domenica dell'Agia, Giovanni da Como (Johannes, zydar Cumersee), zatim Juraj Flajšman koji je postao i varaždinski sudac u nekoliko mandata. U gradskim se zapisnicima spominju i sljedeća imena zidara: Parthlin, Matija Taczlin, Matija Naglič, Juraj zidar, Juraj zvan Jan i *magister palmešter* Šromff.¹⁹¹

U drugoj polovici 16. stoljeća spominju se kao graditelji fortifikacija Francesco Thebaldi, Salustio Peruzzi i Francesco Marmoro.¹⁹²

Domenico dell'Aglio (Scaria, Como, 1515. – Graz ili Hrvatska, 1563.) spominje se u dokumentima i kao Del Allio ili De Lalio, a potpisivao se kao *Dominigo di Alio*. U dostupnoj literaturi navode se sve inačice njegova imena. U radu je korištena suvremena varijanta Domenico dell'Aglio.

¹⁸⁸ LJERKA PERČI (1989.), 55.

¹⁸⁹ ZLATKO TANODI (ur.) (1942.), 301.

¹⁹⁰ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 9.

¹⁹¹ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 92.

¹⁹² SPOMENKA TEŽAK (2008.), 7.

Dell'Aglio pripada skupini sjevernotalijanskih renesansnih arhitekata koji su radili izvan Italije. Nazivali su se *magistri comacini* i potječu iz malih mjesta smještenih na prijevoju naziva Val d'Intelvi, između jezera Como i jezera Lugano, u sjevernoj Italiji. Rodno mjesto Domenica dell'Aglija zove se Scaria. U naselju je očuvana kuća koja je bila u vlasništvu obitelji Dell'Aglio već u 16. stoljeću ili ranije.¹⁹³

Domenico dell'Aglio potekao je iz poznate umjetničke obitelji koja je iznjedrila mnoge arhitekate, kipare i slikare. Oko 1520. godine njegov otac Martino bio je aktivan kao glavni graditelj u Radkersburgu na jugu Štajerske na samoj granici između Austrije i Slovenije. Domenicova braća Giovanni Maria i Andrea bili su također arhitekti i radili su najviše u Sloveniji, a Giovanni je radio i u Varaždinu (inačice njegovog imena su Ioannes, Hans i druge).¹⁹⁴

Domenico dell'Aglio glavni je graditelj gradskih bedema u austrijskim gradovima Beču, Klagenfurtu, Grazu i Bad Radkersburgu, zatim u Sloveniji u Mariboru, Ptuju, Celju, Ormožu, Rogatecu i Brežicama. U Italiji je radio na modernizaciji obrambenih zidina u Trstu. U Hrvatskoj je radio u Varaždinu, Križevcima, Koprivnici i Ivanić-Gradu.¹⁹⁵ Specijaliziravši se u gradnji utvrđenja, Domenico dell'Aglio ostvario je impresivnu karijeru između ostaloga i zato što je njegov glavni naručitelj bio Ferdinand Habsburški (1503. – 1564.) – austrijski nadvojvoda, češki i hrvatsko-ugarski kralj koji je postao car Svetoga Rimskog Carstva 1558. godine pod imenom Ferdinand I.

Domenico dell'Aglio 1544. godine postao je glavni arhitekt za unutarnju Austriju (Štajerska, Koruška, Kranjska) i slavonsko-hrvatsku granicu kao i doživotni superintendant granice. Već 1545. godine imenovan je glavnim projektantom za obnovu utvrđenja Graza, a zatim je 1553. postao kraljevski arhitekt. Dvije godine kasnije postaje glavni arhitekt za Hrvatsku i Sloveniju, a 1558. godine kraljevski arhitekt za cijelu unutarnju Austriju. Ferdinand I. Habsburški

¹⁹³ Današnja građevina izgrađena je u 17. stoljeću, na mjestu starije koja je bila rodna kuća Domenica dell'Aglija. Usprkos kasnijim adaptacijama, očuvan je kamin iz 17. stoljeća s klesanim grbom koji je kao obiteljski grb počeo upotrebljavati Domenico dell'Aglio. U kući su se nalazile zidne slike iz 17. stoljeća koje su tijekom građevinske sanacije bile skinute sa zida konzervatorsko-restauratorskom metodom strapiranja. Dijelovi ovih slika restaurirani su i izloženi u mjesnome muzeju (*Museo di arte sacra di Scaria*). Muzej se nalazi u sklopu župnoga ureda i vodi ga na volonterskoj bazi župnik Reno Giorgetta. Na jednoj od strapiranih slika portretno je prikazan Domenico dell'Aglio. Radi se o pseudo-portretu nastalom u 17. stoljeću.

¹⁹⁴ HELENA SERAŽIN (2007.), 22.

¹⁹⁵ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.), 28.

dodijelio mu je 1558. godine plemićki status. Grb koji Dell'Aglio od tada koristi ima kao simbol glavicu češnjaka.¹⁹⁶ Umro je 1563. godine – prema jednome izvoru u Grazu, a prema drugome za vrijeme službenoga putovanja u Italiju ili u Hrvatsku.¹⁹⁷ Nakon njegove smrti njegovi suradnici i nasljednici nastavili su njegove projekte i provodili vlastite u stilu svog učitelja.

Svoju profesionalnu specijalizaciju Domenico dell'Aglio ponajviše duguje potrebi za modernizacijom postojećih utvrda i gradnji novih tijekom 16. stoljeća na granici s Otomanskim carstvom. Već su u drugoj polovici 15. stoljeća srednjovjekovne zidine postale ranjive i više nisu pružale zaštitu kao u ranijemu razdoblju zbog novih tehnika ratovanja i korištenja vatrenoga oružja u borbi. Topovi su ispaljivali teške željezne kugle jake prodorne moći. Zbog toga nije bilo potrebno samo izgraditi deblje zidove nego prilagoditi cjelokupni obrambeni sustav da bi mogao izdržati napad topovima. Kako bi se utvrde prilagodile novome načinu ratovanja, razvija se „talijanski sistem bastiona“. Ovaj način gradnje korišten je za fortifikacijsku arhitekturu u cijeloj Europi preko 350 godina. Njegovim začetnikom može se smatrati Francesco di Giorgio Martini (1439. – 1559.) koji je napisao dva traktata o civilnoj i vojnoj arhitekturi. U tim djelima Martini razmatra i opisuje principe građenja modernih utvrđenja koje je formulirao s Antoniom Mlađim i Giulianom da Sangallo. Njegove ideje prihvaća i razrađuje niz arhitekata u 16. stoljeću. Među njima je Michele Sanmicheli (1484. – 1559.) koji je projektirao utvrđenja i gradska vrata u Veroni, Rimu, Veneciji kao i potez gradskih zidina i Kopnena vrata u Zadru.¹⁹⁸

Radi vojnih potreba cijele su se obitelji graditelja specijalizirale za projektiranje i gradnju utvrđenja. Između ostalih, tako se profilirala i obitelj Dell'Aglio. Među njima se karijerno istaknuo Domenico pa se svi njegovi suradnici nazivaju „pomoćnicima majstora Domenica“.¹⁹⁹ Turska opsada Beča 1529. godine i njihovo pustošenje po unutarnjoj Austriji pokazali su da je srednjovjekovni sistem obrane potrebno u što kraćem roku modernizirati. Već je tridesetih godina 16. stoljeća Domenico dell'Aglio angažiran da projektira, rekonstruira i modernizira obrambene zidine Klagenfurta.²⁰⁰ Zidni plašt utvrđenja oko Klagenfurta djelomično je očuvan, kao i imena bastiona u imenima današnjih ulica. Kada je, nakon rada u Klagenfurtu, Domenico

¹⁹⁶ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 139.

¹⁹⁷ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 38.

¹⁹⁸ LARIS BORIĆ (2015.), 41–54; ANDREJ ŽMEGAČ (2000.), 14; ANDREJ ŽMEGAČ (2003.), 107–118.

¹⁹⁹ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 140.

²⁰⁰ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 38.

pozvan u Beč, tamo je još zatekao srednjovjekovne zidine. Bečke zidine su pod nadzorom mnogih arhitekata, između ostalih i Domenica dell'Aglija, rekonstruirane i modernizirane, a radovi su bili završeni tek 1650. godine. Zidine su potvrdile svoju kvalitetu odolijevajući turskome napadu 1683. godine, a bile su kao i kod drugih europskih gradova srušene u drugoj polovici 19. stoljeća.²⁰¹

Domenico dell'Aglio radio je i u Štajerskoj. U Radkersburgu je njegov otac bio angažiran od dvadesetih godina 16. stoljeća.²⁰² Došavši tamo 1546. godine, Domenico je počeo modernizirati obrambeni sustav grada, a rad je nastavio njegov nasljednik Francesco Thebaldi. Danas je u Radkersburgu očuvan dio obrambenih zidina kao i veći broj privatnih kuća i građevina javne namjene u centru grada s elementima renesansnoga graditeljstva koje je Dell'Aglio donio u grad. Zbog toga je ovaj mali gradić na granici Austrije i Slovenije jedan od glavnih komparativnih primjera za istraživanje arhitekture 16. stoljeća u Varaždinu. Isti je slučaj i gradić Fürstenfeld na krajnjemu istoku današnje Austrije čije je zidine projektirao Dell'Aglio. Izgrađene su između 1556. i 1581. godine. Perimetar ovih obrambenih zidina očuvan je do danas.²⁰³

Godine 1545. Domenico dell'Aglio bio je imenovan glavnim graditeljem utvrde u Grazu u Štajerskoj. Osim fortifikacija u Austriji, Domenico je radio na utvrđivanju cijeloga niza gradova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Prvi od gradova u kojem je radio bio je Varaždin, slijedili su Koprivnica, Križevci, Ivanić-Grad.²⁰⁴ Iako je za talijanski tip fortificiranja gradova bilo karakteristično da se obrambeni sustav gradi čvrstim materijalom – opekom ili kamenom, u Hrvatskoj su zbog potrebe za brзом gradnjom i zbog štednje, građeni zemljani bedemi.

Obrambeni zidovi gradova sastoje se od peterokutnih bastiona međusobno povezanih kurtinama.²⁰⁵ Prvi od hrvatskih gradova koji je tako fortificiran bio je Varaždin 1544. godine.²⁰⁶ Postoje očuvani dokumenti, popisi radova, građevnoga materijala iz kojih proizlazi da je u renesansnoj obnovi, koja je trajala do kraja šezdesetih godina 16. stoljeća, obnovljena srednjovjekovna utvrda. Pritom je izgrađena kula stražarnica. Osim toga, modernizirani su

²⁰¹ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.),33.

²⁰² ROCHUS KOHLBACH (1961.), 66.

²⁰³ JOŽE CURK (1965.), 41.

²⁰⁴ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 38.

²⁰⁵ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.), 13.

²⁰⁶ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.), 27.

bedemi koji štite utvrdu, kao i sistem obrane perimetra grada. U kasnijim godinama, u zadnjoj četvrtini 16. stoljeća, dokumenti govore samo o popravcima postojećega stanja.²⁰⁷ Potezi nekadašnjih srednjovjekovnih, a kasnije renesansnih obrambenih sustava, očuvani su u potezima današnjih ulica koji okružuju povijesnu jezgru Varaždina. Na mjestima bastiona danas se nalaze trgovi i parkovne površine.

Osim opsežnih radova na izgradnji obrambenih sustava gradova od izuzetne su važnosti, s povijesno-umjetničkog gledišta, radovi Domenica dell'Aglija na stambenoj i reprezentativnoj arhitekturi. Dell'Aglio gradio je dvorac Neuhaus u Gornjoj Austriji 1555. godine, portal utvrde u Grazu njegov je projekt iz 1554. godine, kao i danas razoreno renesansno stubište u Grazu, koje je predstavljalo biser renesansne arhitekture u Austriji.²⁰⁸ Najznačajnije sačuvano djelo reprezentativne gradske arhitekture Domenica dell'Aglija je „Landhaus“ u Grazu koji je građen prema njegovim nacrtima od 1557. do 1565. godine.²⁰⁹ Kasnije je građevina bila povećana, ali se zadržao renesansni karakter i forma koju je odredio Dell'Aglio. Sjeverno i istočno dvorišno pročelje raščlanjeno je arkadama koje nose pilastri u tri superponirane etaže. Na uličnome pročelju građevine nalazi se niz bifora i trifora upisanih u četverokutni okvir, flankiranih stupićima ili kaneliranim polupilastrima. Ovaj tip prozora Dell'Agliovi su nasljednici proširili u jugoistočnu Austriju, Hrvatsku i Sloveniju.²¹⁰

Domenico dell'Aglio ostavio je trag u arhitekturi građanskih i plemićkih palača u Grazu i cijeloj unutarnjoj Austriji. Njegov stil, na šire područje, proširili su njegova braća, suradnici i majstori koji su od njega učili.²¹¹

Francesco Thebaldi (Mantova, ? – Ptuj, 1569.) ili *Francisco di Thebaldi*, bio je 1564. godine imenovan superintendantom „*aller gepewe beeder krabatischen und windischen Gränizen*“, dakle svih utvrda na Slavonskoj granici.²¹² Ferdinand I. Habsburški time je imenovao nasljednika Domenica dell'Aglija koji je 1563. godine umro. Sljedećih pet godina, koliko je bio na toj dužnosti, Francesco Thebaldi pregledao je sva utvrđenja i utvrđene gradove na području

²⁰⁷ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 137-145.

²⁰⁸ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 66.

²⁰⁹ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 137-145.

²¹⁰ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 139.

²¹¹ HELENA SERAŽIN (2007.), 22.

²¹² ROCHUS KOHLBACH (1961.), 40.

Štajerske i Koruške. O životu i formativnim godinama Francesca Thebaldija ne zna se mnogo. On je 1554. i 1555. godine radio u Habsburškoj Nizozemskoj gdje je regentkinja bila, u ime cara Karla V., careva sestra i bivša ugarsko-hrvatska kraljica Marija, udovica Ljudevita Jagelovića koji je poginuo na Mohačkome polju.

Thebaldi je bio zadužen za gradnju fortifikacijskih sustava nizozemskih pograničnih gradova. Godine 1555. vraća se u Italiju i sudjeluje na obnovi obrambenih zidina Milana. U Graz dolazi 1564. godine. Dovršio je obrambeni sustav zidina Graza koji je projektirao Domenico dell'Aglio.²¹³ Također radi na učvršćivanju obrambenih sustava u Grazu, Fürstenfeldu i Radkersburgu. Dvije godine kasnije posvetio je punu pažnju organiziranju obrane Slavonske granice. U prvome redu značajan je njegov angažman u Koprivnici, ali i u Varaždinu, Križevcima, Ivaniću, Đurđevcu, Cirkveni i Topolovcu.²¹⁴ Francesco Thebaldi umire 1569. godine u Ptuju.²¹⁵

Sallustio (Salustio, Giovanni Salustio) Peruzzi (Rim, 1511. ili 1512.– ? (Austrija) 1572.)

Sallustio Peruzzi 1567. godine dolazi u Austriju na Habsburški dvor. Njegov angažman u carskoj prijestolnici ostao je slabo dokumentiran. Maksimilijan I. Habsburški angažirao ga je da izvede popravke zidina u Kanjiži u Mađarskoj 1568. godine. Nadvojvoda Karlo II. angažirao ga je od 1569. do 1572. godine na radovima izvedbe ili obnove fortifikacija u Grazu, ali i jugoistočnoj granici Carstva – u Fürstenfeldu, Legradu, Pàpi, Ptuju i Varaždinu.

Peruzzi je izradio nacrt za portal na ulazu u ptujsku utvrdu. Za ovaj portal postoje očuvani Peruzzijevi potpisani crteži, koji se čuvaju u Gabinetto disegni e stampe degli Uffizi.²¹⁶

Francesco Marmoro (? – 1593. ili 1594., Graz), poznat je još kao *Marmolo*, *Marmoro de Pone*, *de Marmoro*, *Marbl*, *Märbel*, *Märbl*, *Marbel*. Bio je jedan od istaknutih graditelja utvrđenja u Austriji, Sloveniji i Hrvatskoj. Radio je u Grazu, Fürstenfeldu i Radkersburgu. U Varaždinu njegova je aktivnost bila vezana uz učvršćivanje obrambenoga sustava grada 1569. godine. Članovi njegove obitelji bili su također aktivni graditelji, spominju se njegovi sinovi Jakob i Hans Marbl, zatim njegov brat Anton i nećaci. Zbog prelaska na protestantizam, zajedno sa

²¹³ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 40.

²¹⁴ ZLATKO UZELAC (2011.), 36.

²¹⁵ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 40.

²¹⁶ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 42-43.

sinom, bio je pozvan pred inkviziciju u rodnoj Italiji 1593. godine, ali je krajem iste ili početkom sljedeće godine umro.²¹⁷

Giovanni Aglio (? – Varaždin, 1593.) naziva se također *Giovanni Aglio*, *Ioannes Kamerse*, *Ivan Kumerse*, *Joannes Lapidida Chumersee*, *Giovanni da Como*, *Gianmaria da Lallo*, *Hans Allio*, *Ioannes „zydar“ Komerse*. Klesar i graditelj, spominje se u varaždinskim arhivskim izvorima.²¹⁸ Bio je brat i suradnik graditelja Domenica dell'Aglija. Djelovao je u Varaždinu na pregradnji Staroga grada i gradske vijećnice. Također je radio u Koprivnici i Križevcima. Od sredine 16. stoljeća nastanjen je stalno u Varaždinu gdje postaje vrlo ugledni građanin i aktivno djeluje kao graditelj do svoje smrti 1594. godine.²¹⁹

Djelovanje ovoga graditelja u stilske se smislu direktno veže na gradačku renesansnu liniju koju je započeo njegov brat Domenico dell'Aglio, a u praktičnome se smislu njegov rad isprepliće s radom suvremenika Juraja Flajšmana.²²⁰

Juraj Flajšman (? – Varaždin, 1588.) ili *Georgius Flaisman*, po zanimanju graditelj, bio je tijekom druge polovice 16. stoljeća vrlo aktivan u društvenome životu Varaždina. Spominje se vrlo često u gradskim zapisnicima. Teme zbog kojih se navodi su različite, od plaćanja za usluge Flajšmana kao graditelja, sve do različitih sitnih sporova s građanima Varaždina.²²¹

Flajšman je bio palir gradske utvrde, blagajnik i suradnik Domenica dell'Aglija i njegovih rođaka na rekonstrukciji utvrde. Flajšman je također bio vrlo ugledni građanin i vršio je dužnost gradskoga suca.²²² Osim na građevinskim radovima na utvrdi, bio je angažiran i na rekonstrukciji gradske vijećnice. Pregradnja vijećnice započela je 1587. godine i u pisanim se vrelima spominje da su vlasnici kuća u Varaždinu imali obavezu dovoziti kamen za pregradnju.²²³ Angažman Flajšmana u gradskoj službi omogućio mu je da dobiva razne javne i

²¹⁷ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 48.

²¹⁸ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1991.), 171.

²¹⁹ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 8-9.

²²⁰ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 9.

²²¹ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 37-53.

²²² MIRA ILIJANIĆ (1999.), 9.

²²³ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 29-30.

privatne narudžbe, pa je postao voditeljem većine građevinskih radova u Varaždinu. Njega je nakon smrti u vođenju radova zamijenio Giovanni Aglio (Ioannes „zydar“ Komerse).²²⁴

²²⁴ IVAN SRŠA (2001.), 33.

Materijali.

Arhitektura Varaždina bazira se na tri osnovna građevinska materijala –kamenu, opeci i drvu.

Kamen. U selu Lužanu, u blizini Varaždina nalazila se šuma Kresovica u kojoj je bio kamenolom u vlasništvu grada. Kamen je bio slabije kvalitete, a upotrebljavao se za izradu temelja i zidova.²²⁵ Blizina kamenoloma i kvalitetnoga kamena u Vinici omogućavala je dostupnost ovoga građevinskog materijala za izradu dovratnika, nadvratnika, portala, prozorskih okvira, stupova arkada. Kuće u Varaždinu zaštićene su žbukom i pregled zidova moguć je samo kad su u tijeku radovi obnove građevine. Podrumi uglavnom nisu žbukani i pregled podrumskih zidova može pomoći kod određivanja približne datacije zgrade i upotpuniti znanje o njenoj slojevitosti. Tijekom istraživanja vezanih uz izradu ovoga rada pregledani su podrumi na velikome broju građevina u povijesnoj jezgri Varaždina. Utvrđeno je kako je sve do 16. stoljeća građevinski materijal zidova podruma i obodnih zidova prizemlja koji su sačuvani gotovo isključivo kamen. Radi se o vapnenačkome kamenu koji se koristio u formi lomljenca za izradu temelja građevina, dok je vrlo slabo ili gotovo nikako priklesani kamen služio za gradnju lica zidova. Na važnijim građevinama uglovi su bili učvršćeni više ili manje pravilnim klesancima. Ovdje se nije radilo o finom klesanju; kameni blokovi različitih su oblika i veličina. Za građevine građene od 16. stoljeća na dalje koristili su se manji komadi opeke kao pomoćnoga građevinskog sredstva za ispunjavanje većih rupa ili nepravilnosti u kamenome zidu. Za gradnju značajnijih građevina koristio se kao građevni materijal i dalje isključivo kamen. Primjer za to je izgradnja Zakmardijevoga sjemeništa 1669. godine čiji su naručitelji gradnje bili isusovci.

Opeka se u široj primjeni koristi tek od 18. stoljeća na dalje za izgradnju kuća, palača i gospodarskih objekata. Na građevinama nastalima u 16. stoljeću koristila se kao pomoćni građevinski materijal za popunjavanje većih rupa u izgradnji kamenoga zida. Za sada je na jednoj građevini u gradu (Trg slobode 6) dokazano da je u 15. stoljeću kat građevine bio izveden ciglom.

Drvo je na varaždinskome području bilo najviše upotrebljavani građevinski materijal. Drvo se koristi kontinuirano tijekom povijesti grada za gradnju kompletnih građevina, za izgradnju prvoga kata na kamenim obodnim zidovima prizemlja i za izgradnju gospodarskih građevina. Iz razdoblja 15. ili 16. stoljeća nema očuvanih primjera kanatne gradnje, ali očuvano je nekoliko

²²⁵ VIŠNJA BUREK (2019.), 85.

primjera kanatno građenih galerijskih hodnika stambenih građevina iz 18. i 19. stoljeća koji su, vjerojatno, slijedili starije uzore. Drvena građa koristila se također za izgradnju međukatnih konstrukcija i krovišta. Drvo, uglavnom hrastovina, čuvalo se i sušilo u dvorištima, a dopremalo se iz općinskih ili privatnih šuma.²²⁶ Tijekom istraživanja vezanih uz izradu ovoga rada pregledani su podrumi građevina izgrađenih u 16. stoljeću, primjerice kuća na Franjevačkome trgu broj 3. U strukturu zida u podrumu ugrađene su kamene konzole koje su nosile drvenu konstrukciju. Podrum je danas svođen, no izvorno je bio nadvišen drvenom konstrukcijom. Drvena građa je prevladavala kao važan dio građevinske konstrukcije svih građevina u gradu što je uzrokovalo brojne devastirajuće požare. U 15. stoljeću bila su dva veća požara, navedeni u listini grofa Hermana Celjskog. Jedan je bio 1435. godine, a drugi 1446. godine kada je Ivan Hunyadi pokušao osvojiti Varaždin. Budući da nije mogao osvojiti utvrdu, spalio je grad.²²⁷ U 16. stoljeću bila su dva velika požara od kojih je posebno razoran onaj iz 1592. godine.²²⁸ Svaki od varaždinskih požara određivao je daljnji tijek razvoja grada, a posljedice požara bile su takvih razmjera da su žitelji Varaždina dijelili vrijeme na prije i poslije požara.²²⁹ Kao najveća prekretnica može se spomenuti požar iz 1776. godine nakon kojega Varaždin prestaje biti glavni grad Hrvatske.²³⁰ Štovanje sv. Florijana čija je renesansna skulptura smještena na pročelje tornja župne crkve sv. Nikole i kapela posvećena tom svecu koja je u 17. stoljeću izgrađena na rubu povijesne jezgre, također podsjeća na „drveni Varaždin“, odnosno grad koji kontinuirano strepi od požara.

Pokrov građevina je tijekom 15. i 16. stoljeća uglavnom izveden od pločastoga kamena ili od slame. Pokrov od kamena spominje se u vizitacijama kada se zapisuje stanje konstrukcije crkvenih objekata u gradu. Slama se kao vrsta jednostavnoga i jeftinoga pokrova u varaždinskome kraju koristi do druge polovice 20. stoljeća kada se u varaždinskim predgrađima još uvijek moglo pronaći kuća ruralnoga tipa prekrivenih slamom.²³¹

²²⁶ VIŠNJA BUREK (2019.), 83.

²²⁷ BISERKA VLAHOVIĆ (2009.), 218.

²²⁸ BISERKA VLAHOVIĆ (2009.), 218.

²²⁹ BISERKA VLAHOVIĆ (2009.), 218.

²³⁰ BISERKA VLAHOVIĆ (2009.), 224.

²³¹ IVY LENTIĆ-KUGLI (1977.), 82.

Orijentacija građevina i kontinuitet gradnje na istoj poziciji

Na građansko-obrtničkim i trgovačkim kućama vidljivo je da se ista pozicija i orijentacija građevine zadržava najmanje od 16. stoljeća do danas, primjerice kuće na Franjevačkome trgu brojevi 1, 2, 3, na Trgu kralja Tomislava 5, Draškovićevoj ulici broj 4. Građevine su orijentirane glavnim pročeljem i ulaznom vežom prema ulici, odnosno trgu. Obzirom na relativno malu širinu parcela, u dubinu parcele nižu se stambeni i gospodarski prostori orijentirani prema dvorištu.

Veće i značajnije palače nastale tijekom 17. i 18. stoljeća u gradu povezale su nekoliko starijih građevina i građevinskih parcela što je opet vidljivo u podrumima gdje se u građi zida može iščitati više građevinskih faza ili spojenih građevina. Osobito je značajan primjer palače Patačić na Franjevačkome trgu broj 5 gdje je istraživanjem dokazano da se radi o dvije spojene kuće.²³² Tijekom daljnjih istraživanja vezanih uz izradu ovoga rada, primijećeno je da se sličan prostorni razvoj ponavlja u podrumu palače Drašković na Trgu kralja Tomislava broj 3.

Visinski i prostorni gabariti

Građevine iz 15. ili 16. stoljeća moguće je istraživati u vrijeme kada su te građevine potpuno ili djelomično bez žbuke kako bi se mogla proučiti građa zida. Ovom metodom utvrđeno je da su neke građevine ostale sačuvane u punoj visini izgradnje u 16. stoljeću, primjerice građevine na Franjevačkome trgu brojevi 1 i 3 i na Trgu kralja Tomislava 5.²³³ Građevine na Franjevačkome trgu broj 1 i 3 imaju očuvane vidljive arhitektonske dekorativne i strukturalne dijelove koji se mogu datirati u 16. stoljeće, kao što su kameni toskanski stupovi dvorišnih arkada, kameni okviri prozora i vrata. Za druge građevine na području povijesne jezgre Varaždina će se stupanj očuvanosti građe 15. ili 16. stoljeća moći utvrditi tek budućim konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima koja su obavezna za svaku građevinu unutar zaštićene povijesne jezgre prije početka građevinske obnove ili sanacije. Istraživanja koja su u svibnju 2020. godine provedena na građevini na Trgu slobode broj 6 ukazuju na kontinuitet gradnje kojemu je porijeklo u srednjemu vijeku te da je predrenesansna građevina očuvana u obodnim zidovima u visini prvoga kata. Dogradnje iz 15. i 16. stoljeća povećale su njen volumen u dubinu parcele, ali obodni srednjovjekovni zidovi ostali su očuvani.²³⁴

²³² PETAR PUHMAJER (2014.), 174.

²³³ *Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine*, (1986.), 106.

²³⁴ DUŠKO ČIKARA (2020.), 43.

Tipologija

Detaljnu tipologiju stambenih kuća 15. i 16. stoljeća u Varaždinu gotovo je nemoguće ustanoviti zbog kasnijih intervencija, dogradnji i promjena ritma i proporcija svijetlih otvora. Može se tek ustanoviti da su stambene kuće u gradu bile su izgrađene uglavnom u dva tipa.

Tip ruralne kuće, uglavnom prizemnice zabatnom stranom okrenute prema ulici javlja se dugo u povijesnoj varaždinskoj jezgri i njenim predgrađima. Tlocrtna shema je pravokutnik, kraćom stranicom okrenut prema ulici. Ulično pročelje raščlanjeno je s dva ili rjeđe s tri prozora, a na bočnome pročelju je ulaz u građevinu. Danas ih je nekoliko očuvano na području jezgre grada, potječu iz 18. ili 19. stoljeća, ali odražavaju tip gradnje koji se više stoljeća nije mijenjao. Tipičan primjer je građevina u Kranjčevićevoj ulici broj 9, kao i nekoliko građevina smještenih na Vidovskome trgu, u neposrednoj blizini crkve sv. Vida (kućni brojevi 8, 10, 11, 12, 15, 16 i 17).

Drugi tip je urbana građevina sljemena paralelnoga s ulicom. Prema ulici je rastvorena s više prozorskih osi, ovisno od veličini građevine. Obrtničko-trgovačke građevine imale su poslovne prostore u prizemlju u koje se ulazilo direktno s ulice. Ulaz u stambeni dio bio je kroz vežu i iz dvorišta. Ovakav tip građevina očuvan je uglavnom u potezima Gundulićeve (Dućanske) i Gajeve ulici i na trgovima – potez Franjevačkoga trga, građevine koje su smještene obodno na Trgu kralja Tomislava. U ostalim gradskim ulicama, primjerice u potezu Uršulinska ulica – Draškovićeve ulica i u Kranjčevićevoj ulici uglavnom su očuvane građevine koje su bile isključivo stambene namjene i nisu imale poslovne prostore u prizemlju.

Renesansne forme u varaždinskoj arhitekturi

Trijem s toskanskim stupovima, prisutan na uličnima, a osobito na dvorišnim pročeljima, najznačajnija je arhitektonska forma renesanse koju su sjevernotalijanski graditelji donijeli u građansku arhitekturu 16. stoljeća u Varaždinu.

Tip varaždinskih urbanih stambeno-poslovnih kuća sljemena paralelnih s ulicom zatvaraju cijelu uličnu širinu parcele. Kroz duboke svodene veže dolazi se u intimna, zatvorena dvorišta. Sjevernotalijanski graditelji koji radili u Varaždinu oblikovali su dvorišna pročelja izgradnjom otvorenih trijemova na prvome katu. Kameni toskanski stupovi počivaju na punom parapetu i nose arkaturu, a iz trijemovima više ulaza vodi u stambeni prostor. Očuvano je svega nekoliko primjera ovakvoga oblikovanja građevina iz 16. stoljeća – Franjevački trg broj 1 i 3. Slična tipologija zadržava se tijekom 17. stoljeća na građevinama u Gajevoj ulici gdje arkaturu nose

neprofilirani jednostavni zidani stupci kvadratnoga presjeka. Varijanta trijema koji u osnovi čini otvoreni hodnik prema stambenome prostoru očuvan je u Draškovićevoj ulici broj 12. Ovdje je trijem u prizemlju, a arkaturu koja je izvedena duž cijeloga južnog pročelja kuće nose toskanski stupovi na punome parapetu sa samo jednim ulazom s ulice prema trijemu. Time je naznačena intimnost prostora i pripadnost trijema stambenome prostoru.

Otvoreni, prolazni trijem s toskanskim stupovima koji nose polukružne lukove očuvan je u prizemlju kuće na uglu Franjevačkoga trga i Trga kralja Tomislava (kuća Ritz). Trijem na poseban način determinira izgled centra grada dajući mu renesansnu notu, a njegova funkcija danas je gotovo isključivo ambijentalna. U trijemu, na južnoj strani, očuvan je i profilirani kameni okvir vrata koji je vodio u obrtničku radnju, s godinom 1540. uklesanom na nadvratniku. Provedenim istraživanjima nije bilo moguće utvrditi postojanje sličnih trijemova na drugim građevinama unutar povijesne jezgre grada. Ukoliko su trijemovi s arkaturom bili izgrađeni na više građevina u gradu, kasnije intervencije potpuno su ih poništile.

Oblikovanje svijetlih otvora

Nedostatak izvorno sačuvanih građevina onemogućuje točno određivanje pozicija svijetlih otvora i analizu njihovog rasporeda. Tako se ovdje navode samo pojedinačni dijelovi bez analize cjeline.

Portali vrata oblikovani su s ravnim nadvojem. Dovratnici i nadvratnici mogu biti jednostavno i glatko klesani, bez ukrasa. Ukoliko se radi o značajnijim naručiteljima, portali imaju bogatije klesane ukrase. Najznačajniji primjeri očuvanih i rekonstruiranih okvira su okvir vrata na sjevernoj galeriji Staroga grada i sačuvani nadvratnik ulaza u poslovni prostor na uglu Franjevačkoga trga i Trga kralja Tomislava. Oba portala detaljnije su opisani kasnije u radu.

Portali kolnih ulaza formirani su s polukružnim nadvojima. Mogu biti naglašeni bojom, kao što su portali južne kružne kule Staroga grada. U stambenoj arhitekturi grada sačuvana su dva portala polukružnoga nadvoja na Franjevačkom trgu 1 i 3.

Prozor je građevinski element koji zajedno s portalom najviše utječe na izgled pročelja. Školovanje Domenica dell'Aglija u sjevernoj Italiji, a osobito dojmovi i utjecaj tada velikoga gradilišta katedrale u Comu (Lombardija) utjecali su na način na koji je Dell'Aglio projektirao prozorske otvore na reprezentativnim, stambenim ili gradskim kućama. Katedrala u Comu građena je tijekom 15. i u prvoj polovini 16. stoljeća. Građevinski elementi na katedrali,

primjerice trifore, direktno utječu na dizajn bifora i trifora koje se, po Dell'Agliovim nacrtima, ugrađuju na reprezentativnim pozicijama.

Kamene bifore, trifore i kvadrifore koje na reprezentativan način artikuliraju ulično pročelje građevine dosljedno su primijenjene na zgradi zemaljskih staleža „Landhaus“ u Grazu u Austriji, najznačajnijoj građevini štajerske renesanse i kapitalnome djelu civilne arhitekture Domenica dell'Agia. Način oblikovanja prozora na Landhausu postao je svojevrsni zaštitni znak Domenica dell'Agia i njegovih nasljednika. Sastoji se od lučnoga prozorskog otvora koji je upisan u pravokutni okvir u obliku bifore ili trifore, rjeđe kvadrifore. Pravokutni okvir ima profilirani potprozornik koji počiva na ukrašenim konzolama. Nadprozornik se sastoji od dva vijenca odijeljena arhitravom u kojemu mogu, ali ne moraju biti uklesani ukrasi. Bogato profilirani vijenac stepenasto izlazi u prostor kako bi zaštitio prozor od atmosferilija. Svijetli otvori odijeljeni su pilastrima ili polustupićima. Na građevini Landhaus u Grazu koristi se klasičan rječnik sjevernotalijanske renesanse s čistim linijama i upotrebom polustupova i stupova kao nositelja dekorativnih ukrasa prozora. Na građevinama koje su uslijedile i koristile osnovni arhitektonski rječnik iz Graza, biforama su dodani kameni klesani ukrasni elementi umetnuti na prijelazu iz lučnoga u pravokutni dio prozora ili na arhitrav. Ukrasni elementi su vegetabilni motivi – lišće i cvijeće ili geometrijski ukrasi. Rjeđi su primjeri gdje su umetnuti grbovi vlasnika građevine ili natpisi. Primjere za ovaj tip oblikovanja svijetlih otvora može se pronaći u povijesnim jezgrama gradova u kojima je prema povijesnim dokumentima zabilježeno građevinsko djelovanje Domenica dell'Agia, članova njegove obitelji i njegovih profesionalnih nasljednika. U Austriji su to gradovi Graz, Bad Radkersburg i Fürstenfeld; u Sloveniji Maribor, Radgona, Ormož i Ptuj. U Hrvatskoj, osim u Varaždina, Domenico dell'Aglio radio je u Koprivnici, Ivanić-Gradu i Križevcima. Reprezentativne kamene bifore i trifore koje se mogu pripisati Dell'Agliovoj radionici ili njegovom utjecaju nalaze se u većini nabrojanih lokaliteta izvan Hrvatske, ali i na nekim reprezentativnim građevinama – uglavnom dvorcima, u Hrvatskoj i inozemstvu. U Grazu se tako artikulacija pročelja Landhausa ponavlja na nizu pročelja stambenih i poslovnih zgrada u povijesnoj jezgri grada gdje su karakteristične bifore i nizovi otvorenih trijemova koje nose toskanski stupovi očuvani u dvorišnim dijelovima građevina.

U malome austrijskom naselju Schöder bei Murau nalazi se takozvana "Duscherhaus" nekadašnja štavionica kože izgrađena u drugoj polovici 16. stoljeća na čijemu se uličnome pročelju nalazi renesansna bifora koja nadvisuje kameni portal lučnoga završetka. Bifora

oblikovanjem slijedi gradački primjer. Tijekom istraživanja vezanih uz ovaj rad, uočeno je da se na dvorcu u Kobersdorfu u Austriji nalaze bifore i trifore izvedene u maniri radionice Dell'Aglija. Osim toga, dvorac ima izvedene kružne kule na uglovima, a taj se građevinski element koristi često u arhitektonskome rječniku sjeverozapadne Hrvatske u gradnji obrambeno-reprezentativnih objekata tijekom 16. i 17. stoljeća.

Bad Radkersburg je malen, ali strateški značajan pogranični gradić na jugoistoku Austrije u kojemu je djelovalo nekoliko generacija pripadnika obitelji Dell'Aglio modernizirajući njegove obrambene zidine, ali i gradeći građanske kuće u njegovoj povijesnoj jezgri. Na građevinama koje se nalaze uz obod glavnoga gradskog trga očuvan je niz bifora i trifora na uličnim i dvorišnim pročeljima. Klesari su slijedili prototip projekta prozora gradačkoga „Landhausa“ u dimenzijama i proporcijama dodajući vegetabilne, cvjetne ili geometrijske ukrase, sukladno vlastitim mogućnostima i znanju ili sukladno volji investitora.

U očuvanom renesansnom sloju građevina sjeverozapadne Hrvatske može se prepoznati utjecaj Domenica dell'Aglija i njegove škole, prvenstveno u stambenoj i reprezentativnoj gradskoj arhitekturi Varaždina.²³⁵ Istražujući renesansni sloj na građevinama sjeverozapadne Hrvatske uočeno je da se tipičan primjer kamene Dell'Agliove bifore nalazi očuvan u Varaždinu gdje je ugrađen u reprezentativnu etažu južne kule varaždinskoga Starog grada.²³⁶ Ova bifora koristi model monofore koja se nalazi na dvorišnom krilu Landhausa. Oblikovanje se razlikuje samo u detaljima. Dell'Agliov model bifore korišten je za klesanje prozora koji se danas nalazi ugrađen na zapadnome pročelju uglovnice robne kuće „Varteks“ na uglu Franjevačkoga trga i Kranjčevićeve ulice u Varaždinu. Bifora slijedi Dell'Agliov predložak, a stupići koji flankiraju prozorske otvore ukrašeni su jednostavnim geometrijskim i stiliziranim cvjetnim ukrasima. Na lukovima koji uokviruju prozorske otvore nalazi se natpis:

„LAUS TIBI CHRISTE MISERERE NOBIS HODIE MIHI CRAS TIBI“

(slava Tebi Kriste, smiluj nam se, danas meni, sutra tebi), preinačen citat iz Biblije iz Knjige Sirahove (38,22) koji glasi: mihi heri et tibi hodie (meni jučer, a tebi danas), a odnosi se na kob pokojnika. *Hodie mihi cras tibi* je nekoć bio čest natpis na nadgrobnim spomenicima, *memento*

²³⁵ Ovdje slijedi analiza bifora sačuvanih u Varaždinu i okolici koje nisu do sada obrađene u stručnoj literaturi te se stoga za njih ne donose reference.

²³⁶ Bifora na južnom pročelju južne kvadratne kule Staroga grada opisana je detaljnije kasnije u radu, zajedno s ostalim građevinskim i dekorativnim dijelovima kule.

mori. Odgovor na pitanje zbog čega se na bifori javlja „grobni“ natpis bilo bi moguće dati kada bi se znala izvorna pozicija toga klesanog prozora.

Ova bifora tipološki se može svrstati u opus Dell'Agliovih nasljednika. Javlja se kao reprezentativni građevinski detalj i izvedena je u maniri predložka arhitekta. Međutim, Dell'Agliovi konstruktivni detalji arhitektonskoga porijekla na ovoj bifori transformirani su u dekorativne i stilizirane forme. Potprozornik nema konzola i jednostavne je profilacije, a isto je izveden i natprozornik. Stupići koji flankiraju svijetle otvore postaju podloga za stilizirane geometrijske i floralne motive.

U istraživanjima varaždinske gradske vijećnice otkriveni su tragovi najmanje jedne bifore na njezinome južnom pročelju.²³⁷ Ove bifore, nažalost, nisu očuvane.

Kamena bifora ugrađena na prvome katu franjevačkoga samostana u Varaždinu, slijedi Dell'Agliovu koncepciju, iako je ugrađena u 17. stoljeću kada se gradi novi samostan. Majstori koji grade samostan porijeklom su iz Graza. Složen i bogat Dell'Agliov gradački opus koriste kao uzore za projektiranje dekorativnih elemenata na novim građevinama.

Bogato dekorirana kamena bifora ugrađena je na zapadnome pročelju crkve Uzvišenja sv. Križa u Radovečkom Križovljanu, dvadesetak kilometara zapadno od Varaždina. Svojim oblikovanjem slijedi Ungnadovu biforu na Starome gradu u Varaždinu, s time da je u Križovljanu izvedena pojednostavljena profilacija nadprozornika i potprozornika. Stupići koji flankiraju svijetle otvore ukrašeni su reljefnim prikazima vinove loze, a trokutasti prostori prijelaza lučnoga u pravokutni okvir ukrašeni su kerubinskim glavicama. Motiv vinove loze i način bogato reljefno ukrašenih stupića doprozornika mogu se usporediti s kamenim okvirima prozora i vrata na dvorcu Križovljan grad udaljenom od ove crkve svega nekoliko kilometara, a čiji su vlasnici imali patronatsko pravo nad crkvom.

U dvorcu Križovljan grad očuvan je veći broj ostataka kamenih okvira prozora i vrata s reljefno isklesanim ukrasima koji prikazuju floralne i voćne motive, sirene i ljudske likove obučene u nošnju 17. stoljeća. Križovljan grad s povijesno-umjetničke strane do sada nije istraživan i njegova klesana arhitektonska dekoracija predstavlja zanimljivu građu 17. stoljeća bez komparativnoga materijala na širem varaždinskom području.

Zbog maloga broja sačuvanih bifora u Varaždinu, može se iznijeti samo pretpostavka da su izvorno bile pozicionirane na reprezentativna mjesta u odnosu na raspored svijetlih otvora

²³⁷ IVAN SRŠA (2001.), 39.

pročelja. Na južnoj kuli Staroga grada bifora je smještena na naglašeno reprezentativnoj poziciji i dominira u vizurama na kompleks Staroga grada. Nije poznato izvorno mjesto bifore koja je sada ugrađena na zapadnom pročelju bivše Varteksove robne kuće. Bifore franjevačkoga samostana danas nisu na poziciji koja bi bila jasno reprezentativna, ali pri pogledu na samostan sa sjevera, one su najznačajniji akcenti sjevernoga pročelja. Bifora ugrađena na zapadnome pročelju crkve Uzvišenja sv. Križa u Radovečkom Križovljanu na izrazito je reprezentativnoj poziciji i akcentira glavni ulaz u crkvu.

U bližoj okolini Varaždina za sada nisu poznati drugi primjeri renesansnih kamenih bifora. Jednostavnija izvedba iste koncepcije bifore nalazi se ugrađena na drugome katu južnoga pročelja palasa u Velikom Taboru. Bifora ima vrlo jednostavno izvedeni okvir. Na stupiću koji dijeli svijetle otvore bifore vidljiv je reljefni ukras. Fragmenti renesansne bifore pronađeni su tijekom istraživanja dvorca Oršić u Slavetiću i utvrde Susedgrad.²³⁸

²³⁸ ANĐELA HORVAT (1975.), 334.

4. Crkvena organizacija na području Varaždina i njegove okolice od 13. do 17. stoljeća

4.1. Župe Varaždinskoga arhiđakonata

Osnivanjem Zagrebačke biskupije 1093. godine i podjelom biskupije na arhiđakonate, kršćanska se crkvena organizacija, nakon antičkoga vremena, ponovno organizirano širi na područje sjeverne Hrvatske. Jasna hijerarhija unutar Crkve i njezina povezanost s postojećim aglomeracijama pogodovali su razvoju gradova. Varaždin u 13. stoljeću postaje središte Varaždinskoga arhiđakonata.²³⁹ Središte arhiđakonata nosilo je dvojaku funkciju – grad je time potvrđen kao značajno gospodarsko i crkveno središte kojemu gravitira određeno šire područje. Kroz centralnu crkvenu funkciju povećava se njegov značaj u širem geografskom prostoru. Time se također indirektno potvrđuje postojanje župe i župne crkve u Varaždinu već tijekom 13. stoljeća. Najstariji popis župa Zagrebačke biskupije izrađen je 1334. godine. Prema njemu, Varaždinski arhiđakonatski je 1334. godine obuhvaćao župe u Varaždinu, Bartolovcu, Toplicama, Jakopovcu, Sv. Iliji (Obrež), Maruševcu, Vinici, Voći, Križovljanu Radovečkom, Zavrču, Petrijancu i Zmlaču (Vidovcu). U popisu župa iz 1501. godine, osim župnih crkvi, spominju se i dvije kapele u Varaždinu – sv. Mihovil i sv. Vid.²⁴⁰ Raspored župa i granice arhiđakonata ukazuju na činjenicu da je Varaždin bio centralno naselje kojemu je gravitiralo otprilike isto područje koje gradu gravitira i danas. To je još više vidljivo iz popisa župa 1501. godine kada su Varaždinskome arhiđakonatu pripojene župe arhiđakonata Komarnica, odnosno ludbreški kraj – Ludbreg, Jalžabet (*Zwhodol*), Kelemen (*Zwynusa*), ali i nove župe u blizini Varaždina – Biškupec, Beletinec i Poljana.²⁴¹ Tijekom 16. stoljeća na području Varaždinskoga arhiđakonata spominju se nove župne crkve na području koje je od 13. do sredine 15. stoljeća bilo pod vlasništvom vitezova ivanovaca (Margečan, Ivanec, Lovrečan).²⁴² Za sada nije moguće sa sigurnošću utvrditi koliko je područnih kapela bilo izgrađeno na području Varaždinskoga arhiđakonata. Područne kapele spominju se prvi put 1638. godine od kada datira prva očuvana kanonska vizitacija. Bogata mreža kapela koje se opisuju u vizitacijama 17. stoljeća, njihova opremljenost i podatci o potrebnim popravcima ili naglašena starost kapela govore o tome da su one nastale tijekom ranijih stoljeća. Istraživanja na građevinama koja se provode u sklopu

²³⁹ NEVEN BUDAK (2009.), 2.

²⁴⁰ JOSIP BUTURAC (1984.), 104.

²⁴¹ FRANJO RAČKI (1872.), 201-229.

²⁴² ANDRIJA LUKINOVIĆ (1998.), 14.

konzervatorsko-restauratorskih zahvata također vrlo često daju nove vrijedne podatke o kapelama i omogućavaju datiranje njihove gradnje u stoljeća prije prvoga spomena. Tako građevine govore same o svojoj prošlosti i služe kao dokument i povijesni artefakt. Gusta mreža srednjovjekovnih sakralnih građevina različitih statusa (župna crkva, kapela, poklonac) ukazuje na gustu naseljenost varaždinskoga područja i dobro razvijenu crkvenu infrastrukturu.

4.2. Crkveni redovi i samostani

Ivanovci

Za sada nisu poznati povijesni dokumenti i izvori koji bi nepobitno potvrđivali prisustvo viteškoga reda ivanovaca u gradu Varaždinu tijekom njihovoga djelovanja na području Hrvatske. Povijesnih pisanih izvora je malo i vrlo su oskudni, a istraživači varaždinske povijesti i povijesti ivanovačkoga reda ih tumače na dva različita načina. Jedna struja dokazuje boravak ivanovaca na području Varaždina na temelju istih dokumenata koje druga struja koristi kao dokaz da ivanovci nisu imali posjede u samome gradu, već u njegovoj okolini.²⁴³ Sjedište vitezova ivanovaca u Varaždinu u 13. stoljeću ubicira se na mjesto današnjega franjevačkog sklopa i u blizini crkve sv. Ivana koja se spominje u dokumentima u 13. stoljeću.²⁴⁴ Ako je njihovo sjedište bilo na tome mjestu, posredno to znači da je ivanovački red imao jednu od ključnih uloga u formiranju urbanističkoga rastera srednjovjekovnoga Varaždina. Grad se razvio iz jezgre koju je činila crkva sv. Ivana, župna crkva i ljevkastí trg formiran između njih. Povijesni izvori govore da je grad Varaždin graničio na jugozapadu s velikim posjedom vitezova ivanovaca od početka 13. stoljeća sve do sredine 15. stoljeća. Kratak podatak o „selu ivanovaca“ (*villa hospitalariorum*) naveden u zbirci isprava *Codex Diplomaticus* 1201. godine govori o naselju koje je pripadalo ivanovcima, a nalazilo se na zapadnoj granici posjeda zagrebačkoga biskupa kod Varaždina (Biškupec).²⁴⁵ Pozicija odgovara današnjemu naselju Jalkovec jugozapadno od grada. Na temelju ovoga zapisa može se pretpostaviti da su već tijekom 12. stoljeća ivanovci stekli posjede na sjevernim obroncima Ivanščice i u dolini Bednje sa sjedištem u Beli. Povijesni izvori šute o vremenu i okolnostima pod kojima su ivanovci stekli posjed. U Beli se nalazilo sjedište preceptorata ivanovaca na raskrižju puteva u dolini Bednje. Preceptori i kaštelani Bele spominju se u dokumentima do 1463. godine, a kao posljednji

²⁴³ MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 176-177.

²⁴⁴ MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 177.

²⁴⁵ LELJA DOBRONIĆ (2002.), 127.

spominje se Nicolaus Baba *castellanus de Bela*.²⁴⁶ Za vrijeme kada je ivanečki kraj sa sjedištem u utvrdi Bela bio u vlasništvu vitezova ivanovaca, nisu poznati povijesni zapisi o sakralnim građevinama na području koje je bilo pod njihovom vlašću. Vlastelinstvo Bela kojem je pripadao grad Ivanec, dolina Bednje i dio Varaždinske doline, sredinom 15. stoljeća, prešlo je u ruke svjetovnih feudalaca. Vlasnici su bili Matko Talovac, zatim Ivan Vitovac, pa kralj Matija Korvin i sin mu Ivaniš. Ivaniš Korvin oko 1489. godine prodao je Belu i Ivanec mađarskoj obitelji Pethö de Gerse koja je zadržala posjede do 1730. godine kada je umro posljednji član obitelji.²⁴⁷ Zbog svojih geografskih značajki područje na kojemu se prostirao ivanovački posjed prirodno gravitira Varaždinu. Zbog toga su nove župe koje su osnivane na području Ivanca, doline Bednje i južnoga podbrežja oko Varaždina pripale u 16. stoljeću Varaždinskome arhiđakonatu. Godine 1501. u popisu župa Varaždinskoga arhiđakonata spominje se crkva Svih Svetih u Beletincu i crkva sv. Marije u Poljani, a 1574. godine crkva sv. Ivana u Ivancu.²⁴⁸ U arhivskim vrelima spominje se župna crkva sv. Margarete u Beli (današnji Margečan) 1431. godine i župna crkva sv. Lovre u Lovrečanu 1488. godine.²⁴⁹

Vitezovi reda sv. Ivana povukli su se iz krajeva u okolici Varaždina sredinom 15. stoljeća i nisu imali utjecaj na razvoj njegova urbanizma tijekom 15. i 16. stoljeća. Njihov odlazak posredno je utjecao na razvoj Varaždinskoga arhiđakonata jer se njihovim odlaskom povećao broj župa koje su mu pripadale.

Franjevci

Za urbanistički razvoj Varaždina važnu ulogu ima kompleks franjevačke crkve i samostana. Franjevci u Varaždin dolaze u drugoj polovici 13. stoljeća, a 1301. godine franjevački se samostan u Varaždinu spominje u popisu samostana koji pripadaju Pečuškoj kustodiji kao prvi samostan u popisu, što znači da je najstariji u kustodiji.²⁵⁰ Povijesni i arhivski izvori nisu do sada ni potvrdili ni opovrgnuli dvojbu o tome jesu li franjevci došli na mjesto starijega samostana ivanovaca. Međutim, potvrđeno je da u Varaždinu i prije njihova dolaska postoji

²⁴⁶ LELJA DOBRONIĆ (2002.), 226.

²⁴⁷ MLADEN OBAD ŠČITAROCI (1991.), 38.

²⁴⁸ NEVEN BUDAK (1994.), 69.

²⁴⁹ ANDRIJA LUKINOVIĆ (1998.) 14, 34.

²⁵⁰ NEVEN BUDAK (1994.), 72.

crkva sv. Ivana.²⁵¹ Franjevci su tijekom narednih stoljeća učvrstili svoju poziciju u gradu, a njihovi objekti – crkva i samostan postali su integralni dio urbanoga gradskog tkiva.

Franjevački sklop zauzima relativno veliku površinu unutar slobodnoga kraljevskog grada (gotovo jednu četvrtinu ukupne površine dijela grada opasanoga obrambenim zidom) i arhitektura sklopa je značajan čimbenik arhitektonskoga i urbanističkoga identiteta Varaždina. Na život su grada, osim u vjerskome smislu, franjevci utjecali i na druge načine. Njihov utjecaj na širenje novih znanja u Varaždinu vidljiv je u sačuvanome knjižnom fondu i umjetničkoj zbirci samostana. U zbirci franjevačkoga samostana sačuvana je srebrna pokaznica iz druge polovice 16. stoljeća izvedena u kasnogotičkome stilu sa stiliziranim gotičkim fjalama. Predstavlja jedan od najdragocjenijih komada povijesnoga liturgijskog posuđa u Varaždinu i u stručnoj literaturi valorizirana je kao djelo domaćega zlatara.²⁵² Farmaceutsko i školsko djelovanje franjevaca započinje tijekom 17. stoljeća da bi se intenziviralo u 18. stoljeću. Njihovo ranije postojanje nije zabilježeno u arhivskoj građi.

Franjevci su stotinjak godina, od polovice 15. do polovice 16. stoljeća, posjedovali samostan i veliku crkvu u Remetincu, desetak kilometara jugoistočno od Varaždina. Arhitektonski sklop monumentalne crkve sa samostanom smješten je na brežuljku u centru naselja Remetinec. Analizom i komparacijom remetinečkoga sakralnog sklopa sa sakralnom arhitekturom kasnoga 15. stoljeća u Varaždinu, utvrđeno je da se oblikovno i stilski podudaraju. Kasnije u radu, pri analizi sakralne arhitekture 15. i 16. stoljeća na varaždinskome području te će analogije biti obrazložene.

Pavlini

Pavlini su prisutni u Varaždinu tijekom 15. i 16. stoljeća na području koje gravitira Varaždinu. Oni su kratko vrijeme, manje od deset godina, u drugoj polovici 18. stoljeća (1773. – 1781.) boravili i u samome gradu Varaždinu. Tada su preuzeli crkvu i samostan od isusovaca.²⁵³ Tijekom 15. i 16. stoljeća pavlini su posjedovali samostan, crkvu i zemlje u Lepoglavi i njezinoj okolini dvadesetak kilometara jugozapadno od Varaždina. Crkva i samostan građeni su pod patronatstvom grofova Celjskih. Graditeljske i klesarske radionice koje su radile za Celjske širile su sjeverozapadnom Hrvatskom specifičnu stilsku paradigmu kasnogotičkoga stila.

²⁵¹ NEVEN BUDAK (1994), 72.

²⁵² PAŠKAL CVEKAN (1978.), 99.

²⁵³ IVY LENTIĆ-KUGLI (1988.), 23.

Istraživanjem crkve i ostataka samostana nastaloga u 15. stoljeću u Lepoglavi i komparacijom sa sačuvanim dijelovima arhitektonske plastike u Varaždinu, uočena je stilska veza i međusobni utjecaj i interakcija građevina nastalih u Lepoglavi i Varaždinu pod pokroviteljstvom grofova Celjskih. Nakon nestanka grofova Celjskih s političke i donatorske scene, veliki donator pavlina u Lepoglavi bio je Ivaniš Korvin, izvanbračni sin kralja Matije Korvina. U lepoglavskoj crkvi Ivaniš je i sahranjen.²⁵⁴ On je financirao obnovu samostana nakon napada Turaka oko 1480. godine. U popisu inventara tijekom 17. i 18. stoljeća spominje se liturgijsko posuđe, misno ruho i drugi darovi Ivaniša Korvina crkvi i samostanu.²⁵⁵ U kasnijim stoljećima crkvu i samostan darivali su i u njoj bili pokapani mnogi pripadnici znamenitih i utjecajnih plemićkih obitelji. Tako je crkva sv. Marije u Lepoglavi svojevrsan mauzolej sjevernoga hrvatskog plemstva. S druge strane, pavlini su na kulturni razvoj područja koje gravitira Varaždinu najviše utjecali tijekom 16. stoljeća prosvjetnim radom.²⁵⁶

²⁵⁴ KAMILO DOČKAL (2014.), 77.

²⁵⁵ KAMILO DOČKAL (2014.), 77, 243, 244, 246, 248., 249, 251, 252, 253.

²⁵⁶ KAMILO DOČKAL (2014.), 228-234. U Lepoglavi je 1671. godine bila osnovana visoka škola za filozofiju, 1683. godine visoka škola za teologiju, a 1710. godine u sklopu samostana je otvorena knjižnica. Nakon ukinuća pavlinskog reda, redovnici lepoglavskog samostana često preuzimaju župničku ulogu u velikom broju župa arhiđakonata Varaždin i Bekšin, što je vidljivo iz zapisa u spomenicama župa. Brojne knjige koje potječu iz lepoglavske knjižnice tijekom konzervatorskoga obilaska nalazimo u župama Varaždinske i Međimurske županije. Te knjige imaju potpise svojih vlasnika kao i zapis da potječu iz lepoglavskog samostana.

5. Sakralna gradnja na upravnome području grada Varaždina – župne i samostanske crkve i područne kapele – pretpostavljeno stanje tijekom 15. i 16. stoljeća

Grad Varaždin tijekom 15. i 16. stoljeća imao je na svome upravnome području dvije župe – župu sv. Nikole u Varaždinu i župu sv. Bartola u Bartolovcu. Ove župe spominju se već u popisu iz 1334. godine, a u popisu iz 1501. godine, osim njih, spominju se i dvije područne kapele – sv. Mihovil i sv. Vid.²⁵⁷ Crkva sv. Vida nalazi se u Varaždinu i spominje se tijekom 15. i 16. stoljeća u zapisnicima gradskoga poglavarstva grada Varaždina.²⁵⁸ Na području Varaždina postoje dvije kapele sv. Mihovila. Jedna se, kao grobljanska kapela, pozicionira uz župnu crkvu sv. Nikole, a druga se nalazi u mjestu Sračinec koje je također pod upravom Varaždina. Kapela sv. Mihovila uz župnu crkvu potpuno je srušena, a srednjovjekovna kapela sv. Mihovila u Sračincu uklopljena je u crkvu (danas župnu crkvu) podignutu 1925. godine. Svetište stare građevine očuvano je i ima funkciju bočne kapele, a pokazuje značajke gradnje 16. stoljeća. Nije poznato ranije postojane sakralne građevine na istome mjestu.

U zapisnicima gradskoga poglavarstva u 15. stoljeću spominje se i kapela sv. Trojstva u Varaždinu koja je kasnije detaljno opisana u kanonskim vizitacijama 17. stoljeća.²⁵⁹

5.1. Sakralna gradnja u gradu Varaždinu

Župna crkva sv. Nikole smještena je u centru Varaždina, u neposrednoj blizini mjesta gdje su se od srednjega vijeka do sredine 19. stoljeća nalazila južna gradska vrata (prilog A-1). Nalazi se u osi ulice koja od južnoga ulaza u grad vodi do utvrde Stari grad i crkva dominira u vizuri na ulazu u Varaždin. Crkva i ljevkastri trg na kojemu se građevina nalazi bili su od početaka razvoja grada sakralni i svjetovni centar naselja u duhu srednjovjekovne urbane organizacije. U 16. stoljeću svjetovno težište pomiče se dublje u gradsku jezgru na trg s vijećnicom, međutim, crkva sv. Nikole i dalje je najvažnija sakralna građevina u gradu. U vizitacijama tijekom prve polovine 18. stoljeća ne spominju se kardinalna oštećenja zbog kojih bi srednjovjekovnu crkvu sv. Nikole trebalo srušiti. Crkva je odlukom crkvene i gradske vlasti Varaždina ipak srušena, a građevinski materijal preostao od rušenja ugrađen je u zidove nove crkve.

²⁵⁷ JOSIP BUTURAC (1984.), 104.

²⁵⁸ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 32.

²⁵⁹ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 32.

Današnja građevina pravilno je orijentirana skladna kasnobarokna crkva.²⁶⁰ Izgrađena je iz temelja sredinom 18. stoljeća s prostranom kriptom koja se proteže ispod cijele njezine površine. Tijekom gradnje temelji srednjovjekovne građevine najvećim su dijelom uništeni, budući da je nova građevina zasjela na mjesto starije gradnje. Očuvan je samo jedan dio temelja starije građevine i vidljiv je kod sjevernoga zida kripe. Nastavak temelja zida nađen je ispod hodne površine Draškovićeve ulice, ispred današnjega ulaza u crkvu sv. Nikole. Nalaz je rezultat arheološkoga nadzora tijekom rekonstrukcije Draškovićeve ulice.²⁶¹

Nije sačuvana oprema srednjovjekovne crkve – njezini oltari, kamena propovjedaonica i krstionica koji se spominju u kanonskim vizitacijama. Sačuvana arhivska građa kao i sačuvanost spomenika pruža dovoljno podataka za detaljnu arhitektonsku analizu barokne crkve izgrađene na mjestu srednjovjekovne građevine. Mnogo je manje podataka dostupno za analizu i valorizaciju građevine koja joj je prethodila i koja je dominirala Varaždinom tijekom 15. i 16. stoljeća. U popisu župa iz 1334. godine spominje se *ecclesia sancti Vencezlai*, odnosno crkva posvećena sv. Vjenceslavu.²⁶² Župa je u Varaždinu morala postojati i ranije jer je grad bio središte arhidakonata osnovanoga u 13. stoljeću.²⁶³

Odabir patrona – češkoga sveca Vjenceslava, odnosno Vaclava, neobičan je i jedinstven za ovo područje. Povjesničari to tumače kao odraz političke situacije i trenutačnih odnosa s Češkom.²⁶⁴ Od 1454. godine na dalje kao patron župne crkve u Varaždinu u povijesnim izvorima navodi se sv. Nikola.²⁶⁵ Izvor koji potječe iz 1758. godine posredno upućuje na mogućnost da je župna crkva bila izgrađena u Varaždinu već u drugoj polovici 12. stoljeća. Radi se o pismu koje piše tadašnji župnik Antun Smuković²⁶⁶ u kojemu moli gradske službe za pomoć pri gradnji nove

²⁶⁰ Više o baroknoj fazi izgradnje u: DUBRAVKA BOTICA; LANA DOMŠIĆ (2008.), 29-39.

²⁶¹ MARINA ŠIMEK (2014.)

²⁶² JOSIP BUTURAC (1984.), 104.

²⁶³ NEVEN BUDAK (1994.), 66-67.

²⁶⁴ NEVEN BUDAK (2009.), 2.

²⁶⁵ ZLATKO TANODI; ADOLF WISSERT (1944.), str. 4 (1454. godina): primjerice: „*Item Petruman Truslich conqueritur super relictam Paulich pro tribus gorezonis tritici, quodlibet computans per vnam marcam denariorum. Item idem relictam vnum negat, alia duo non negat et denarios xx. Idem debitum facit quinque pensas denariorum minus decem denarios. Item idem in mense february in waluis ecclesie sancti Nicolai iuramentum deponere debet...*“

²⁶⁶ U literaturi se navodi i kao Smukarić ili kao Moković (DUBRAVKA BOTICA, LANA DOMŠIĆ: (2008.), 31; IVO LENTIĆ: (1968.), 21-34).

crkve. On navodi da je crkva sv. Nikole, koja već postoji 584 godine, u vrlo lošem građevinskom stanju i zahtijeva hitnu obnovu, odnosno, gradnju nove crkve.²⁶⁷ Ako je taj podatak vjerodostojan, crkva je bila izgrađena ili je bila u gradnji od 1174. godine. Zbog toga se može pretpostaviti da se radilo o građevini sa stilskim obilježjima romanike koja je kasnije pregrađivana ili dograđivana. Prve kanonske vizitacije s opisom građevine i njezina inventara potječu tek iz 17. stoljeća kada je opisana gotička faza izgradnje.²⁶⁸ U gradskim zapisnicima 15. stoljeća zabilježeno je da se povećava i pregrađuje stara crkva u novu gotičku građevinu.²⁶⁹ U gradskim se zapisnicima također spominju klesari Pavao i Žigmund kao i graditelj Nikola Ramković. Može se pretpostaviti da su oni sa svojim radnicima bili zaposleni na obnovi i izgradnji crkve Sv. Nikole.²⁷⁰ U kojoj mjeri je gotička crkva slijedila gabarite, osnovni tlocrt i obodne zidove romaničke građevine nije poznato ni zabilježeno u arhivskoj građi.

Sekundarno upotrijebljeni građevinski materijal vidljiv je u zidovima kripte i daje nam jedine podatke o mogućem izgledu starije crkve. Pregledom dostupnih zidova utvrđeno je da su u njih ugrađeni sekundarno upotrijebljeni profilirani dijelovi arhitektonske dekoracije i konstruktivnih kamenih elemenata iz najmanje dvije ranije građevinske faze crkve koji se razlikuju u vrsti kamena i načinu obrade što upotpunjuje povijesno-umjetnički pogled na prošlost župne crkve sv. Nikole.

Tijekom istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada, zbog što točnije datacije i povijesno-umjetničke analize srednjovjekovne crkve, istraženi su povijesni planovi Varaždina kako bi se rekonstruirala srednjovjekovna građevina, osobito njezina kasnogotička faza, odnosno stanje tijekom druge polovice 15. i 16. stoljeća. Najstariji plan Varaždina na kojemu je prikazana tlocrtna dispozicija crkve sv. Nikole rad je talijanskog arhitekta P. C. Donata iz 1672. Godine (prilog K-3).²⁷¹ Na crtežu je realno prikazan plan grada i ulični raster kakav je u osnovnim crtama očuvan do danas. Autor daje tlocrtnu dispoziciju samo za sakralne objekte u gradu: crkvu sv. Nikole, crkvu sv. Ivana Krstitelja i isusovačku crkvu. Na crtežu je prikazana crkva sv. Nikole kao trobrodna građevina, a brodovi su odvojeni s tri para stupova. Pregledom zapisa u kanonskim vizitacijama pronađeni su zapisi koji također ukazuju na to da je crkva bila

²⁶⁷ IVO LENTIĆ (1968.), 21-34.

²⁶⁸ RUDOLF HORVAT (rukopis), 1-8.

²⁶⁹ IVY LENTIĆ-KUGLY (1977.), 22-23.

²⁷⁰ ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT (1944.), 21, 22, 36, 49, 61, 62, 66, 83, 113, 153, 197, 213.

²⁷¹ MILJENKO LAPAINE (ur.) (2009.), 45.

trobrodna građevina bazilikalnoga tipa.²⁷² U zapisniku iz 1672. godine spominje se novo popločenje od kamena u bočnom brodu – *ala templi ad portam inferiorem*.²⁷³ Uspoređujući plan P. C. Donata i njegov tlocrt župne crkve sv. Nikole s tlocrtom današnje crkve, odnosno gabarite srednjovjekovne crkve i današnje barokne crkve, može se zaključiti da su dvije građevine izgrađene na istoj poziciji i približno jednake veličine. Barokna crkva izgrađena je od materijala koji je preostao od srednjovjekovne građevine, na istome mjestu i podjednako orijentiranoga svetišta.²⁷⁴ Na Donatovom crtežu prikazani su ulazi u građevinu na zapadnoj, sjevernoj i južnoj strani. Ispred sva tri ulaza ucrtani su trijemovi, što se poklapa s opisom iz kanonske vizitacije. Na sjevernoj strani, uz svetište, tlocrtno je prikazan toranj koji se i danas nalazi na jednakoj poziciji u odnosu na crkvu i predstavlja jedini očuvani dio srednjovjekovnoga sklopa.

Najstariji opis srednjovjekovne crkve sv. Nikole potječe iz kanonske vizitacije Ivana Brašića iz 1649. godine.²⁷⁵ Najdetaljniji opis župne crkve dao je kanonik Šimun Juda Šidić u svojoj vizitaciji 1688. godine.²⁷⁶ Crkva sv. Nikole opisuje se kao prostrana građevina opremljena s osam oltara, sa svodehim svetištem i lađom, a uz crkvu su na sjevernoj strani prigradeni toranj i sakristija. Opisani su i ulazi u crkvu kroz zidana predvorja – trijemove koje nalazimo ucrtane i na Donatovom crtežu. U vizitacijama se mogu pronaći i detaljni opisi crkvenoga pokretnoga blaga, kaleža, ciborija, misnoga ruha i slično što svjedoči o bogatoj opremljenosti crkve, a donacije u korist crkve spominju se kontinuirano u gradskim zapisnicima. Iz opisa vizitatora

²⁷² METOD HRG (1988.), 157.

²⁷³ NAZ, Protokoli, 161/II., 1672., 43-44.

²⁷⁴ Radi se uglavnom o kamenoj građi – kamenu lomljencu i o spolijima kamene arhitektonske dekoracije.

²⁷⁵ RUDOLF HORVAT (rukopis), 1-8.

²⁷⁶ RUDOLF HORVAT (rukopis), daje vlastiti prijevod vizitacije Šimuna Jude Šidića iz 1688. godine: „Cijela je crkva od temelja zidana i dobro pokrivena kamenom. Svod se nalazi nad svetištem i nad tijelom crkve. Na zidanom su koru dosta dobre orgulje. Zidana je i propovjedaonica. Pred glavnim se oltarom nalaze lijepa sjedala u cijelom svetištu, od jednog do drugog zida. Sjedala je napravio stolar koji je nad njih stavio kipove bijelom bojom bojadisane, da izgledaju kao da su od bijelog mramora, a prikazuju 12 apostola... Pred velikim je vratima zidano predvorje, pod svodom i s dobrim kamenim krovom. Isto tako krov i svod ima i drugo, također zidano predvorje, koje se nalazi kod malih vrata na južnoj strani crkve. Jednako je predvorje i na sjevernoj strani gdje se nalazi i dosta prostrana sakristija, koja je nadsvođena te pokriva valjanim kamenim krovom. Nad sakristijom postoji zidani toranj koji nije previsok, a valjano je pokriven kamenom. U tornju su četiri blagoslovljena zvona i uz njih i dobra ura. Župna crkva je posvećena, a njezino se posvetilo slavi u nedjelju iza Florijana“ (..).

razvidno je da se radi o bogato opremljenoj i značajnoj građevini što je u skladu s obrtničko-trgovačkim središtem kakav je bio Varaždin kroz svoju povijest.

Toranj uz župnu crkvu kvadratnoga je tlocrta, smješten sjeverno od crkve, uz svetište i podijeljen izvana na nekoliko etaža različitih visina odijeljenih vijencima (prilozi A-1, Sl. 59). Prizemna etaža je najviša i vidljiv joj je samo sjeverozapadni ugao dok je ostatak utonuo u zidnu masu crkve i sakristije. Uz sjevernu stranu tornja prigradeno je spiralno stubište koje vodi u drugu etažu. Prizemna etaža podijeljena je iznutra na dva kata, svaki kat je presvođen. Sljedeće tri etaže tornja približno su iste visine i razdijeljene vijencima, a zadnja uža etaža tornja je osmerokutnoga presjeka i nosi stožastu kapu zvonika.²⁷⁷

U unutrašnjosti tornja postoje očuvani ostatci arhitekture iz razdoblja gotike. Na trećoj etaži tornja s unutarnje se strane naziru gornji dijelovi gotičkih šiljasto zaključenih prozora koji su izvana sada zaklonjeni velikim satom (kataloška jedinica 1). Ovi prozori mogu se usporediti s klaustarskim prozorima u Remetincu.²⁷⁸

U gornje etaže tornja danas se dolazi spiralnim stubištem dograđenim uz istočno pročelje tornja, dok je nekadašnja komunikacija vjerojatno išla vertikalno kroz toranj. Prolaz iz spiralnoga stubišta prema tornju izveden je kroz kameni gotički okvir vrata nevelikoga svijetlog otvora oblikovan „na rame“ (kataloška jedinica 2). Okvir je *spolium* izmješten s izvorne pozicije koja je zasad nepoznata. Moguće je da potječe s jednoga od tri ulaza u gotičku crkvu koje spominju vizitacije ili s ulaza u sakristiju. Gornji uglovi okvira ukrašeni su trokutastim ukrasima. Profili se u donjem dijelu dovratnika lome na koljeno (Sl. 2, Sl. 61).²⁷⁹

Toranj je do kraja 15. stoljeća bio izgrađen barem do visine drugoga razdijeljenog vijenca. Ispod vijenca nalazi se uklesana 1494. godina (Sl. 62). Godina bi mogla označavati završetak gradnje tornja do te visine ili se odnositi na vrijeme temeljite rekonstrukcije cijeloga gotičkog sklopa crkve i tornja krajem 15. stoljeća. U ovu etažu tornja, uz uglovni kamen s uklesanom godinom,

²⁷⁷ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.), 222-225.

²⁷⁸ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.), 222-225.

²⁷⁹ Na bočnim stranama portala nalaze se urezi, vjerojatno nastali prije ugradnje vrata na ulaz u toranj. Radi se o urezima koji prikazuju skicu grba s križem i ljudske likove (jednog s rogovima) te mnoštvo rupica. Nije poznato porijeklo ovih ureza, ali mogli bi biti votivnog karaktera. O sličnim urezima i njihovom simboličkom značenju nalazimo podatke u stranoj literaturi, primjerice: KARL KOHLSTOCK, *Wetzzeichen an Kirchen, Grabsteinen, Kreuzen und Profanbauten in Thüringen*, u: *Zeitschrift des Vereins für thürigische Geschichte Altertumskunde*, 1933.

ugrađena je romanička kamena skulptura medvjeda kao *spolium*. Na temelju istraživanja skulptura je datirana u 12. stoljeće.²⁸⁰

Na istoj etaži gdje se nalazi skulptura medvjeda, ugrađen je kameni grb grada Varaždina (kataloška jedinica 3).²⁸¹ Oblikovan je u obliku slova U, a sastoji se od reljefnoga prikaza varaždinskoga grba i anđela koji grb pridržava (Sl. 3). Grb se sastoji od štita podijeljenoga na devet vodoravnih greda. Preko greda uzdiže se visoka kamena kula, s desne heraldičke strane nalazi se mjesec, s lijeve šesterokraka zvijezda, a sam štit pridržava anđeo raširenih krila. Ovaj grb istovjetan je grbu koji se javlja na pečatu kojim je kralj Matija Korvin 1464. godine potvrdio staro pravo njegova korištenja i izrekao ponovnu dozvolu Varaždincima za upotrebu grba i pečata u službene svrhe.²⁸² Iz toga razloga je heraldičko i komunalno značenje koje je imao za slobodni kraljevski grad Varaždin bilo veliko.

Grb grada nalazi se ugrađen u toranj najznačajnijega sakralnog objekta u gradu. Može se pretpostaviti da je grb bio izveden i ugrađen kako bi bio trajni podsjetnik na povlastice koje je grad dobio od kralja, a može predstavljati i simbol financijskoga sudjelovanja Grada u gradnji crkve. U likovnome smislu teško je valorizirati reljef jer je zbog heraldičkih razloga čvrsto definirano njegovo oblikovanje, a glava anđela koji pridržava grb oštećena je do te mjere da lice anđela potpuno nedostaje. Grb se po oblikovnim karakteristikama može datirati u drugu polovicu 15. stoljeća i pretpostavka je da je nastao najkasnije do 1494. godine uklesane na klesancu u istu etažu tornja.

U donjem dijelu četvrte etaže, sa sjeverne strane ispod prozora, nalazi se ugrađena kamena ploča s natpisom:

ANNO DOMINI
1500.

Ploča nije vidljiva jer je prekrivena žbukom, a pročitao ju je i fotografirao Krešimir Filić 1926. godine.²⁸³

²⁸⁰ VESNA PASCUTTINI-JURAGA, IVANA PEŠKAN (2011.), 176-177; IVANA PEŠKAN, VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2012.), 269-286.

²⁸¹ Grb grada Varaždina izvađen je iz zvonika i pohranjen u lapidariju Gradskog muzeja Varaždin, a na isto mjesto uzidana je replika.

²⁸² Državni arhiv Varaždin (dalje DAV), Radikalni arhiv, fascikl 11, 128.

²⁸³ KREŠIMIR FILIĆ (2017.), 57.

Sjeverni ugao tornja, na spoju sa sakristijom ima prigraden zidani potpornjak. Na donjemu dijelu potpornjaka nalazi se replika skulpture sv. Florijana smještena u kamenoj niši (kataloška jedinica 4). Sv. Florijan obučen je u plemićku odoru i predstavljen u tipiziranome prikazu kako gasi požar ispod svojih nogu (Sl. 4). Original skulpture bio je izrađen od terakote i razbijen kao i niša u kojoj je bio smješten 1945. godine. Izgled originala vidljiv je na fotografijama izrađenim 1938. godine kada je stajao na originalnoj poziciji. Tijekom radova na komunalnome iskopu oko crkve, osamdesetih godina 20. stoljeća, dijelovi skulpture slučajno su pronađeni, prenijeti u restauratorsku radionicu i obnovljeni.²⁸⁴ U novo izvedenu nišu u potpornjaku tornja smještena je replika, a original se nalazi u Gradskome muzeju Varaždin.

Niša u kojoj je skulptura smještena skulptorski je oblikovana i u svome podnožju ima glavu anđela izvedenu u visokome reljefu (Sl. 63). Reljef, kao i skulptura sv. Florijana, oblikovno su renesansnoga likovnog izričaja. Na gornjemu dijelu niše nalazi se sljedeći natpis:

ANDREAS•IAGETICZ
DE IACOPELECZ•SVPRE
MVS CAPELANVS•IN
BVRENBURG•ET•PLEB
ANVS•HVIS•ECCLESIE

Prema tome natpisu donator je župnik Andrija Jagetić iz Jakopovca (?).²⁸⁵ U dosadašnjim istraživanjima nije otkriveno o kojemu se gradu radi, gdje je donator bio kapelan. Burenberg za sada nije ubiciran niti poznat kao povijesni naziv ni za jedan današnji grad ili naselje.

Ispod cijele površine barokne crkve sv. Nikole proteže se kriptu. Kriptu je prostrana, trobrodna, a brodovi su međusobno odijeljeni masivnim zidanim potpornjima. Svaki brod je bačvasto svođen. Zidovi su građeni miješanom građom, od opeke i kamena. Kamen je djelomično lomljenac, dok ostatak kamenoga građevinskog materijala predstavljaju profilirani dijelovi arhitektonske plastike ili klesanci srušene srednjovjekovne crkve.

²⁸⁴ Skulpturu je osamdesetih godina 20. stoljeća (točna godina nije poznata) slučajno pronašao djelatnik Restauratorskog zavoda Hrvatske (današnji Hrvatski restauratorski zavod) Josip Minks, koji je rasute dijelove skulpture skupio i prenio u Zagreb, u radionicu Zavoda.

²⁸⁵ Andrija Jagetić iz Jakopelca (Jakopovca?) veliki kapelan u Burenbergu (?) i župnik ove crkve.

Mjesto predviđeno za ukope nalazi se ispod svetišta crkve i odijeljeno je od ostatka kripe pregradom s vratima. Ostatak kripe je prazan, a s obzirom na njezinu prostranost i zračnost, služila je kao sklonište za građane tijekom 2. svjetskoga rata.

Pregledom kripe, tijekom istraživanja vezanih uz ovaj rad, utvrđeno je da su u njezinim zidovima ugrađeni profilirani, sekundarno upotrijebljeni dijelovi kamene arhitektonske dekoracije i konstruktivni elementi izrađeni također od kamena. Jedna grupa su kameni klesani blokovi od žućkastoga vapnenca više ili manje oštećeni ili prelomljeni. U drugu grupu spadaju dijelovi profilirane arhitektonske dekoracije crkve izrađeni od iste vrste žutoga vapnenca. Tamo gdje je ploha presjeka stavljena u ravninu zida moguće je iščitati njihove profilacije. Na osnovi presjeka vidljivo je da su u zidove kripe uzidana profilirana svodna rebra kao i druga arhitektonska plastika, ponegdje s oštećenom plohom. Na manjem broju sekundarno upotrijebljenih kamenih komada vidljivo je da su bili kružnoga presjeka i da predstavljaju dijelove neke složenije profilacije.

Svodna rebra (kataloška jedinica 5) koja se mogu analizirati *in situ* profilirana su s dvije užljebine i trakom (Sl. 5). To je tipična kasnogotička profilacija druge polovice 15. i početka 16. stoljeća.²⁸⁶ Povijesni izvori i iščitavanje profilacije na ključnome kamenu i svodnim rebrima smještaju nastanak svoda u drugu polovicu ili sam kraj 15. stoljeća.

Klesana svodna rebra vidljiva su u punome profilu i zahvaljujući tome moguća je barem djelomična povijesno-umjetnička stručna obrada. Na isti način profilirana svodna rebra nalaze se na crkvi sv. Marije u Remetincu kod Novoga Marofa, župnoj crkvi sv. Petra u Petrovskom, crkvi sv. Martina u Prozorju, crkvi sv. Brcka u Brekovljanima i nizu drugih sakralnih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj. U varaždinskim se gradskim zapisnicima s kraja 15. stoljeća navodi da se stara crkva sv. Nikole pregrađuje i proširuje, što nam također potvrđuje dataciju svodnih rebara i gotičku fazu gradnje crkve u kraj 15. stoljeća. U posljednja dva desetljeća 15. stoljeća datira se i gradnja crkve sv. Marije u Remetincu kod Novoga Marofa čiji se oblik svodnih rebara poklapa s varaždinskim.

Ključni kamen (kataloška jedinica 6) je jedan od najznačajnijih novih nalaza iz srednjovjekovne faze gradnje crkve sv. Nikole. Bio je vidljiv samo djelomično, a nakon što je sondiranjem

²⁸⁶ ZORISLAV HORVAT (1992.), 86-87.

utvrđeno da je očuvan gotovo u cijelosti s figuralnim reljefnim prikazom na donjoj strani, kamen je izvađen iz zida i očišćen (Sl. 6, Sl. 64).²⁸⁷

Ključni kamen klesan je iz jednoga kamenog bloka od vapnenca žućkaste boje. Bočno je profiliran s dvije užljebine, a iz njega radijalno izlaze početci rebara istih profilacija kao i rebra ugrađena u zidove. Na kružno oblikovanome ključnom kamenu reljefno je prikazan grb koji se nalazi na štitu jednostavne i u donjem dijelu blago srolike forme. Vidljivi su ostatci crvene i plave boje na grbu. S desne heraldičke strane u gornjem dijelu nalazi se slovo N, dok je s lijeve heraldičke strane u gornjem dijelu sedmerokraka zvijezda. Iako je ptica djelomično otučena, dobro su očuvane noge na kojima su vidljivi tragovi crvenkaste boje i rep. Glava ptice nedostaje jer je kamen na tom mjestu odlomljen, ali se u otisku odlomljenoga dijela nazire da je ptica u kljunu mogla držati prsten. Na zaglavnome kamenu u dvorcu Jánosa Hunyadija, oca Matije Korvina (dvorac Hunyadi) u Vajdahunyadu u Rumunjskoj, može se vidjeti sličan prikaz ptice na štitu sa šesterokrakom zvijezdom i polumjesecom, a taj grb pripada obitelji Hunyadi (Sl. 65). Sličan prikaz ptice na štitu nalazi se i na srednjovjekovnomu grbu Matije Korvina u crkvi Naše Gospe, zvanoj i Matijina crkva (Mátyás-templom) u Budimpešti. Prema gavranu koji se nalazi na grbu (lat. *corvus*) Matija Korvin uzeo je ime. Pregledavajući komparativne primjere može se pronaći nekoliko vrlo sličnih prikaza grbova i na širem varaždinskom području. Jedna od građevina izgrađenih u 15. stoljeću je crkva sv. Marije u Remetincu. Profilacija svodnih rebara varaždinske i remetinečke crkve podudara se, ali ključni kamenovi izvedeni su različito. U Remetincu su kameni štitovi s grbovima naknadno aplicirani na ključne kamenove svoda dok je u Varaždinu grb integrirani dio ključnoga kamena (Sl. 79).

Istražujući inicijal N koji se nalazi na lijevoj gornjoj strani varaždinskoga grba, uspoređen je sa slovom M koje se nalazi na grbu zaglavnoga kamena danas srušene crkve sv. Mihovila u Mihovljanu (ključni kamen pohranjen je u Muzeju Međimurja u Čakovcu), a koji datira u početak 15. stoljeća i sa slovom M koje se nalazi na štitu figuralne konzole u crkvi sv. Martina u Svetom Martinu na Muri. Primjećuje se velika sličnost u oblikovanju slova. Kako se za slovo M pretpostavlja da u Mihovljanu znači Mihovil ili Marija, a u Svetom Martinu na Muri Martin ili Marija, tako se za slovo N može pretpostaviti da znači Nikola, odnosno svetac zaštitnik crkve

²⁸⁷ Ovi radovi izvedeni su tijekom građevinske sanacije crkve i kripote, koje sam nadzirala, kao nadležni konzervator, zajedno s kolegicom Vesnom Pascuttini-Juraga tijekom 2012. godine. Zajedničkim angažmanom koordinirale smo radove vađenja ključnog kamena iz zida.

i župe u Varaždinu.²⁸⁸ Na temelju heraldičkih motiva grb se povezuje s kraljevskom obitelji Korvin, kao donatorom radova na obnovi župne crkve.²⁸⁹

U doba Korvina na njegovom dvoru nastaju djela i gotičkog i renesansnog izričaja. Rezultat je ovisio o vrsti narudžbe i cilju naručenog rada, a i jedan i drugi vid ekspresije (i gotički i renesansni) izvodili su isti autori u majstorskim radionicama.²⁹⁰ Izrada heraldičkih motiva također se veže uz jaku gotičku tradiciju. Oznake stila, kao i ikonografski elementi kod varaždinskoga grba jasno su definirani. Provedenim istraživanjem tijekom izrade ovoga rada, pregledani su grbovi izvedeni na pročeljima građevina, njihovoj unutrašnjosti, pečatima, novčićima. Svugdje je vidljivo korištenje tradicionalnih predložaka kao njihova zajednička karakteristika (crkve u Budimpešti, Košicama, Bratislavi; franjevačka crkva u češkom Olomoucu). Grbovi kralja i države, ali i gradova nalaze se na župnim crkvama i kao dio crkvene opreme, čak i oltara i korskih klupa. Pretpostavka kraljevske donacije čini bazu za postavljanje hipoteza o važnosti gradova gdje se takvi heraldički simboli postavljaju kao i povezanosti gradova s dvorom.²⁹¹ Ovakve hipoteze mogu se u sličnome obliku primijeniti na slučaju Varaždina i postavljanja kraljevskoga i gradskoga grba na župnu crkvu sv. Nikole. Kod nekih primjera mogu se raditi paralele između heraldičkih prikaza i determinirati povezanost u izradi s kraljevskim radionicama. U varaždinskome slučaju smatram da je vjerojatnija izrada od strane domaćih majstora prema predlošcima. Udaljenost od mađarskih radionica velika je, a u Varaždinu je djelovalo nekoliko klesara koji se navode u gradskim zapisnicima.²⁹² Iako nisu navedeni njihovi konkretni angažmani, može se pretpostaviti da su sudjelovali u kasnogotičkoj obnovi župne crkve.

Simboli kralja i grada prezentacija su njihove isprepletene moći u kasnosrednjovjekovnome okruženju, a Matijasova donatorska uloga može se u tome kontekstu na neki način shvatiti kao naglašavanje moći vladara. Uočljive su stilske veze između slobodnih kraljevskih gradova u Donjoj Austriji, južnoj Njemačkoj i Mađarskoj s hrvatskim gradovima što odgovara

²⁸⁸ ANĐELA HORVAT (1956.), 66.

²⁸⁹ VESNA PASCUTTINI-JURAGA, IVANA PEŠKAN (2011.), 176-177; IVANA PEŠKAN, VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2012.), 269- 286.

²⁹⁰ ERNÖ MAROSI, Matthias Cornivus, the Medieval Man. Gothic and Renaissance, u: *Matthias Corvinus, the King, Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458.-1490.*, Budapest 2008., 114.

²⁹¹ ERNÖ MAROSI (2008.), 123.

²⁹² ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT (1944.), 21, 22, 36, 49, 61, 62, 66, 83, 113, 153, 197, 213.

ekonomskome interesu i povezanosti obrtničko-trgovačkih centara.²⁹³ Matija Korvin ima gotovo kulturni status u Mađarskoj, a donekle i u Hrvatskoj. Bio je bogati vladar zahvaljujući svom sistemu sakupljanja poreza, a zbog velike količine narudžbi umjetničkih djela može se smatrati jednim od najvećih mecena u Hrvatsko – Ugarskom kraljevstvu.²⁹⁴

Nalazi u kripti crkve sv. Nikole i na crkvenome tornju pokazuju da je crkva doživjela značajnu građevinsku rekonstrukciju u drugoj polovici 15. stoljeća koja je uključila kamenoklesarske radove i opremanje crkve građevinsko-ukrasnom arhitektonskom plastikom u duhu kasne gotike. Ključni kamen s Korvinovim grbom i grb grada Varaždina okrunili su crkvenu opremu i nose heraldičke znakove donatora – kralja i grada. Povezivanje novopronađenoga zaglavnoga kamena iz gotičke faze župne crkve sv. Nikole s kraljevskom obitelji, kao vjerojatnim donatorima jedne faze izgradnje crkve, baca novo svjetlo na njezinu povijest. Osim toga, taj nalaz nedvojbeno potvrđuje povezanost kralja sa slobodnim kraljevskim gradovima kao što je bio Varaždin.

Crkva sv. Ivana Krstitelja i franjevački samostan smješteni su u srcu povijesne jezgre Varaždina. Sukladno načelima reda, franjevci su imali svoj samostan i crkvu u centru srednjovjekovnoga grada i svojim su djelovanjem bili živo uključeni u gradski život.

Franjevački posjed u početku je bio nešto veći nego danas, a postupno je smanjivan na istočnoj, zapadnoj i sjevernoj strani. Do smanjivanja veličine posjeda došlo je tijekom kasnoga 16. i u 17. stoljeću.²⁹⁵ Tijekom 15. i 16. stoljeća franjevački kompleks s velikom srednjovjekovnom crkvom i samostanom dominirao je centralnom gradskom ulicom, odnosno trgom. Usprkos tomu što je posjed smanjen radi se još i danas o vrlo značajnim gabaritima i urbanistički važnoj poziciji. Zbog toga, studiju o razvoju Varaždina, razvoju urbanizma i ubiciranje točaka ključnih za razvoj grada nije moguće provesti bez istraživanja razvoja franjevačkoga kompleksa.

Današnji franjevački kompleks nastao je na raskrižju važnih srednjovjekovnih prometnica koje su, između ostaloga, povezivale dva velika srednjovjekovna ivanovačka posjeda – Belski i Gornji Sveti Martin (današnje selo Fölse Szent Marton u južnoj Mađarskoj na sjevernoj obali

²⁹³ ROBERT SUCKALE (2008.), 101.

²⁹⁴ ROBERT SUCKALE, (2008.), 102.

²⁹⁵ MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 178.

Drave).²⁹⁶ Varaždinski posjed s crkvom i stambenim objektom nije se decidirano opisivao u izvorima koji se tiču ivanovaca, međutim, još se u 16. stoljeću u franjevačkim dokumentima nalaze zapisi prema kojima su franjevci u Varaždinu preuzeli stariji objekt koji je pripadao križarima.²⁹⁷ Franjevci su posjed dobili tijekom 13. stoljeća, a na istoj poziciji se i danas nalazi crkva sv. Ivana Krstitelja i franjevački samostan. Značajno je napomenuti da posveta sv. Ivanu Krstitelju nije tipična za franjevačke crkve. Posveta sv. Ivanu javlja se i u franjevačkoj crkvi u Ludbregu gdje su franjevci spomenuti prvi put 1374. godine. U izvorima vezanima uz danas nestalu franjevačku crkvu u Ludbregu, navodi se da su crkvu sv. Ivana franjevci u Ludbregu naslijedili također od ivanovaca.²⁹⁸

Iako za sada nije dokazano da je crkva sv. Ivana pripadala ivanovačkome redu, ona se spominje u arhivskim izvorima 1238. godine, to jest prije dolaska franjevac.²⁹⁹ To je prva sakralna građevina na području Varaždina koja se spominje u izvorima. Današnja građevina pravilno je orijentirana jednobrodna crkva. Istočno od svetišta nalazi se toranj, a sjeverno od crkve izgrađen je četverokrilni samostan. Srednjovjekovna crkva sa samostanom bila je jednako pozicionirana što je vidljivo na povijesnim vedutama Varaždina.³⁰⁰ Novi četverokrilni samostan koji je zamijenio srednjovjekovnu gradnju, građen je u vrijeme dok je srednjovjekovna crkva još postojala i smješten uz njezin sjeverni zid. Novi samostan koji uokviruje kvadratno zatvoreno dvorište izgrađen je 1626. – 1631. godine, pod vodstvom gradačkoga zidara Stefana.³⁰¹ Renesansno naslijeđe graditelja vidljivo je na očuvanim biforama na sjevernome pročelju samostana (prilog A-3). Bifore su jednostavne obrade, s vegetabilnim ukrasima u kutovima (kataloška jedinica 7, Sl. 7).

Između 1650. i 1655. godine izgrađena je nova crkva koja je slijedila južni zid već izgrađenoga samostana.³⁰² Prema dostupnim izvorima, graditelj ranobarokne crkve bio je Peter Rabba iz Graza.³⁰³ Crkva je jednobrodna građevina s izduljenim svetištem jednako širokim kao i lađa. Pravilno je orijentirana, a sjeverni i južni zid lađe rastvoreni su bočnim kapelama. Unutrašnjost

²⁹⁶ LELJA DOBRONIĆ (2009.), 126-127.

²⁹⁷ MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 176.

²⁹⁸ JURAJ BELAJ (2003.), 151-156.

²⁹⁹ MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 176.

³⁰⁰ LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 49.

³⁰¹ MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 180.

³⁰² MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), 182.

³⁰³ PAŠKAL CVEKAN (1978.), 68.

je bogato opremljena oltarima i propovjedaonicom što je odraz modernih strujanja i baroknoga stila koji se tada javlja u arhitekturi. Pročelja franjevačke crkve jednostavno su oblikovana.

Južno pročelje lađe i svetišta rastvoreno je nizom prozorskih otvora, a zapadno pročelje raščlanjeno je ulaznim portalom i nišama s kipovima. Arhitektonska dekoracija svedena je na minimalnu mjeru i koncentrirana samo na ulaznome portalu.

Portal franjevačke crkve (kataloška jedinica 8) najznačajniji je renesansno-maniristički crkveni portal 17. stoljeća na širemu varaždinskom području. Iako je unutrašnjost crkve ranobarokno koncipirana, ulazni portal izveden je u renesansnome stilu.³⁰⁴ Renesansno oblikovanje portala rezultat je gradačkoga naslijeđa majstora graditelja P. Rabbe. Na portalu unutarnji luk ulaza uokviruju dvostruki pilastri. Zabat je razlomljen, a krunište zaobljeno. U uglovima portala nalaze se dva kerubina. Varaždinski se portal može usporediti s onim na crkvi sv. Anastazije u Samoboru gdje je austrijsko-talijanski graditelj Hans Allio 1675. godine izveo crkveni portal slijedeći renesansno oblikovanje.³⁰⁵

Gotovo u isto vrijeme u Varaždinu se gradi isusovačka crkva čiji portal predstavlja prvi pravi primjer baroknoga oblikovanja u gradu.³⁰⁶ Oba primjera prezentiraju pluralizam i preklapanje stilskih fenomena i pojavu stilova na varaždinskome području tijekom 17. stoljeća.

Tijekom gradnje nove franjevačke crkve nisu svi zidovi srednjovjekovne crkve bili srušeni, već su očuvani oni koji su se mogli ponovno iskoristiti i uklopiti u novu građevinu i tako su odredili njezinu orijentaciju. Tijekom recentnih istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada, pregledani su ostatci srednjovjekovne arhitektonske plastike datirane u 13. stoljeće koji su ponovno upotrijebljeni kao građevni materijal u 17. stoljeću, a skriveni su unutar zidnoga plašta današnje crkve.³⁰⁷

Ispod sadašnje barokne građevine nalazi se prostrana kriptna koja zauzima područje ispod cijeloga svetišnog dijela crkve i dijela sakristije. U zidove krippte ugrađena je velika količina građevinskoga materijala koji je pripadao građevinskoj strukturi i dekorativnoj arhitektonskoj plastici srednjovjekovne crkve.

³⁰⁴ DUBRAVKA BOTICA (2011.), 148.

³⁰⁵ ANĐELA HORVAT (1975.), 141.

³⁰⁶ IVY LENTIĆ-KUGLI, SILVIJE NOVAK, DORIS BARIČEVIĆ, RADOVAN IVANČEVIĆ (1988.), 48.

³⁰⁷ IVANA PEŠKAN, Bilješka o istraživanju, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Varaždin, Franjevačka crkva i samostan

Zidovi su uglavnom miješane građe pri čemu je opeka kombinirana s obrađenim, priklesanim ili lomljenim kamenom. Tijekom recentnih istraživanja, jedan profilirani kameni element sekundarno upotrijebljen i ugrađen u zidove temelja prepoznat je kao fragment svodnoga rebra čiji se presjek vidi u ravnini zida.³⁰⁸ Rebro je jednostavno profilirano, s jednom užljebinom, isklesano iz bijeloga pješčenjaka. Prema Zorislavu Horvatu ovakav tip profilacije jednostavan je za klesanje te se često upotrebljava kod cistercitske i propovjedničke arhitekture 13. i početka 14. stoljeća.³⁰⁹

Jednaka profilacija koja se može datirati u drugu polovicu 13. ili u 14. stoljeće nalazi se na svodnim rebrima u slavonskim crkvama – sv. Augustinu u Velikoj i crkva sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu. Tamo se radi o romaničko-ranogotičkome razdoblju i stilsko oblikovanje sačuvanih dijelova arhitektonske plastike – svodnih rebara, sedilija i trijumfalnih lukova – veže se uz prisutnost cistercita.

Zbog relativne jednostavnosti izvedbe ovakve profilacije ona se javlja na manjim seoskim crkvama sve do kraja 15. i početka 16. stoljeća. Tako se jednaka profilacija nalazi na svodovima crkve sv. Petra u Petrovini, kapele sv. Ivana u Miljanskom Ivaniću, župnoj crkvi sv. Marije u Tuhelju. S obzirom na to da je primjena jednakoga oblikovanja svodnih rebara dugotrajna, bilo je potrebno razmotriti mogućnost da svodna rebra iz franjevačke crkve potječu od svoda izgrađenoga kasnije, tijekom 15. ili 16. stoljeća. Iscrpnom analizom očuvanih svodnih rebara u srednjovjekovnim crkvama kontinentalne Hrvatske, pregledom dostupne arhivske građe i objavljene literature, konstatirano je da svodna rebra u franjevačkoj kripti ne potječu iz 15. ili 16. stoljeća, već se mogu datirati u 13. stoljeće.³¹⁰

O veličini i značaju srednjovjekovne faze izgradnje franjevačke crkve govore vedute Varaždina, nastale prije 1650. godine, u vrijeme kada je izgrađena nova crkva sv. Ivana Krstitelja na mjestu stare. Analizom veduta, može se utvrditi da je tijekom 15. i 16. stoljeća veliki srednjovjekovni kompleks franjevačke crkve i samostana dominirao središtem grada.³¹¹

Samostan je bio ograđen kamenim zidom čiji se temelji nalaze ispod današnje hodne površine trga. Pregledom navedenoga ogradnog zida *in situ*, u trenutku izvođenja radova na uređenju

³⁰⁸ IVANA PEŠKAN, Bilješka o istraživanju, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Varaždin, Franjevačka crkva i samostan

³⁰⁹ ZORISLAV HORVAT (1989.), 54-55.

³¹⁰ IVANA PEŠKAN, VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2013.), 123.

³¹¹ LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 49.

parterne zone Franjevačkoga trga, ustanovljeno je da je ogradni zid zidan od kamena lomljenca i da na zapadnoj strani završava polukružno.³¹² Ogradni zid nije arheološki detaljno istražen niti objavljen u stručnoj literaturi.

Pregledom dostupne građe može se zaključiti da je tijekom 15. i 16. stoljeća franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja bila jedna od dvije najznačajnije sakralne građevine u Varaždinu. Njezino stilsko oblikovanje bilo je srednjovjekovno. U unutrašnjosti je svetišni dio bio svođen i poduprt rebrima klesanim u 13. stoljeću. Nova stilska i kulturna strujanja renesanse nisu prisutna u franjevačkoj arhitekturi, već se ogledaju u bogatome knjižnom fondu, u opremi crkve – predmetima koji služe u liturgiji opisanima u vizitacijama kao i u nalazima nadgrobni ploča i natpisa očuvanih uglavnom fragmentarno.

Crkva sv. Vida podignuta je južno od gradske povijesne jezgre, izvan srednjovjekovnih i renesansnih gradskih zidina.³¹³ U Shematizmu zagrebačke nadbiskupije iz 1912. godine navodi se da je crkva sv. Vida prije 14. stoljeća bila varaždinska župna crkva.³¹⁴ Ovaj podatak je u skladu s nedokazanom varaždinskom pučkom predajom da je crkva sv. Vida najstarija crkva u Varaždinu i prva varaždinska župna crkva.

U popisu župa iz 1334. godine sv. Vid se ne spominje, već se u Varaždinu spominje crkva sv. Vjenceslava kao župna crkva.³¹⁵ U gradskim zapisnicima crkva sv. Vida navodi se 1454. godine kao *ecclesia sancti Viti*.³¹⁶ U popisu župa iz 1501. godine crkva sv. Vida ima status kapele (prebende) župne crkve.³¹⁷ U kanonskoj vizitaciji iz 1638. godine opisuje se crkva sv. Vida kao drvena građevina sa zidanim temeljima.³¹⁸ Crkva je najmanje dva puta postradala u požarima – 1582. i 1748. godine. To je bio povod gradnji nove zidane i svođene građevine sa zrelobarokno koncipiranom unutrašnjosti koja je dovršena 1751. godine.

U kartografskoj građi, odnosno vedutama Martina Stiera i Johannes Ledentua nije prikazana crkva sv. Vida. Detaljno su prikazane značajnije građevine unutar pojasa gradskih zidina, ali

³¹² IVANA PEŠKAN, Bilješka o istraživanju, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje:

Varaždin, Franjevačka crkva i samostan

³¹³ IVY LENTIĆ-KUGLI (1977.), 23, 25, 44, 56, 72; IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 230.

³¹⁴ PAŠKAL CVEKAN (1978.), 33.

³¹⁵ JOSIP BUTURAC (1984.), 104.

³¹⁶ ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT (1944.), str. 33, broj 41.

³¹⁷ JOSIP BUTURAC (1984.), 104.

³¹⁸ NAZ Protokoli br.: IV/4., 1638., 184-185.

područje izvan toga prikazano je samo stilizirano. Tijekom 15. i 16. stoljeća, crkva se spominje u gradskim zapisnicima.³¹⁹ Nalazila se izvan tadašnjih gradskih zidina na ljevkastome trgu uz cestu (*via magna*) koja vodi prema jugu. S obzirom na nepostojanost drveta kao građevinskoga materijala, nije do danas očuvan trag predbarokne građevine. Zbog toga zasad nije moguće izraditi detaljnu analizu mogućega izgleda crkve tijekom razdoblja koje je predmet ovoga rada.

Kapela sv. Mihovila nije do sada obrađivana u stručnoj literaturi. Služila je kao gradska grobljanska kapela. Navodi se u gradskim protokolima tijekom 16. stoljeća.³²⁰ Spominju se osobe koje čuvaju ključ kapele kao i darovi građana pomoću kojih se kapela održava ili popravljala. Podatke o kapeli donose i kanonske vizitacije iz 1678. i 1688. godine.³²¹ Zapisnik vizitacije iz 1678. godine donosi podatak da se zidana kapela sv. Mihovila nalazila na groblju uz župnu crkvu sv. Nikole. Kapelu je detaljnije opisao vizitator Šimun Šidić 1688. godine. Pritom bilježi da je kapela imala svod, vrata, zidani trijem i opisuje opremu kapele. Pregledom gradskih planova i veduta, kapela sv. Mihovila može se rekognoscirati samo na planu talijanskoga arhitekta Donata iz 1672. godine. Na njegovome planu Varaždina ucrtana je manja longitudinalna građevina s južne strane svetišnoga dijela crkve sv. Nikole, unutar ogradnoga zida nekadašnjega groblja uz župnu crkvu. Iz ovih zapisa i planova ne može se rekonstruirati izgled građevine, a kapela se nije sačuvala. Na temelju njezina smještaja uz župnu crkvu može se pretpostaviti da je tijekom 15. i 16. stoljeća kapela predstavljala važan urbanistički akcent u gradu.

Kapela sv. Trojstva u Varaždinu nije do sada obrađivana u stručnoj literaturi. Spominje se u zapisnicima poglavarstva grada Varaždina kao prebenda župne crkve sv. Nikole već tijekom 16. stoljeća.³²² U kanonskim vizitacijama najranije se spominje u vizitaciji iz 1638. godine.³²³ Kapela sv. Trojstva nije se sačuvala i nema elemenata za urbanističku i arhitektonsku valorizaciju i utvrđivanje njezine važnosti za grad u 15. i 16. stoljeću. Njezina pozicija obilježena je tlocrtno na kartografskome prikazu talijanskoga arhitekta P. C. Donata iz 1672.

³¹⁹ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 32

³²⁰ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 356 i 378.

³²¹ NAZ Protokoli br.: 162/III., 1678., 37–60; 164/V., 1688., 41–63.

³²² JOSIP BARBARIĆ (ur.), (1980.), 32

³²³ NAZ, Protokoli br.: IV/4., 1638., 184–185

godine, ali na temelju toga prikaza nije moguća detaljnije pozicioniranje građevine i određivanje njenoga odnosa s prometnicama koje su vodile prema gradu (prilog K-3). Postoje pretpostavke da je na mjestu kapele sv. Trojstva u 18. stoljeću izgrađena kapucinska crkva istoga titulara, što bi moglo biti točno s obzirom na približni smještaj ove kapele na navedenom kartografskom prikazu.³²⁴ Bila je smještena blizu jugozapadnoga ugla povijesne gradske jezgre, izvan srednjovjekovno-renesansnih gradskih zidina i bedema. U kanonskim vizitacijama kapela je opisana kao drvena građevina, sa zvonikom nad pročeljem, tri prozora, vratima te popločenjem od opeka. Navodi se i trijem pred ulazom, ali nije naveden materijal od kojega je trijem izveden. S obzirom na to da je kapela drvena, može se pretpostaviti da je i trijem izveden u istome materijalu. Izvještaji u kanonskim vizitacijama spominju i bogato opremljenu unutrašnjost s tri oltara i propovjedaonicom kao i pokretni inventar kapele – misno ruho i posuđe.³²⁵

5.2. Okolica Varaždina – upravno područje grada Varaždina u 15. i 16. stoljeću

Za izučavanje arhitekture i razvoja urbanizma Varaždina tijekom 15. i 16. stoljeća važno je uzeti u obzir građevine izgrađene na području koje nije dio povijesne gradske jezgre, ali predstavlja područje snažnoga međusobnog utjecaja Varaždina i okolice. Ovo se osobito odnosi na obuhvat granica slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina kao što su zabilježene u povelji Andrije II. iz 1209. godine. U Državnome arhivu u Varaždinu pohranjene su isprave koje pokazuju da je grad Varaždin u stoljećima koja su uslijedila povelji, kontinuirano vodio niz sudskih sporova s pretendentima na zemljište koje je pripadalo Gradu. Zbog zaštite svojih prava, Varaždin je više puta tražio da vladari izrade prijepise i potvrde povelje, kao i njezine dopune. Tako je potvrdu povlastica izdao kralj Bela IV. 1220. i 1242. godine.³²⁶ Godine 1357. Ljudevit I. Anžuvinao izdaje vladarsku ispravu kojom potvrđuje stare i uvodi nove povlastice.³²⁷ Gradu Varaždinu pripadala su sela Svibovec, Žabnik, Bartolovec, Sračinec, Kneginec, Papinec, Lužan i Zbelava.³²⁸ U tim naseljima grad je imao svoje kmetove. Upravitelj

³²⁴ METOD HRG (1988.), 161

³²⁵ NAZ, Protokoli br.: IV/4., 1638., 184-185

³²⁶ ZLATKO TANODI (1942.), 3-4.

³²⁷ ZLATKO TANODI (1942.), 17.

³²⁸ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 28.

ovih gradskih posjeda i u isto vrijeme kmetski sudac nazivao se *zodecz (decanus sive officialis bonorum et colonorum civitatis)*.³²⁹

Gornji Kneginec prvi se put spominje 1209. godine u ispravi hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. Arpadovića pod nazivom *Kehne* i to kao mjesto u kojem je kralj Emerik zatočio svoga brata Andriju u razdoblju od 1202. do 1204. godine. Poveljom iz 1209. godine Andrija II. dodjeljuje gradu Varaždinu povlastice slobodnoga kraljevskog grada. Prema zapisu u povelji, to je učinio kako bi se odužio za pomoć koju su mu pružili građani Varaždina tijekom zatočeništva u Knegincu.³³⁰ Pripadnik visokoga roda, kraljev brat, morao je biti zatočen u utvrdi koja je bila primjerena njegovome statusu. Zbog toga se može pretpostaviti da se radilo o značajnome i čvrstome utvrđenju. Kneginečka utvrda nalazi se na strateški povoljnom položaju, na granici područja koje je upravno-pravno tijekom srednjega vijeka pripadalo gradu Varaždinu. Posjed Kneginec bio je predmet dugotrajnih sporova zbog neriješenih vlasničkih odnosa. U ispravi izdanoj 1251. godine ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. darovao je varaždinskom županu Erni posjede u Varaždinskoj županiji, između ostaloga i Kneginec.³³¹ Nasljednici Erne vode dugotrajan spor s gradom Varaždinom oko posjeda Kneginec, a isprave i presude izvor su podataka za rekonstrukciju povijesnoga razvoja naselja i posjeda Kneginec i njegovu usku isprepletenost s poviješću grada Varaždina.³³² Utvrđenje u Knegincu iz razdoblja Andrije II. nije sačuvano. Danas se u Knegincu nalazi jedna uglovna okrugla kula kasnije faze izgradnje utvrde i kasnogotička crkva sv. Marije Magdalene. Lokalitet je potrebno arheološki istražiti da bi se moglo doći do novih spoznaja.

Kula, očuvana na jugoistočnome uglu kompleksa, potkovastoga je tlocrta i među lokalnim stanovništvom se popularno naziva „Andrijina kula” (prilozi A-4, Sl. 66). Građevina svojim oblikovanjem ukazuje da nije ostatak utvrđenja iz 13. stoljeća, već je nastala kasnije. Na dataciju njezine gradnje može pokazivati isprava iz 1550. godine, u kojoj se navodi potreba da se izgradi obrambeni zid oko kneginečke crkve.³³³ O izgledu kompleksa 1789. godine govori

³²⁹ DAMIR HRELJA (ur.) (2001.), 17.

³³⁰ DAMIR HRELJA (et al) (1995.), 10-16.

³³¹ DAMIR HRELJA (2012.), 17-18.

³³² DAMIR HRELJA (2012.), 17-20.

³³³ DAMIR HRELJA, VLADIMIR HUZJAN, KARMEN LEVANIĆ (ur.) (2019.), 83.

nam svjedočanstvo prvoga kneginečkog župnika Mauricija Končića, bivšega pavlina, koji u Spomenici župe piše:

*“Kao prvi župnik vidio sam ostatke kaštela, ostatak zida, koji je oko tvrđave na brijegu postojao. Tri, na tri ugla, okrugle kule, od kojih jedna još i sada na trgu postoji. Na četvrtom uglu prema istoku, lipama nasuprot, prema sjećanju i sada još živućih vjernika mojih, postojala je zidana kuća, prostrana, na kat, s mostom, koji se podizao, a župnik biškupečki Đuro Starešec ga je uklonio. Svjedoči i kula na tri kata, gdje se vide otvori za topovske cijevi“.*³³⁴

Na temelju ovoga opisa može se rekonstruirati izgled utvrde četverokutnoga tlocrta tipa kaštela s uglovnim okruglim kulama. Ako je u 18. stoljeću bila dobro vidljiva i očuvana trokatna kula s otvorom za topovske cijevi može se pretpostaviti da se radi o renesansnoj fazi gradnje, kada je stara srednjovjekovna utvrda bila pretvorena u utvrđenje prilagođeno borbi vatrenim oružjem. Danas sačuvan dio sjeveroistočne uglovne kule uz kasnije intervencije – povećanje postojećih i dodavanje novih vratnih i prozorskih otvora vjerojatno je ostatak toga utvrđenja. Utvrda sličnoga tipa očuvana je na varaždinskome području u Beli, u dolini rijeke Bednje, 10 km južno od Varaždina. U Hrastovljanu, u općini Donji Martijanec, 10 km istočno od Varaždina, tijekom istražnih radova vođenih od strane Konzervatorskoga odjela u Varaždinu, georadarom je dokazano postojanje utvrde istoga tipa oko crkve sv. Benedikta.³³⁵

Crkva sv. Marije Magdalene nalazi se u neposrednoj blizini „Andrijine kule“, unutar nekada utvrđenoga kompleksa. Prvi se put spominje 1649. godine kao filijalna kapela župe Blažene Djevice Marije u Biškupcu.³³⁶ Župa u Knegincu osnovana je 1789. godine i prvi župnik je dolaskom u Kneginec, 7 godina i 10 mjeseci stanovao u ranije navedenoj kneginečkoj kuli.³³⁷ U spisima grada Varaždina spominje se župnik iz Kneginca (*plebanus de Knegincz*) 1463. godine.³³⁸ Taj zapis mogao bi značiti da je u drugoj polovici 15. stoljeća u Knegincu postojala župa koja je kasnije ukinuta ili se radi o župniku rodnom iz Kneginca. S obzirom na to da su crkveni popisi ponekad nepotpuni i rađeni s velikim razmacima, postoji mogućnost da je u Knegincu tijekom 15. stoljeća postojala župa koja je kasnije ukinuta. Crkva sv. Marije Magdalene građena je od kamena lomljenca i pravilne je orijentacije. To je jednobrodna

³³⁴ PAŠKAL CVEKAN (1989.), 15.

³³⁵ GORAN SKELAC (2012.)

³³⁶ PAŠKAL CVEKAN (1989.), 18.

³³⁷ PAŠKAL CVEKAN (1989.), 31.

³³⁸ ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT, (1944.), 238.

longitudinalna građevina s poligonalnim svetištem nižim i užim od lađe (prilog A-5). Svetište je od lađe odvojeno šiljastim trijumfalnim lukom. Toranj je prislonjen sa sjeverne strane svetišta, a sakristija je u prizemlju tornja. Glavni ulaz u crkvu nalazi se na zapadnoj strani. Prema građevinskim i oblikovnim karakteristikama, gradnja crkve može se datirati u 15. stoljeće (Sl. 67).³³⁹

Na istočnome zidu svetišta nalazi se kvalitetno klesana kamena monofora koja u vrhu prelazi u trolist (Sl. 68). Po kvaliteti izrade, stilscome određenju i oblikovanju, monofora u Knegincu može se usporediti s monoforama na tornju crkve Blažene Djevice Marije u Lepoglavi koje su datirane u 15. stoljeće (Sl. 74).³⁴⁰

Na sjevernoj je strani ispred ulaza svođeni trijem koji nose kameni toskanski stupovi. Trijem je svođen bačvastim svodom sa susvodnicama (Sl. 69). Usporedivši način izgradnje i oblikovanja trijema s primjerima izgradnje trijemova u gradu Varaždinu, može se zaključiti da je trijem nastao po uzoru na trijemove u gradu. Nastao je u drugoj polovici 17. stoljeća, vizitator ga spominje 1688. godine.³⁴¹ To je rijedak primjer sačuvanoga kasnorenesansnoga oblikovanja u sakralnome sklopu na području Varaždina.

U gornjim dijelovima obodnih zidova nalaze se zazidi malih prozora koje spominje prvi kneginečki župnik, ali ih spominje i arhiđakon Brašić tijekom ophoda kapele 1649. godine.³⁴² Isti građevinski detalj nalazi se na crkvi sv. Helene u Donjoj Zelini. Donjozelinsku crkvu analizirao je Zorislav Horvat, a obje građevine daju tip crkve koji je u nemirnim vremenima obilježenim turskim upadima, služio i kao utvrda i mjesto za zbjeg okolnoga stanovništva.³⁴³

Naselje **Bartolovec** nalazi se desetak kilometara istočno od Varaždina. Iako je naselje navedeno u Andrijinovj povelji iz 1209. godine i pripadalo je gradskoj upravi Varaždina od 13. stoljeća, tijekom 15. stoljeća oko posjeda vodio se sudski spor između Varaždina i plemića od Zajezde i Sobočine. Kralj Matija Korvin dosuđuje Varaždincima posjed Žabnik – Bartolovec.³⁴⁴ U 16.

³³⁹ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.), 155.

³⁴⁰ ZORISLAV HORVAT (2008.), 3-35.

³⁴¹ NAZ, Kan. viz., Protokol br. 164/V., 1688.

³⁴² PAŠKAL CVEKAN (1989.), 20.

³⁴³ IVAN JURKOVIĆ, ZORISLAV HORVAT, MLADEN HOUŠKA (2007.), 41-59.

³⁴⁴ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 33.

stoljeću grad Varaždin gospodarski jača pa se više ne javljaju znatniji problemi s otuđivanjem gradskih zemljišta.

Crkva sv. Bartola, izdvojena iz današnjega naselja, spominje se već 1254. godine u ispravama u kojima ban Stjepan određuje granice grada Varaždina.³⁴⁵ Također se nalazi u popisu župa iz 1334. godine gdje se navodi kao *ecclesia beatissimi Bartholomei apostoli de Varasдино*, dakle kao crkva u Varaždinu, a ne u Bartolovcu.³⁴⁶ Crkva sv. Bartola nalazi se na posjedu koji je u 15. i 16. stoljeću pripadao gradu Varaždinu i grad je imao patronatsko pravo nad crkvom.

Građevina je tijekom stoljeća doživjela mnoge pregradnje, a dvadesetih godina 20. stoljeća izgrađena je nova crkva unutar koje je djelomično očuvana srednjovjekovna građevina. Nova je crkva izgrađena u smjeru sjever – jug, a svetište stare crkve danas je kapela prislonjena uz istočni zid lađe (prilog A-6). Na temelju opisa iz vizitacija i trenutnoga stanja očuvanosti svetišta može se zaključiti da je stara crkva bila jednobrodna građevina s kvadratičnim svetištem. Bila je pravilno orijentirana i građena od kamena lomljenca, a učvršćena ugaonim kvadrima. U svetištu je imala svod, u lađi tabulat, sakristiju sa sjeverne strane i drveni toranj. Svetište stare crkve svođeno je križnim svodom učvršćenim svodnim rebrima profiliranim jednim skošenjem (Sl. 70). Rebra se upiru u jednostavne konzole u obliku obrnute piramide, a u vrhu svoda nalazi se ključni kamen s Isusovim monogramom. Na temelju oblikovanja svodnih rebara i konzola koje drže rebra svoda, izgradnja svoda datirana je u 15. stoljeće.³⁴⁷ Ova datacija se u literaturi također odnosi na izgradnju cijeloga kvadratnog svetišta.³⁴⁸ Crkva sv. Bartola spominje se u pisanim izvorima već dva stoljeća ranije. Zasad nije moguće utvrditi je li starija građevina dobila kasnogotički svod u 15. stoljeću ili je sačuvano gotičko svetište crkve sekundarna građevina, a crkva iz 13. stoljeća nije sačuvana.

Naselje **Svibovec** nalazi se oko osam kilometara sjeverozapadno od Varaždina, uz tok rijeke Drave, sjeverno od glavne prometnice Varaždin – Ptuj. Područje naselja, od 13. stoljeća, pripadalo je gradskoj upravi Varaždina.³⁴⁹

³⁴⁵ TADIJA SMIČIKLAS (1907.), 116.

³⁴⁶ JOSIP BUTURAC (1984.), 104.

³⁴⁷ ZORISLAV HORVAT (1992.), 65.

³⁴⁸ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.), 217.

³⁴⁹ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 28.

Crkva sv. Benedikta (Sl. 71) nalazi se u južnome dijelu naselja, uz groblje. Područna je kapela župe sv. Mihovila u Sračincu. U literaturi se spominje jedino u djelu Gjüre Szabe.³⁵⁰ Crkva je pravilno orijentirana, jednobrodna građevina, s kvadratnim brodom na koji se nadovezuje trolisno svetište svođeno polukalotama (prilog A-7). Tlocrt svetišta jedinstven je na području Varaždina, ali i cijele sjeverozapadne Hrvatske. Na natpisnoj ploči koja se nalazi iznad ulaza u kapelu, spominje se da je već 1618. godine kapela bila obnovljena i dograđena. Najraniji spomen u kanonskim vizitacijama potječe iz 1638. godine. Tada je vizitator zabilježio svod u svetištu, tabulat u lađi, sakristiju, drveni zvonik nad pročeljem, dvojna vrata i trijem pred glavnim ulazom, kao i podatak da je crkva obnovljena milodarima.³⁵¹ Zidovi kapele pregledani su u trenutku izvođenja konzervatorsko-restauratorskih radova na obnovi pročelja 2015. godine.³⁵² U trenutku kad je žbuka djelomično bila skinuta s vanjskih pročelja utvrđeno je da su zidovi trikonhalnoga svetišta zidani vrlo uredno, isključivo kamenom lomljenom ili priklesanim kamenom slaganim u relativno pravilne redove. Zidovi su debljine oko jednoga metra. U prostoru lađe kapele vidljivo je više naknadnih građevinskih intervencija gdje se upotrebljavala miješana građa i gubi se pravilnost zidanja. Način zidanja svetišnoga dijela tipičan je na širem varaždinskom prostoru za srednjovjekovne građevine nastale uglavnom između 13. i 15. stoljeća.³⁵³ Unatoč čestim građevinskim radovima na kapeli zabilježenim u kanonskim vizitacijama, radilo se samo o popravcima postojeće čvrsto građene srednjovjekovne crkve. Pregledom građevine tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova i građevinske sanacije, uočene su razlike u načinu zidanja svetišta i lađe u odnosu na pročelje kapele i tornja. Promjena u gradnji i način zidanja pokazuju da su ulazni dio i toranj izvedeni naknadno.³⁵⁴ U tornju je ugrađen profilirani kameni okvir prozora šiljatolučnoga završetka. Način ugradnje prozora tako da je profilacija djelomično zatvorena zidom ukazuje da je to *spolium*. Čini se da tijekom 15. i 16. stoljeća ova kapela nije dobila prepoznatljive kasnosrednjovjekovne slojeve kao ostale sakralne građevine varaždinskoga područja. To može značiti da su u to vrijeme svodovi

³⁵⁰ GJURO SZABO (1939.), 158.

³⁵¹ NAZ, Protokoli br.: IV/4., 1638., 184-185.

³⁵² IVANA PEŠKAN, Bilješka o istraživanju, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Svibovec Podravski, kapela sv. Benedikta

³⁵³ IVANA PEŠKAN, Bilješka o istraživanju, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Svibovec Podravski, kapela sv. Benedikta

³⁵⁴ IVANA PEŠKAN, Bilješka o istraživanju, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Svibovec Podravski, kapela sv. Benedikta

trikonhalnoga dijela kao i zidovi kapele bili čvrsti i nisu zahtijevali intervencije ili popravke. U ovu masivnu srednjovjekovnu građevinu kasnija su stoljeća donosila duh vremena samo u pokretnome inventaru kapele – oltarima, liturgijskom posuđu, misnom ruhu.

Naselje **Sračinec** nalazi se desetak kilometara zapadno od Varaždina. U centru naselja izgrađena je crkva sv. Mihovila. Naselje i crkva nalaze se na rubu posjeda koji je pripadao Varaždinu od 13. stoljeća.³⁵⁵

Župna crkva sv. Mihovila izgrađena je 1925. godine na mjestu starije građevine od koje je ostalo sačuvano svetište uklopljeno u novu građevinu u funkciji bočne kapele (prilog A-8). U kanonskim vizitacijama crkva se spominje prvi put 1638. godine.³⁵⁶ Iz kanonskih vizitacija može se zaključiti da se radilo o jednobrodnoj građevini s poligonalno zaključenim svetištem jednake širine kao i brod. Danas sačuvano staro svetište presvođeno je svodom s dubokim susvodnicama nad prozorima i nema vidljive srednjovjekovne građevinske dijelove (Sl. 72). Svetište je datirano u 16. stoljeće.³⁵⁷ Trenutno je poznato i dostupno premalo pokazatelja na temelju kojih bi se mogla izraditi detaljna analiza i valorizacija crkve iz 16. stoljeća, posebice u smislu njezina značenja za problematiku arhitekture i urbanizma grada Varaždina u istraživanome razdoblju.

³⁵⁵ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 28.

³⁵⁶ NAZ, Protokoli br.: IV/4., 1638., 184–185.

³⁵⁷ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.),231.

5.3. Sakralne građevine i građevinski sklopovi izvan upravnoga područja Varaždina – zona međusobnih utjecaja

Već je ukratko naznačena važnost pavlina i Lepoglave kao kulturnoga i školskoga centra cijele mikroregije od 15. stoljeća pa do ukinuća reda.³⁵⁸ Grad Lepoglava smješten je dvadesetak kilometara jugozapadno od Varaždina. Pavlinski samostan do ukinuća pavlinskoga reda bio je najvažniji i najveći pavlinski samostan u Hrvatskoj. Samostan i crkvu u Lepoglavi osnovao je oko 1400. godine Herman II. Celjski. Između mnogih imanja koja je Celjski dobio početkom 15. stoljeća bili su i Varaždin i Lepoglava. Novi vlasnik, kao i na većini svojih posjeda u Hrvatskoj i Sloveniji, započeo je gotovo odmah snažnu građevinsku aktivnost.

Izuzetno je važno da crkva i samostan u Lepoglavi na samome početku 15. stoljeća postaju gotovo najveće gradilište u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Samostan je prosperirao kroz stoljeća velikim dijelom zahvaljujući darovima mnogih velikaša, plemića pa i pripadnika kraljevske obitelji.

S povijesnog gledišta značajno je da su u lepoglavskoj crkvi pokopani Ivaniš Korvin i njegov sin Kristofor. Nadgrobna ploča Korvina s vrlo oštećenim reljefom viteza u oklopu uzidana je u sjeverni zid svetišnoga dijela crkve.

Crkva sv. Marije u Lepoglavi (Sl. 73) pravilno je orijentirana jednobrodna longitudinalna građevina izduljenoga svetišta koje ima gotovo jednaku duljinu kao i lađa crkve. Zapadni ulaz u crkvu flankira sa sjeverne strane visoki toranj (prilog A-9). Crkva je građena od kamenih kvadara s kvalitetno klesanom arhitektonskom kamenom dekoracijom: svodnim rebrima, prozorskim okvirima, mrežištima, menzama oltara, okvirom sedilije na južnome zidu svetišta. Svetište crkve poligonalno je zaključeno i svodeno zvjezdastim svodom. Svodna rebra sastaju se u tri ključna kamena koji nose grbove grofova Celjskih. Zvjezdasti svod nastavlja se i u brodu crkve, a izgrađen je u nekoliko faza što je vidljivo u profilaciji rebara koja nose svod.³⁵⁹

Četverokrlni barokni samostan pavlina s prostranim atrijskim dvorištem izgrađen je sjeverno od crkve. Prvi samostan izgrađen u 15. stoljeću bio je upola manji, što je vidljivo iz smještaja staroga bunara u samostanskome dvorištu. Bunar je očuvan u arheološkoj zoni i bio je vidljiv samo u vrijeme arheoloških istraživanja.³⁶⁰ Srednjovjekovni samostan bio je smješten sjeverno

³⁵⁸ KAMILO DOČKAL (2014.), 18.; ANTE SEKULIĆ, (2003.), 112.

³⁵⁹ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.), 160.

³⁶⁰ IVANA PEŠKAN, Bilješka s terena, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Lepoglava

od crkve, u uglu koji zatvaraju crkva i toranj. Ostatci staroga samostana, građevinski materijal i arhitektonska dekoracija ugrađeni su u zidove barokne gradnje.³⁶¹

Od samostana izgrađenoga sjeverno od crkve, u 15. stoljeću, ostao je očuvan samo dio južnoga samostanskog hodnika vezanoga uz sjeverni zid crkve. Hodnik je svodan kasnogotičkim križnim svodom sa svodnim rebrima profiliranim s užljebinama i konkavnom profilacijom. Iz hodnika ulazilo se u crkvu kroz vrata uokvirena kamenim portalom. Portal je bogato profiliran konkavnim i konveksnim užljebinama na sjevernoj (samostanskoj strani), a na strani crkvene lađe kamen je glatko obrađen. Na spoju dovratnika i nadvratnika, kameni okvir ulaza ukrašen je s dvije kamene glave izvedene u visokome reljefu, gotovo punoj plastici.³⁶² Oba simbolička „stražara“ nad ulazom u sakralni prostor pripadaju maloj skupini skulptura kasnogotičkoga umjetničkoga izričaja, očuvanih *in situ*, nastalih sredinom 15. stoljeća na području Varaždina i njegove okolice (Sl. 75).

U doba gradnje lepoglavskoga samostana i crkve to je bilo najveće gradilište kontinentalne Hrvatske 15. stoljeća. Majstori graditelji i klesari radili su i na drugim gradilištima varaždinskoga kraja kasnogotičke arhitektonske i klesarske dijelove.

Remetinec je naselje dvadesetak kilometara južno od Varaždina, na području gdje se tijekom srednjega vijeka prostirao Grebengradski posjed. Smješteno je uz povijesni put koji je iz doline Drave vodio kroz relativno lako prohodno podbrežje između Ivanšćice i Kalnika prema jugu, dolini Lonje i Zagrebu.

Crkva Blažene Djevice Marije kraljice sv. Krunice (u daljem tekstu crkva sv. Marije) izgrađena je na uzvišenju u centru maloga naselja, slabo je uočljiva iz okolice i gotovo sakrivena (Sl. 76). Smještena je podno Grebengrada, jedne od najvećih utvrda na području sjeverozapadne Hrvatske. Naziv naselja – Remetinec, smještaj i veličina ove crkve potaknuli su više različitih teza o prvotnima vlasnicima crkve i njezinoj funkciji. U literaturi se spominju vitezovi ivanovci, pavlini, franjevci, augustinci.³⁶³ Crkvom sv. Marije i samostanom u Remetincu bavilo se više stručnjaka iz različitih znanstvenih grana – povijesti, arhivistike, povijesti umjetnosti, povijesti

³⁶¹ Spoliji uzidani u zidove samostana bili su vidljivi tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova na građevini 2009. godine kada je bila odstranjena žbuka. Najznačajnije komade kod kojih je bio vidljiv presjek profilacije, snimila je, izmjerila i dokumentirala stručna ekipa Hrvatskog restauratorskog zavoda.

³⁶² MILAN PELC (2011.), 348.

³⁶³ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.), 194.

arhitekture, kao i restauratora. Postoji opsežna literatura o razvoju spomenika i lokaliteta.³⁶⁴ U ovome radu analiziraju se samo dijelovi arhitekture i arhitektonske dekoracije važni za razumijevanje odnosa i osobina arhitekture u Varaždinu tijekom 15. i 16. stoljeća.

Crkva sv. Marije spominje se prvi put 1467. godine u pismu Ivana Vitovca upućenome papi u kojemu traži dozvolu za izgradnju crkve i samostana franjevcima koji već žive na području posjeda Grebengrad.³⁶⁵ Crkva sv. Marije ima sačuvanu građevinsku fazu izvedenu početkom 15. stoljeća i građevinsku fazu izvedenu krajem 15. ili početkom 16. stoljeća.³⁶⁶ Crkva je jednobrodna, longitudinalna građevina sa svetištem koje je dugačko gotovo kao i brod, ali je od broda niže i uže (prilog A-10). Sjeverno od svetišta izgrađen je toranj i kapitularna dvorana franjevačkoga samostana. Na sjever iza tornja proteže se jedino sačuvano istočno krilo nekada četverokrnljoga samostana. Crkva je građena od priklesanih blokova kamena vapnenca većih dimenzija. Uglovi, krovni vijenac, prozori, portal i drugi važniji građevinski elementi izvedeni su klesanim kamenim kvadrima. Način gradnje podudara se s načinom gradnje crkve sv. Marije u Lepoglavi, a odudara od uobičajenoga u Varaždinu i njegovoj okolini gdje su se tijekom srednjega vijeka uglavnom gradili zidovi od kamena lomljenca malih dimenzija, a pravilni kameni blokovi ugrađivali samo u uglove.

Toranj prigraden uz crkvu, na pretposljednjoj etaži, ima očuvane niske i široke prozore s kamenim okvirima šiljastoga završetka. Prozorski okviri istoga oblikovanja nalaze se u prizemnoj zoni zapadnoga pročelja očuvanoga samostanskog krila – današnji župni dvor (Sl. 77).

Također nalazimo slično oblikovane prozorske okvire očuvane na zvoniku župne crkve sv. Nikole u Varaždinu. Prozorski okviri u Varaždinu vidljivi su samo u unutrašnjosti zvonika.

Svod svetišta crkve sv. Marije izveden je u stilskim oblicima kasne gotike. Tri zaglavna kamena u svetištu čine okosnicu za zvjezdasto formiran svod, a svodna rebra u presjeku imaju dvije užljebine i traku (Sl. 79). Svodna rebra ovakvoga presjeka datiraju se u kraj 15. i početak 16. stoljeća, što se poklapa s ostalim stilskim odrednicama crkve sv. Marije i zapisima o njezinoj

³⁶⁴ Ovdje su navedeni neki od naslova: ANĐELKO KOŠČAK, Remetinec i Oštrice, Zagreb – Remetinec, 1998.; DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.); ZORISLAV HORVAT (1992.); IVAN SRŠA (1994.), 127-149; IVAN SRŠA (1994. – 1995.), 29-43.; TEODORA KUČINAC, (1994. – 1995.), 47-58.

³⁶⁵ ANĐELKO KOŠČAK (1998.), 16.

³⁶⁶ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.) 195-196.

gradnji.³⁶⁷ Svodna rebra u crkvi imaju isključivo dekorativnu ulogu, a ne više konstruktivnu, što je odlika kasnogotičke gradnje. Svod svetišta poduprt je konzolama oblikovanim u formu obrnute piramide. Ključni kamenovi u svetištu imaju pridodane i naknadno pričvršćene grbove donatora – grb Ivana Vitovca, grb Grebengrada i grb Batthyanya.

Crkva u lađi ima bogat mrežasti svod koji pridržavaju polustupovi. Istraživanja su pokazala da je svod u lađi nastao nešto kasnije od svoda u svetištu, ali su ponovljene iste profilacije kao u svetišnome dijelu.³⁶⁸

Varaždin je kao regionalno administrativno središte i crkveno sjedište – centar arhiđakonata u stalnoj interakciji s područjem koje je prirodno gravitiralo gradu. Istraživanjima je utvrđena sličnost i srodnost kasnogotičkih konstruktivnih i dekorativnih elemenata između sakralnih objekata u Lepoglavi, Remetincu i Knegincu. Tako se mogu usporediti kamene monofore s trolisnim završetkom s tornja lepoglavske crkve s monoforom iz svetišta crkve sv. Marije Magdalene u Knegincu. Oblikovanje kamenih monofora šiljatolučnoga zaključka u Remetincu, poklapa se s monoforama na tornju varaždinske župne crkve. Presjeci svodnih rebara Remetinca i onih iz župne crkve u Varaždinu također su srodni. Stilske poveznice i aktivnost istih graditeljskih radionica mogu se uočiti na ovim lokalitetima koji su pod zajedničkom vlašću istoga naručitelja, kao što su na primjer grofovi Celjski ili Ivaniš Korvin.

³⁶⁷ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.) 195-196.

³⁶⁸ DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.) 195-196.

6. Kompleks Staroga grada

Varaždinska utvrđena rezidencija, smještena je u sjeverozapadnome uglu povijesne gradske jezgre grada Varaždina. U ovome radu koristi se uvriježeni naziv Stari grad.

Utvrda ima sačuvane građevinske strukture od romanike, preko renesanse i baroka, sve do suvremenih intervencija. Kompleks je okružen zemljanim bedemima, izgrađenim polovicom 16. stoljeća. Tijekom povijesti bio je u funkciji utvrde, utvrđene rezidencije i dvorca.

6.1. Povijesni pregled –vlasnici, župani, kaštelani i kapetani utvrde

Razvoj Varaždina kao regionalnoga središta i grada bio je uvijek povezan s vlasnicima, odnosno kaštelanima varaždinske utvrde.

U Varaždinu je već u 12. stoljeću postojala županska utvrda, *castrum comitis*, kako se naziva u izvorima, prvo sijelo plemenskih župana, a zatim od kralja imenovanih kaštelana. U ispravi iz 1181. godine, prvi se put spominje Varaždin, utvrda se izrijekom ne navodi.³⁶⁹ U ispravi je, međutim, navedeno ime župana koji je stolovao u Varaždinu za vrijeme Bele II. što nam indirektno govori o postojanju građevine u kojoj je župan stolovao, a može se pretpostaviti da se radi o utvrđenju. Kontinuitet naseljavanja dokazuje i nalaz željeznoga koplja karolinškoga horizonta iz 9. stoljeća.³⁷⁰

Pisani izvori o županima i o njihovome odnosu s građanima Varaždina očuvani su od 13. stoljeća na dalje. Taj odnos bio je u znaku čestih sukoba i nesuglasica. Imena varaždinskih župana spominju se u ispravama koje dokumentiraju važne događaje ili sporove.³⁷¹ Tako se navodi župan Zaharija kao svjedok na listini kojom Andrija II. daje Varaždinu povlastice kao slobodnome kraljevskom gradu 1209. godine.³⁷² U povijesnim izvorima koji opisuju obranu od Mongola i Tatara i obnovu Varaždina nakon njihove provale spominje se župan Buzada i osobito njegov brat Mihalj koji je za svoje zasluge u obrani cijeloga kraja od napada dobio značajne darove i imanja od kralja Bele, 1244. godine.³⁷³ Kralju Beli je osobite usluge iskazao

³⁶⁹ DAMIR HRELJA *et al.* (1995.), 48.

³⁷⁰ MARINA ŠIMEK (ur) (1997.), 134 – 136.

³⁷¹ Izvori: TADIJA SMIČIKLAS (ur.) (1905.); ZLATKO TANODI (ur.) (1942.); RUDOLF HORVAT: (1993.)

³⁷² RUDOLF HORVAT (1993.), 4.

³⁷³ RUDOLF HORVAT (1993.), 7.

i župan Ernest koji je za učinjeno dobio darove 1251. godine, a 1256. godine spominje se spor u koji su Varaždinci ušli sa sinom župana Luke oko gradskih posjeda.³⁷⁴

Zatim se spominju župani Ivan i Stjepan koji su bili na vlasti u varaždinskoj utvrdi tijekom prve polovice 14. stoljeća i izdali nekoliko listina kojima rješavaju sporove oko posjeda.³⁷⁵ Građani Varaždina obratili su se kralju Ljudevitu I. s molbom da ih zaštiti od progona varaždinskoga župana, što ukazuje na činjenicu da odnos između župana i građana slobodnoga kraljevskoga grada i dalje nije bio harmoničan. Kralj je Varaždince uzeo u zaštitu, poveljom izdanom 1357. godine, kojom potvrđuje samostalnost građana Varaždina u sudbenim pitanjima, u odnosu na župana Varaždinske županije nastanjenoga u varaždinskoj utvrdi. Izvornik toga privilegija nije očuvan i poznat je samo iz prijepisa nastaloga 1373. godine koji je dao izraditi isti kralj te prijepisa koji je 1397. godine dao izraditi kralj Žigmund I. Luksemburški.³⁷⁶

Kralj Žigmund 1397. godine izdao je akt kojim je darovao varaždinsku kraljevsku utvrdu s nizom drugih posjeda Hermanu II. Celjskom i njegovim potomcima. Dvije godine kasnije Celjskima je pripala po kraljevskoj darovnici i cijela Zagorska županija. Darovnice su nagrada za mnoge usluge i pomoć koju je Herman Celjski pružio kralju Žigmundu tijekom njegova kraljevanja, a osobito u velikoj bitci protiv Turaka kod Nikopolja 1396. godine i njihovom zajedničkom mukotrpnom povratku u hrvatske krajeve iz Carigrada.³⁷⁷ Ova kraljeva darovnica vrlo je značajna za povijest varaždinske utvrde. Od vremena kad su posjedom zagospodarili grofovi Celjski mogu se točnije determinirati razvojne faze arhitekture utvrde. Povijest obitelji ukratko je predočena ranije u radu. Grofovska obitelj potaknula je i financirala gradnju više objekata na području Varaždina i okolice (Lepoglava, Kneginec, Remetinec) od početka 15. stoljeća do 1456. godine kada umire Ulrik Celjski kao posljednji član obitelji. Za vrijeme vladavine Celjskih u povijesnim izvorima spominju se varaždinski župani u njihovoj službi koji su stolovali u varaždinskoj utvrdi i sudjelovali u rješavanju sporova i u drugim pravnim pitanjima.

Tijekom vladavine Celjskih u Varaždinu se kao župani spominju Poppel Weitenstein, od 1398. do 1425. godine; zatim Stjepan Kuchinger od 1425. do 1434. godine; Žigmund Hanchyhar iz Bednje koji se spominje kao župan u razdoblju od 1437. do 1440. godine. Posljednji varaždinski

³⁷⁴ RUDOLF HORVAT (1993.), 7.

³⁷⁵ RUDOLF HORVAT (1993.), 11.

³⁷⁶ NEVEN BUDAK (1994.), 46.

³⁷⁷ KARMEN LEVANIĆ (2009.), 30.

župan u službi Celjskih bio je Juraj Piers koji se spominje 1448. godine.³⁷⁸ Nemirne političke prilike dovele su do ubojstva Ulrika Celjskog i uvjetovale su da je vlasnik varaždinske utvrde postao Jan Vitovec kupovinom niza posjeda od udovice Ulrika Celjskog, Katarine Celjski, rođ. Branković.³⁷⁹ Odnos Vitovca i kralja Matije Korvina bio je pun nesuglasica. Zbog toga je kralj 1490. godine, malo prije svoje smrti, darovao Vitovčeve posjede svome sinu Ivanišu Korvinu. Ivaniš Korvin, zajedno sa suprugom Beatricom Frankopanskom, bio je veliki donator i naručitelj gradnje na području Varaždina (crkva sv. Marije i pavlinski samostan u Lepoglavi, crkva sv. Marije u Remetincu, crkva sv. Nikole u Varaždinu). Iz razdoblja njegova vladanja varaždinskom utvrdom postoje sačuvani građevinski elementi kao i dijelovi opreme za stanovanje (ostatci pećnjaka).

Nakon smrti Ivaniša, 1504. godine, posjede je naslijedila Beatrica Frankopanska. Njezinom udajom za grofa Jurja Brandenburškog iz kuće Hohenzollern, 1509. godine i njezinom smrću već naredne godine, varaždinska utvrda 1510. godine došla je u posjed Jurja Brandenburškog, nećaka češkog i hrvatsko-ugarskoga kralja Vladislava. Iako je bio poznat po „raskošnom životu“, markgrof se dobro slagao s Varaždincima i pomagao im ostvariti kraljevsku zaštitu kao i potvrdu stoljetnih povlastica.³⁸⁰ Osim toga, posebnu je sklonost pokazao poklonivši 1523. godine gradu Varaždinu svoju kamenu kuću na glavnome gradskom trgu koja se od tada pa sve do danas koristi kao gradska vijećnica.³⁸¹

Već 1524. godine markgrof Juraj Brandenburški prodaje svoje posjede, između ostalih i Varaždin, Mariji, supruzi kralja Ljudevita II. Jagelovića, kraljici Hrvatske i Ugarske. Nakon smrti Ljudevita II., započela je borba za prijestolje između Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolja. Varaždinsku utvrdu, kraljeva udovica Marija, dodijelila je palatinu Stjepanu Batoru koji je postavio Pavla Kečkeša za kaštelana. Pavao Kečkeš tražio je od građana Varaždina desetinu, ograničavao im ribarenje, ispiranje zlata i druge slobode koje su dotada uživali.³⁸²

Zbog toga se nastavilo i pojačalo razdoblje neprijateljstva između vlasnika utvrde, odnosno njegova kaštelana i građana Varaždina. Obitelj Bator bila je vlasnik varaždinske utvrde do 1543. godine kada je utvrda prešla u ruke cara Ferdinanda Habsburškog. On je odlučio od

³⁷⁸ SUZANA MILJAN (2012.), 97-118.

³⁷⁹ SUZANA MILJAN (2012.), 109.

³⁸⁰ NEVEN BUDAK (2009.), 5.

³⁸¹ ZLATKO TANODI (ur.) (1942.), 301.

³⁸² KARMEN LEVANIĆ (2009.), 30.

Varaždina napraviti središte obrane od Turaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Iste godine kralj Ferdinand, zbog pomanjkanja financija, zalaže varaždinsku utvrdu barunu Ivanu Ungnadu. Razdoblje loših odnosa vlasnika utvrde i građana Varaždina nastavlja se jer barun Ungnad dozvoljava kapetanu utvrde Jurju pl. Boltheru da se loše i nepravedno odnosi prema građanima. Loši odnosi traju usprkos tužbi koje građani Varaždina podnose kralju.³⁸³

Godine 1563. utvrdu nasljeđuje sin Ivana Ungnada – Krsto Ungnad koji kasnije postaje hrvatski ban.³⁸⁴ On je posjedovao varaždinsku utvrdu od 1563. do 1584. godine. Ana-Marija, kći Krste Ungnada, udala se 1584. godine za grofa Tomu Bakača Erdödyja koji je ubrzo postao hrvatskim banom. Nakon smrti Krste Ungnada 1587. godine, Toma Erdödy postaje varaždinski župan i kapetan varaždinske utvrde. Godine 1591. varaždinsku je utvrdu kralj i car Rudolf II. založio banu Tomi Erdödyju.³⁸⁵

Varaždinska utvrda bila je u posjedu grofova Erdödy sve do 1925. godine, kada je grofovska obitelj izvlaštena u korist grada Varaždina. Nakon toga čitava je utvrđena rezidencija sa svim očuvanim pomoćnim građevinama prenamijenjena u Gradski muzej.³⁸⁶

6.2. Analiza arhitekture Staroga grada

Tijekom 15. i 16. stoljeća položaj utvrđene rezidencije u odnosu na urbanu cjelinu grada Varaždina bio je sličan položaju grada u odnosu na njegovu okolicu. Iako je utvrda bila zasebna cjelina, ona je vezana za urbano središte kraj kojega se nalazi. Tako i Varaždin, iako zasebna urbana cjelina, ne može funkcionirati i razvijati se bez interakcije sa svojom okolicom.

Kompleks Staroga grada bio je ograđen obrambenim zidom i bedemom u cijelosti –prema izlazu iz grada, ali i prema gradu. Tako je i grad Varaždin bio opasan kamenim obrambenim zidom i zemljanim bedemima prema svojoj okolici sve do početka 19. stoljeća.

Kompleks Staroga grada istraživan je tijekom obnove nakon potresa osamdesetih godina 20. stoljeća. Veliki zahvat obnove izveden je tijekom nekoliko godina.

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja, izradu projektne dokumentacije i nadzor nad izvođenjem radova proveo je Restauratorski zavod Hrvatske.³⁸⁷ Povijesno-umjetnička

³⁸³ NEVEN BUDAK (1994.), 49.

³⁸⁴ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 140.

³⁸⁵ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 142.

³⁸⁶ MLADEN OBAD ŠČITAROCI (1991.), 274.

³⁸⁷ Današnji Hrvatski restauratorski zavod

istraživanja u sklopu projekta vodio je Silvije Novak. Tijekom istraživanja izrađena je opsežna fotodokumentacija, a autor fotografija uglavnom je Novak. Rezultati istraživanja nisu objavljeni u formi stručnoga rada ili elaborata istraživanja. Fotodokumentacija Silvija Novaka pruža jedini uvid u stanje kompleksa prije i za vrijeme istraživanja i daje informacije pomoću kojih je donekle moguće rekonstruirati genezu gradnje.³⁸⁸

Današnji kompleks Staroga grada razvedenoga je tlocrta. Sastoji se od dvije kule kvadratnoga tlocrta, jedne potkovaste i dvije kružne kule, zatim tri stambena krila i kapele. Ovi dijelovi kompleksa nastali su u različitim fazama razvoja i gradnje. Povezani su obrambenim zidovima s otvorenim galerijama na dvorišnoj strani i formiraju dva unutarnja dvorišta povezana uskim prolazom (prilozi A-11, A-12, A-13, A-14, A-15).

Arheologija

Cijela površina kompleksa arheološki je lokalitet s djelomično istraženim slojevima.

Arheološka istraživanja provedena su sondažno i nisu provedena sustavno na cijelome kompleksu. Djelomično se na arheološke slojeve nailazilo tijekom zemljanih radova koji nisu imali istraživački karakter pa ti slojevi nisu istraženi i valorizirani u duhu i prema pravilima arheološke struke.

Tijekom radova na kopanju bunara unutar dvorišta Staroga grada, u njegovome istočnom dijelu, 1938. godine, nadzor je vodio tadašnji ravnatelj muzeja, Krešimir Filić. Pronađeni su zidovi koji nisu bili arheološki obrađeni.³⁸⁹ Revizijskim istraživanjima Branke Vikić 1962. i 1963. godine, otkriveno je da se radi o temeljima zgrada koji su presječeni temeljima kasnijih zgrada, dok su pokretni nalazi datirani u 13. i 14. stoljeće.³⁹⁰

Krešimir Filić je kao ravnatelj muzeja vodio radove na uređenju okoliša Staroga grada, osobito prema Uršulinskoj i Padovčevoj ulici. Tada se naišlo i na temelje ulazne kule. Nalaz zidova nije obrađen arheološkom metodom, a zbog lošega statičkog stanja ponovno je zatrpan.³⁹¹

Arheološkim i arhitektonskim istraživanjima koja je 1971. i 1972. godine vodio Đorđe Mitrović, arhitekt iz Jugoslavenskog instituta za zaštitu spomenika kulture iz Beograda, pronađeni su dijelovi srušene srednjovjekovne arhitekture, očuvani samo u temeljnoj zoni.

³⁸⁸ Fotografije su pohranjene u arhivi Hrvatskog restauratorskog zavoda u analognom i digitalnom obliku.

³⁸⁹ KREŠIMIR FILIĆ (1943.), 16-17.

³⁹⁰ BRANKA VIKIĆ (1962.)

³⁹¹ JERE DRPIĆ (2019.), 141.

Zidovi se nalaze uglavnom ispod današnjega dvorišnog dijela kompleksa, a dijelom u podrumu sjevernoga krila.³⁹² Ovi nalazi nisu obrađeni niti objavljeni. Revizija ovih istraživanja, kao i njihova arheološka analiza, može donijeti nove podatke o starijim građevnim fazama srednjovjekovne utvrde. Prema navodima ravnateljice muzeja, Jasne Tomičić, zidovi su samo snimljeni i ponovno zatrpani.³⁹³

Gradski muzej u Varaždinu, u suradnji s Pokrajinskim muzejom Maribor, proveo je međususjedski program Slovenije, Mađarske i Hrvatske INTERREG IIIA pod nazivom „Bastion“. U sklopu projekta provedena su arheološka istraživanja tijekom 2006. godine na sjevernome, zapadnome i južnome bedemu, kao i sjevernome i zapadnome unutarnjem mokrom jarku te na mjestu nekadašnjega suhog jarka uz ulaznu kulu. Istraživanja su provedena pod voditeljstvom muzejske arheologinje Marine Šimek. Rezultati istraživanja objavljuvani su u sklopu provedbe projekta u brošurama i stručnim radovima. U rezultatima su iznesene nove informacije o prvobitnome izgledu pojedinih elemenata obrambenoga sustava, upotrijebljenim materijalima i načinu gradnje. Kao rezultate istraživanja, Marina Šimek navodi pronalazak drvenih palisada kojima je kompleks Staroga grada u prvoj polovici 15. stoljeća bio opasan i utvrđen, a na sjevernoj strani je prema sjevernoj gotičkoj kuli vodio drveni most kroz vodeni jarak koji je opasivao utvrdu.³⁹⁴

Pregledom rezultata novih arheoloških istraživanja provedenih u sklopu istraživačkoga projekta „Žitnica“, utvrđeno je da se pronađeni ostatci palisade mogu okarakterizirati kao jedan segment obrane utvrde, odnosno da se radi o vanjskoj palisadi ili sustavu kolaca u opkopu kao sekundarnome fortifikacijskom sustavu.³⁹⁵

Arhitektura Staroga grada

Kompleks Staroga grada povijesno je bio sjedište župana kraljevske županije. Stoga je morao zadovoljiti više funkcija kako obrambenoga karaktera, tako i niz drugih – privrednih, rezidencijalnih, politički-reprezentativnih. Danas je očuvan samo dio građevinskoga kompleksa koji se kroz povijest mijenjao i pregrađivao. Prema dosadašnjim saznanjima, obrambene kule

³⁹² JASNA TOMIČIĆ (1985.), 8.

³⁹³ JASNA TOMIČIĆ (1985.), 24.

³⁹⁴ MARINA ŠIMEK (2008. a), 31.

³⁹⁵ ANKA ĆURIĆ, DARIA ŠKARPA DUBRETA (2019.), 49.

bile su prvi zidani dijelovi varaždinske utvrde. Zbog toga su prilikom opisa na prvome mjestu kvadratne kule, potkovasta kula i kružne kule, a zatim stambena krila i povezujući hodnici.

U sredini sjevernoga krila današnjega kompleksa nalazi se **sjeverna kvadratna kula** nazivana u literaturi „ranogotička kula“.³⁹⁶ Ona je sada sastavni dio sjevernoga stambenog krila (Sl. 81). Kula je kvadratnoga tlocrta i uz nju je dokazano postojanje sjevernoga ulaza u utvrdu. Arheološkim istraživanjima otkriveni su drveni ostatci mosta ili rampe kojim se prilazilo sjevernim vratima kule prije rekonstrukcije kompleksa polovicom 16. stoljeća.³⁹⁷

Kulu je Mira Ilijanić datirala u 13. stoljeće, spominje ju kao mogući preostali dio srednjovjekovnoga *castruma*.³⁹⁸ S ovom datacijom slaže se Marina Šimek koja je provela arheološka istraživanja opkopa na sjevernoj strani ove kule.³⁹⁹ Zorislav Horvat, međutim, ovu građevinu naziva „stražarnicom“ i njezinu gradnju smješta u doba nakon napada Janka Hunjadija na Varaždin 1446. godine.⁴⁰⁰

Arheološka istraživanja na prostoru današnjega opkopa, sjeverno od ove kule, otkrila su ostatke drvene rampe. Drveni materijal rampe, odnosno mosta, kroz opkop, vodio je do sjevernih vrata, a dendrološkom analizom datiran je u razdoblje između 1415. i 1445. godine. Ova datacija pokazuje da su prilazni most dali izgraditi grofovi Celjski, u sklopu građevinskih radova na utvrdi.⁴⁰¹ Unutrašnjost kule i njezin izgled izmijenjen je kasnijim adaptacijama. Ona je uklopljena u zidni plašt sjevernoga krila, a vidljivi su samo fragmenti njezina oblikovanja.

Iz fotodokumentacije nastale tijekom obnove osamdesetih godina 20. stoljeća vidljivo je da je sjeverna kula građena od kamena lomljenca i učvršćena kamenim klesancima na uglovima.⁴⁰²

Kula je na sjevernoj strani imala portal, vidljiv u trenutku kad je kula bila bez žbuke, a sada je zazidan. U zazidu je otvoren mali otvor za puškarnicu uokviren kamenim klesanim blokovima. Na prvome katu sjevernoga pročelja vide se ostatci zazidanoga prozorskog otvora.

Južno pročelje kule rastvoreno je s dva ulaza, smještena jedan do drugoga, ali s različitim visinama kote ulaza. Ulazi su smješteni na razini nižoj od današnje hodne površine. Jedan je

³⁹⁶ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 57.

³⁹⁷ MARINA ŠIMEK (2008. a), 14.

³⁹⁸ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 56-57.

³⁹⁹ MARINA ŠIMEK (2008. a), 23-31.

⁴⁰⁰ ZORISLAV HORVAT (1981.), 75-88.

⁴⁰¹ MARINA ŠIMEK (2008. a), 28.

⁴⁰² Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativa: I 14883, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: ožujak 1984., autor fotografije: Silvije Novak.

uokviren lučno zaključenim kamenim portalom, dok drugi ima kameni portal šiljatolučnoga zaključka, kasnogotičkoga oblikovanja (kataloška jedinica 9). Kameni klesani kvadri ostali su očuvani i u uglovima pročelja kule, a u gornjim etažama očuvani su kameni prozorski okviri. Pitanje datacije ove građevine za sada nije moguće potvrditi arhivskom građom. Brojne intervencije i pregradnje čine točnu dataciju teškom, ali način gradnje, debljina zidova i vrlo mali prvobitni otvori ukazuju na to da se radi o dijelu jezgre srednjovjekovnoga utvrđenja i mogla bi se prihvatiti datacije Mire Ilijanić.

Južna kvadratna kula smještena je na centralnome dijelu južne pročelne linije današnjega kompleksa (Sl. 80, Sl. 83). Ova kula u stručnoj literaturi obrađuje se u knjizi Mire Ilijanić koja smatra da je ona u osnovi ostatak srednjovjekovne građevine izgrađene u razdoblju 13. stoljeća prije dominacije grofova Celjskih.⁴⁰³ Zorislav Horvat u svojoj studiji pobija ovu dataciju i kulu datira u početak 15. stoljeća, a kao naručitelje navodi grofove Celjske.⁴⁰⁴

Kula ima duljinu stranica od približno 10 metara, što je uobičajena dimenzija za obrambene objekte koji uglavnom nisu imali stambenu namjenu. Arheološka istraživanja oko temelja kule pokazala su vrlo veliku dubinu temelja i solidnost gradnje koja odgovara velikoj građevini i silama koje proizvode portali na dvije strane kule.⁴⁰⁵ Kula je građena od kamena, a na uglovima ima velike klesane kamene kvadre do visine drugoga kata, a dalje je građevinski materijal miješani, uglavnom cigla. Na uglovnim klesanim kvadrima vide se klesarski znakovi (vidi ovdje prilog C-2).⁴⁰⁶

Unutrašnjost je podijeljena na nekoliko etaža koje su tijekom vremena mijenjale svoju visinu i namjenu. Prizemlje nema unutarnju vezu s gornjim etažama. Gornje etaže bile su povezane kamenim spiralnim stubištem koje je pronađeno tijekom istraživanja i obnove građevine početkom osamdesetih godina 20. stoljeća.⁴⁰⁷ Prizemnoj etaži promijenjena je originalna visina. Etaža je snižena i presvođena kasnogotičkim križnim svodom s vrlo nisko postavljenim petama rebara. Svodna rebra jednostavne su profilacije s dvije trake i užljebinom. Rebra se spajaju u

⁴⁰³ MIRA ILIJANIĆ (1962.), 172.

⁴⁰⁴ ZORISLAV HORVAT (1981.), 75-88.

⁴⁰⁵ ZORISLAV HORVAT (1981.), 80.

⁴⁰⁶ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativna: I 35831 N, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: 1. 9. 1988., autor fotografije: Silvije Novak.

⁴⁰⁷ SILVIJE NOVAK (1983.), 2.5. – 2.7.

ključnome kamenu. Ključni kamen jednostavno je oblikovan, ravnoga podgleda, bez dekoracije (kataloška jedinica 10).

Druga etaža bila je nadvišena drvenim stropom, dok je treća presvođena kamenim svodom kako bi mogla podnijeti težinu topova na svojoj najvišoj, danas potkrovnoj etaži.

Portali velikih dimenzija na sjevernoj i južnoj strani ove kule imaju djelomično sačuvane bogato profilirane kamene okvire, orijentirane prema sjevernoj strani što ukazuje da je projektirani prolaz kroz kulu bio od sjevera prema jugu, to jest da su vratnice i cijela kula služili kao ulazak u kompleks Staroga grada sa sjevera. Gjuro Szabo slikovito navodi da ovaj portal predstavlja „*ulaz u Hrvatsku sa sjevera*“.⁴⁰⁸

Ulazni portal na sjevernome pročelju kule profiliran je kombinacijom torusa i užljebina s uklesanim klesarskim znakovima. Način profilacije dovratnika pokazuje da je ova kula originalno imala okomito posmičnu rešetku. Portal kule sastojao se od visokoga vanjskog okvira koji je držao tu pomičnu rešetku i od nižega ulaza šiljatolučnoga završetka. Dijelovi portala danas su očuvani samo djelomično i na sjevernome i na južnome zidu. Na sjevernome zidu ovaj je ulaz sada gotovo u potpunosti zakriven izgradnjom spojnoga hodnika u razini prvoga kata koji povezuje sjeverno i južno krilo Staroga grada i očuvan je samo u zoni prizemlja (kataloška jedinica 11).

Na južnome zidu kule profilacija portala očuvana je također fragmentarno jer je djelomično zazidana naknadno ubačenim križnim svodom koji je presjekao profilaciju, smanjio visinu otvora i visinu prizemlja kule (kataloška jedinica 12). Cijelom visinom portal je zazidan. U njegovome zazidu ugrađen je sekundarno upotrijebljeni kasnogotički kameni okvir prozora, u razini prvoga kata (kataloška jedinica 13). Ugradnjom prozora, vrh portala je oštećen i rekonstruiran je novim. U prizemlju je u zazidu portala ugrađen sekundarno upotrijebljeni kameni okvir vrata kasnogotičkoga oblikovanja. Vrata imaju jednostavnu profilaciju koja se u zoni dovratnika lomi „na koljeno“ (kataloška jedinica 14). Uz vrata, ugrađen je i sekundarno upotrijebljeni kameni okvir prozora iste profilacije (kataloška jedinica 15).

Ulaz na gornje etaže moguć je na sjevernoj, istočnoj i zapadnoj strani kule, na razini prvoga kata. Na zapadnoj strani ulazi se preko zidanoga stubišta koje iz dvorišta Staroga grada vodi na prvi kat kule kroz rekonstruirani kameni okvir vrata. Okvir je trolisnoga završetka, a njegovi su dijelovi pronađeni tijekom obnove (kataloška jedinica 16). Drugi prilaz na prvu etažu kule je

⁴⁰⁸ GJURO SZABO (1939.), 151.

kroz spojni hodnik – most koji je izgrađen u 18. stoljeću i povezuje direktno sjevernu i južnu pravokutnu kulu. Treći je prilaz iz južnoga stambenog krila. Ostatci srednjovjekovne žbuke pronađeni na istočnome i zapadnome pročelnom zidu južne kule, koji su danas zatvoreni južnom galerijom i južnim stambenim krilom, pokazuju da je ova kula nekoć nadvisivala ostatak južnoga pročelja u većoj mjeri nego što je to danas. Na ostatku očuvane žbuke iz 15. stoljeća, na južnome pročelju, nalazi se fragmentarno očuvani naslikani grb Celjskih. Fragment nije vidljiv jer se nalazi ispod krovišta hodnika prema ulaznoj kružnoj kuli. Na fotografiji iz vremena istraživanja vidljivi su ostatci oslikanoga dijela pročelja uz grb.⁴⁰⁹ Oslkana pročelja rijetko su očuvana na burgovima iz 15. stoljeća. Jedan od rijetkih komparativnih nalaza su fragmentarno očuvani ulomci žbuke s bojom na burgu Vrbovec, također na posjedu Celjskih.⁴¹⁰ Ova građevina svojim oblikovanjem pokazuje da je imala funkciju ulazne prolazne kule s dva otvora velikih dimenzija na sjevernome i južnome pročelju. Bila je pogodna za prolazak kola i pješaka. Vratnice kule mogle su se zatvoriti i može se pretpostaviti da je kula služila zatvaranju prolaza prema unutrašnjosti kompleksa radi njegove lakše zaštite. Svoju prvobitnu namjenu ova kula izgubila je kad je Stari grad bio opasan zemljanim bedemima u 16. stoljeću, a prilaz sa sjevera bio je tim bedemom zatvoren.

Južna kula Staroga grada predstavlja tip kule za koji nalazimo komparativne primjere u mnogim europskim gradovima. Ulazne kule mogu biti smještene na obodu zidina koje opasuju utvrdu, kao što je na primjer kula kraljevskoga dvorca u Bratislavi u Slovačkoj⁴¹¹ ili ulazna kula u kraljevsku utvrdu u Višegradu u Mađarskoj (Sl. 84).⁴¹² Na navedenim lokalitetima ulazne kule su samostojeće građevine sličnih dimenzija kao i varaždinska kula i predstavljaju dio vlastelinske fortifikacije odnosno kraljevskog dvorca, a ne dio gradskoga tkiva. Sličnu situaciju nalazimo u Varaždinu gdje je kula dio vlastelinskoga dvorca. Gradskih kula koje služe kao prolaz, odnosno ulaz u gradsku jezgru ima očuvanih u mnogim gradovima srednjoeuropskoga prostora. Gradske kule očuvane su u gradovima Dinkelsbühl i Füssen u Njemačkoj, Beroun u Češkoj, kula na Karlovom mostu u Pragu, u Češkoj i mnogi drugi. Gradnja ili radikalna rekonstrukcija južne kule u duhu i stilu vremena značajna je investicija grofova Celjskih na

⁴⁰⁹ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativna: I 38326 N, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: 1. 6. 1989., autor fotografije: Silvije Novak.

⁴¹⁰ ZORISLAV HORVAT, TATJANA TKALČEC (2009.), 197.

⁴¹¹ SZILÁRD PAPP (2006.), 239.

⁴¹² NEVEN BUDAK (2009.), 1.

jednome od njihovih najvažnijih posjeda u Hrvatskoj i ova je kula na neki način prezentacija njihove moći.

U unutrašnjosti prizemne etaže kule, na istočnome i zapadnome zidu nalaze se niše s kamenim sedilijama. Sedilije su nadvišene i ukrašene kamenim baldahinom s nizom slijepih polukružnih i šiljastih lukova s bogatim kružistima od kojih su poneka toliko komplicirana i razigrana da im nema komparativnoga primjera na širemu varaždinskom području (Sl. 85). Osnova im je relativno jednostavna i sastoji se od konkavne profilacije, odnosno konkavne trake. Traka geometrijskim crtežom postaje složena ukrasna dekoracija. Iako su krajnji rezultat naizgled nasumično izvedeni oblici maštovitoga klesara, u osnovi svih oblika je stroga geometrija kojoj je sve podređeno. Na očuvanim dijelovima profilacije portala i na kamenim ukrasima iznad sedilija, jasno su očuvani klesarski znakovi (Sl. 88, Sl. 89, Sl. 90). Reljefni ukrasi počivaju na dvodijelnim kamenim konzolama koje su također bogato klesarski oblikovane.⁴¹³ Analizom dekorativne skulpturske dekoracije vezane uz arhitekturu može se utvrditi da na širemu varaždinskom području tijekom prve polovice 15. stoljeća djeluje kamenoklesarska radionica u službi grofova Celjskih i njihovi radovi vezani su isključivo za građevine u posjedu Celjskih. Ova kasnogotička klesarska radionica djelovala je na širemu području krajnjega sjevera Hrvatske i južnoga dijela Slovenije (kataloške jedinice 17, 18, 19).

Primjerice, istraživanjima provedenima za potrebe ovoga rada utvrđeno je da s varaždinskim klesarskim radovima možemo povezati oltar koji je pod pokroviteljstvom Celjskih izrađen za crkvu sv. Marije u Ptujskoj Gori, nedaleko Ptuja, u Sloveniji (Sl. 86). Oltar je baldahinskoga tipa s kasnogotičkom dekoracijom, vrlo bliskoj dekoraciji na sedilijama u Varaždinu. U Varaždinu i Ptuj radi se o klesanima četverolisnim formama u šiljatolučno zaključenim okvirima. Okviri su povezani tako da dva okvira čine jednu cjelinu.

Isti ukus i način obrade plohe ponavlja se u drugačijemu materijalu u Sloveniji, u ptujskoj crkvi sv. Jurja. U svetišnome dijelu nalaze se drvene korske klupe iz 1446. godine, nastale po narudžbi župnika Vincenca (Sl. 87).⁴¹⁴ Klupe od hrastovine ukrašene su u kasnogotičkome stilu s ornamentikom koja je na svakoj klupi drugačija. Kao i kod varaždinskih sedilija, geometrijski crtež koji čini osnovu dekoracije koristi se tako da tvori razigrane i naizgled nasumične forme. Ulazni portal na sjevernoj kvadratnoj kuli Staroga grada i ulazni portal veže varaždinske gradske vijećnice oblikovno su vezani uz portal crkve u Ptujskoj Gori. Isti klesarski znakovi

⁴¹³ ZORISLAV HORVAT (2012.), 4.

⁴¹⁴ JOŽE CURK (1996.), 14.

(Sl. 91) koji se javljaju u Ptujskoj Gori i Varaždinu kao i stilska ujednačenost potvrđuju autorstvo iste radionice. Oni dokazuju da se radi o klesarskoj radionici koja je djelovala i na ostalim posjedima Celjskih.⁴¹⁵

Nadalje, što se tiče smještaja sedilija unutar ulazne kule, pregledom dostupne građe pronađen je komparativni primjer u Sigismundovoj kuli na ulazu u kraljevski dvorac u Bratislavi, u Slovačkoj.⁴¹⁶ Sedilije se nalaze i u ulaznoj veži u staru gradsku vijećnicu u Bratislavi. Ovi objekti mogli su radionici, koja je radila za Celjske, direktno služiti kao predložak s obzirom na veze koje je obitelj naručitelja imala s kraljem Sigismundom. Isto tako, komparativni primjeri za skulptorsko oblikovanje ukrasa iznad sedilija nalaze se u svetišnome dijelu franjevačke crkve u Bratislavi kao i u crkvi sv. Martina u Bratislavi.⁴¹⁷ Sedilije u Varaždinu stoje uz bok navedenim primjerima po kvaliteti klesanja i raznolikosti motiva. One se mogu smatrati najkvalitetnijim umjetničkim ostvarenjem u kamenu, sačuvanima u Varaždinu iz prve polovine 15. stoljeća.

Na katu južne kvadratne kule nalazi se mala dvorana koja je tijekom 16. stoljeća služila za održavanje županijskih skupština.⁴¹⁸ Prostor je tada osuvremenjen renesansnom opremom.

Ostao je očuvan drveni intarzirani okvir vrata ugrađen na spoju kule i hodnika prema sjevernoj kuli (Sl. 92). Također je ostao očuvan kamin s renesansno oblikovanim kamenim konzolama (Sl. 93). Tijekom renesansne obnove, stradali su kasnogotički „češki“ prozori, čiji su dijelovi pronađeni u renesansnome zazidu sjevernoga zida drugoga kata.⁴¹⁹

Na južnome pročelju kule u 16. stoljeću ugrađena je kamena bifora koja je dala renesansni pečat gotičkoj građevini (kataloška jedinica 20). Dva profilirana lučna nadvoja nose tri kanelirana piastra, dva vanjska i jedan središnji (prilog A-16). Pilastri imaju jednostavno profilirane baze i kapitelne zone, a iznad lukova bifore uzdiže se nadprozornik u obliku naglašenoga i profiliranoga vijenca. Između lukova bifore i arhitrava vijenca nalazi se Ungnadov grb u sredini s lisnatim motivima na krajevima. Obnavljanjem Staroga grada, osamdesetih godina, originalni

⁴¹⁵ ZORISLAV HORVAT (1981.), 75-88.

⁴¹⁶ SZILÁRD PAPP (2006.), 240.

⁴¹⁷ IMRE TAKACS (2006.), 119.

⁴¹⁸ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 144.

⁴¹⁹ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativa: I 29097, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: travanj 1987., autor fotografije: Silvije Novak.

okvir bifore zamijenjen je replikom, a original je izgubljen. To umanjuje mogućnost analize i valorizacije. Ungnadov grb datira izradu i ugradnju bifore između 1543. i 1584. godine, u razdoblju u kojem je car Ferdinand I. Habsburški dodijelio Stari grad na upravljanje obitelji Ungnad. Kao što je ranije u radu detaljnije obrazloženo, građevinski element kamenoga okvira prozora oblikovanoga na ovaj način predstavlja svojevrsni potpis Domenica dell'Aglija i njegovih suradnika i obitelji koji djeluju u Varaždinu i njegovoj okolini pod nadzorom „*magistra Domenica*“, ali nastavljaju djelovanje i nakon njegove smrti.

Južna i sjeverna gotička kula povezane su preko natkrivenoga i zatvorenoga **mosta – hodnika**, u razini prvoga i drugoga kata. Ovaj prolaz do sada nije obrađen u stručnoj literaturi i analiza se temelji na pregledu fotodokumentacije iz vremena istraživanja i na temelju današnjega stanja. U zoni prizemlja, ispod mosta, prolaz je koji povezuje istočno i zapadno dvorište. Iz fotodokumentacije vidljivo je da se na istome mjestu prije današnjega zidanog poveznog hodnika, nalazio drveni povezni most. Ostatci ove drvene konstrukcije vidljivi su na fotodokumentaciji izrađenoj tijekom izvođenja konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i radova obnove osamdesetih godina 20. stoljeća.⁴²⁰

Današnji most građen je u 18. stoljeću mješovitom građom sastavljenom od opeke i sekundarno upotrijebljenih kamenih dijelova. Kao dio sekundarno upotrijebljene kamene građe pronađen je profilirani renesansni kameni doprozornik i nadvratnik.⁴²¹ Most je rastvoren s po dva lučna otvora na zapadnome pročelju svakoga kata, a lukovi počivaju na četvrtastim stupcima. Lukovi su naknadno zatvoreni ostakljenjem i ovaj prolaz sada predstavlja toplu vezu između sjevernoga i južnoga dijela kompleksa.

Most je djelomično prekrrio, a djelomično i porušio bogato profilirani sjeverni portal južne kvadratne kule.

Istočna kružna kula nalazi se na krajnjem istočnome dijelu Staroga grada (Sl. 81). Građena je kamenom lomljencem do dvije trećine svoje današnje visine, odnosno do visine drugoga kata, dok su dvije najviše etaže kule izgrađene od opeke. U prizemlju se na sjeveroistočnoj strani

⁴²⁰ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativa: I 27455, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: rujan 1986., autor fotografije: Silvije Novak.

⁴²¹ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativa: I 35846, I 35852, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: rujan 1988., autor fotografije: Silvije Novak.

nalazi zazidani prozor uokviren kamenim okvirom i još jedan nešto većih dimenzija, također zazidan, na sjevernoj strani. Na prvome katu, također se nalazi prozor uokviren kamenim okvirom, a na drugome i trećemu katu su veći artiljerijski otvori. Mješovito zide i „neuredan“ način gradnje viših etaža ukazuju na potrebu za većom brzinom izgradnje. Na temelju ovakvoga načina gradnje, tipičnoga za 16. stoljeće, izgradnja viših etaža kule može se datirati u navedeno razdoblje. Donji dio kule, izveden pravilnim zidanjem debeloga kamenog zida pokazuje srednjovjekovne karakteristike gradnje kao i potkovasta kula.

U gornjim dijelovima zida može se raspoznati profilirana kamena građa sekundarno upotrijebljena kao građevni materijal. Između ostaloga, u zid ove kule je kao spolij ugrađen reljef s oštećenim prikazom ljudskoga lica. Već se na fotografiji iz vremena istraživanja, tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća, vidi da su oštećenja bila takva da je detaljna stilska analiza ovoga nalaza vrlo teška.⁴²² Na fotografijama iz vremena istraživanja mogu se iščitati i neke kasnije intervencije na ovoj kuli. Iz razdoblja 18. stoljeća ostali su očuvani sitniji popravci, kao što je na primjer okapnica sokla izvedena opekom. Zapadni dio ove kule spaja se s kapelom sv. Lovre s kojom zajedno čini sjeveroistočni ugao kompleksa.

Južna kula kružnoga tlocrta istaknuta je iz mase južnoga pročelja kompleksa (Sl. 80, Sl. 94). Nije obrađena ni opisana u stručnoj literaturi. Tijekom istraživanja vezanih uz obnovu kompleksa osamdesetih godina 20. stoljeća, otkriveno je da se nalazi na mjestu starijega objekta. Današnja kula djelomično koristi temelje starije gradnje, a spoj stare i nove građevine vidljiv je na fotografijama iz vremena radova – izvedbe hidroizolacije.⁴²³ Sustavna arheološka istraživanja nisu provedena.

Današnja kula kružnoga je tlocrta, a građena je od kamena lomljenca do dvije trećine svoje visine. Zadnja gornja trećina zida građena je od opeke. Zid je zidan nepravilno, ima ugrađenu ponovno upotrijebljenu kamenu građu koja potječe od ostataka ranije građevine, a stajala je na njezinome mjestu kao i uzidane kamene topovske kugle. Kula ima izveden kameni kordonski vijenac na dvije trećine visine prizemne etaže, a u gornjim etažama rastvorena je prozorskim

⁴²² Na bližemu području postoji očuvani kameni fragment s prikazom ljudskog lica, ugrađen na pročelju crkve sv. Marije Magdalene u Knegincu.

⁴²³ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativa: I 40570, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: srpanj, 1989., autor fotografije: Silvije Novak.

otvorima. Sačuvani komad žbuke drugoga kata s urezanim konturom naslikanoga okvira prozora bio je baza za rekonstrukciju originalne pročelne dekoracije.⁴²⁴

Na zapadnome pročelju u visini prvoga kata otkrivena su zazidana vrata koja su vjerojatno vodila prema vanjskome ophodu uz južni obrambeni hodnik (vidljive su rupe za drvenu konstrukciju ophoda). Drugi kat spojen je na istočnoj strani s obrambenim zidom, a na zapadnoj strani s četverokutnom južnom kulom. Spojevi su izvedeni naknadno izgrađenim spojnima hodnicima. U zidovima spojnih hodnika pronađeni su sekundarno upotrijebljeni dijelovi gotičke arhitektonske plastike.⁴²⁵ Na trećoj, najvišoj etaži kula završava nazubljenim kruništem koje je danas gotovo zakriveno drvenom krovnom konstrukcijom i pokrovom izvedenim u crijepu. U prizemlju i na drugome katu, kula je presvođena kupolasto-zvjezdastim svodom sa svodnim grebenima naznačenim u žbuci, a na prvome katu nalazi se ravni strop.

Ulaz u kulu nalazi se na jugoistočnoj strani (kataloška jedinica 21). Lučni portal upisan je u kvadratni okvir, a u donjem dijelu nalaze se istaknuti kolobrani. U gornjim uglovima nalaze se rupe za posmični most. Kamen portala obojen je u sivo s izvučenim bijelim fugama. Grb obitelji Erdödy apliciran je iznad portala. U prizemlju kule nalazi se kamin nadvišen kamenom gredom koju drže konzole (Sl. 95). Na sjevernoj strani kule nalazi se dvorišni ulazni portal sa segmentnim lučnim nadvojem, koji ima klesani kameni okvir. Iznad kamenoga okvira nalazi se naslikana nadstrešnica (kataloška jedinica 22).

Ova kula postala je glavna ulazna kula nakon što je ulaz sa sjevera zatvoren i sjeverna strana kompleksa zaštićena zemljanim bedemom polovicom 16. stoljeća. Od tada je glavni pristup u unutarnje dvorište Staroga grada s južne strane.

Južna kružna kula varaždinskoga Starog grada predstavlja rani primjer korištenja toga tlocrta. Dvorci izgrađeni tijekom druge polovice 16. i u 17. stoljeću na posjedima u vlasništvu obitelji Erdödy građeni su s kružnim kulama u uglovima formirajući stilizirani obrambeni element (Dvorac Kerestinec, kraj Svete Nedjelje, dvorac u Jastrebarskom, Novi dvori Klanječki).⁴²⁶

⁴²⁴ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativa: I 16049, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: travanj, 1984., autor fotografije: Silvije Novak.

⁴²⁵ Hrvatski restauratorski zavod, arhiva – fotodokumentacija, broj negativa: I 38893, broj dosjea: 223/1, datum snimanja: 1989., autor fotografije: Silvije Novak.

⁴²⁶ MLADEN OBAD ŠČITAROCI (1991.), 184.; KSENIJA PETRIĆ (2012.), 19.; DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ, (1994.), 111-118.

Potkovasta kula sagrađena je na sjeverozapadnome uglu kompleksa Staroga grada, sa zidovima izuzetno velike debljine (gotovo 4 metra u prizemnoj zoni). Svojom masivnošću odudara od ostalih dijelova kompleksa (Sl. 82).⁴²⁷

Mira Ilijanić smatra da se ovdje radi o *palasu* i da je kula nastala prije renesansne obnove u 16. stoljeću, ali ne navodi reference.⁴²⁸ Moguće da je debljina zidova navela Miru Ilijanić na taj zaključak. Debljina zidova, čvrstoća i visoka kvaliteta gradnje ukazuju da je potkovasta kula, kao i sjeverna kvadratna kula, dio srednjovjekovne jezgre utvrđenja.

Pročelja kružnoga dijela potkovaste kule raščlanjena su s nekoliko jednostavnih prozorskih otvora na svakoj etaži i bez profilacija oko prozora koje se mogu vidjeti na ostalim stambenim i obrambenim jedinicama kompleksa.

U kuli se nalaze dva kamena okvira vrata kao jedini sačuvani elementi arhitektonske dekoracije. Prvi se nalazi na južnoj strani kule, kao ulaz na stubište koje je probijeno kroz zidnu masu i vodi na gornju etažu kule (kataloška jedinica 23). Okvir je izveden od kamenih klesanih elemenata s tipično kasnogotičkim oblikovanjem – jednostavnim ukošenim gornjim kutovima u konkavnom obliku – oblikovanje „na heljdino zrno“. Uspoređujući s kamenim okvirom vrata smještenih na sjevernoj strani crkve sv. Marije u Remetincu može se vidjeti jednako oblikovanje gornje zone (Sl. 78).

Na istočnome zidu okrenutom prema dvorištu kompleksa ugrađen je kameni okvir vrata segmentnog nadvoja (kataloška jedinica 24). U okviru portala proteže se friz koji na ertama i lučnome dijelu ima djelomično očuvane klesane dekorativne elemente. Dekoracija se sastoji od stiliziranih mesnato klesanih listova koji se izmjenjuju s kuglastom stiliziranom formom nalik biserima. Ova dekoracija kao i geometrija cijeloga portala u svome izričaju pokazuju obilježja prelaska kasne gotike u renesansu.

Ravni dio zida potkovastoga tlocrta kule danas je djelomično prezentiran bez žbuke. Radi se o pravilno građenome zidu od priklesana kamena slaganoga u redove. Kvaliteta gradnje pokazuje da je investitor imao na raspolaganju velika materijalna sredstva i ljudske resurse.

Isti sistem gradnje i velika debljina zida konzervatorskim istraživanjima utvrđen je na još dva objekta u gradu Varaždinu. Prva građevina nalazi se u sklopu kompleksa Stari grad i radi se o zgradi oružarnice na južnome obodu kompleksa. Iako je ova građevina bila višestruko

⁴²⁷ Potkovasta kula naziva se i „Cehovska“ kula, a ime je dobila kada je 1937. godine u kuli bio prezentiran postav cehalija, a prvenstveno su atraktivne bile cehovske zastave varaždinskih cehovskih udruga poredane u krug.

⁴²⁸ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 63.

pregrađivana i rekonstruirana, u prizemno-podrumskoj zoni južnoga zida očuvana je srednjovjekovna faza gdje se može uočiti jednako kvalitetan zid građen od priklesanoga kamena slaganoga u redove. Potpuno jednaka koncepcija gradnje zida uočena je tijekom recentnih istraživanja ziđa podrumске zone kompleksa franjevačkoga samostana u Varaždinu.⁴²⁹ Radi se o podrumskim i temeljnim zidovima predbarokne faze izgradnje samostanskoga sklopa. Za sada, dataciju potkovaste zapadne kule varaždinske utvrde nije moguće potvrditi arhivskom građom, ali debljina zidova, način zidanja, vrsta kamena i tlocrtna dispozicija ukazuju na to da se radi o građevini koja čini srednjovjekovnu jezgru Staroga grada u Varaždinu i da ju je moguće datirati u 12./13. stoljeće.

Dio kompleksa namijenjen stanovanju sastoji se od tri krila: sjevernoga, zapadnoga i južnoga. Ove sastavnice Staroga grada nisu do sada obrađivane u stručnoj literaturi. Datacija izgradnje pojedinih dijelova može se približno odrediti analizom fotografija iz razdoblja istraživanja objekta, uz pomoć sačuvanih dijelova arhitektonske dekoracije te načinom obrade pročelja. Sjeverno i zapadno krilo dvokatna je gradnja, a južno stambeno krilo je jednokatno.

Sjeverno stambeno krilo proteže se između potkovaste kule na zapadu i sjeverne kvadratne gotičke kule na istoku (Sl. 81). S potkovastom kulom dodiruje se samo u najsjevernijoj točki i nemaju zajednički zid. Njihov spoj tvori neobičan kut kompleksa neiskoristiv u funkcionalnome smislu. Međutim, na tome spoju moguće je analizirati strukturu zidova oba objekta – potkovaste kule i sjevernoga krila. Dok je potkovasta kula građena izuzetno pravilno s uredno slaganim redovima kamena lomljenca, sjeverno krilo građeno je od miješanoga materijala: izmjenjuje se ciglena i kamena građa uz mjestimično vidljive kamene fragmente preostale od starije gradnje. Uz sjevernu kvadratnu stariju kulu na istoku sjeverno je krilo samo prislonjeno. Tijekom radova na iskopu drenažnoga sloja uočeno je da je sjeverno stambeno krilo nastalo na mjestu ranijih struktura. Fotografski su dokumentirani ostatci temelja ranije građevine drugačije orijentirane od postojeće.

Ovo krilo tlocrtno je izvedeno u obliku pravokutnika izduženoga u smjeru istok – zapad, a građevina je dvokatna. Danas se u prizemlju nalazi glavni ulaz u cijeli kompleks s križno svođenom prostorijom koja služi kao recepcija. Na katu je očuvan originalni raspored prostorija. Uz dvorišnu južnu stranu na prvome i drugome katu teče hodnik iz kojega se ulazi u

⁴²⁹ IVANA PEŠKAN, Bilješka s terena, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Franjevački samostan i crkva sv. Ivana Krstitelja.

stambene prostorije. Pročelja su raščlanjena prozorskim otvorima na katu, a prizemlje je rastvoreno lučnim otvorom koji čini glavni ulaz u današnji muzej. Izgradnja ovoga krila može se datirati u 16. stoljeće.

Zapadno stambeno krilo izgrađeno je okomito na sjeverno (Sl. 82). U dvorišnome dijelu spajaju se zidovi sjevernoga i južnoga krila tako da iz dvorišta nije vidljivo ziđe i masa potkovaste kule. Svojim zapadnim pročeljem ovo krilo nadovezuje se na polukrug potkovaste kule. Na njega se s istočne strane nadovezuje spojni obrambeni hodnik s galerijom koji vodi prema istoku do južne kružne i do južne četvrtaste kule.

Zapadno krilo izgrađeno je tlocrtno u obliku nepravilnoga pravokutnika od miješane građe koju čine dijelovi cigle, kamena građa, ponovno upotrijebljena građa iz ranijih razdoblja gradnje, kamene topovske kugle i slično.

Istočno pročelje građevine građeno je najvećim dijelom od pravilno slaganoga kamena lomljenca. Postojeći prozori naknadno su ubačeni, najkasnije početkom 16. stoljeća, sudeći po osliku na pročelju. U prizemlju se nalaze dvojna vrata i jedan veliki prolaz lučnoga završetka na spoju sa sjevernim krilom. Položaj na kojemu se nalazi veliki lučni otvor izveden je od opeke i razlikuje se od ostaloga dijela ziđa.

Gornje etaže raščlanjene su prozorskim otvorima u nepravilnome ritmu, s četiri prozora na prvome i tri na drugome katu krila. Zapadno pročelje raščlanjeno je samo s dva manja prozora u sjevernoj prostoriji prvoga kata, te s dva prozora na drugome katu građevine. Izvorni otvori i strijelnice, dokazani tijekom istraživanja, danas su zatvoreni. Prvi kat ima drvene stropove s grednicima, dok je drugi kat presvođen djelomično baroknim križnim svodovima, a djelomično ravnim stropom.

Tijekom istraživanja osamdesetih godina 20. stoljeća, stručni tim pod vodstvom Silvija Novaka otkrio je izvorno popločenje podova opekama na prvome katu ovoga krila i dokumentirane su mnoge pregradnje koje su se dogodile tijekom 18. i 19. stoljeća. U unutrašnjosti nije očuvano ništa od originalne opreme osim zidnoga oslika s prikazom nepoznatoga utvrđenog grada na prvome katu građevine. Na drugome katu ostao je barokni raspored prostorija, a očuvana je i barokna stolarija na prozorima.

Iako se zbog načina zidanja može pretpostaviti da je zapadno krilo izgrađeno tijekom srednjovjekovnoga razdoblja, obrada dvorišnoga pročelja u smislu izvedbe oslika i rastvaranja prozorskih otvora datira se u početak 16. stoljeća.

Likovna obrada dvorišnih pročelja sjevernoga i zapadnoga dvorišnog krila – dvije faze oslika.

Zajedničko obilježje sjevernoga i zapadnoga stambenog krila je zidarska obrada prozorskih otvora (Sl. 96). Prozorski okviri izvedeni su istaknuti od zidnoga plašta, u opeci sa skošenim bridovima i plitkim istacima u žbuci. Na plohama pročelja okrenutim prema vanjskome bedemu su jednostavne bijele plohe zida artikulirane prozorima i njihovim tamno bojenim profiliranim okvirima istaknutim u žbuci. Na pročeljima okrenutima prema dvorišnim stranama likovna obrada bila je dekorativnija. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja pročelja tijekom obnove koju je vodio Silvije Novak, pokazala su najmanje dvije faze zidnoga oslika na dvorišnim pročeljima sjevernoga i zapadnoga stambenog krila.

Prva očuvana faza oslika sastojala se od iscrtanih i istaknutih okvira prozora i vrata s nacrtanim nadprozornicima i prozorskim klupčicama kao i nadvratnicima i dovratnicima. Između prozora nalaze se naslikani razdjelni vijenci. Sastoje se od po dvije dekorativne trake izvedene u tehnici *sgraffito*, na svakoj etaži. Trake povezuju prozore u visini prozorske klupčice i u visini nadprozornika (Sl 97). Uz svaki prozor traka završava crtežom profila maskerona urezanoga u žbuci. Za izvedbu dekorativnih traka korištene su crna i crvena boja, a maskeroni su izvedeni konturno. Ujednačena likovna obrada sjevernoga i zapadnoga stambenog krila dokazuje da su početkom 16. stoljeća bila izgrađena do svoje današnje visine.⁴³⁰ Zapadni dio kompleksa Staroga grada imao je današnje gabarite i osnovni tlocrt. Reprezentativno uređena pročelja uokvirivala su intimno kvadratno dvorište, gotovo odvojeno od ostatka kompleksa.

Vjerojatni naručitelji ranorenesansne obnove pročelja stambenih krila mogli su biti Ivaniš Korvin i njegova supruga Beatrica Frankopanska, ali i njezin drugi suprug, Juraj Brandenburški. Juraj Brandenburški je sudeći po zapisima u zapisnicima gradskoga poglavarstva bio investitor u većim zahvatima na području svoga posjeda u Varaždinu. Zahvati su se mogli odnositi na njegovu kuću u unutarnjemu gradu i na gradsku utvrdu.

Druga očuvana faza zidnoga oslika na dvorišnim pročeljima stambenih krila sastojala se od naslikanih stupova između prozora. Stupovi su imali bogato profilirane baze i kapitele. U vrijeme konzervatorsko-restauratorskih istraživanja Staroga grada nije za ovakav način obrade pročelja bilo komparativnoga primjera na području Varaždina. Zbog slabije očuvanosti, ali i

⁴³⁰ Radi se o dataciji koja nije objavljena u stručnoj literaturi. Pretpostavku o dataciji u početak 16. stoljeća dao je u usmenim konzultacijama Silvije Novak na temelju istraživanja koja je proveo tijekom obnove Staroga grada.

slabije kvalitete, dijelovi ove faze oslika skinuti su s pročelja metodom strapiranja i pohranjeni u Hrvatskom restauratorskom zavodu, a prezentiran je stariji očuvani sloj.⁴³¹

Dvadesetak godina kasnije, krajem devedesetih godina 20. stoljeća, provedena su konzervatorsko-restauratorska istraživanja na palači Patačić u centru Varaždina. Ova palača valorizirana je kao jedan od najreprezentativnijih primjera rokokoja u Varaždinu s plastičnim i razvijenim *stucco* ukrasima na sjevernome i dijelu istočnoga pročelja. Međutim, na dijelu istočnoga pročelja pronađen je ostatak oslika koji se sastoji od naslikanih stupova izvedenih u tehnici urezivanja u svježu žbuku (*sgraffito*). Ovaj nalaz datiran je u 17. stoljeće i bacio je novo svjetlo na povijest palače.⁴³² Zbog važnosti nalaza i stupnja očuvanosti odlučeno je da se nalaz prezentira i restaurira. Strapirani oslik iz Staroga grada nije očuvan do danas pa je teško raditi komparaciju ovih dviju dekoracija. Motiv prikaza stupova s bogato profiliranom zonom baza i kapitela je srodan. Stupovi nose naslikani arhitrav koji predstavlja razdjelni vijenac između katova.

Plastična raščlamba pročelja pilastrima između prozorskih osi te razdjelnim vijencima između katova javlja se često na pročeljima građevina u Varaždinu, a isto vrijedi i za druge srednjoeuropske gradove. Pilastri mogu biti naslikani, izvedeni u žbuci ili izvedeni u tehnici *sgraffito*. Datiraju pretežno u razdoblje 18. i 19. stoljeća. Nekadašnji oslik s naslikanim pilastrima na dvorišnim pročeljima Staroga grada i oslik na istočnome pročelju palače Patačić, predstavljaju najstarije očuvane dekoracije pročelja takve vrste na području grada.

Južno stambeno krilo izgrađeno je u potezu južnoga pročelja kompleksa između kvadratne gotičke južne kule i kapele sv. Lovre (Sl. 98). Ovo krilo longitudinalno je, usmjereno istok – zapad, a linija pročelja, na spoju krila i južne kule, ima lom od nekoliko stupnjeva. Južno krilo građeno je miješanom građom od opeke, kamena lomljenca i ponovno upotrijebljenih komada obrađenoga kamena preostalog od ranijih građevinskih struktura. Oni su osobito koncentrirani u parapetnoj zoni južnoga pročelja prvoga kata. Prizemne prostorije presvođene su križnim i bačvastim svodovima, dok se na katu nalaze drveni stropni grednici od kojih se neki mogu datirati u 16. stoljeće. Građevina je s južne strane rastvorena pravilnim nizom prozora na katu i neujednačenim nizanjem prozora različitih dimenzija u prizemlju. Na mjestu najistočnijeg

⁴³¹ Istraživanjima vezanim uz izradu ovoga rada utvrđeno je kako su strapirani zidni oslici tijekom vremena, nažalost, uništeni.

⁴³² BLANDA MATICA (1997.) 15.

prozora u prizemlju, istraživanjima je utvrđeno postojanje ulaznoga kamenoga portala što pokazuje da je ovdje bio jedan od nekadašnjih ulaza u kompleks. Na istočnome dijelu južnoga pročelja ovog krila u zoni kata, nalazi se konzolna prigradnja nekadašnjega zahoda i prigradeni dimnjak. Istočni zid južnoga krila stariji je od ostatka građevine i na njemu su tijekom istražnih radova otkriveni vidljivi ostatci srednjovjekovne žbuke.

Sjeverno pročelje ovoga krila okrenuto je na uzak potez unutarnjega dvorišta kompleksa. Rastvoreno je s četiri vratna i tri prozorska otvora u prizemlju i nizom prozora na prvome katu. Tijekom istraživanja pronađeni su tragovi vanjskoga stubišta prislonjenog uz zid koje je vodilo na kat. Tragovi još jednoga stubišta otkriveni su na zapadnome zidu ovoga krila. To je zajednički zid s gotičkom kulom s kojom graniči na zapadu. Postojeći svijetli otvori prizemlja nisu izvorni već se vidi da su formati otvora povećavani. To je uočljivo na oštećenjima originalne žbuke i po strukturi ziđa oko otvora. Po oštećenjima originalnih žbukanih okvira prozora, na prvome katu, može se zaključiti da su dimenzije otvora mijenjane.

Istočno pročelje južnoga krila ima očuvanu gotičku strukturu zida s danas zazidanim kamenim gotičkim okvirima prozora. Na jugoistočnomu uglu u visini prvoga kata nađeni su tragovi zazidanoga erkera koji je u obnovi rekonstruiran i prezentiran.

Unutrašnjost prizemlja raščlanjena je u pet prostorija nejednake veličine u koje se ulazi iz dvorišta. Na katu se uz sjevernu stranu građevine nalazi hodnik iz kojeg se ulazi u prostorije orijentirane na jug.

S obzirom na to da je tijekom gradnje južnoga krila ponovno korištena kamena građa, može se pretpostaviti da je na istome mjestu i ranije postojala građevina čija je građa korištena tijekom izgradnje postojeće strukture.

Stambena krila i kule povezane su na sjevernoj i južnoj strani sa spojnim zidovima obrambenoga karaktera. Zidovi su na dvorišnim stranama raščlanjeni arkadnim hodnicima, dok su prema vanjskim stranama zatvorenoga tipa i zidna masa je rastvorena samo uskim strijelnicama.

Sjeverni spojni zid – **galerijski hodnik sjevernoga krila** povezuje kapelu sv. Lovre i istočnu kulu sa sjevernom gotičkom kvadratnom kulom. Zid ima srednjovjekovne elemente i njegova originalna visina bila je niža od današnje što je bilo vidljivo iz strukture zida tijekom istraživanja. Sjeverno pročelje ovoga krila zatvorena je masa raščlanjena samo s nekoliko strijelnica. Južno pročelje okrenuto je prema istočnome dvorištu kompleksa i predstavlja najreprezentativniji primjer primjene renesansnoga oblikovanja u kompleksu Staroga grada

(kataloška jedinica 25, Sl. 98). Pročelje je raščlanjeno u tri etaže. Prizemna etaža artikulirana je lukovima koji rastvaraju zid u polukružne niše. Prvi kat sastoji se od niza lukova koji tvore pravilno proporcioniranu arkadu. Lukovi počivaju na toskanskim kamenim stupovima koji leže na parapetu izvedenom od kamene balustrade. Prvi kat presvođen je križnim svodom. Drugi kat građen je od drva i sastavljen od parapeta s drvenim balusterima i drvenim stupićima koji nose krovnu konstrukciju. Čitavo krilo odražava pažljivo projektiranu raščlambu i konstrukcijsko olakšavanje svake superponirane etaže. Dojam se pojačava i promjenom primijenjenog materijala u svakoj etaži. U prizemlju su izvedeni masivni zidani pilastri, u prvome katu elegantni kameni stupovi, a na drugome katu lagana drvena građa.

Na ulazu u kor kapele sv. Lovre nalazi se kameni profilirani okvir vrata ravnoga nadvoja (kataloška jedinica 26). Dovratnici su toskanskoga reda, ukrašeni kanelurama. Nije sačuvan originalan nadvoj. Oblikovanje dovratnika direktno je u korelaciji s obradom pilastara koji nose lučne nadvoje kamene bifore ugrađene u južno pročelje južne kule Staroga grada.

Južni spojni zid – **galerijski hodnik južnoga krila** – povezuje zapadno stambeno krilo kompleksa s četvrtastom gotičkom kulom dok je na južnoj strani uz zid dograđena kružna kula (Sl. 99). Spojno krilo građeno je mješovitom građom i to kombinacijom opeke, kamena lomljenca i ponovno upotrijebljenih komada obrađenoga kamena koji potječu od starije gradnje.

Fotodokumentacija nastala tijekom obnove Staroga grada pokazuje više građevinskih faza galerijskoga hodnika. Vidljivo je da je krilo bilo u prvoj fazi jednokatno (otkriven je završni vijenac), ali i da je u sadašnjoj visini imalo nekoliko adaptacija kao što je dogradnja potkrovnoga vijenca (holkela). Južno pročelje nema prozora, a na fotodokumentaciji je vidljivo da je uz južno pročelje postojao drveni hodnik koji je vodio iz ulazne kružne kule. Hodnik nije očuvan, osim rupa u zidu u kojima su se nalazili nosači, a na zapadnoj strani kružne južne kule nalazi se zazidan vratni otvor kroz koji se dolazilo na prolaz.

Sjeverno pročelje okrenuto dvorišnoj strani artikulirano je zidanim lučnim otvorima u prizemlju i galerijskim hodnicima na prvome i drugome katu s arkadama koje se oslanjaju na stupce četvrtastoga presjeka. Galerije su svođene križnim svodovima (starija, renesansna faza) i baldahinskim svodovima (novija, barokna faza). Stupci koji nose arkadu su masivni i kompaktni u prizemnoj zoni dok se u zoni prvoga i drugoga kata smanjuju, postaju laganiji i elegantniji. Istraživanja su pokazala da je tijekom vremena mijenjan izgled arkada, a time i dojam koji su ove arkade ostavljale. Tijekom obnove vraćena je izvorna arkada i slikovno

oblikovanje pročelja pronađeno tijekom istraživanja. Lukovi arkada prizemlja i prvog kata uokvireni su tamnosivom bojom što ih vizualno izdužuje i stanjuje dok je na drugom katu inverzija boja. Stupovi i prostor između lukova su tamno sivi, dok su okviri lukova i stubova bijeli. Parapet prvoga kata artikuliran je naslikanom ogradom koja se sastoji od stiliziranih stupića u formi balustera i debljih stupova na mjestu nosača arkade.

Južna galerija vezana je s kružnom kulom u zoni prizemlja velikim kolnim portalom, a u zoni kata vratima profiliranim kamenim okvirom. Vrata prema kuli na prvome katu galerije uokvirena su kamenim okvirom koji je profiliran pravokutnim utorom na nadvratniku i na dovratnicima (kataloška jedinica 27). Profilacija na dovratnicima dopire do jedne trećine visine svijetlog otvora vrata i predstavlja tipičnu profilaciju kraja 15. i 16. stoljeća.⁴³³

Na spoju južne galerije i gotičke kvadratne kule nalazi se nanovo izvedeno stubište čije su konzole pronađene u istraživanjima. Stubište vodi iz dvorišta kompleksa na prvi kat južne galerije i prema spojnim vratima koja vode u prvi kat četverokutne kule. Na istome mjestu postojalo je barokno stubište iz 1776. godine. Godina je bila ispisana na zidu prigradnje. Stubište je tijekom recentne obnove uklonjeno, a njegovo uklanjanje dovelo je do otkrića slojeva oslika – naslikane balustrade rekonstruirane tijekom obnove, kao i do otkrića nekoliko sekundarno upotrijebljenih klesanih elemenata arhitektonske dekoracije vjerojatno iz 16. stoljeća. Osim kamene grede s jednostavnom dekoracijom koja se sastoji od niza slijepih lukova za koju se ne zna kakva joj je prvobitna namjena, pronađeni su dijelovi kamenoga portala koji je kasnije rekonstruiran i ugrađen u prolaz iz južne galerije prema gotičkoj kuli. Također je pronađen ulomak renesansne konzole s uklesanim cvijetom. Fragmenti su danas prezentirani kao dio muzejskoga postava.

Kapela sv. Lovre smještena je u sjeveroistočnomu dijelu kompleksa (Sl. 81). Kapelu kratko opisuje Krešimir Filić u publikaciji nastaloj prigodom dvadesete godišnjice obilježavanja postojanja muzeja 1943. godine i navodi da „...ne pokazuje nikakvih naročitih graditeljskih ljepota...“.⁴³⁴ O inventaru kapele stručni članak objavila je Ljerka Šimunić.⁴³⁵

S istočne strane na nju se veže istočna kružna kula, a na zapadnoj strani nastavlja se sjeverna galerija. Kapela se nalazi na prvome katu. U prizemlju je danas smješten lapidarij u prostranoj

⁴³³ ZORISLAV HORVAT (1992.), 146.

⁴³⁴ KREŠIMIR FILIĆ (1943.), 45.

⁴³⁵ LJERKA ŠIMUNIĆ (1994.), 43-49.

prostoriji presvođenoj bačvastim svodom. U kapelu se ulazi iz hodnika prvoga kata galerije kroz barokni kameni portal. Kapela je gotovo centralnoga tlocrta, križno svođena. Na jugoistočnoj strani nalazi se svetište s ranobaroknim oltarom sv. Lovre. Na sjeverozapadnoj strani je kor, dok se prema istoku prolazi u prvi kat istočne kružne kule koja ima funkciju sakristije kapele. U kapeli su na prozorskim otvorima ugrađeni sekundarno upotrijebljeni gotički kameni okviri preneseni s nekoga drugog dijela kompleksa (kataloška jedinica 28). Uređenje kapele datira se u drugu polovicu ili kraj 16. stoljeća.⁴³⁶

Oružarnica smještena je u jugozapadnom uglu kompleksa Staroga grada (Sl. 100). Dvije građevine različitih visinskih gabarita spojene su u jedinstveni prostor, a tijekom 15. i 16. stoljeća služile su kao oružarnica i spremište municije. U stručnoj literaturi dvojnu građevinu spominje Mira Ilijanić i povezuje ju s navodima u arhivskim dokumentima o žitnici grofova Celjskih.⁴³⁷ Zbog toga se za dvojnu građevinu uvriježio naziv „Žitnica“, iako nema povijesnih dokaza da joj je to izvorno bila namjena. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja na građevini provodili su djelatnici Hrvatskoga restauratorskog zavoda u dva navrata: 1985. godine i 2015. godine.⁴³⁸ Elaborat nastao temeljem istraživanja od 2015. do 2018. godine predstavlja najopsežniju dokumentaciju o pojedinačnoj građevini unutar varaždinske povijesne jezgre i oružarnica predstavlja najtemeljitiše istraženu građevinu na području Varaždina.⁴³⁹

Na povijesnim nacrtima, dvojna zgrada ucrtana je na najstarijem planu gradskih utvrda autora Daniela Specklina koji pokazuje stanje iz 1568. godine. Također je ucrtana kao dio kompleksa feudalne utvrde i na svim kasnijim planovima i vedutama. Vidljiva je na planu Martina Stiera iz 1657. godine, zatim na veduti autora Johanna Ledentua iz 1639. godine i na nekoliko planova i veduta nastalih tijekom 18. stoljeća. Javlja se i na prikazu varaždinske utvrde nepoznatoga autora, nastalog između 1700. i 1715. godine.⁴⁴⁰ Na tome prikazu iscrtane su sjeverne fasade obje zgrade. Istočna zgrada u legendi prikazana zvana je *Provianthaus*, što znači skladište

⁴³⁶ KREŠIMIR FILIĆ (1943.), 45.

⁴³⁷ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 215

⁴³⁸ SILVIJE NOVAK (1986.); ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ (2015.), 5.; ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ (2019.)

⁴³⁹ ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ, (2019.)

⁴⁴⁰ Plan feudalne utvrde Varaždin (mjerilo neodređeno), nastao oko 1715. godine – Rukopisni plan u boji, Hrvatski državni arhiv, Zbirka planova, inv. br. 391.

zaliha provijanta. Zapadna zgrada nazvana je *Zeughaus*, to jest oružana Varaždinskoga generalata. Svaka građevina na tom prikazu ima po jedan polukružno zaključeni kameni okvir vrata na sjevernoj strani i prozorske otvore u prizemlju i na katu. Portal na zapadnoj građevini i danas postoji, a na istočnoj je dokazan konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima.⁴⁴¹

Zapadna zgrada – *Zeughaus* jednokatnica je, pravokutnoga tlocrta, nadvišena trostrešnim krovijem. Građevni materijal je djelomično pravilno zidani kamen, a djelomično mješovita građa sastavljena od kamena i opeke. Njezin jugozapadni ugao ojačan je masivnim kontraforom. Raščlamba pročelja nije ujednačena. Zapadno pročelje nema prozorskih ni vratnih otvora, artikulirano je ojačanjem u jugozapadnome uglu u formi kontrafora. Južno pročelje je raščlanjeno u prizemlju i na katu prozorskim otvorima i malim otvorima za puškarnice različitoga oblika.

Na sjevernom pročelju dominira ulaz uokviren kamenim portalom polukružnoga nadvoja dok je kat raščlanjen prozorskim otvorima. S istočne strane ova zgrada spojena je sa susjednom, ali je viša pa je vidljiv dio njezinoga zabata. Unutrašnjost je u prizemlju i na katu podijeljena u tri presvođene prostorije od kojih je srednja veća, a bočne su manjega tlocrta.

Istočna zgrada – *Proviathanhaus* jednokatnica je pravokutnoga tlocrta i dvostrešnoga krovijem. Na zapadnoj strani spojena je sa susjednom zgradom, a na južnom pročelju nalaze se dva sekundarno upotrijebljena kasnogotička kamena okvira (kataloške jedinice 29 i 30). Kameni okviri profilirani su pravokutnim otvorom na nadprozorniku i na doprozornicima. Profilacija na doprozornicima dopire do jedne trećine visine svijetlog otvora prozora. Ostali prozori imaju u žbuci izvedenu istu takvu profilaciju. Na istočnome pročelju oružarnice nalazi se ulaz uokviren lučno zaključenim baroknim kamenim portalom. Luk portala spljošten je i u svome tjemenu ima trapezoidni, jednostavno oblikovani zaglavni kamen.

Debljina južnoga zida obje građevine, način zidanja i očuvani otvori za strijelnice ukazuju da se radi o nekadašnjem obodnom zidu zaštitnoga bedema oko utvrde koji je kasnije poslužio kao južni zid pomoćnih građevina uz utvrđenje. Način zidanja južnoga obodnog zida pločastim bijelim pješčenjakom sлагanim u pravilne redove može se usporediti s načinom zidanja zida u potkovastoj kuli Staroga grada izuzetno debelih zidova za koju se u ovome radu predmnijeva da je izgrađena u drugoj polovici 13. stoljeća.

Mira Ilijanić povezuje početak gradnje oružarnice s građevinskom djelatnošću grofova Celjskih u 15. stoljeću. Svoju analizu i dataciju temelji na zapisu koji se nalazi u zapisniku sjednice

⁴⁴¹ SILVIJE NOVAK (1986.) 17.

gradskoga magistrata iz 1458. godine. U navedenome dokumentu stoji sljedeći zapis: „*Graf Vreich von Cilli dem gott genedig sey hat genomen dem Fabian Stupper vnd seinem Aydam die Hofstatt do yeczunder der Kasten der zw dem Geslosz gehort vnd hat im von Gnaden ain andre Hofstatt geben...*“ – grof Ulrik Celjski zemlju u vlasništvu utvrde uzima od Fabijana Stuppera i u zamjenu mu daje drugu zemlju.⁴⁴² Mira Ilijanić smatra da je dokument potvrda da je zgrada izgrađena za vrijeme grofova Celjskih i da je služila kao žitnica. Pregledom arhivske građe u sklopu istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada, utvrđeno je kako je ovim dokumentom samo potvrđeno da su Celjski, možda i nasilno, zamijenili vlasništva nad posjedom u blizini ili u vlasništvu feudalne utvrde s varaždinskim građaninom. Međutim, navedeni dokument ne može potvrditi o kojem se točno zemljištu radi i kakva je građevina na njemu izgrađena. Posjedi u vlasništvu utvrde nalazili su se u okolici utvrde, ali i u okolici Varaždina, a stanovnici su bili žitelji Starogradske općine Varaždin, što je detaljno prikazano u povijesnom pregledu ranije u radu.

Istraživanja koja je proveo Hrvatski restauratorski zavod 2015. godine donijela su nova saznanja o oružarnici.⁴⁴³ Utvrđeno je da su dvije građevine u prošlosti bile potpuno odvojene i za sada nije pronađen dokaz da je postojala komunikacija u interijeru prije početka 20. stoljeća. Južni zid istočne građevine i južni temeljni zid zapadne građevine, ostatci su obrambenoga zida kompleksa Staroga grada, izgrađenoga prije zemljanih bedema iz 16. stoljeća. Na tome zidu pronađene su dvije vrste puškarnica, starije iz 15. stoljeća i novije iz 16. stoljeća.⁴⁴⁴ Uz obrambeni kameni zid bile su sa sjeverne strane smještene pomoćne građevine kraljevske utvrde Stari grad, po svemu sudeći, odmah nakon njegove izgradnje.⁴⁴⁵ Slojevitost koja je vidljiva na obje građevine ukazuje na kontinuitet građenja i korištenja prostora uz obrambeni zid. Gotički kameni okviri prozora, dijelovi portala i drugi kameni klesani elementi upotrijebljeni na zgradama oružarnice su spoliji, preneseni najvjerojatnije sa Staroga grada tijekom jedne od obnova.⁴⁴⁶

Pregledom dvojne zgrade oružarnice tijekom istraživanja vezanih uz pisanje ovoga rada, pregledom dokumentacije nastale tijekom izvođenja konzervatorsko-restauratorskih zahvata na

⁴⁴² ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT (1944), 98.

⁴⁴³ ANKA ĆURIĆ, DARIA ŠKARPA DUBRETA (2019.), 41-70.

⁴⁴⁴ ANKA ĆURIĆ, DARIA ŠKARPA DUBRETA (2019.), 48.

⁴⁴⁵ ANKA ĆURIĆ, DARIA ŠKARPA DUBRETA (2019.), 53.

⁴⁴⁶ ANKA ĆURIĆ, DARIA ŠKARPA DUBRETA (2019.), 60.

zgradi i usporedbom s nalazima na samoj utvrđi, utvrđeno je kako je osnova ove dvojne građevine nastala prije nego je Stari grad prešao u vlasništvo Celjskih. Karakter južnoga obodnog zida svojom debljinom, pravilnim i čvrstim načinom zidanja i strijelnicama ukazuje da se radi o nekadašnjemu obrambenom zidu koji je poslužio kao osnova za izgradnju današnjih građevina.

Oružarnica ima očuvane građevinske dijelove nastale u velikome vremenskom rasponu od 13. do 18. stoljeća. Tijekom 16. stoljeća služila je kao mjesto čuvanja oružja i ratne opreme pa je utoliko važna za obrambeni sustav cijeloga Generalata.

U rujnu 2018. godine, u sklopu zaštitnih radova na istraživanju oružarnice, koje provodi Hrvatski restauratorski zavod, izvedeni su istraživački arheološki radovi istočno od oružarnice. Utvrđeno je da se obodni zidovi ove dvojne građevine nastavljaju neprekinuto u smjeru istoka, a pronađena je i podnica izvedena od dravskih oblutaka. Istraživanja su pokazala da je građevina bila u prošlosti veća nego što je to danas i njezin najistočniji dio datiran je na temelju radiokarbonske analize u 14. stoljeće.⁴⁴⁷

Turris pulverar odnosno toranj za barut spominje se u izvorima i literaturi, a prikazan je na povijesnim planovima Staroga grada.⁴⁴⁸ Prikazivan je zapadno od oružarnice, a na mjestima gdje se prikazuje na povijesnim planovima izvedene su arheološke sonde. Sondiranjem nisu pronađene građevinske strukture ni ostatci tornja.⁴⁴⁹ Zbog toga njegovo postojanje i točna pozicija za sad nisu potvrđene. Potrebna su sustavna arheološka istraživanja kompleksa Staroga grada kako bi se moglo odgovoriti na pitanja o poziciji i izgledu tornja za barut.

Glavna ulazna kula – kula stražarnica u prostor kompleksa Staroga grada nalazi se u njegovom jugoistočnom uglu i tijekom 15. i 16. stoljeća predstavljala je glavni spoj grada i utvrde (Sl. 101). Tijekom obnove 1939. godine, na prilazu kuli postavljen je stilizirani drveni most zbog kojeg se udomaćio naziv „Lančana kula“. U dokumentima i legendama starih veduta i planova naziva se „*Wachmaisterquartier*“, „*Domus lapidea*“ ili „*Thor*“.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ MARIJANA KRMPOTIĆ (2018. – 2019.), 47

⁴⁴⁸ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 215.; MARINA ŠIMEK (2008. b), 22.; SPOMENKA TEŽAK, (2008.), 12.; plan varaždinske tvrđave Danijela Specklina iz 1568. godine, plan Ivana Vöttera iz 1773. godine.

⁴⁴⁹ MARIJANA KRMPOTIĆ (2018. – 2019.), 31.

⁴⁵⁰ SILVIJE NOVAK (1992.), 1.

U dokumentu Štajerskoga vojnog arhiva u Grazu iz 1579. godine navodi se početak gradnje „*Thora*“ za utvrdu.⁴⁵¹ Mira Ilijanić povezuje ovaj navod s „Lančanom kulom“. Smatra da se navedeni zapis odnosi upravo na ovu kulu. Određeni oblik ulazne kule u jugoistočnome uglu kompleksa s drvenim mostom koji vodi prema gradu postojao je, međutim, već sredinom 16. stoljeća. Kula je, naime, vidljiva na najstarijem planu Varaždina koji je izradio Daniel Specklin 1578. godine. Na ovome planu prikazano je stanje iz 1568. godine što pomiče početak gradnje ulazne stražarske kule prema sredini 16. stoljeća. Ulazna kula s mostom također je vidljiva na nacrtima Varaždina koje je između 1660. i 1664. godine izradio Martin Stier.⁴⁵² Najznačajniji izvor podataka o povijesnom izgledu kule stražarnice daje nacrt Staroga grada i njegove okolice nepoznatoga autora nastao oko godine 1700.⁴⁵³ Na nacrtu je autor predočio izgled istočne fasade ove građevine i ovaj prikaz poslužio je kao temelj za rekonstrukciju prvobitnoga izgleda kule. U legendi ispod nacrta ova se građevina naziva „*Wachmaisterquartier*“.

Stražarska kula je jednokatna građevina kvadratnoga tlocrta nadvišena šatorastim krovom. Kula je ukopana u nekadašnje grabište varaždinske utvrde. Temelje joj čine veliki kameni klesanci. Danas je grabište suho i prazno pa kula djeluje viša, a klesanci u njezinome podnožju vidljivi su. Kroz kulu u smjeru istok – zapad vodi prolaz presvođen svodom s dubokim susvodnicama. Kula je s unutarnjim gradom bila povezana drvenim mostom vidljivim već na najstarijim prikazima varaždinske utvrde. Sjeverno od prolaza kroz kulu nalazi se jedna prostorija jednakih prostornih dimenzija kao i prolaz, presvođena svodom s dubokim susvodnicama. Prostorija ima prozor prema istočnoj strani, a prema zapadu, odnosno prema utvrđenom dijelu Staroga grada nalazi se duboka niša, nekadašnji prolaz. Prolaz je uokviren segmentno zaključenim baroknim kamenim portalom.

Kat kule više je puta pregrađivan tako da više nisu očuvani dijelovi izgrađeni u 16. stoljeću već je sadašnji izgled proizašao iz niza pregradnji koje su datirane velikim vremenskim rasponom, od 17. do 20. stoljeća. Trenutno je tlocrtni raspored kata prilagođen današnjoj funkciji kule u kojoj je smještena Uprava Gradskoga muzeja Varaždin. Istočno i zapadno pročelje kata rekonstruirani su prema starim fotografijama i planovima. Tako je prezentiran izgled kakav je kula mogla imati u 16. stoljeću.

⁴⁵¹ MIRA ILIJANIĆ (1999), 124.

⁴⁵² LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 49-50.

⁴⁵³ MIROSLAV KLEMM (2009.), 88.

Stražarsku kulu Zlatko Uzelac stilski povezuje s „Turskim“ vratima u Koprivnici i zaključuje da je mlađi brat Domenica dell'Aglija – Hans (Giovanni) Aglio bio graditelj obje kule.⁴⁵⁴ Za graditelja Hansa je dokumentirano da je bio angažiran u Varaždinu i Koprivnici i sasvim je izgledno da je bio voditelj građevinskih radova na obje kule, ali moguće je da je idejno rješenje za istočni portal varaždinske kule preuzeo od značajnijega arhitekta.

Na zapadnome pročelju kule nalazi se kameni portal izveden od jednostavnoga lučno izvedenog ulaza uokvirenoga pravokutnim, djelomično uništenim okvirom naglašenim naizmjenice uvučenim i istaknutim kvadratnim klesancima (kataloška jedinica 31).

Tlocrtno jednostavna arhitektura ulazne kule naglašena je monumentalno izvedenim portalom na istočnome pročelju (kataloška jedinica 32). Portal se sastoji od lučno izvedenoga ulaza upisanoga u kvadratni okvir. Lučni dio jednostavno je izveden, u glatkome kamenu. Dovratnici i nadvratnik kvadratnoga okvira sastavljeni su od većih pravokutnih blokova i predstavljaju verziju renesansnoga bunjata portala čije su baze naglašene kolobranima. Portal ima klasicizirajuću strukturu ostvarenu pravilnim ritmiziranjem dekoracije. Oblikovanje je jednostavno, naglašena je simetrija i skladne proporcije. Markantnom formom i monumentalnošću taj portal se ističe od ostalih, nastalih tijekom 16. stoljeća u Varaždinu.

Komparativna analiza sa suvremenim srodnim konstrukcijama dodatno je doprinijela izdvajanju ovoga portala. Terenskim istraživanjima utvrđeno je kako je portal koji je projektirao Sallustio Peruzzi na ulazu u ptujsku utvrdu, u Sloveniji, u korelaciji s varaždinskim (Sl. 102). Portal u Ptuju je projektiran prema tada široko dostupnim predlošcima Sebastiana Serlia, a nastao je 1570. godine. To je jedino sačuvano djelo na području Slovenije koje je za sada atribuirano Peruzziju. Peruzzi je bio angažiran od 1569. do 1572. godine na radovima fortificiranja glavnoga grada Štajerske Graza, ali i pograničnih gradova na jugoistoku Carstva, ugroženih turskim napredovanjem, kao što su Fürstenfeld, Légrad, Pápa, Ptuj i Varaždin. Ptujski portal sastoji se od luka uokvirenoga pilastrima u dorskom redu. Pilastri su oblikovani u bunjato tehnici te se izmjenjuju minimalno izbočeni glatki kameni kvadri s isto tako glatkim klesancima koji se nalaze u ravnini sa zidom. Ptujski i varaždinski portal pripadaju vrlo raširenome tipu portala koje je u svojim Knjigama o arhitekturi popularizirao Sebastiano Serlio. Varaždinski graditelj ugledao se na ptujski predložak, ali ga je stilizirao i prilagodio svome znanju i mogućnostima izvedbe.

⁴⁵⁴ ZLATKO UZELAC (2011.), 43.

7. Obrambeni sustav – zidovi i bedemi grada Varaždina u 15. i 16. stoljeću

Istraživanjima sustava gradskih fortifikacija bavila se među prvima Mira Ilijanić. Ona je na temelju arhivskih istraživanja u Hrvatskoj i inozemstvu iznijela preliminarne teze o izgledu, načinu gradnje i datacijama različitih faza obrambenih gradskih zidina.⁴⁵⁵ Opsežna novija istraživanja provedena su u sklopu provedbe projekta Bastion i publicirana u tekstovima Spomenke Težak, Miroslava Klemma i Marine Šimek.⁴⁵⁶ Andrej Žmegač daje kvalitetan i detaljan prilog istraživanju i poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća.⁴⁵⁷ Analizu novih istraživanja i sistematizaciju postojećih arheoloških nalaza i povijesnih istraživanja objavila je Lovorka Štimac-Dedić.⁴⁵⁸ Vrijednost njezina rada također je u navođenju svih do sada poznatih izvora, zapisa s terenskih obilazaka, izvještaja s arheoloških istraživanja ili nadzora i objavljene literature na temu istraživanja gradskih zidova. Za rekonstrukciju sustava obrambenih zidina značajna je kartografska građa i povijesne vedute, nastale tijekom 17. stoljeća (prilozi; K-1, K-2, K-4 i K-5).⁴⁵⁹ Iako kartografska i arhivska građa potvrđuje da je Varaždin najkasnije polovicom 15. stoljeća imao obrambene zidine, vrijeme njihove gradnje još nije utvrđeno.

Prema Miri Ilijanić, obrambeni sustav izgrađen je sredinom 15. stoljeća, između 1446. i 1454. godine.⁴⁶⁰ Ova datacija bazira se na povijesnome podatku prema kojemu Janko Hunjadi tijekom napada 1446. godine na utvrdu Celjskih u Varaždinu nije uspio spaliti utvrdu jer je bila dobro zaštićena palisadom, ali je spalio grad koji nije bio fortificiran.

Provedenim istraživanjima utvrđeno je da se ova datacija mora uzeti s rezervom. Izvori spominju da je već u 15. stoljeću grad Varaždin prerastao svoje gradske zidove, *suburbium* se razvija velikom brzinom i s vremenom je to širenje sve veće.⁴⁶¹ Čini se neobičnim da bi grad takvoga značaja kao što je bio Varaždin – središte županije, središte arhidakonata, trgovačko i

⁴⁵⁵ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 4-5, 33-35, 84-86, 120.

⁴⁵⁶ Katalog izložbe *Iz srednjega u novi vijek – Varaždinski Stari grad i projekt Bastion*, Varaždin 2008.

⁴⁵⁷ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.), 19, 27-32, 40, 44, 46-49, 51, 64, 67, 69, 160-163.

⁴⁵⁸ LOVORKA ŠTIMAC-DEDIĆ (2019.), 169-184.

⁴⁵⁹ Za istraživanje fortifikacijskog sistema, kako grada tako i utvrde, najvažniji su: Daniel Specklin: Varaždin u Slavoniji 1568. godine, nastao 1578. godine; Martin Stier: Prvi crtež Varaždina, nastao 1660. godine; Johannes Ledentu: veduta Varaždina iz 1639. godine.

⁴⁶⁰ SPOMENKA TEŽAK (2008.), 5.

⁴⁶¹ MIRKO ANDROIĆ (2008.), 44.

obrtničko središte – bio potpuno nezaštićen od napada. Neven Budak također iznosi tezu da je Varaždin bio na neki način fortificiran nakon što su ovim krajevima zaprijetili Tataři.⁴⁶²

Utvrdeni Varaždin imao je tijekom 15. i 16. stoljeća četverokutni tlocrt s posebno istaknutim i naročito fortificiranim sjeverozapadnim uglom u čijemu se središtu nalazi Stari Grad.

Fortifikacijski sustav grada nije vidljiv danas, linija bedema nazire se u potezima ulica koje su nastale na mjestu opkopa i trgovima i parkovima na mjestu nekadašnjih bastiona. Linija nekadašnjega obrambenog sustava grada Varaždina sastojala se u 15. stoljeću od poteza kamenih zidova s okruglim kulama na uglovima. Tijekom 16. stoljeća dodani su zemljani bedemi s ugaonim bastionima. Sustav fortifikacije okruživao je opkop s vodom koja se rukavcem dovodila iz Drave. Bastionska zemljana utvrda sačuvana je samo oko Staroga grada. U grad se moglo ući na dva ulaza kroz gradska vrata. Na sjeveru su se nalazile dvije ulazne kule, a da bi se ušlo u grad moralo se proći prvo kroz kulu u liniji zemljanoga bedema, a zatim kroz kulu koja je bila sastavni dio poteza sjevernoga obrambenog zida. Na južnoj strani nalazila se jedna ulazna kula do koje je vodio most preko opkopa. Na sjevernome ulazu ostala je do danas očuvana sjevernija – renesansna kula – *porta civitatis superior*.⁴⁶³ Druga kula na sjevernoj strani srušena je, kao i ona na južnome ulazu u grad.

U gradskim zapisnicima 1454. godine spominje se obaveza građana da obrambene zidove popravljaju od oštećivanja i da se mora kazniti svatko tko bi obrambeni sustav uništavao.⁴⁶⁴ Zbog promjene u načinu ratovanja i sve većoj uporabi vatrenoga oružja, postojeći gradski zidovi postaju ugroženi u slučaju napada. Velike promjene u stilu ratovanja uvjetovale su promjene u izvedbi fortifikacijskog sustava grada te je on polovicom 16. stoljeća temeljito obnovljen i moderniziran.

Modernizacija se izvela podizanjem debelih zemljanih nasipa uz postojeći zid i formiranjem bastiona i bedema. Radovi su započeli 1544. godine.⁴⁶⁵ Popravci i radovi održavanja ovoga sustava izvodili su se do 18. stoljeća, da bi u 19. stoljeću cjelokupni sustav obrambenih zidova oko unutarnjega grada bio porušen. Time je onemogućeno izravno istraživanje sustava gradske fortifikacije *in situ*, već se za rekonstrukciju stanja uglavnom koriste kartografski prikazi i arheološka istraživanja.

⁴⁶² NEVEN BUDAK (1994.), 47.

⁴⁶³ ADOLF WISSERT (1935.), 29-55.

⁴⁶⁴ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 64.

⁴⁶⁵ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.), 27

Autor najstarijega kartografskog prikaza iz 1578. godine (koji prikazuje stanje 1568. godine), Danijel Specklin, stilizirano prikazuje arhitekturu Staroga grada i njegov fokus je na prikazu obrambenoga sustava grada (prilog K-1). Analiza Specklinovoga prikaza pokazuje da je Varaždin opasan bedemima i bastionima. Stari grad ima i svoj zaseban sistem obrane koji se također bazira na bastionima i bedemima i neovisan je o gradu. Kada je 1544. godine počela velika obnova i modernizacija varaždinskih utvrda, to je bila ujedno prva pojava bastiona na području Hrvatske.⁴⁶⁶ Istodobno se pojavljuje bastionski sustav utvrđenja gradova i u Austriji, a glavni voditelj radova tamo, kao i u Varaždinu, bio je Domenico dell'Aglio.

Prikazi utvrđenoga grada nastali tijekom 17. i 18. stoljeća pokazuju stanje vrlo slično onome prikazanom na Specklinovome crtežu. Sustav utvrđenja završen do sredine 16. stoljeća nije se radikalno mijenjao, izuzev radova održavanja. Martin Stier, nadinženjer, u svome izvješću o stanju utvrda na granicama 1660. godine, koji podnosi caru Leopoldu I. Habsburškom, daje opis varaždinskih utvrđenja.⁴⁶⁷ Izvještaj je opširan i detaljan. Na temelju njega može se zaključiti da je varaždinski obrambeni sustav zidina bio u dotrajaloj stanju. Martin Stier daje, osim opisa i crteža zatečenog stanja, projekte i crteže prijedloga obnove i modernizacije varaždinskoga obrambenog sustava. Međutim, kasniji crteži i vedute Varaždina pokazuju da Stierovi prijedlozi nisu bili realizirani.

Karta grada, koju je izradio Ignac Beyschlag 1807. godine, prikazuje stanje početkom 19. stoljeća, s ucrtanim potezima kamenih obrambenih zidova, gradskim vratima i kružnim kulama (prilog K-4). Karta je bila izrađena kako bi se izradio plan rušenja obrambenih gradskih zidova i uređenja prostora koji će se rušenjem dobiti. Uz kartu, sačuvan je i troškovnik potrebnih radova. Prema troškovniku, samo jedna od gradskih kula nije bila u upotrebi početkom 19. stoljeća. Ostale su korištene kao stambeni ili skladišni prostor. U dokumentu se spominje i kula za municiju i gradsko spremište za led, takozvana ledvenica, u južnome dijelu grada, unutar gradskih zidina.⁴⁶⁸ Na početku predračuna stavljena je napomena da nikako nije isplativo rušenje temelja gradskih zidova zbog njihove čvrstoće.

Tijekom arheoloških istraživanja ili provođenja nadzora kod komunalnih i građevinskih zahvata na prostoru gradske jezgre, detektirani su temelji sjevernoga, istočnoga i zapadnoga

⁴⁶⁶ ANDREJ ŽMEGAČ (2000.), 27.

⁴⁶⁷ LJUDEVIT KRMPOTIĆ (1997.), 47-48.

⁴⁶⁸ MARIJA MIRKOVIĆ (1962. – 1963.), 48.

kamenog gradskog zida.⁴⁶⁹ Radi se o potezima današnje Bakačeve (sjever), Stepinčeve (istok) i Cankareve ulice (zapad). Nalazi su uglavnom dio podrumskih i dvorišnih dijelova građevina nastalih u drugoj polovici 19. i tijekom 20. stoljeća. U prosjeku se radi o debljini temelja od 160 cm. Južni potez zida do sada nije potvrđen arheološkim istraživanjima, kao ni točna pozicija kamene kule na sjecištu istočnoga i južnoga zida. Kula je još u 19. stoljeću bila u funkciji (u njoj je bila slastičarnica) i prikazana je na fotografiji koja se čuva u Gradskome muzeju Varaždin.⁴⁷⁰ Navedena fotografija na žalost pokazuje građevinu u potpunosti obraslu bršljanom, nije moguće rekonstruirati izvorni izgled kule, kao ni njezinu poziciju u današnjemu parku.

Poznati nalazi ukazuju na potrebu da se tijekom konzervatorsko-restauratorskih zahvata na građevinama obodno uz gradsku jezgru, nastalima na temeljima gradskih zidina, pažljivo istraži temeljni sloj kako bi se dobila potpunija slika izgleda i vremena nastanka gradskoga obrambenog sustava.

Zemljani bedemi izgrađeni u 16. stoljeću u potpunosti su srušeni i gradski opkop je zatrpan. Jedini dio grada gdje je očuvana renesansna fortifikacija je sjeverozapadni ugao Varaždina gdje je smješten Stari grad. Zemljani bedemi okružuju ga sa svih strana i još uvijek se jasno očitava njegova povijesna odvojenost od ostatka grada. Ranije faze obrambenih zidova oko utvrde potvrđene su arheološkim istraživanjima. Stari grad bio je u 15. stoljeću opasan drvenim palisadama, koje su po svemu sudeći bile dio sekundarnoga fortifikacijskog sustava, a ostatak drvenoga materijala otkriven je tijekom arheoloških istraživanja 2006. godine.⁴⁷¹ Sačuvana su tri renesansna bastiona, na sjeverozapadnome, sjeveroistočnome i jugozapadnome uglu. Također su sačuvane kurtine i prostori opkopa s obje strane bedema na sjevernoj, istočnoj i zapadnoj strani, dok je na južnoj opkop nestao pod kasnijom izgradnjom.

Sjeverna gradska kula (Lisakova kula), smještena na sjevernome rubu povijesne gradske jezgre Varaždina, pripadala je sustavu sjevernoga ulaza u grad (Sl. 103). Jedina je preostala i sačuvana kula nekadašnje gradske fortifikacije. Kratko je obrađena u knjizi Ivy Lentić-Kugli, koja donosi povijesni slijed vlasnika od 18. stoljeća do današnjih dana.⁴⁷² Adolf Wissert također

⁴⁶⁹ LOVORKA ŠTIMAC-DEDIĆ (2019.), 175-179.

⁴⁷⁰ LOVORKA ŠTIMAC-DEDIĆ (2019.), 179.

⁴⁷¹ MARINA ŠIMEK (2008. a), 27.

⁴⁷² IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 193.

iznosi kratke podatke o toj gradskoj fortifikaciji. On piše o dvije kule kroz koje se ulazilo u grad na sjevernome kraju današnje Gajeve ulice. Očuvana kula nazivala se: gornja ili sjeverna gradska vrata, *porta civitatis superior*, *Chakathurner Thor* ili *Bečka vrata*.⁴⁷³ Prilazna cesta u grad iz pravca sjevera prolazila je kroz ovu kulu, zavijala blago ulijevo i vodila do druge, danas srušene gradske kule, koja je činila dio srednjovjekovnih gradskih zidina.

Obje kule vide se već na planu Varaždina koji je izradio Daniel Specklin 1578. godine. Rušenjem gradskih utvrda započetima 1807. godine, nastala su nova prazna zemljišta, a kule, kao dijelovi fortifikacijskoga sistema, nisu više bile potrebne. Dapače, one su smetale nesmetanome prolazu na ulazu i izlazu iz grada. Zbog toga su porušene ulazne kule na sjevernome i južnome ulazu u grad. Objе kule još su vidljive na kartografskome prikazu *Arz Warasd cum suis Wallis, Fossatis et Aguis stagnantibus...* autora Josephusa Erdölyja iz 1818. godine.⁴⁷⁴ Također su vidljive na karti *Plan Varaždina Franciscusa Karbe*, nastaloj 1840. godine.⁴⁷⁵ Međutim, 1860. godine, na *Mapi kraljevskog slobodnog grada Varaždina* Antona Kiesswettera, kule više nisu prikazane.⁴⁷⁶

Jedina preostala kula gradske fortifikacije – Lisakova kula (naziva se prema jednom od vlasnika), koristila se već tijekom 18. stoljeća kao stambena zgrada. Prvi podatak o adaptaciji kule potječe iz 1773. godine kada su izvedeni radovi na uređenju kule koja je tada bila u vlasništvu gradskoga notara. Radove je vodio Jakob Erber, jedan od najznačajnijih rokoko majstora graditelja koji su u 18. stoljeću djelovali u Varaždinu. Iz popisa radova može se zaključiti da je kula već tada u funkciji stambenoga objekta.⁴⁷⁷ Vlasništvo je tijekom 19. stoljeća mijenjano više puta, ali je namjena ostala stambena sve do 1970. godine kada je kulu kupila tvrtka „Meblo“ i preuredila u poslovni prostor.

Kula je danas uklopljena u obodni niz građevina koje flankiraju veliki trg nastao na mjestu nekadašnjega sjeveroistočnog gradskog grabišta. To je masivna zgrada gotovo kvadratnoga tlocrta i četverostrešnoga krovništva. Ima svodove u podrumu i prizemlju dok se na katu nalazi drveni strop. Kula se u svojoj prvoj građevinskoj fazi, kada je bila u sustavu renesansnih gradskih fortifikacija, sastojala od visokoga svodenog prizemlja i kata. Veliki lučni otvori

⁴⁷³ ADOLF WISSERT (1935.), 29-55

⁴⁷⁴ Gradski muzej Varaždin, Kartografska zbirka, Sign. GMV-KPO 3395

⁴⁷⁵ Gradski muzej Varaždin, Kartografska zbirka, Sign. GMV-KPO 3645

⁴⁷⁶ Gradski muzej Varaždin, Kartografska zbirka, Sign. GMV-KPO 3392

⁴⁷⁷ IVY LENTIĆ-KUGLI (1976.), 106.

služili su kao prolaz kroz kulu i ulaz u grad. Pročelja su bila jednostavno oblikovana, raščlanjena lučnim otvorima na sjevernome i južnome zidu prizemlja. Na katu su bile strijelnice (prilog A-17).

Izvorno je imala dvije etaže i potkrovlje ispod četverostrešnoga krova drvene konstrukcije. Podrum je izgrađen u 18. stoljeću, tijekom jedne adaptacije. Prizemlje je tada od razine zemlje bilo izdignuto za pola etaže, a promjena u visini etaža dovela je do djelomičnoga zatvaranja velikih lučnih otvora na sjevernome i južnome pročelju.

Prva prenamjena kule uvelike je promijenila njezin izgled. Izveden je opsežan zahvat potkopavanja prizemne etaže i građenja podruma, ali pokazalo se da statika kule nije bila ugrožena. Prozori su probijeni neovisno o postojećim puškarnicama, ali svojom su se veličinom i nenametljivošću uklopili u pročelja. Sačuvana je zatvorenost zidnoga plašta kao glavna fortifikacijska karakteristika.

8. Građevine u povijesnoj jezgri grada Varaždina s očuvanim građevinskim tragovima iz 15. i 16. stoljeća

Povijesna jezgra grada Varaždina formirana je tijekom srednjovjekovnoga razdoblja i do početka 15. stoljeća je imala velikim dijelom oblikovanu urbanu matricu. Varaždin je također grad u kojemu se povijesna jezgra stalno mijenjala, modernizirala, popravljala, dograđivala. Dijelom je to bilo uvjetovano slijedom građevinskih stilova i prosperitetom grada, a dijelom je bilo potrebno zbog čestih požara koji su uništavali drvene dijelove građevina. U gradu su na nekoliko građevina ostali očuvani i vidljivi građevinski dijelovi koji se mogu datirati u 15. ili 16. stoljeće. Glavni gradski trg u to je vrijeme preoblikovan i građevine, koje se obodno nižu zapadnom stranom trga, nastale su tijekom 16. stoljeća. Istočna strana trga bila je izgrađena vjerojatno i ranije, ali su barokne i kasnije intervencije prekrile ranije slojeve.

Potpuno je izvjesno da je varaždinska gradska jezgra bila u 15. i 16. stoljeću velikim dijelom izgrađena u obuhvatu zaštite svojih srednjovjekovnih zidina koje su tijekom 15. i 16. stoljeća samo ojačavane i modernizirane. Nažalost, malo je kuća kod kojih se srednjovjekovna ili rano novovjekovna jezgra može iščitati zbog kasnijih građevinskih slojeva i pregradnji. Zbog toga je od iznimne važnosti da se tijekom svih građevinskih zahvata u povijesnoj jezgri Varaždina provode istraživanja povijesnih slojeva arhitektonskoga fonda grada.

Gradska vijećnica dominira sjevernom stranom glavnoga varaždinskog trga (prilozi A-18 i Sl. 104). Tradicija korištenja građevine u ovu svrhu je višestoljetna i seže u 1523. godinu kada je Juraj Brandenburški svoju kuću poklonio gradu Varaždinu kako bi služila kao vijećnica. Darovnica je napisana u Požunu, nosi datum 14. 12. 1523. godine i u njoj stoji da se poklanja „...vnser steinen haus oben am platz zum Waraszdin gelegen, zu ainem rathaus donirt...“.⁴⁷⁸ Izvorno se vjerojatno radilo o stambenoj građevini.

O Gradskoj vijećnici pisali su istraživači varaždinske povijesti. Adolf Wissert bilježi svoja zapažanja o povijesnim pregradnjama Gradske vijećnice, ali ne navodi izvore.⁴⁷⁹ Mira Ilijanić rezultate arhivskoga istraživanja i promišljanja na temelju tada dostupnih podataka iznijela je u dva stručna rada, a oba rada objavljena su u zajedničkom zborniku.⁴⁸⁰ Objavljeni gradski

⁴⁷⁸ ZLATKO TANODI (ur.) (1942.), 301.

⁴⁷⁹ ADOLF WISSERT (1935.), 31.

⁴⁸⁰ MIRA ILIJANIĆ (1999.) 199-215.

zapisnici nude brojne zapise, više ili manje detaljne, o gradnji i pregradnjama na građevini Gradske vijećnice. Spominju se obaveze građana da pomognu u dobavi materijala za gradnju, majstori koji vode radove, materijali i slično.⁴⁸¹ U podrumu Gradske vijećnice izvršeno je arheološko sondiranje. Rezultate sondiranja objedinila je voditeljica istraživanja Marina Šimek.⁴⁸² Građevinu je istraživao i Zorislav Horvat, no tema njegova istraživanja je uglavnom kasnogotički portal očuvan na istočnome dijelu uličnoga pročelja.⁴⁸³ Ivy Lentić-Kugli opisuje građevinu i poziva se u zaključcima na ranije istraživače.⁴⁸⁴ Ona navodi i poznate varaždinske graditelje koji obnavljaju Gradsku vijećnicu.

Istraživanja povijesti građevine i rezultati tih istraživanja obuhvaćeni su elaboratom koji je izradio stručni tim Hrvatskoga restauratorskog zavoda.⁴⁸⁵ Iako opsežan i temeljit, s velikim brojem otvorenih konzervatorsko-restauratorskih sondi, zaključkom se otvorilo niz novih pitanja čije odgovore studija zbog svojega projektnog zadatka nije mogla iznijeti.

Nakon što je 1523. godine Juraj Brandenburški poklonio svoju kuću gradu Varaždinu, ona je u vlasništvu Grada do danas. Nije poznati slijed vlasnika prije navedene darovnice. Zorislav Horvat navodi da su naručitelji gotičke obnove građevine bili obitelj Celjski koji su, prema njegovoj pretpostavci, osim utvrde Stari grad imali i kuću u gradu, na jednoj od najmarkantnijih pozicija centralnoga trga.⁴⁸⁶ To bi ukazivalo da je kamena kuća na glavnome gradskom trgu bila uvijek vlasnički vezana uz utvrdu te su se njezini vlasnici mijenjali ovisno o vlasništvu nad utvrdom. Tako je, kao dio nasljedstva Ivaniša Korvina i njegove supruge Beatrice, današnja gradska vijećnica došla u vlasništvo Jurja Brandenburškog i konačno u vlasništvo Grada.

Prostor koji se danas koristi kao Gradska vijećnica predstavlja u naravi nekoliko građevina strukturalno spojenih u jednu. Uz povećanje potreba za dodatnim prostorom i smještajem gradskih službi, vijećnica je organski rasla i sada zauzima jedan blok kuća gdje prostori gradskih ureda okružuju unutarnje atrijsko dvorište.

Najstariji dio je pravokutna građevina koja svojim južnim pročeljem daje glavni naglasak gradskome trgu. Kuća ima sačuvanih građevinskih dijelova iz razdoblja 15. i 16. stoljeća, ali je

⁴⁸¹ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), svezak I, II i III.

⁴⁸² MARINA ŠIMEK (2000.)

⁴⁸³ ZORISLAV HORVAT (1992.), 149.

⁴⁸⁴ IVY LENTIĆ-KUGLI (1977.), 32., IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 204-205.

⁴⁸⁵ HRZ (2000.)

⁴⁸⁶ ZORISLAV HORVAT (1992.), 149.

tijekom istraživanja utvrđeno da dio njezine građevinske strukture ukazuje na raniju dataciju od one koja se do sada javljala u objavljenj literaturi.

Osnova građevine je jednokatna (u početku možda i dvokatna) kamena kuća. U prizemlju se nalaze dvije prostorije različite veličine, koje u prvoj građevinskoj fazi nisu bile povezane vratima. Isti tlocrtni raspored ponavlja se na katu i tamo su prostorije bile povezane vratima. Na istočnoj strani smještena je ulazna veža kojom se prolazi s ulice u dvorište. Iz dvorišnoga dijela ulazilo se u prizemlje i dizalo na kat.

Ispod cijele građevine i ispod veže nalazi se trodijelni podrum. Središnja i zapadna prostorija podruma odgovaraju veličinom prostoru u prizemlju iznad kojega se nalaze, a podrum ispod veže je manji. Podrumske prostorije spojene su međusobno polukružno zaključenim širokim lukom izrađenim od izrazito pravilnih klesanaca. Isti raspored i prostorni odnos soba nalazi se u podrumu, u prizemlju i na prvome katu.

Jezgra vijećnice doživjela je značajne preinake, prvo tijekom 15. stoljeća u stilu kasne gotike, a zatim u 16. stoljeću u stilu sjevernotalijanske renesanse. Istraživanjima nije dokazano jesu li svodovi podruma izvorni ili su nastali naknadno, ali ostatci žbuke u prizemlju koji se podvlače pod svodnu konstrukciju dokazali su da su prizemne prostorije imale drvene stropove.⁴⁸⁷ Vertikalna komunikacija bila je izvana, s dvorišne strane, uz pomoć drvenih stepenica i trijema na katu. Analizom dokumentacije nastale tijekom istraživanja koja je Hrvatski restauratorski zavod proveo 1998. godine, može se približno rekonstruirati izgled zgrade u 15. stoljeću, nakon gotičke obnove. Dvodijelnost zgrade – podjela na dvije prostorije od kojih je središnja glavna, a zapadna pomoćna, naslijeđena iz prve građevinske faze zadržana je i obogaćena kamenim profiliranim okvirima vrata, prozora i kolnoga ulaza. Podrum je zadržao osnovnu originalnu tlocrtnu shemu i u njemu nema prepoznatljivih intervencija 15. stoljeća. Prizemlje se sastojalo od prostrane središnje prostorije koja je imala direktni ulaz s trga, što je dokazano istraživanjima, ali nije bilo direktno povezano sa zapadnom prostorijom, kao ni s kolnim ulazom na istočnoj strani. Na istočnome zidu postojao je tek mali otvor kojim se mogao nadzirati kolni ulaz na što ukazuje oštećeni kameni okvir prozora uz spoj južnoga i istočnoga zida.⁴⁸⁸

Zapadna prostorija s trga imala je vlastiti ulaz i prozor na sjevernoj strani. Prizemna prostorija na istočnome dijelu građevine služila je tijekom 15. stoljeća kao kolni ulaz ukrašen kamenim

⁴⁸⁷ HRZ (2000.), 237.

⁴⁸⁸ HRZ (2000.), 237.

profiliranim portalom (kataloška jedinica 33). Oblikovanje kamenoga okvira kolnoga ulaza ima kasnogotičke karakteristike. Nadvoj je izveden segmentnim lukom, a profilacija se sastoji od kombinacije torusa i užljebina. Za sada nije pronađeno klesarskih znakova na portalu koji bi ga mogli direktno povezati s portalom kolnoga ulaza gotičke kule Staroga grada, iako oblikovno pripada istome kulturnom krugu i vremenu nastanka.⁴⁸⁹ Pregledom povijesne jezgre glavnoga grada Slovačke, uočeno je da Gradska vijećnica u Bratislavi i portali u kraljevskoj palači u Bratislavi daju komparativni primjer za oblikovanje portala kolnoga ulaza gradske vijećnice u Varaždinu. U Bratislavi gradska vijećnica ima izveden portal kolnoga ulaza sa segmentnim lukom i ukrašen, kao i varaždinski, kombinacijom torusa i užljebina. Segmentni luk se ovdje javio kao način obrade portala kojim se omogućuje premošćivanje većih širina otvora bez da se povećava njihova širina. Na spoju dovratnika i lučnog nadvoja istaknuti ukrasi spajaju se u formi ukrštenih štapića.⁴⁹⁰ Takvo rješenje javlja se i na portalima izvedenima 1418. godine u kraljevskoj palači u Bratislavi. Poveznica s Bratislavom i dijelovima arhitektonske plastike nastalima u doba Žigmunda Luksemburškog još je jedan dokaz o bliskim vezama Celjskih sa kraljevskim dvorom.

Kat građevine prostorno slijedi raspored prizemlja. Središnja prostorija najveća je i najreprezentativnija. Istraživanjima je dokazano da su današnji svodovi u njoj nastali naknadno te se može pretpostaviti da je u 15. stoljeću prostoriju nadvisivao drveni strop.

Zapadna prostorija bila je s njom povezana vratima čiji je kameni okvir pronađen konzervatorskim istraživanjima. Vrata su imala šiljatolučni nadvoj i jednostavno profilirani kameni okvir.⁴⁹¹ Istraživanjima južnoga zida vijećnice utvrđeno je da je raspored prozorskih otvora na katu izmijenjen. Pronađeni su dijelovi prozorskih okvira s gotičkim profilacijama u zazidima i pregradnjama južnoga zida kata vijećnice u vrijeme kasnijih intervencija i obnova.⁴⁹² Izgled cijele zgrade u 15. stoljeću možda prikazuje crtež ugrebana u klesanac na prvome katu koji stilizirano prikazuje jednu veću zgradu i kraj nje manju, obje zabatom okrenute ulici i ukrašene okomitim trakama.

Danas vijećnici pripada i prizemna prostorija istočno od veže. U njezinome istočnom zidu nalazi se kameni profilirani okvir uskih vrata gotičkoga zaključka „na heljdino zrno“ (kataloška

⁴⁸⁹ Segmentni ukrašeni luk javlja se i na portalu, u istočnom dijelu potkovaste kule, obrađene ranije u radu.

⁴⁹⁰ SZILÁRD PAPP (2006.), 242-243.

⁴⁹¹ HRZ (2000.), 60.

⁴⁹² HRZ (2000.), 54-55.

jedinica 34). Istraživanja su pokazala da je ovaj vratni otvor dio druge građevine, koja je bila smještena istočno od zgrade vijećnice.⁴⁹³

Kad je u 16. stoljeću zgrada vijećnice od privatne kuće postala građevina javne namjene, ukazala se potreba za povećanjem iskoristivog prostora, ali i za obnovom vijećnice. Tijekom obnove sa značajkama renesansnoga stila, sudjelovali su talijanski graditelji aktivno prisutni u Varaždinu u drugoj polovici 16. stoljeća. Zahvaljujući njima, sjevernotalijanska renesansa je postala dominantan stil gradnje i urbanizma u gradu. U zapisnicima Gradskoga poglavarstva 1587. godine navodi se da je dogovorena dogradnja Gradske vijećnice. Na dan 30. studenoga 1587. sudac Blaž Škrinjarić podnosi izvještaj o protekloj sudačkoj godini. Zaključak Gradskoga poglavarstva određuje da će se sljedeće godine pristupiti obnovi vijećnice („*Notandum de ratione Blasii literati Skrinjaricz iudicis et admonitione super reaedificatione Domus senatoriae civitatis per eum futuro anno fienda...*“). Zanimljivo je da je na istoj sjednici odobreno sufinanciranje troškova tiskanja knjige Blaža Škrinjarića „*De Agno pascali*“. Za spomenutu obnovu, dogradnju i prekrivanje Gradske vijećnice bio je zadužen gradski prisežnik, sudac i ugledni građanin Varaždina, Juraj Flajšman (*Georgius Flaysman*), po zanimanju graditelj.⁴⁹⁴

Tijekom 1588. godine u gradskim se zapisnicima nekoliko puta donose odluke o porezu, dovozu građevinskoga materijala i obaveze fizičke pomoći građana da bi se priveli kraju radovi na Gradskoj vijećnici.⁴⁹⁵ Juraj Flajšman umire 1588. godine i nakon smrti na poziciji voditelja gradilišta nasljeđuje ga Giovanni Aglio. Giovanni, ili Ioannes (*Ioannes zydar Komerse*), član zidarske obitelji i brat Domenica dell'Aglija, stalno se naselio u Varaždinu i zasnovao obitelj.⁴⁹⁶ Analizirajući dokumentaciju nastalu tijekom istraživanja vijećnice 1998. godine, za potrebe ovoga rada rekonstruiran je mogući izgled vijećnice krajem 16. stoljeća, odnosno stanje nakon opsežnih radova provedenih 1588. – 1589. godine.

U podrumu je gredna stropna konstrukcija zamijenjena svodom koji pridržava masivan četvrtasti stupac izgrađen u sredini centralne podrumske prostorije. Isti konstruktivni princip ponavlja se u prizemlju gdje također masivni četvrtasti stup pridržava svodnu konstrukciju i na katu gdje svod drži kameni stup toskanskoga reda (kataloška jedinica 35). U prizemlju i na katu

⁴⁹³ HRZ (2000.), 94-95.

⁴⁹⁴ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 71.

⁴⁹⁵ JOSIP BARBARIĆ (ur.) (1990.), 314, 358, 371, 413, 415.

⁴⁹⁶ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 201.

konstruktivni elementi – četvrtasti stupac u prizemlju i toskanski stup na katu – danas su zatvoreni unutar zidnoga plašta. U prizemlju je stupac dio zida, a na katu je polovica stupa prezentirana i vidljiva u zidnome plaštu. Tako se i krajem 16. stoljeća tijekom obnove zadržava prostorni princip naslijeđen od razdoblja gradnje današnje vijećnice sa središnjom prostorijom u podrumu, prizemlju i katu naglašene veličine. Prostorija na katu zadržala je reprezentativni karakter koji je imala i ranije, početkom 15. stoljeća. Dok je u 15. stoljeću to razvidno iz ostataka kamenoga profiliranog dovratnika, kamena plastika 16. stoljeća nosi značajke renesanse. Osim toskanskoga stupa koji nosi svod, tu su i ostatci jednostavno profiliranih kamenih okvira prozora iz 16. stoljeća koji se nalaze ugrađeni i sakriveni ispod žbuke na južnome pročelju građevine. U istoj obnovi, krajem 16. stoljeća, dograđen je kat iznad veže na istočnoj strani.

Osim sonde u unutrašnjosti građevine, vanjska pročelja istraživana su metodom termovizije koja je pokazala da je građevina kroz povijest imala prozorske otvore na drugačijim pozicijama nego danas. Širina prozorskih otvora ukazuje da su na vijećnici bile izvedene dvije, a možda i više bifora.⁴⁹⁷ S obzirom na to da je jedan od odgovornih osoba na gradilištu krajem 16. stoljeća bio brat Domenica dell'Agia, Giovanni Aglio, može se pretpostaviti da su na građevini izvedene renesansne bifore po uzoru na biforu očuvanu u Starome gradu ili na Franjevačkome trgu 2.

U kasnijim obnovama promijenio se raspored prozorskih otvora, sistem i raspored prostorija kao i prostornih i vertikalnih komunikacija. Njezin izgled krajem 16. stoljeća može se pokušati djelomično rekonstruirati usporedbom s očuvanim gradskim vijećnicama u susjednoj Sloveniji, u Ptuju i Mariboru, gdje su također kao izvođači bili zaposleni „*magistri comacini*“, to jest graditelji i klesari sjevernotalijanskoga porijekla, potekli iz istoga kulturnog kruga.⁴⁹⁸ Na vijećnici u Mariboru i staroj vijećnici u Ptuju javlja se slično oblikovanje pročelja – renesansna bifora s balkonom iznad glavnoga ulaznog portala (Sl. 105 i Sl. 106). U Varaždinu na Gradskoj vijećnici nema očuvanih bifora renesansnoga oblikovanja, ali oblikovanje pročelja, iako promijenjeno u 18. stoljeću, zadržalo je osnovni izgled koji je građevina dobila krajem 16. stoljeća.⁴⁹⁹ U tome smislu, vijećnice u Mariboru, Ptuju i Varaždinu srodne su.

⁴⁹⁷ HRZ (2000.), 53.

⁴⁹⁸ HELENA SERAŽIN (2007.), 22.

⁴⁹⁹ HRZ (2000.), 241.

Gradski toranj (gradska kula)

U stručnim radovima istraživača varaždinske povijesti često se nailazi na termin varaždinskoga gradskog tornja smještenoga u centru grada, koji nije vezan uz obrambene gradske zidine. Njegova ubikacija do danas je ostala nepoznata. U gradskim se zapisnicima često spominje kula – *turris*, koja predstavlja jednu od gradskih kula, ali ne znamo veže li se uz potez gradskih zidova.⁵⁰⁰ Ako se radi o kuli vezanoj uz gradsku utvrdu, ona se često naziva *Purgturm*.⁵⁰¹

Mira Ilijanić iznosi svoju tezu da je varaždinski gradski toranj bio izgrađen na sjeveroistočnome uglu glavnoga gradskog trga.⁵⁰² Svoju tezu temeljila je na otkriću kasnogotičkoga kamenog ulaznog portala uz zgradu vijećnice, pronađenom 1967. godine. Na temelju izgleda portala i njegova smještaja, Mira Ilijanić, pretpostavila je da je predstavljao prizemlje i prolaz gradske kule koja je bila smještena uz vijećnicu i nadvisivala ju. Također je tezu potkrijepila vedutama Varaždina iz 18. i 19. stoljeća na kojima je bio prikazan i toranj gradske vijećnice.

Istraživanjima koja je proveo Hrvatski restauratorski zavod na zgradi Gradske vijećnice utvrđeno je da navedeni portal na početku Kukuljevićeve ulice predstavlja portal ulazne veže kuće – kasnije Gradske vijećnice te da veža nije nadvisivala tadašnju zgradu niti je debljinom temelja mogla nositi značajnu masu gradskoga tornja.⁵⁰³ Navodi u zapisnicima gradskoga poglavarstva koji spominju gradsku kulu, mogu se odnositi na jednu od ulaznih kula smještenih u potezu gradskih zidina – iz planova Varaždina vidljivo je da su na sjevernome ulazu u grad bile izgrađene dvije kule, a na južnome jedna. Na gradskim vedutama vidljiv je toranj sa satom u centru grada, u neposrednoj blizini ili na samoj vijećnici. Na temelju tih prikaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi radi li se o srednjovjekovnoj gradskoj kuli izgrađenoj u centru grada, kakve nalazimo u gotovo svakome očuvanom srednjovjekovnom gradskom središtu ili se radi o tornju izgrađenome na gradskoj vijećnici kakvi su tijekom 16. i 17. stoljeća bili izgrađeni na vijećnicama u Mariboru i Bad Radkersburgu. U ovim gradovima, gradnju ili obnovu glavnih gradskih kuća, su kao i u Varaždinu, vodili graditelji porijeklom iz Italije, tzv. Austrotalijani.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ ZLATKO TANODI, ADOLF WISSERT (1944.), 155. „... *Item Martinus, filius Emrici de Berethinch et Janko, filius Petri Domizli fabri, convenerunt cum tota communitate, vigilare in turim incipiendo a festo carnis priuium vsque festum aliud eiusdem pro quatuordecim marcis denariorum se seruituros per circulum anni.*“

⁵⁰¹ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 207.

⁵⁰² MIRA ILIJANIĆ (1999.), 211-212.

⁵⁰³ HRZ (2000.), 237.

⁵⁰⁴ PETAR PUHMAJER (2014.), 175.

Veduta Johanna Ledentua iz 1639. godine, na kojoj je predložen Varaždin iz smjera zapada, prikazuje masivan gradski toranj sa satom. Smještaj na veduti, u liniji sjevernoga gradskog zida ukazuje da je vjerojatnije kako se radi o tornju kod sjevernih gradskih vrata, odnosno sjevernome ulazu u grad.

Postojanje i ubikacija gradskoga tornja ostala je za sada nedokazana.

Stambena kuća na Franjevačkom trgu broj 1 (kuća se po vlasniku naziva Mrazović), izgrađena na mjestu linije najstarijega urbanističkog pravca u Varaždinu koji je s južne strane zatvarao ljevkastu srednjovjekovnu trg (prilozi A-19, Sl. 107).

Adolf Wissert spominje slijed vlasnika od 1757. godine.⁵⁰⁵ Ivy Lentić-Kugli daje osnovne podatke o vlasnicima na temelju Wissertovoga popisa i podacima iz Državnoga arhiva u Varaždinu. Također ukratko opisuje građevinu, naglašavajući da je građevina nastala u 16. stoljeću te da posjeduje građevinske elemente tipične za gradnju toga razdoblja.⁵⁰⁶ Građevina i njezini vlasnici u 17. stoljeću spominju se u knjizi Višnje Burek.⁵⁰⁷

Prema Wissertu i Kugly, 1757. godine Oton Herbert barun Kulmer prodaje ovu kuću Nikoli Sušiću. Zanimljiv je slijed kasnijih vlasnika koji su redom trgovci, s obzirom na to da trgovaca u izrazito obrtnički orijentiranom Varaždinu nema mnogo. Wissert spominje da ih je u drugoj polovici 19. stoljeća jedva desetak.⁵⁰⁸

Kuća je jednokatnica L tlocrta, glavnim pročeljem orijentirana na Franjevački trg. Ulični dio građevine ima pravokutnu osnovu, raščlanjenu na prvome katu prozorskim osima, dok se u prizemlju nalaze poslovni prostori rastvoreni prema ulici s dva polukružno zaključena otvora. Dvorišni dio građevine rastvoren je na prvome katu kolonadom toskanskih stupova (kataloška jedinica 36). U prizemlju se nalaze pomoćne – gospodarske prostorije. Ulazna veža, smještena istočno od korpusa građevine, svođena je bačvastim svodom, a s prostorijom iznad nje zatvara građevinu sa sjeverne strane i čini L osnovu stambenoga prostora na prvome katu. Ispod građevine nalazi se svođeni podrum u kojemu su očuvane pravokutno oblikovane konzole koje nisu vezane uz konstrukciju svoda kojim je podrum presvođen naknadno.

⁵⁰⁵ ADOLF WISSERT (1935.), 34.

⁵⁰⁶ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 173.

⁵⁰⁷ VIŠNJA BUREK (2019.), 86.

⁵⁰⁸ ADOLF WISSERT (1935.), 34.

Ulično pročelje izmijenjeno je i preoblikovano 1945. godine kada se uklanja sva dekoracija i uređuju se jednostavne i čiste plohe pročelja, a takvo je sačuvano do danas.⁵⁰⁹

Kameni okvir portala veže potječe iz 16. stoljeća (kataloška jedinica 37). Portal je jednostavno oblikovan, lučnoga završetka, sastavljen od kamenih kvadara. Baza portala izvedena je kao proširenje, ali bez izvedbe kolobrana, a zaglavni kamen je bez očuvanih ukrasa.

Prostorna organizacija stambenoga dijela građevine koncipirana je tako da se obodno nižu sobe koje su orijentirane na hodnik otvorenoga tipa raščlanjen nizom arkada. Lukove arkada nose toskanski stupovi, a hodnik je presvođen križnim svodovima. Ova prostorna organizacija vjerojatno slijedi isti način korištenja prostora od izgradnje u 16. stoljeću.

Poslovna građevina na Franjevačkom trgu 2 jednokatnica je pravokutnog tlocrta, izgrađena na uglu Franjevačkoga trga i Kranjčevićeve ulice. Slijed vlasnika ove građevine iznosi Adolf Wissert.⁵¹⁰ Ivy Lentić-Kugli daje osnovne podatke o vlasnicima na temelju Wissertovoga popisa i podacima iz Državnoga arhiva u Varaždinu.⁵¹¹ Prvi poznati vlasnici prema Kugli i Wissertu bili su u 18. stoljeću pavlini i iznose podatak da prior Andrija Mužar prodaje kuću 1736. godine Žigmundu pl. Škerlecu. Međutim, novijim povijesnim istraživanjima Višnje Burek, otkriven je uz pomoć gradskih zapisnika slijed ranijih vlasnika. Tako je otkriveno da je krajem 16. stoljeća ovu kuću posjedovala supruga Ivana Patačića, Katarina Strežemlje. Za istraživanje graditeljske povijesti građevine važan je podatak da je ova kuća u 16. stoljeću imala „boltu na pročelju“, odnosno arkadno rastvoreno prizemlje, što je spomenuto u opisu kuće pri njezinoj prodaji.⁵¹²

Građevina je bila radikalno preuređena nakon 2. svjetskog rata za potrebe robne kuće, tvornice Varteks. Zbog ponovne potrebe za temeljitom obnovom, građevina je 1986. godine srušena gotovo u potpunosti i izveden je njezin faksimil.

Od građevine izgrađene u 16. stoljeću ostali su samo građevinski dijelovi sekundarno upotrijebljeni kao građevinski materijal kod kasnijih pregradnji i dogradnji građevine. Tijekom

⁵⁰⁹ IVY LENTIC-KUGLI (2001.), 173.

⁵¹⁰ ADOLF WISSERT (1935.), 38.

⁵¹¹ IVY LENTIC-KUGLI (2001.), 173-174.

⁵¹² VIŠNJA BUREK (2019.), 87.

radova na izvedbi faksimila, sudjelovao je Restauratorski zavod Hrvatske. Fotodokumentacija nastala tijekom izvedbe radova važan je izvor informacija o ostacima ranijih faza gradnje.⁵¹³ Provedenim istraživanjima, utvrđeno je da je građevina radikalnim pregradnjama u 18., 19., a posebice u 20. stoljeću, izgubila mogućnost prezentacije i rekonstrukcije elemenata izvorne građevine iz 16. stoljeća. U nizu fragmenata preostalih od starije gradnje, osim očuvanih dijelova zidova, pronađeni su ulomci profilirane kamene arhitektonske plastike. Najznačajniji nalaz sastojao se od 13 ulomaka kamene bifore, a nakon vađenja iz zida utvrđeno je da je očuvana gotovo u cijelosti (prilog A-20). Bifora je rekonstruirana i prezentirana na zapadnome pročelju novoizgrađene građevine (kataloška jedinica 38). Ova pozicija nije dokazana kao izvorna, međutim, odabrana je kao najbolje mjesto za prezentaciju ovoga važnog nalaza. Iako građevina iz 16. stoljeća nije očuvana, tijekom istraživanja utvrđeno je, odnosno vidljivo iz fotodokumentacije, da je građevina imala iste prostorne gabarite, visinu i smještaj kao današnja gradnja. Tijekom stoljeća mijenjali su se prozorski otvori i raspored prozora i vrata.

Na temelju fotodokumentacije može se utvrditi da je kuća u 16. stoljeću bila građena mješavinom kamena i opeke, s ojačanim uglovima. Raspored prostorija i prostorna organizacija nije poznata, može se tek pretpostaviti da je prizemlje bilo rezervirano za uslužne djelatnosti – obrt ili trgovinu, dok je kat bio predviđen za stanovanje.

U podrumu građevine nalaze se dva očuvana toskanska stupa, potpuno istoga oblikovanja kao stupovi koji nose arkadu na Trgu kralja Tomislava 5 (kataloška jedinica 39). Može se pretpostaviti da se radi o ponovnoj upotrebi renesansnih stupova kako bi nosili svod podruma barokne građevine.

Stambena kuća na Franjevačkome trgu 3 (kuća se prema vlasnicima naziva Terstenjak) jednokatnica je pravokutnog tlocrta (prilozi A-19, Sl. 107). Izgrađena je na uglu Franjevačkog trga i Gundulićeve ulice. Slijed vlasnika ove građevine iznosi Adolf Wissert.⁵¹⁴ Ivy Lentić-Kugli daje osnovne podatke o vlasnicima na temelju Wissertovoga popisa i podacima iz Državnoga arhiva u Varaždinu.⁵¹⁵ Prema tim podacima, prvi poznati vlasnik ove građevine je u 18. stoljeću trgovac Martinus Kreuz. Vlasništvo iz 16. stoljeća nije poznato. Građevina je jednokatnica, s poslovnim prostorima u prizemlju. Kameni portal polukružnoga zaključka vodi

⁵¹³ *Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine* (1986.), 105-106.

⁵¹⁴ ADOLF WISSERT (1935.), 34.

⁵¹⁵ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 174.

u duboku, svođenu vežu kroz koju se dolazi do dvorišta građevine i ulaza na kat. Kat građevine bio je namijenjen za stanovanje, a u prostorije se ulazilo iz otvorenoga trijema s toskanskim stupovima (kataloška jedinica 40). Trijem je svođen križnim svodovima u svakom traveju.

Danas je organizacija prostora jednaka, ali je trijem ostakljen i zatvoren, a stambeni prostor je podijeljen u dvije stambene jedinice. Ulazi u prostorije južnoga dijela građevine uokvireni su kamenim okvirima prekrivenim debelim slojevima žbuke i boje, što za sada onemogućava detaljniju analizu.

Ispod cijele površine građevine nalazi se podrum. Na fotografiji iz 19. stoljeća vidi se da je prvi kat građevine bio kao i danas raščlanjen prozorskim osima, s time da je prozor iznad veže bio bifora.⁵¹⁶ Kasnije je on zamijenjen običnim prozorom, ali je zadržana veća širina svijetlog otvora od ostalih na sjevernome pročelju. Takav način oblikovanja tipičan je za drugu polovicu 16. stoljeća i za sjevernotalijanske graditelje koji su surađivali ili radili pod utjecajem Domenica dell'Agli.

Nažalost, ova bifora nestala je, a sjeverna strana kuće ima očuvani samo kameni portal veže iz 16. stoljeća. Portal je jednostavno oblikovan, lučnoga završetka (kataloška jedinica 41). Baza portala ima široke kolobrane, a zaglavni kamen istaknut je veličinom, ali bez očuvanih ukrasa. Baza luka portala posebno je klesarski istaknuta, izbočenim križnim ukrasima.

Fasada građevine izgubila je izvorne karakteristike zbog niza adaptacija kojima je osiromašena, skinuti su natprozornici i prozorske klupčice, prozori su povećavani, a parapeti smanjivani. Sloj 16. stoljeća sačuvan je u obodnim zidovima do tavana. Sačuvan je i izvorni prostorni raspored i tlocrtna dispozicija, kameni portal ulaza i kameni stupovi nekada otvorenoga trijema u dvorištu.

Poslovna građevina na Trgu kralja Tomislava 5 (kuća Ritz) jednokatna je dvokrilna uglovnica izgrađena u 16. stoljeću (Sl. 110). Građevina je istražena sa susjednom kućom na Franjevačkom trgu broj 2 tijekom radova na rekonstrukciji robne kuće. Dvije građevine tijekom tih radova radikalno su rekonstruirane i danas su prostori prvoga kata povezani. Istraživanja je vodio tadašnji Restauratorski zavod Hrvatske i rezultati su vrlo kratko prezentirani.⁵¹⁷ Adolf Wissert obrađuje ovu kuću, iznosi slijed vlasnika i donosi svoju tezu o ulaznome kamenom

⁵¹⁶ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 174.

⁵¹⁷ *Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine*, (1986.), 106.

portalu s grbom i godinom.⁵¹⁸ Ivy Lentić-Kugli, isto tako, iznosi osnovne podatke o vlasnicima na temelju Wissertovoga popisa i podacima iz Državnoga arhiva u Varaždinu te kratku valorizaciju kuće.⁵¹⁹ Rezultate najnovijih povijesnih istraživanja daje Višnja Burek.⁵²⁰

Građevina je do 1986. godine imala izgled koji se bitno razlikuje od današnjega. Tadašnja građevina bila je uglovnica čiji je korpus u prizemlju i na katu bio zatvoren punim zidom s vratnim otvorima koji su vodili u poslovne prostore. Istočno pročelje građevine, koje je orijentirano na glavni gradski trg, gotovo je u potpunosti izmijenjeno u 18. stoljeću. Izveden je dodatni zid, u debljini gotovo 50 cm koji je potpuno prekrrio renesansni pročelni zid. Na katu je promijenjena geometrija prozora, stari prozorski okviri su izvađeni i sekundarno upotrijebljeni kao građevinski materijal. Na temelju fragmenata koji su pronađeni u zidu bilo je moguće rekonstruirati renesansne prozore.⁵²¹

Danas su prezentirane dvije faze građevine. Južno krilo građevine, orijentirano na Franjevački trg pravokutnoga je tlocrta, u prizemlju se nalaze prostorije namijenjene uslužnim djelatnostima, a na katu, gdje je nekad bilo stanovanje, sada su poslovni prostori. Južno i dio istočnoga pročelja rastvoreno je u prizemlju kolonadom toskanskih kamenih stupova (kataloška jedinica 42). Od nekadašnjih renesansnih stupova ostala su tri originalna, ostali su replike (prilog A-22). Trijem je svodjen križnim svodom u svakome traveju. Na južnome pročelju nalazi se pet lučnih otvora, od kojih je srednji širi od ostalih i vodi prema prolazu u dvorište. Na istočnome pročelju, prizemlje je rastvoreno samo jednim lukom. Kat građevine rastvoren je pravilnim ritmom prozorskih otvora. Na kat se ulazilo iz dvorišnoga dijela građevine koji je imao arkadni hodnik na katu, kao što su galerijski hodnici još uvijek očuvani na građevinama – Franjevački trg 1 i 3. Radikalnom rekonstrukcijom 1986. godine cijeli je gornji kat građevine razgrađen i ponovno izgrađen pa trenutno nije moguće rekonstruirati organizaciju unutarnjega prostora u 16. stoljeću. Prema nalazima istraživanja, ulično pročelje obojeno je u bijelo, sa sivim ukrasima – trake na razdjelnom vijencu, lukovima arkada, uglu građevine.

Južno krilo građevine ima očuvane zidove iz 16. stoljeća, a među najvažnijim ostacima gradnje je kameni okvir ulaza u nekadašnji poslovni prostor u prizemlju, a danas prolaz prema dvorištu

⁵¹⁸ ADOLF WISSERT (1935.), 32.

⁵¹⁹ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 208.

⁵²⁰ VIŠNJA BUREK (2019.), 86.

⁵²¹ *Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine*, (1986.), 106.

na južnome pročelju građevine (kataloška jedinica 43, prilog A-21). Na ravnome nadvoju kojim je zaključen okvir nalazi se grb s cehovskim znakom i uklesana 1540. godina.

10500400

U jednoj od radikalnih pregradnji, tijekom 18. stoljeća, kojom je zatvorena kolonada renesansnih stupova i portik pretvoren u proširenje prizemnih prostora, kameni okvir nekadašnjega ulaza postao je dio interijera.

Znak koji se nalazi uklesan u sredini nadvoja kamenoga okvira nije za sada točno cehovski određen. Adolf Wissert iznio je teoriju da se radi o zlataru, s obzirom na zanimljiv kružni oblik cehovskoga znaka koji može podsjećati na prsten.⁵²² Neobične inicijale iznad znaka Adolf Wissert protumačio je kao A.I. iako je upitno radi li se o slovu A. Budući da se u zapisnicima gradskoga poglavarstva spominje ime zlatara – Andreas Italus de Argento, Wissert smatra da se radilo o zlatarskome obrtu i da je vlasnik obrta i građevine bio upravo Andreas Italus. U zapisnicima Gradskoga poglavarstva grada Varaždina ta se osoba spominje na samome kraju 16. stoljeća.⁵²³ Prema tim podacima, 1540. godina bila bi prerana za gradnju njegove kuće i postavljanja njegova cehovskog znaka na građevinu. Višnja Burek iznosi podatak iz Zapisnika gradskoga poglavarstva prema kojemu je ugaoni dio kuće krajem 16. stoljeća bio u vlasništvu Mihaela Antolovića. Zapadni dio građevine gdje se nalazi nadvratnik s godinom i grbom bila je polovicom 16. stoljeća u vlasništvu trgovačke obitelji Taclin.⁵²⁴

Uz kameni okvir vrata s uklesanom godinom ugrađen je još jedan, polukružnoga zaključka, koji vodi u poslovni prostor prizemlja (kataloška jedinica 44). Oblikovno se radi o gotičkome okviru, vjerojatno sekundarno upotrijebljenom, s utorom za vratnice s vanjske strane.⁵²⁵

Sjeverno krilo građevine, okrenuto prema glavnome gradskom trgu zadržalo je izgled uličnoga pročelja iz 18. stoljeća. U prizemlju se nalaze ulazi u poslovne prostore, uokvireni baroknim kamenim okvirima i kameni portal ulaza u vežu, a kat je raščlanjen prozorskim osima. Raščlamba fasade je izvedena plitkim lezenama.

Način oblikovanja uličnoga pročelja s arkadom u prizemlju i stambenim dijelom na katu za sada nema komparativnoga primjera na području grada. Komparativne primjere za takav način oblikovanja građevina u povijesnim dijelovima grada može se pronaći izvan Hrvatske. Jedan

⁵²² ADOLF WISSERT (1935.), 32.

⁵²³ MIRA ILIJANIĆ (1999.), 13.

⁵²⁴ VIŠNJA BUREK (2019.), 87.

⁵²⁵ ZORISLAV HORVAT (1992./1993.), 61.

od najbližih primjera je grad Bad Radkersburg, smješten na granici Slovenije i Austrije. Tijekom 16. i 17. stoljeća tamo su, kao graditelji, radili Talijani iz sjeverne Italije, između ostalih i pripadnici obitelji Dell'Aglio, otac i braća poznatog Domenica.⁵²⁶ Na glavnome gradskom trgu pograničnoga gradića nalazi se uglovnica rastvorena nizom zdepastih stupova različitih presjeka – osmerokutni, snopasti, kružni. Rastvaraju prizemlje građevine i vode u poslovne prostore prizemlja. Pozicija na središnjemu trgu, nasuprot vijećnici, slična je varaždinskoj situaciji. Sjevernotalijanski gradovi – Como, Verona, Padova, ali i Bologna nude niz primjera za takav način oblikovanja građevine i njezinu prostornu organizaciju. Radi se, naravno, o razmjerno većim i monumentalnijim zgradama, ali o sličnoj graditeljskoj težnji. U sjeverozapadnom dijelu kontinentalne Hrvatske nema očuvanih sličnih primjera građevinskoga oblikovanja građevina u povijesnim jezgrama koji bi bili na tragu sjevernotalijanskih primjera.

Stambena kuća u Draškovićevoj ulici 12 prizemnica je, sljemena paralelnoga s ulicom. Ivy Lentić-Kugli iznosi slijed vlasnika od druge polovice 18. stoljeća, iako navodi da je građevina vjerojatno izgrađena u 17. stoljeću – barem dvorišni dio i podrum.⁵²⁷ Građevinski elementi renesanse očuvani su u dvorišnome krilu (Sl. 108). Krilo je rastvoreno trijemom koji nose toskanski stupovi (kataloška jedinica 45). Podrumski dio građen je od kamena. Pokazuje analogije u tipu zida s podrumom ostalih građevina koje imaju srednjovjekovnu osnovu u Varaždinu (Trg slobode 6, palača Drašković, Gradska vijećnica). U podrum se ulazi kroz polukružno zaključeni kameni okvir. Svod podruma nastao je naknadno kao i građevina koja je danas izgrađena iznad njega na uličnom potezu Draškovićeve ulice.

Stambena kuća u Gajevoj 13 nalazi se u ulici koja je od sjevernih gradskih vrata vodila prema glavnome trgu. Ivy Lentić-Kugli iznosi slijed vlasnika od druge polovice 18. stoljeća, iako navodi da je građevina vjerojatno izgrađena u 17. stoljeću.⁵²⁸ Građevina na kućnom broju 13 temeljito je preuređena u 17. stoljeću, međutim njezinu osnovu čini građevina nastala najkasnije u 15. stoljeću (Sl. 109).⁵²⁹ U veži građevine vidljivo je da je nastala spajanjem dviju kuća.

⁵²⁶ ROCHUS KOHLBACH (1961.), 410.

⁵²⁷ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 46.

⁵²⁸ IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), 57.

⁵²⁹ IVANA PEŠKAN, bilješka s terena, dokumentacija Konzervatorskog odjela u Varaždinu, dosje: Varaždin, Gajeva 13.

Vidljiva su dva kamena lučna okvira vrata koja su vodila u jednu i drugu građevinu. Do njihova spajanja došlo je u 17. stoljeću kada je izveden i kameni svod u zapadnome dijelu veže. U istočnome dijelu, prema ulici, svod je cigleni, izveden u 18. stoljeću. Prema podrumu vodi otvor uokviren polukružno zaključenim kamenim okvirom jednostavnoga oblikovanja, bez ukrasa. Uz njega se nalazi mali kameni okvir prozora.

U veži je ostao očuvan dio kamenoga okvira kao *spolium*, koji se može okvirno datirati u 16. stoljeće (kataloška jedinica 46). Profilacija okvira jednostavna je, s ukošenjem, a vidljivo je da se radilo o ravno zaključenome okviru.

U zidu prvoga kata, tijekom obnove, pronađen je kameni nadvratnik ponovno upotrijebljen kao građevinski materijal (kataloška jedinica 47). Danas je prezentiran kao dio kamina na katu građevine. Radi se o kamenoj gredi s vegetabilnim ukrasom u središnjemu dijelu. Gredu nose dvije kamene konzole koje su pronađene uzidane kao sekundarno upotrijebljeni građevinski materijal baroknoga zida. Konzole su jednostavnoga oblikovanja, fino klesane, bez ukrasa.

Stambeno-poslovna kuća na Trgu slobode 6 izgrađena je južno od župne crkve sv. Nikole, neposredno uz danas srušenu srednjovjekovnu ulaznu kulu na južnome ulazu u grad. Najnovija istraživanja ove kuće iznijela su nove podatke o njezinoj gradnji. Ulični dio građevine srednjovjekovni je, iz 15. stoljeća, sa sačuvanim obodnim zidovima u zoni prizemlja i kata. U podrumu i prizemlju zid je izveden od kamena lomljenca, dok je na katu cigleni. Uz samu građevinu nalazio se dvostruki obrambeni zid grada i uličica koja se nazivala *via ad vallum*. Današnji zapadni obodni zid kuće građen je nepravilnom zidanom strukturom i može se smatrati dijelom nekadašnjega obrambenog zida. U 18. stoljeću taj unutarnji obrambeni zid pripojen je građevini i postao je njezina veža. U zid su uzidani sekundarno upotrijebljeni kameni okviri prozora koji se mogu datirati najkasnije u prijelaz 16. u 17. stoljeće (kataloške jedinice 48 i 49).⁵³⁰ Kvaliteta zidanja građevine nije visoke razine, vidljivi su česti popravci i pregradnje izvođene segmentno, bez cjelovitog projekta. Tek barokna intervencija pokazuje veću kvalitetu. Moguće da vlasnici tijekom 15. i 16. stoljeća nisu imali sredstava za kvalitetniju izvedbu, ali usprkos tomu zanimljivo je da je prizemlje i kat izvedeno zidano, samo je međukatna konstrukcija bila drvena.

⁵³⁰ DUŠKO ČIKARA (2020.), 43.

U dostupnim izvorima spominju se kamene građevine u gradu, ali kod istraživača varaždinske povijesti i urbanizma prevladava mišljenje da je građevinski fond Varaždina sve do 17. stoljeća bio izgrađen uglavnom od drva.

Tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova na građevinama varaždinske povijesne jezgre, radova obnove ili redovitoga održavanja, gotovo za svaku kuću utvrđeno je da se radi o srednjovjekovnoj ili eventualno rano novovjekovnoj građevinskoj osnovi izgrađenoj u kamenu koja je tijekom vremena nadograđivana i mijenjana.⁵³¹ Pregledom zidova može se utvrditi da su građevine tijekom srednjovjekovnoga i ranoga novovjekovnog razdoblja razvoja grada bile barem u zoni prizemlja građene od kamena, ali da su međukatne konstrukcije, čak i podrumske, bile izvedene od drvenih grednika.

⁵³¹ Ovi podatci se kao bilješke s terenskih pregleda čuvaju u dokumentaciji Konzervatorskog odjela u Varaždinu, kao dio dosjea koji se vodi o svakoj kući.

9. Zaključak

Varaždin se, zahvaljujući sačuvanoj povijesnoj jezgri s crkvama, palačama i građanskim kućama iz 17. i 18. stoljeća, smatra paradigmatiskim primjerom baroknoga grada na području sjeverne Hrvatske. Međutim, ispod baroknoga plašta nalaze se teže uočljivi, ali ne manje vrijedni stariji građevinski slojevi koji se s novijom arhitekturom stapaju u organski skladnu cjelinu. U ovome radu provedena je povijesna autopsija tih starijih slojeva urbanizma i arhitekture Varaždina, grada koji je značajni uspon doživio upravo u razdoblju 15. i 16. stoljeća. Poput svakoga povijesnog grada, Varaždin je složen i živ organizam. Seciranje jasnim rezom samo onih građevina ili njihovih dijelova koji su nastali tijekom dvaju stoljeća nije jednostavno, niti je uvijek moguće. Međutim, rezultati istraživanja, koliko god bili nepotpuni, jasno pokazuju da je Varaždin tijekom 15. i 16. stoljeća bio grad koji se kontinuirano razvijao, kao srednjoeuropski urbani organizam s određenim specifičnim značajkama, koje su u znatnoj mjeri bile posljedica geopolitičkih i gospodarskih okolnosti i čimbenika.

Rast i razvoj grada u početku je tekao organski. Određivale su ga ključne naseobinske točke: sajmišni prostor, crkva sv. Ivana, župna crkva sv. Nikole i utvrđena rezidencija feudalnoga gospodara (kastrum). Razvijao se, dakle, oko javnih prostora i arhitekture obrambene, gospodarske i vjerske namjene. Organski rast ustupa mjesto planiranome razvoju nakon izgradnje varaždinskih obrambenih zidina. Analiza raspoloživih izvora informacija (arhivska građa, arheološki nalazi i kartografska građa) pokazuje da su obrambeni zidovi izgrađeni prije 15. stoljeća. Time je korigirana ranija hipoteza prema kojoj je Varaždin dobio obrambene zidove sredinom 15. stoljeća, postavljena samo na temelju prvoga za sada poznatoga zapisa o obrambenome sustavu grada. Sredinom 16. stoljeća, dolaskom Domenica dell'Aglija u Varaždin, stariji obrambeni zidovi nadopunjeni su i modernizirani zemljanim bastionima i kurtinama čiji je jedini preostali dio sačuvan obodno oko Staroga grada. Varaždin je bio prva bastionska tvrđava u povijesnoj Slavoniji. Bastionski sustav utvrđenja analiziran je detaljno i sistematično u djelu Andreja Žmegača, a ovim radom analizira se utjecaj obrambenoga bastionskog sustava na razvoj urbanizma grada i predgrađa. Tijekom 15. i 16. stoljeća obrambeni sustav je u razvojnome smislu utjecao na formiranje i transformiranje javnih prostora, pri čemu su slobodne parcele popunjavane novom stambenom i sakralnom izgradnjom.

Provedena istraživanja pokazala su da su se varaždinska predgrađa, ali i seoske aglomeracije u okolici grada razvijale različito, ovisno o tome radi li se o teritoriju koji je bio u vlasništvu grada (teritorij slobodnoga kraljevskog grada Varaždina) ili vlasništvu kastruma (Starogradska općina). *Suburbium* Varaždina, osobito sjeverni dio, nastanjivali podložnici kastruma, rastao je organski, bez jasne urbanističke koncepcije. Slična situacija je u prigradskim naseljima koja su tijekom povijesti pripadala pod upravu kastruma – Trnovec, Gornji Kućan i Donji Kućan. Naselja nemaju uobičajenu strukturu srednjovjekovne seoske aglomeracije. Sve do 20. stoljeća u njima nema sakralnoga centra naselja – župne crkve. Razlog tome može se tražiti u pretpostavci da vlasnik utvrde – prvo kralj, a poslije feudalni gospodar, nije imao interes davati svoje posjede za formiranje župe koja bi tražila i veći posjed i kmetove kako bi se mogla održavati. Podložnici utvrde - *iobagiones* i *castrenses* bili su brojni, ali su za vjerske potrebe koristili župne crkve izgrađene na području pod upravom grada.

Naselja koja su bila pod upravom i u vlasništvu slobodnoga kraljevskog grada Varaždina – Bartolovec, Sračinec i Kneginec imaju drugačiju naseobinsku strukturu. Seoske aglomeracije ovdje su formirane u blizini župne crkve kao centralne točke naselja. U Knegincu je crkva tijekom 16. stoljeća opasana obrambenim zidom i kulama. Iako arheološka istraživanja nisu do sada provedena na području Bartolovca i Sračinca, u budućim istraživanjima potrebno je razmotriti mogućnost da su i ta sela (Sračinec – zapadni ulaz na gradski teritorij; Bartolovec – istočni ulaz) bila utvrđena.

Prikaz plana grada Varaždina talijanskoga arhitekta P. C. Donata nastao 1672. godine u ovome je radu prvi put korišten kao jedan od instrumenata za analizu predbarokne arhitekture župne crkve sv. Nikole. Sistematizacijom izvora i proširivanjem ranije provedenih vlastitih istraživanja potvrđena je i nadopunjena postavljena teza o izgledu župne crkve.⁵³² Njezina trobrodnost je izuzetak u nizu srednjovjekovnih sakralnih građevina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, podignutih kao jednobrodne građevine s užim svetištem. Tijekom obnove krajem 15. stoljeća, postojeća srednjovjekovna arhitektura dopunjena je kasnogotičkim intervencijama od kojih su, nakon rušenja crkve u 18. stoljeću, ostala sačuvana dva heraldička reljefa, ali i svodna rebra, ponovo upotrijebljena kao građevinski materijal. Svodna rebra i grbovi zanatski su korektno izvedeni, ali bez inventivnosti i individualnosti u klesanju. Usprkos tome, s povijesnoga je gledišta značajno da je kasnogotička obnova crkve sv. Nikole nosila heraldičke „potpise“ dvaju istaknutih donatora – kraljevski u grbu Matije Korvina uklesanome na ključni

⁵³² IVANA PEŠKAN, VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2012.)

kamen svoda u unutrašnjosti i gradski u grbu grada Varaždina ugrađenome izvana u toranj crkve.

Matija Korvin bio je nesumnjivo promotor toskanske renesanse u Ugarskoj, ali njegove sakralne narudžbe gotovo su redovito kasnogotičkog umjetničkog izričaja. Srednjovjekovna tradicija utječe na mnogo aspekata prezentacije umjetnosti Korvinovoga doba, osobito likovnih umjetnosti i arhitekture sakralnoga tipa. Kasnogotički stil je u tome slučaju najčešće sredstvo ekspresije.

Najviše sačuvanih slojeva i tragova prošlosti ima varaždinska utvrda (kastum) Stari grad. Svaki je povijesni sloj Staroga grada visoke arhitektonske i izvedbene razine. U tome je njegoa velika povijesna i kulturna vrijednost i važnost. Arhitektura Staroga grada ima povijest dugu najmanje osam stoljeća. Tijekom toga vremena nižu se gradnje, pregradnje i modernizacije. Za potrebe ovoga rada provedena su istraživanja u kojima je naglasak stavljen na rekonstrukciju izgleda grada i njegovih građevina tijekom 15. i 16. stoljeća. Pritom je utvrđena presudna uloga klesarske radionice grofova Celjskih, koja je u 15. stoljeću u Varaždin donijela stilski izričaj kasne gotike. Kvalitetna klesarska ostvarenja nalaze se u južnoj kvadratnoj kuli Staroga grada. Minuciozno klesanje i maštoviti uzorci baldahinskih ukrasa iznad sedilija ukazuju na kvalitetne majstore. Tako je opus radionice, inače sačuvan uglavnom u Sloveniji, u Ptuju i njegovoj okolici, upotpunjen radovima u Varaždinu. Osim stilske ujednačenosti, potpisi klesara klesarskim oznakama potvrđuju autorstvo iste radionice. Važnost ovih majstora dodatno je potvrđena u crkvi sv. Marije u Ptujskoj Gori (Slovenija) gdje su njihovi klesarski znakovi naslikani na štitu, na svodu crkve. Već su raniji istraživači uočili iste klesarske znakove na zidovima crkve sv. Marije u Ptujskoj Gori i u varaždinskome Starom gradu, no istraživanjima provedenima za potrebe ovoga rada utvrđene su i stilske sličnosti između varaždinskih sedilija i baldahinskoga kamenog oltara Hermana II. Celjskog u crkvi sv. Marije u Ptujskoj Gori. Slični maštoviti kasnogotički motivi, izvedeni u drvu, uočeni su tijekom terenskih pregleda kod drvenih korskih klupa u crkvi sv. Jurja u Ptuju, nastalih sredinom 15. stoljeća. Time su upotpunjena dosadašnja saznanja o radionici grofova Celjskih koja je djelovala na ptujskome i varaždinskome području. Daljnja istraživanja mogla bi se usmjeriti na proširenje komparativne analize i valorizaciju umjetničke ostavštine Celjskih na njihovim posjedima u Hrvatskoj. U sklopu toga, valjalo bi uključiti i usporednu građu iz širega srednjoeuropskog okruženja.

Krajem 15. ili početkom 16. stoljeća zidne plohe koje zatvaraju unutarnje dvorište zapadnoga dijela Staroga grada ukrašene su kvalitetno izvedenim, elegantnim i minimalističkim zidnim oslikom u tehnici *sgraffito*. Oslik, jedinstven za šire varaždinsko područje, sastoji se od crnih i crvenih floralnih i dekorativnih traka i reljefno izvedenih maskerona. On nedvojbeno pokazuje da u doba Matije Korvina u Varaždin dopiru, osim kasnogotičkog stila prisutnog u sakralnim građevinama, također i strujanja sjevernotalijanske renesanse. Njihovi su tragovi sačuvani tek fragmentarno i u dijelovima opreme unutrašnjih prostora, kao što su ulomci pećnjaka renesansnoga oblikovanja.

Ostatci renesansnoga stila iz razdoblja prije bitke na Mohaču 1526. vrlo su oskudni. Tek sredinom 16. stoljeća, u velikoj mjeri zahvaljujući potrebama obrane protiv osmanlijskih osvajanja, u sjevernu Hrvatsku dopire renesansni val fortifikacijske arhitekture koju donose talijanski arhitekti zaposleni u službi austrijskoga dvora.

Centralni vojno-strateški položaj koji Varaždin zauzima u drugoj polovici 16. stoljeća, donio je gradu, zajedno s gospodarskim razvojem i veću graditeljsku aktivnost. Iz kruga arhitekta Domenica dell'Aglia, i njegovih nasljednika potječu značajna djela obrambene, rezidencijalne, stambene pa čak i sakralne arhitekture i arhitektonske plastike renesansnoga stilskog izraza na varaždinskome području. Arhitektonske intervencije na Starome gradu iz sredine i druge polovice 16. stoljeća pretvaraju srednjovjekovnu utvrdu u suvremenu renesansnu utvrđenu rezidenciju koja je funkcionalno i tipološki zadovoljavala očekivane standarde modernoga ratovanja. Tvrđava je okružena zemljanim bedemima koje svojim gabaritima jedva nadvisuje. Odvojena je od okolice, ali i od samoga grada. Tlocrtna shema utvrde je već otprije zadani nepravilni četverokut. Novooblikovani prostor nastao u drugoj polovici 16. stoljeća atrijsko je dvorište istočnoga dijela utvrde s trijemom u prizemlju i galerijama na katu. Njegovo je oblikovanje na tragu sjevernotalijanskih palača koje imaju *cortile* rastvoren superponiranim trijemovima i galerijama. Provedena istraživanja pokazuju da je varaždinski Stari grad bio prvi s takvom izvedbom dvorišnih pročelja na širemu području. Novina se brzo proširila i promijenila dotadašnji način gradnje utvrđenih plemićkih rezidencija izvan urbanih sredina. Kad je jednom usvojena, shema renesansnoga kaštela s ugaonim kulama i zatvorenim unutarnjim dvorištem s trijemovima dugo je živjela u graditeljstvu ladanja. Zatvoreni četverokrilni tlocrt bio je idealan za povijesnu situaciju u Hrvatskoj koja je kao *antemurale christianitatis* bila izložena izravnom i dugotrajnom pritisku Osmanlija. Tijekom 17. stoljeća

gotovo sve ladanjske plemićke građevine na području sjeverozapadne Hrvatske izgrađene su u varijaciji takvoga koncepta.

Graditelji 16. stoljeća u Varaždinu bili su usredotočeni na funkciju, konstrukciju i strukturu građevine, ali također i na ukrašavanje njezine epiderme. Nove matrice za izradu dijelova arhitektonske kamene dekoracije prate modu raširenu na području cijele Štajerske. Najistaknutiji primjer je bifora ugrađena u prvi kat južne kvadratne kule Staroga grada, izvedena prema zamisli Domenica dell'Aglija. Oblikovanjem, proporcijama i detaljima varaždinska bifora slijedi tip bifora sa zgrade Landhaus u Grazu, koju je projektirao Dell'Aglio. Utjecaj bio neposredan. Primjeri oblikovanja bifora na drugim građevinama u Varaždinu i okolici pokazuju određene promjene u pristupu i tretiranju predloška. Geometrijski ukrasi upotrijebljeni na bifori na Franjevačkome trgu broj 2 u Varaždinu mogu se pronaći i na biforama u austrijskom Bad Radkersburgu, ali i udaljenom dvorcu u gradu Sárospatak u sjevernoj Mađarskoj. Predlošci su u širokoj upotrebi, pri čemu se izvođači često ravnaju prema lokalnome običaju i razvijaju inačice osnovne ideje prema osobnome nadahnuću i iskustvu.

Kako bi se utvrdile silnice međusobnih utjecaja, za potrebe ovoga rada pregledane su i povijesne građevine u bližoj i daljoj okolici, na području kojemu je Varaždin upravno i gospodarsko središte. Crkva Uzvišenja sv. Križa u Radovcu ima na pročelju ugrađenu renesansnu biforu koja kombinira tradiciju tipičnog prozora u maniri Dell'Aglija i rustično manirističke ukrase cvijeća i voća. Kvaliteta klesane bifore očituje se u korištenju odmjerenih proporcija, a zatim i u vrsti i količini reljefnoga ukrasa. Dekoracija bifore u Radovcu pruža uvid u likovne domete umjetnika i ukus naručitelja i pokazuje primjenjivost predloška na različite vrste arhitekture – rezidencijalnu i sakralnu.

U ovome radu Domenico dell'Aglio istaknut je kao najznačajniji i najutjecajniji graditelj koji je djelovao na području kontinentalne Hrvatske u 16. stoljeću. Njegova internacionalna karijera i značaj za razvoj renesanse u Austriji daje dodanu vrijednost njegovu varaždinskom opusu. Od svih gradova u Hrvatskoj u kojima je dokumentiran angažman Dell'Aglija, jedino Varaždin ima sačuvan koliko-toliko zaokružen opus, koji uključuje zahvate na obrambenoj arhitekturi, uređenje utvrđene rezidencije i prijenos arhitektonskih oblika i dekoracije na građansku stambenu i komunalnu arhitekturu. Zapravo je Varaždin putem Dell'Aglija i njegova kruga izravno primao štajersku renesansnu struju. Ta struja bila je, po svemu sudeći, koncentrirana samo u gradu Varaždinu, uz nekoliko izoliranih primjera u bližoj i daljoj okolici, kao što je spomenuta župna crkva u Radovcu.

Veća graditeljska intervencija posljednje četvrtine 16. stoljeća u Varaždinu bila je izgradnja istočnoga portala ulazne kule u kompleks Staroga grada (tzv. „Lančana kula“). Portal u Varaždinu u korelaciji je s portalom u Ptuju. Izveo ga je majstor koji je po svoj prilici imao ptujski predložak ili čak skicu autora ptujskoga portala, Sallustija Peruzzija, ali ga prilagođava svojim mogućnostima. Majstor izbjegava najvažnije stilske elemente i izostavlja istak pilastara, obradu baza i kapitelnih zona, ali i Peruzzijevu igru udvajanja istaknutih „prstenova“. Varaždinski portal, iako srodan ptujskome, predstavlja ipak prijenos ptujskoga modela u vrlo reduciranoj formi sa zanimljivim postupkom „brisanja“ toskanskoga reda.

Provedena istraživanja u sklopu konzervatorskih aktivnosti autorice, vezanih uz zaštitu, očuvanje i obnovu građevina na području povijesne jezgre Varaždina, težila su stvaranju što točnije slike građanske (stambene i komunalne) arhitekture 15. i 16. stoljeća u gradu. Duga tradicija gradnje na istim pozicijama, pri čemu se koriste dijelovi starije arhitekture, rezultirala je strukturnom i formalnom slojevitošću, koja ostaje upečatljivom karakteristikom građevina. Renesansni sloj arhitekture i arhitektonskih ukrasa veže se za stariju građevinsku strukturu, a djelomično je ili potpuno bio preoblikovan u razdoblju od 17. do 20. stoljeća.

Gradska vijećnica jedna je od najvažnijih građevina u povijesnoj jezgri Varaždina. Geneza njezinoga razvoja nije dosadašnjim istraživanjima do kraja razjašnjena, ali zahvaljujući istraživanjima ranijih istraživača poznati su nalazi fragmentarno očuvanih dijelova kvalitetne kamene arhitektonske plastike koja potječe iz 15. stoljeća (dijelovi portala kolnoga ulaza i dijelovi okvira vrata) i 16. stoljeća (kamena toskanska kolumna i fragmenti kamenih okvira prozora). Za kameno rezbarske radove 15. stoljeća na temelju stilske analize pretpostavlja se da su proizašli iz radionice Celjskih ili neke druge radionice koja je radila u istoj kulturnoj sferi kasnogotičkoga oblikovanja. Renesansnu pregradnju vijećnice vodili su Juraj Flajšman i nakon njega Giovanni Aglio što je dokumentirano u gradskim zapisnicima. Obojica su školovani u radionici Domenica dell'Aglija i svojim intervencijama dodaju elemente štajerske renesanse u postojeće građevinsko tkivo vijećnice.

Kuće varaždinskih građana, izgrađene ili rekonstruirane tijekom 15., a osobito tijekom 16. stoljeća, imaju zajedničko obilježje sačuvanih intimnih dvorišta i arkadama rastvorenih dvorišnih pročelja kuća. Lukovi arkada počivaju na toskanskim stupovima. Ulična pročelja građevina dobivala su često nova lica, prateći modu vremena, a ovisno o mogućnostima vlasnika. Zahvaljujući istraživanjima, ponekad je moguće rekonstruirati njihov izvorni izgled. Ovdje treba napomenuti da je sustavno istražen tek manji broj građevina u Varaždinu i da i

dalje ostaje potreba za istraživanjima usmjerenima analizi složenosti gradnje i dataciji pojedinih slojeva povijesnih građevina.

Premda je Varaždin bio upravni i gospodarski centar većega geopolitičkog prostora sjeverozapadne Hrvatske, istraživanja provedena na širemu varaždinskom području pokazuju da je arhitektonski sloj građanskih kuća i dekorativnih klesanih dijelova nastao pod direktnim utjecajem talijanske renesanse sačuvan samo u Varaždinu. Iz toga proizlazi da je, zahvaljujući jakome sustavu obrane, jedino grad pružao sigurnost tijekom 15. i 16. stoljeća, a zbog koncentracije vojne i upravne vlasti on je i ekonomski prosperirao. To također dokazuje da se novi stil iz ekonomskih i sigurnosnih razloga mogao proširiti samo na geografski vrlo ograničeno područje gdje su ga u većoj mjeri prihvatili vodeći društveni čimbenici.

10. Izvori i literatura

IZVORI – arhivska građa, izvještaji, elaborati, fotodokumentacija

BARBARIĆ, Josip (ur) (1990.)

JOSIP BARBARIĆ, Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, Svezak I., Varaždin, 1990.

BARBARIĆ, Josip; (ur) (1991.)

JOSIP BARBARIĆ (ur.), Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, Svezak I, Varaždin, 1990.; Svezak II, Varaždin, 1991.

ČIKARA, Duško 2020.

DUŠKO ČIKARA, Varaždin, kuća Söhnel, Elaborat konzervatorsko – restauratorskih istraživanja, Zagreb, 2020.

ĆURIĆ, Anka; ŠKARPA DUBRETA, Darija; RATANČIĆ Bernarda (2019. a)

ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ, Varaždin, Žitnica Staroga grada, Elaborat konzervatorsko – restauratorskih istraživanja, Zagreb, 2019.

ĆURIĆ, Anka; ŠKARPA DUBRETA, Darija; RATANČIĆ Bernarda (2019.)

ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ, Varaždin, Žitnica, Izvještaj o preliminarnim arhivskim istraživanjima, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb 2015.

HORVAT, Rudolf (rukopis)

RUDOLF HORVAT (rukopis), Kulturna povijest grada Varaždina – župna crkva sv. Nikole. Rukopis se čuva u Gradskom muzeju Varaždin.

HRELJA, DAMIR (ur) (2001.)

DAMIR HRELJA (ur), Statut grada Varaždina, Varaždin 2001.

HRZ (2000)

Hrvatski restauratorski zavod, Varaždin, Gradska vijećnica. Izvještaj o rezultatima konzervatorsko – restauratorskih istraživanja žbukanih, bojenih i slikanih slojeva te bojenih slojeva na stolariji i okovima, Zagreb, 2000.

Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 12/1986.*

KRMPOTIĆ, Ljudevit (1997.)

LJUDEVIT KRMPOTIĆ, Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća, Čakovec, 1997.

KRMPOTIĆ, Marijana (2018. – 2019.)

MARIJANA KRMPOTIĆ, Izvješće o provedenim arheološkim istraživanjima u neposrednoj blizini Žitnice Staroga grada Varaždina tijekom 2018. godine, Hrvatski restauratorski zavod, Služba za arheološku baštinu, Zagreb, prosinac 2018./siječanj 2019.

MATICA, Blanda (1997.)

BLANDA MATICA, Varaždin, palača Patačić; Kratki opis rezultata konzervatorskih istraživanja pročelja, izvod iz projekta. Zagreb, 1997.

Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Varaždinu, Dokumentacija kulturne baštine, Dosjei: Varaždinska županija

NAZ

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Kanonske vizitacije Zagrebačke (nad)biskupije – Varaždinski arhiđakonat, Protokoli br.: 162/III., 1678., 37–60; 164/V., 1688., 41–63. Protokoli br.: IV/4., 1638., 184–185 Protokol br. 164/V., 1688.

NOVAK, Silvije (1983.)

SILVIJE NOVAK, Izvod iz investicionog programa za obnovu Varaždinskog Starog grada, Varaždin, 1983., 2.5. - 2.7.

NOVAK, Silvije (1986.)

SILVIJE NOVAK, Izvještaj o konzervatorskim istraživanjima pročelja zgrade nekadašnje oružane (žitnice) u Varaždinu, Restauratorski zavod Hrvatske, 1986.

NOVAK, Silvije (1992.)

SILVIJE NOVAK, Građevne promjene i mogućnosti konzervatorske obnove, konzervatorska studija Restauratorskog zavoda Hrvatske, Zagreb, 1992.

PETRIĆ, Ksenija (2012.)

KSENIJA PETRIĆ, Jastrebarsko, Dvorac Erdödy, Konzervatorska studija s prijedlogom konzervatorskih smjernica za obnovu i prezentaciju dvorca, Zagreb 2012.

SKELAC, Goran (2012.)

GORAN SKELAC, Izvješće o geofizičkim istraživanjima na lokalitetu kapela sv. Benedikta u Hrastovljanu, Zagreb 12/2012, u arhivi Konzervatorskog odjela u Varaždinu

SMIČIKLAS, Tadija, ur. (1904.)

TADIJA SMIČIKLAS, Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Vol. II., JAZU, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1904.

SMIČIKLAS, Tadija, ur. (1907.)

TADIJA SMIČIKLAS, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. 5: Listine godina: 1256–1272, Zagreb: JAZU, 1907.

ŠIMEK, Marina (2000.)

MARINA ŠIMEK, Izvješće o arheološkom sondiranju u podrumu Gradske vijećnice u Varaždinu, Arhiv HRZ, dosje br. 474/P, spis br. 1/00, Zaprimitljeno 28. siječnja 2000.

ŠIMEK, Marina (1993.)

MARINA ŠIMEK, Izvještaj o arheološkom istraživanju u gradskoj jezgri Varaždina, Varaždin, 1993., arhiva Konzervatorskog odjela u Varaždinu

ŠIMEK, Marina (2014.)

MARINA ŠIMEK, Izvještaj o arheološkom nadzoru 2014. godine, Ulica Janka Draškovića i Školska ulica, Varaždin, 2014., arhiva Konzervatorskog odjela u Varaždinu

TANODI, Zlatko, ur. (1942)

ZLATKO TANODI (ur), Poviestni spomenici slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina Sv. 1: Zbornik isprava 1209. – 1526. iz Arhiva grada Varaždina, Varaždin, 1942.

TANODI, Zlatko; WISSERT, Adolf, ur. (1944.)

ZLATKO TANODI I ADOLF WISSERT (ur), Poviestni spomenici slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina: Gradski zapisnici iz g. 1454. – 1464. i 1467. – 1469. svezak II, Varaždin, 1944.

VALENTIĆ, Mirko (ur) (2005.)

MIRKO VALENTIĆ (ur), Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Varaždinska županija., Zagreb 2005.

VIKIĆ, Branka (1962.)

BRANKA VIKIĆ, Izvještaj – Arheološka istraživanja Stari grad Varaždin 1962., dokumentacija Arheološkog odjela Gradskog muzeja Varaždin.

LITERATURA

ANDROIĆ, Mirko (2008.)

MIRKO ANDROIĆ, Starogradska varaždinska općina, Varaždin, 2008.

BEKIĆ, Luka (2006.)

LUKA BEKIĆ, Zaštitna arheologija u okolici Varaždina, Zagreb, 2006.

BELAJ, Juraj (2003.)

JURAJ BELAJ, Ecclesia sancti Johannis apud Cruciferos in Bynna. Problem nazočnosti ivanovaca u Ludbregu, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 20/2003., Zagreb, 2003.

BELAJ, Juraj; BELAJ, Vitomir (2014.)

JURAJ BELAJ, VITOMIR BELAJ; Obredno osnivanje protourbanih naselja u srednjovjekovnoj Slavoniji, u: *Starohrvatska prosvjeta III. serija - svezak 41/2014*.

BELOŠEVIĆ, Stjepan (1926.)

STJEPAN BELOŠEVIĆ, Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin, Zagreb, 1926.

BORIĆ, Laris (2015.)

LARIS BORIĆ: Dujam Rudičić, Sanmichelijevi i Girolamo Cataneo u procesu prihvaćanja klasičnog jezika arhitekture od Zadra do Dubrovnika tijekom druge četvrtine 16. stoljeća, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 39/2015*.

BOTICA, Dubravka (2011.)

DUBRAVKA BOTICA: Današnje čitanje teza Anđele Horvat. Arhitektura 17. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj između gotike i baroka u: *Peristil 54/2011*.

BOTICA, Dubravka; DOMŠIĆ, Lana (2008.)

DUBRAVKA BOTICA; LANA DOMŠIĆ, Župna crkva sv. Nikole u Varaždinu. Prilog sakralnoj arhitekturi kasnobaroknog razdoblja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u: *Peristil*, 51/2008, Zagreb 2008.

BUDAK, Neven (1994.)

NEVEN BUDAK, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku, Zagreb – Koprivnica 1994.

BUDAK, Neven (2009.)

NEVEN BUDAK, Varaždin – od postanka do „zlatnog doba“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*, Zagreb – Varaždin 2009.

BUREK, Višnja (2011.)

VIŠNJA BUREK, Urbanistički razvoj varaždinskih suburbija tijekom 17. stoljeća, u: *Historia Varasdiensis Vol. I, No 1.*, Varaždin, 2011.

BUREK, Višnja (2019.)

VIŠNJA BUREK, Otkrivanje gradskih tajni - Varaždin u 17. stoljeću, Zagreb – Varaždin, 2019.

BUTURAC, Josip (1984.)

JOSIP BUTURAC, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Zagreb, 1984.

CHELLINI, Riccardo (2007.)

RICCARDO CHELLINI, Note sulla viabilità e le sue infrastrutture (ponti e spedali) nel territorio fiorentino, u: *Archeologia del paesaggio medievale*, Cassino, 2007.

CURK, Jože (1965.)

JOŽE CURK, Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju, u: *Zbornik za umetnostno zgodovino 7*, Ljubljana, 1965.

CURK, Jože (1996.)

JOŽE CURK, Proštijska cerkev na Ptujju, u: *Časopis za zgodovino i narodopisje st. 1/1996*, Maribor, 1996.

CVEKAN, Paškal (1978.)

PAŠKAL CVEKAN, Djelovanje franjevacu u Varaždinu, Varaždin, 1978.

CVEKAN, Paškal (1989.)

PAŠKAL CVEKAN, Dva stoljeća župe Kneginec, Kneginec 1989.

ČIKARA, Duško; ČURIĆ Anka (2011.)

DUŠKO ČIKARA, ANKA ČURIĆ, O prvotnom izgledu i dataciji velikotaborske utvrde, u: *Peristil* 54/2011

ČURIĆ, Anka; ŠKARPA DUBRETA, Daria (2019.)

ANKA ČURIĆ, DARIA ŠKARPA DUBRETA, Žitnica Staroga grada Varaždina, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin br. 30*, Zagreb – Varaždin, 2019.

DOBRONIĆ, Lelja (2002.)

LELJA DOBRONIĆ, Templari i ivanovci u Hrvatskoj, Zagreb, 2002.

DOČKAL, Kamilo (2014.)

KAMILO DOČKAL, Povijest pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije u Lepoglavi, Zagreb, 2014.

DRPIĆ, Jere (2019.)

JERE DRPIĆ, Pregled arheoloških istraživanja povijesne jezgre grada Varaždina, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin; br. 30*, Varaždin, 2019.

EBNER, Ladislav (1827.)

LADISLAV EBNER, Historisch statistich topographische Beschreibung der königlichen Freystadt Varasdin, Varaždin, 1827.

Enciklopedija Jugoslavije, sv. 6. i 7., Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1965., 631.-632., 1968., 55.-60.

FARBAKY, Peter; SPEKNER, Enikő; SZENDE, Katalin; VÉGH, András (ur) (2008.)

PETER FARBAKY, ENIKŐ SPEKNER, KATALIN SZENDE, ANDRÁS VÉGH (ur), *Matthias Corvinus, the King, Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458.-1490.*, Budapest 2008.

FILIĆ, Krešimir (1943.)

KREŠIMIR FILIĆ, Varaždinski muzej, u spomen 20-godišnjice postojanja „Varaždinskog muzealnog društva“, u: *Izdanja Varaždinskog muzealnog društva br. 2*, Varaždin 1943.

FILIĆ, Krešimir (2017.)

KREŠIMIR FILIĆ, Povijesni natpisi grada Varaždina, Zagreb – Varaždin 2017.

GRGIN, Borislav (1966.)

BORISLAV GRGIN, Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, Hrvatske županije, Zagreb, 1966.

HORVAT, Anđela (1956.)

ANĐELA HORVAT, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju, Zagreb, 1956.

HORVAT, Anđela (1975.)

ANĐELA HORVAT, Između gotike i baroka, Zagreb, 1975.

HORVAT, Rudolf (1993.)

RUDOLF HORVAT, Povijest grada Varaždina, Varaždin, 1993.

HORVAT, Zorislav (1981.)

ZORISLAV HORVAT, Gotička kula varaždinskog Starog grada, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 6/1980 – 7/1981, Zagreb, 1981.

HORVAT, Zorislav (1989.)

ZORISLAV HORVAT, Strukture gotičke arhitekture, Zagreb 1989.

HORVAT, Zorislav (1992.)

ZORISLAV HORVAT, Katalog gotičkih profilacija arhitekture kontinentalne Hrvatske, Zagreb 1992.

HORVAT, Zorislav (1992./1993.)

ZORISLAV HORVAT, Polukružni luk u gotičkoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske, u: *Peristil* 35/36, 1992./1993.

HORVAT, Zorislav (2008.)

ZORISLAV HORVAT Gotička arhitektura pavlinskog samostana u Lepoglavi, u: *KAJ* V/82, Zagreb 2008.

HORVAT, Zorislav (2012.)

ZORISLAV HORVAT, Oprema i pojedinosti na burgovima kontinentalne Hrvatske, u: *Prostor* 20/2012.

HORVAT, Zorislav; TKALČEC, Tatjana (2009.)

ZORISLAV HORVAT, TATJANA TKALČEC, Arhitektura i arhitektonska plastika burga Vrbovca kraj Huma na Sutli, u: *Prilozi instituta za arheologiju* 26/2009, Zagreb 2009.

HOŠKO, Franjo Emanuel (1989.)

FRANJO EMANUEL HOŠKO, Pavlinske srednje i visoke škole, u: *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244. -1786.*, Zagreb, 1989.

HRELJA, Damir (2012.)

DAMIR HRELJA, Kneginec – Khene 1209. u povelji Andrije II.-prikaz kneginečkog kraja u srednjem vijeku, u: *Kneginec – Khene, pod okriljem sv. Marije Magdalene*, Zagreb – Kneginec 2012.

HRELJA, Damir et al. (1995.)

DAMIR HRELJA et al., Varaždin u arhivu, Varaždin 1995.

HRELJA, Damir; HUZJAN, Vladimir; LEVANIĆ, Karmen (ur) (2019.)

DAMIR HRELJA, VLADIMIR HUZJAN, KARMEN LEVANIĆ (ur), Izvori za povijest grada Varaždina, I. svezak, 1527. – 1600., Zagreb – Varaždin, 2019.

HRG, Metod (1988.)

METOD HRG, Varaždinski arhiđakonat 1638. godine (Prigodom 350. obljetnice prvog sačuvanog zapisnika kanonskih vizitacija Varaždinskog arhiđakonata), u: *Croatica Christiana periodica*, 12(22), 1988.

ILIJANIĆ, Mira, (1962.)

MIRA ILIJANIĆ, Slike Varaždina kroz stoljeća, Bulletin JAZU br. 3, Zagreb, 1962.

ILIJANIĆ, Mira (1999.)

MIRA ILIJANIĆ, Urbanizam, graditeljstvo, kultura, Varaždin 1999.

JAMBREK, Stanko (1999.)

STANKO JAMBREK, Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeće, Zaprešić 1999.

JEMBRIH, Alojz (1979.)

ALOJZ JEMBRIH, Antun Vramec i protestantizam, u: *Bogoslovska smotra*, Vol. 49, No. 3, 1979.

JEMBRIH, Alojz (2014.)

ALOJZ JEMBRIH, Pergošićev Erazmo Rotterdamski u Varaždinu (1587.), u: *KAIROS - Evanđeoski teološki časopis / Godište VIII.* (2014), br. 1.

JURKOVIĆ, Ivan; HORVAT, Zorislav; HOUŠKA, Mladen (2007.)

IVAN JURKOVIĆ; ZORISLAV HORVAT; MLADEN HOUŠKA, Sveta Helena, Sveti Ivan Zelina, 2007.

KATANIĆ, Nadežda; GOJKOVIĆ, Milan (1972.)

NADEŽDA KATANIĆ, MILAN GOJKOVIĆ, Građa za proučavanje starih kamenih mostova i akvedukata u Hrvatskoj, Beograd, 1972.

KLEMM, Miroslav (2009.)

MIROSLAV KLEMM, Najvažnija slikovna građa obrambenog sustava Varaždina, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209. – 2009.: zbornik radova s*

međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Zagreb – Varaždin 2009.

KOHLBACH, Rochus (1961.)

ROCHUS KOHLBACH, Steirische Baumeister, Graz, 1961.

KOPJAR, Sanja (2009.)

SANJA KOPJAR; Rijeka Drava i grad Varaždin nekad i danas, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Zagreb – Varaždin 2009.*

KOŠČAK, Anđelko (1998.)

ANĐELKO KOŠČAK, Remetinec i Oštrice, Zagreb – Remetinec, 1998.

KUČINAC, Teodora (1994. -1995.)

TEODORA KUČINAC, Projekti uređenja pročelja crkve Blažene Djevice Marije u Remetincu kraj Novog Marofa, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 20/1994. – 21/1995.

KURELIĆ, Robert (2006.)

ROBERT KURELIĆ, Pregled povijesti grofova Celjskih, u: *Historijski zbornik* 59/2006.

LAPAINÉ, Miljenko (ur) (2009.)

MILJENKO LAPAINÉ (ur), Kartografija Varaždina, katalog izložbe, Varaždin, 2009.

LAPAINÉ, Miljenko, (2009.)

MILJENKO LAPAINÉ, Kartografija Varaždina do 17. stoljeća, u: *Kartografija Varaždina, katalog izložbe*, Varaždin, 2009.

LENTIĆ – KUGLI, Ivy (1976.)

IVY LENTIĆ KUGLI, Jakob Erber, varaždinski zidarski majstor 18. stoljeća, u: *Peristil* 18/19, Zagreb, 1976.

LENTIĆ – KUGLI, Ivy (1988.)

IVY LENTIĆ – KUGLI, Prilog istraživanju dokumentacije o pavlinskom (bivšem isusovačkom) sakralno – samostanskom kompleksu u Varaždinu, u: *Isusovačka crkva i samostan u Varaždinu*, Zagreb, 1988.

LENTIĆ KUGLI, Ivy (1977.)

IVY LENTIĆ KUGLI, Varaždin, povijesna urbana cjelina grada, Varaždin, 1977.

LENTIĆ KUGLI, Ivy (2001.)

IVY LENTIĆ KUGLI, Zgrade varaždinske povijesne jezgre, Zagreb, 2001.

LENTIĆ KUGLI, Ivy; NOVAK, Silvije; BARIČEVIĆ, Doris; IVANČEVIĆ, Radovan (1988.)

IVY LENTIĆ KUGLI; SILVIJE NOVAK; DORIS BARIČEVIĆ; RADOVAN IVANČEVIĆ, Isusovačka crkva i samostan u Varaždinu, u: *Mala biblioteka godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb 1988.

LENTIĆ, Ivo (1968.)

IVO LENTIĆ: Gradnja i graditelji župne crkve sv. Nikole u Varaždinu, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora 6*, Zagreb, 1968.

LEVANIĆ, Karmen (2009.)

KARMEN LEVANIĆ, Položaj grada Varaždina u feudalnome svijetu, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*, Zagreb – Varaždin 2009.

LUKINOVIĆ, Andrija (1998.)

ANDRIJA LUKINOVIĆ, Župa Margečan, Margečan, 1998.

MAROSI, ERNÖ (2008)

ERNÖ MAROSI, Matthias Corvinus, the Medieval Man. Gothic and Renaissance, u: *Matthias Corvinus, the King, Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458.-1490.*, Budapest 2008.

MEDVED, Jasmin (2013.)

JASMIN MEDVED, Obrtništvo grada Varaždina u 15. stoljeću, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*; br. 24, 2013.

MILJAN, Suzana (2012.)

SUZANA MILJAN, Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko kneštvo (comitatus Zagoriensis) krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.); u: *DG Jahrbuch, Vol. 19*, 2012.

MIRKOVIĆ, Marija (1962. – 1963.)

MARIJA MIRKOVIĆ, O spajanju unutarnje varoši i gradskih predgrađa u Varaždinu, u: *Godišnjak gradskog muzeja Varaždin 2-3*, Varaždin, 1962. – 1963.

MIRKOVIĆ, Marija (2016.)

MARIJA MIRKOVIĆ, Franjevački samostanski sklop u Varaždinu – povijesna studija, u: *Portal 7/2016*, Zagreb, 2016.

MOHOROVIČIĆ, Andre (ur) (1983.)

ANDRE MOHOROVIČIĆ (ur), *Varaždinski zbornik 1181. – 1981.*, Varaždin, 1983.

OBAD ŠČITAROCI, Mladen (1991.)

MLADEN OBAD ŠČITAROCI, *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Zagreb, 1991.

OBADIĆ, Ivan (2009.)

IVAN OBADIĆ, Pregled historiografskih radova o gradu Varaždinu, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin 2/2009*, Varaždin, 2009.

PAPP, Szilárd (2006)

SZILÁRD PAPP, Die neue residenz Sigismundus in Pressburg, u: *Sigismundus Rex et Imperator, Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387.-1437.*, Budapest – Luxemburg 2006.

PASCUTTINI-JURAGA, Vesna; PEŠKAN, Ivana (2011.)

VESNA PASCUTTINI-JURAGA; IVANA PEŠKAN, Spolia – hidden codes of the past, u: *Hortus Artium Medievalium Vol. 17*, Zagreb-Motovun 2011.

PATAFTA, Daniel (2005.)

DANIEL PATAFTA, Protureformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u: *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 4, 2005.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin (1994.)

DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ, Pod Okićem, Zagreb 1994.

PELC, Milan (2004.)

MILAN PELC, Miniijatura, tipografija, grafika i zlatarstvo; u: *Hrvatska renesansa, Katalog izložbe*, Zagreb, 2004.

PELC, Milan (2006.)

MILAN PELC, Ugarske kiparske radionice i renesansa u sjevernoj Hrvatskoj, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30/2006.

PELC, Milan (2011.)

MILAN PELC, „Insipiens“ iz Berma i poganska simbolika u srednjovjekovnoj kršćanskoj ikonografiji – hrvatski primjeri, u: *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*, Malinska – Rijeka – Zagreb 2011.

PERČI, Ljerka (1986.)

LJERKA PERČI, Popis građana Varaždina iz 1520. godine, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Jugostavenske akademije znanosti i umjetnosti 1*, Varaždin, 1986.

PERČI, Ljerka (1989.)

LJERKA PERČI, Prilog poznavanju izgradnje varaždinskih gradskih utvrda u prvoj četvrtini 16. stoljeća, u: *Muzejski vjesnik : Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske, Vol. 12 No. 12*, 1989.

PEŠKAN, Ivana; PASCUTTINI-JURAGA, Vesna (2009.)

IVANA PEŠKAN; VESNA PASCUTTINI-JURAGA: Neka srednjovjekovna naselja i župe južnog varaždinskog podbrežja, u *Starohrvatska prosvjeta*, 36/2009, Split, 2009.

PEŠKAN, Ivana; PASCUTTINI-JURAGA, Vesna (2012.)

IVANA PEŠKAN; VESNA PASCUTTINI-JURAGA: Crkva sv. Nikole i varaždinski medvjed - novi prilozi istraživanjima srednjovjekovne umjetnosti u Varaždinu, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu*, Varaždin 2012.

PETRIĆ, Hrvoje (1993.)

HRVOJE PETRIĆ, Prilog poznavanju srednjovjekovnih puteva u središnjoj Hrvatskoj, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 26/1993*, Zagreb, 1993.

PRELOG, Milan (2007.)

MILAN PRELOG, Poreč – grad i spomenici, Zagreb, 2007.

PUHMAJER, Petar (2014.)

PETAR PUHMAJER, Palača Patačić u Varaždinu: razvoj, naručitelji, kontekst, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 38/2014.*, 171–186.

RAČKI, Franjo (1872.)

FRANJO RAČKI, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501., *Starine*, 4, 1872.

SEKULIĆ, Ante (2003.)

ANTE SEKULIĆ, Promišljanja o pavlinima i njihovim srednjim i visokim učilištima, u: *Kaj 4-5/2003*.

SERAŽIN, Helena (2007.)

HELENA SERAŽIN, Lombardske stavbarske delavnice od 16. do 18. stoletja v Slovenskih deželah, u: *Slovenska umetnost i njen evropski kontekst*, Ljubljana 2007.

SLUKAN ALTIĆ, Mirela (2009.)

MIRELA SLUKAN ALTIĆ, Povijesni atlas gradova - Varaždin, Zagreb, 2009.

SRŠA, Ivan (1994.)

IVAN SRŠA, Preliminarni rezultati konzervatorskih istraživanja u ckvi Blažene Djevice Marije u Remetincu kraj Novog Marofa, u: *Lepoglavski zbornik 1993.*, Zagreb, 1994.

SRŠA, Ivan (1994. -1995.)

IVAN SRŠA, Pročelja župne crkve Blažene Djevice Marije u Remetincu kraj Novog Marofa, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture 20/1994. – 21/1995.*

SRŠA, Ivan (2001.)

IVAN SRŠA, Varaždinska gradska vijećnica, u: *Kaj 34*, Zagreb 2001.

SUCKALE, Robert (2008.)

ROBERT SUCKALE, The Central European Connections of Matthias Corvinus' Patronage of Late Gothic Art, u: *Matthias Corvinus, the King, Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458.-1490.*, Budapest 2008.

SZABO, Gjuro (1939.)

GJURO SZABO, Hrvatsko Zagorje, Zagreb, 1939.

ŠICEL Miroslav, KAŠTELA Slobodan (ur), (2009.)

MIROSLAV ŠICEL, SLOBODAN KAŠTELA, 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, Zagreb – Varaždin 2009.

ŠIMEK, Marina (1997.)

MARINA ŠIMEK (ur), Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Bjelovar, 1997.

ŠIMEK, Marina (1998.)

MARINA ŠIMEK, Rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja i konzervatorskih zahvata na području Varaždinske županije, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin HAZU, br. 10–11*, Varaždin, 1998.

ŠIMEK, Marina (2004.)

MARINA ŠIMEK, Naseljavanje u prapovijesti i ranoj povijesti, u: *Život uz Dravu nekad i danas*, Katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin 2004.

ŠIMEK, Marina (2008. a)

MARINA ŠIMEK, Arheologija bedema i opkopa, u: *Iz srednjega u novi vijek – Varaždinski Stari grad i projekt Bastion*, Varaždin 2008.

ŠIMEK, Marina (2008. b)

MARINA ŠIMEK, Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion, u: *Podravina VII/13*, Koprivnica, 2008.

ŠIMEK, Marina (2013.)

MARINA ŠIMEK, Iz opkopa Varaždinskog staroga grada. Pećnjaci kasnog srednjeg vijeka, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin; br. 24*, Varaždin, 2013.

ŠIMUNIĆ, Ljerka (1994.)

LJERKA ŠIMUNIĆ, Oltar sv. Lovre u kapeli varaždinskog Starog grada, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 6-7*, Varaždin, 1994.

ŠIŠIĆ, Ferdo (1975.)

FERDO ŠIŠIĆ, Pregled povijesti Hrvatskoga naroda, Zagreb 1975.

ŠOJAT, Olga (1975. a)

OLGA ŠOJAT, Četiri stoljeća od prve sačuvane publikacije hrvatsko-kajkavske književnosti, u: *Kaj 9-10/1975*, Zagreb, 1975.

ŠOJAT, Olga (1975. b)

OLGA ŠOJAT, Prije četiri stotine godina... „Kronika“ (1578) i „Poštila“ (1586) Antuna Vramca, u: *Kaj 9-10/1975*, Zagreb, 1975.

ŠTIMAC-DEDIĆ, Lovorka (2019.)

LOVORKA ŠTIMAC-DEDIĆ, Arheološka i povijesna istraživanja varaždinskih utvrda, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin br. 30*, Zagreb – Varaždin, 2019.

Štit, kaciga i plašt, katalog izložbe, Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin, 2005.

TAKACS, Imre (2006.)

IMRE TAKACS, Königshof und Hofkunst in Ungarn in der späten Anjouzeit, u: *Sigismundus Rex et Imperator, Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387.-1437.*, Budapest – Luxemburg 2006.

TAKÁ CZ, Imre (ur) (2006.)

IMRE TAKÁ CZ (ur): *Sigismundus Rex et Imperator, Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387. – 1437.*, Budapest – Luxemburg, 2006.

TEŽAK SPOMENKA (ur), (1999.)

SPOMENKA TEŽAK (ur) Županija varaždinska u srednjem vijeku, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1999.

TEŽAK, Spomenka (2008.)

SPOMENKA TEŽAK, Pisani dokumenti o gradnji sustava obrane varaždinske utvrde Stari grad, u: *Iz srednjega u novi vijek – Varaždinski Stari grad i projekt Bastion*, Varaždin 2008.

TEŽAK, Spomenka (2019.)

SPOMENKA TEŽAK, Povratak u Vojnu krajinu, katalog izložbe, 2019.

TIMMERMANN, Achim (2003.)

ACHIM TIMMERMANN, Ein mercklich, künstlich und wercklich sakrament gehews, u: *Kunst und Liturgie*, Ostfildern, 2003.

TOMIČIĆ, Jasna (1985.)

JASNA TOMIČIĆ, Šezdeset godina Gradskog muzeja Varaždin, u: *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, Varaždin, 1985.

TOMIČIĆ, Željko (2009.)

ŽELJKO TOMIČIĆ, Pogled u arheološko naslijeđe ranoga srednjovjekovlja Varaždina, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*, Zagreb – Varaždin 2009.

UZELAC, Zlatko (2011.)

ZLATKO UZELAC, Tvrđava Koprivnica, Prijedlog zaštite, restauriranja i rehabilitacije očuvanog dijela koprivničkih bedema, u: *Podravski zbornik*, 2011.

VLAHOVIĆ, Biserka (2009.)

BISERKA VLAHOVIĆ, Povijesni prikaz požara u Varaždinu i neke važne naredbe vlasti, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209. – 2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*, Zagreb – Varaždin 2009.

VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, Diana (1993.)

DIANA VUKIČEVIĆ – SAMARŽIJA, Gotičke crkve Hrvatskog zagorja, Zagreb, 1993.

VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, Diana (1994.)

DIANA VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, Umjetnost kasnog srednjeg vijeka, u: *Sveti trag, Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094. – 1994.*, Zagreb, 1994.

VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, Diana (1999.)

DIANA VUKIČEVIĆ – SAMARŽIJA, Gospa iz Radovana. Prilog proučavanju plastike XV. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23/1999.

WISSERT, Adolf (1935.)

ADOLF WISSERT, Bilješke o nekim varaždinskim kućama, u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935.*, Varaždin, 1935.

ZSOLDOS, Attila (1998.)

ATTILA ZSOLDOS, Hrvatska i Slavonija u kraljevstvu Arpadovića, u: *Povijesni prilozi 17*, Zagreb, 1998.

ŽMEGAČ, Andrej (2000.)

ANDREJ ŽMEGAČ, Bastioni kontinentalne Hrvatske, Zagreb 2000.

ŽMEGAČ, Andrej (2003.)

ANDREJ ŽMEGAČ: Zadarske utvrde 16. stoljeća, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27/2003.

11. Sažetak

Grad Varaždin započeo je svoj razvoj tijekom 12. stoljeća. Uz kraljevsku utvrdu kao okosnicu, razvilo se trgovište naseljeno doseljenicima (*hospites*), uglavnom njemačkoga porijekla. Od samih početaka razvoja grada pa sve do sredine 19. stoljeća na području današnjega Varaždina postojale su dvije administrativne jedinice – Slobodni kraljevski grad Varaždin čiji su stanovnici slobodni ljudi i Starogradska varaždinska općina čiji su stanovnici podložnici utvrde. U ekonomskome i urbanističkome smislu ove dvije upravne jedinice zajednički se razvijaju na sjecištu prometnih pravaca što je rezultiralo prisutnošću različitih kulturnih utjecaja.

Varaždin je u 15. i 16. stoljeću urbanistički bio podijeljen na „unutarnji“ dio grada, odnosno jezgru opasanu obrambenim zidinama i bedemima i „*suburbium*“, odnosno predgrađa, nezaštićena od eventualne ratne opasnosti i napada. Istraživanjima je utvrđeno da tijekom 16. stoljeća urbanistička cjelina Varaždina poprima svoj prepoznatljivi današnji identitet. U centru grada formira se novi pravokutni trg s vijećnicom kao osnovnim akcentom koji postaje komunalni centar grada.

Tijekom 15. i 16. stoljeća Varaždin je u povijesno-umjetničkom smislu obogaćen važnim arhitektonskim i likovnim ostvarenjima koja nose pečate stilova koji su u to vrijeme vladali na području srednje Europe. Ovim radom ta su ostvarenja prezentirana i valorizirana.

Istražujući sakralne građevine utvrđeno je da se pri obnovi i rekonstrukciji župne crkve sv. Nikole u 15. stoljeću koristio kasnogotički stilski izričaj. Zaključeno je kako tadašnja obnova crkve nosi potpis dvaju najznačajnijih donatora – kraljevski, putem Korvinovoga grba uklesanoga na ključni kamen i gradski, putem kamenoga klesanog grba grada Varaždina ugrađenoga izvana u toranj crkve.

Nadalje, istražena je varaždinska utvrda Stari grad. Radi se o najslojevitijem građevinskom kompleksu na području Varaždina sa sačuvanim građevinskim dijelovima od 13. do 20. stoljeća. Ovom disertacijom istražene su, valorizirane i prezentirane građevinske faze 15. i 16. stoljeća kada je srednjovjekovna utvrda transformirana u renesansnu utvrđenu rezidenciju.

Istražen je i valoriziran sačuvani sloj 15. i 16. stoljeća u komunalnoj, javnoj i stambenoj arhitekturi grada. Sačuvane građanske kuće iz 16. stoljeća pripadaju istome tipu organizacije prostora i prate renesansne trendove srednjoeuropskih strujanja u izgradnji gradske arhitekture.

Tijekom istraživanja istaknulo se nekoliko graditelja i klesara kao tipičnih predstavnika stila koji je u njihovo vrijeme prevladavao na području srednje Europe.

Graditeljska i klesarska radionica u službi Hermana Celjskog ostavila je značajan trag na dva građevinska sklopa u gradu u prvoj polovici 15. stoljeća. Na južnoj kvadratnoj kuli varaždinske utvrde ostavili su svoj potpis u vidu klesarskih znakova, dok se na gradskoj vijećnici autorstvo iste radionice pretpostavlja na temelju stilske analize.

Domenico dell'Aglio kao vodeće ime *Austrotalijana* ostavio je značajan trag na preobrazbi varaždinske utvrde i ona je do danas očuvana većim dijelom u renesansnome oblikovanju. Njegovi nasljednici i suradnici Juraj Flajšman i Giovanni Aglio koji su ostali raditi u gradu Varaždinu stilski su autori niza građanskih kuća u Varaždinu.

Ključne riječi: Varaždin, urbanizam, arhitektura, kasna gotika, renesansa, grofovi Celjski, Matija Korvin, Domenico dell'Aglio

12. Summary

The city of Varaždin began its development during the 12th century. Next to the royal fortress as the backbone, a market town developed, inhabited by immigrants (*hospites*), mostly of German origin. From the very beginning of the development of the city until the middle of the 19th century there were two administrative units in the area of today's Varaždin - the free royal city of Varaždin whose inhabitants were free people, and the Varaždin old town municipality whose inhabitants were subjects of the fortress. In economic and urban terms, these two administrative units were developing together and intertwined at the intersection of traffic routes, which resulted in the presence of different cultural influences.

In the 15th and 16th century Varaždin was urbanistically divided into the "inner" part of the city, the core, surrounded by defensive walls and ramparts, and the "*suburbium*", the suburbs, unprotected from possible war dangers and attacks. Research has revealed that during the 16th century, the urban ensemble of Varaždin got its recognizable present-day identity. In the city center, a new rectangular square was formed with the Town hall as the main accent, and it became the municipal center of the city.

During the 15th and 16th century, Varaždin was historically and artistically enriched with important architectural and artistic achievements that bear the hallmarks of the styles that prevailed in Central Europe at that time. With this dissertation, these achievements are presented and valorized.

While exploring the sacral buildings, it was discovered that during the 15th century renovation and reconstruction of the parish church of St. Nicholas a late Gothic stylistic expression was used. It was concluded that the restoration of the church, carried out at the end of the 15th century bears the signature of the two most important donors - the royal, with the Corvinus coat of arms carved on a keystone and the municipality with the coat of arms of Varaždin carved on a stone and built into the church tower.

Furthermore, the Varaždin fortress Stari grad was explored. It is the most layered building complex in the area of Varaždin with preserved construction interventions from the 13th to the 20th century. The construction phases of the 15th and 16th century, when the medieval fortress was transformed into a Renaissance fortified residence were researched, and are valorised and presented in this dissertation.

The preserved constructional layer of the 15th and 16th century in the communal, public and residential architecture of the city has been researched and valorized. Preserved civic houses

from the 16th century all belong to the same type of spatial organization and follow the Central European Renaissance trends in the construction of urban architecture.

During the research, several builders and stonemasons stood out as typical representatives of the style that prevailed in Central Europe at the time.

The construction and stonemason's workshop in the service of Herman Celjski left a significant mark on two construction sites in the city in the first half of the 15th century. On the southern square tower of the Varaždin fortress, they left their signatures in the form of stonemason's signs, while on the town hall the authorship of the same workshop is assumed on the basis of stylistic analysis.

Domenico dell'Aglio as the leading name of the *Austro-Italians* left a significant mark on the transformation of the Varaždin fortress which, for the most part, preserved his Renaissance design to this day. His successors and associates Juraj Flajšman and Giovanni Aglio, who remained to work in the city of Varaždin, are the stylistic authors of a number of civic houses in Varaždin.

Keywords: Varaždin, urbanism, architecture, late gothic, renaissance, Counts of Celje, Matthias Corvinus, Domenico dell'Aglio

KATALOG – PRILOZI - ILUSTRACIJE

13. Varaždinski lapidarij – katalog arhitektonske kamene plastike iz 15. i 16. stoljeća

Katalogom se predstavlja kulturno-povijesno naslijeđe u kamenu, „kameni Varaždin“. Korištenje autohtonoga domaćeg kamena, litotamnijskoga vapnenca, odnosno vapnenačkoga pješčenjaka iz mjesta Vinica nedaleko Varaždina seže daleko u prošlost. Kamen se kao prirodni građevinski materijal koristio na gotovo svim povijesnim građevinama unutar grada, na samostansko-sakralnim kompleksima, plemićkim kao i građanskim kućama. Okviri prozora i vrata, dvorišni portali i dekorativni elementi obrađivani su rukama uglavnom domaćih klesara „*lapidida*“.

Kataloškim jedinicama obrađena je arhitektonska plastika nastala u 15. i 16. stoljeću u Varaždinu, vezana uz fortifikacijsku i arhitekturu javnoga karaktera, stambenu arhitekturu i sakralne prostore. Predstavljeni su očuvani dijelovi arhitektonske plastike, bilo da se nalaze *in situ* ili više nisu na originalnim pozicijama. Tako su obrađeni kameni okviri vrata, klesani grbovi, ključni kamen, klesana oprema – sedilije, konzole, zatim kameni okviri prozora, portali, klesani nosači (stupovi ili stupci). Kataloške jedinice nižu se redom koji slijedi njihove navode u razradi disertacije.

U prvom dijelu kataloga obrađeni su klesani elementi kasnogotičke arhitektonske plastike župne crkve sv. Nikole, a zatim i renesansno-maniristički portal i bifora franjevačke crkve i samostana.

U srednjemu dijelu obrađeni su klesani elementi koji se nalaze u kompleksu Staroga grada i taj dio kataloga je najobimniji. Nije predstavljena sva arhitektonska plastika nastala tijekom 15. i 16. stoljeća koja postoji u Starome gradu. Razlog tomu je što je ponegdje očuvana samo fragmentarno – polomljeni dijelovi „čeških prozora“, fragmenti lučnih zaključaka kamenih okvira vrata i prozora. Usprkos tomu, više od polovice kataloških jedinica predstavlja klesane elemente očuvane u Starome gradu.

U trećem dijelu kataloga obrađene su građevine javne namjene i građanske kuće s očuvanim kamenim klesanim dijelovima arhitekture koji potječu uglavnom iz druge polovice 16. stoljeća.

Kataloška jedinica 1

Lokalitet: Varaždin

Objekt: župna crkva sv. Nikole, toranj

Predmet i materijal: četiri kamene monofore, vapnenac

Dimenzije: nedostupno

Stanje: oštećeno

Opis i napomene: Kameni okviri monofora nalaze se na trećoj etaži tornja, na sva četiri zida. Vidljivi su samo fragmentarno, s unutarnje strane tornja, a izvana su zaklonjeni satom. Monofore imaju šiljatolučni zaključak i moguće ih je usporediti s klaustarskim prozorima u Remetincu. Zbog nepristupačnosti monofora, fotografiranje i mjerenje nije provedivo.

Datacija i atribucija: Nepoznata radionica, druga polovica 15. stoljeća.

Literatura: DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA (1993.)

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu), vidi ovdje prilog A-1 i A-2

Crtež 1: prozor (autor: Ivana Peškan)

Slika 1: Varaždin, sv. Nikola - kameni okvir prozora u tornju (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 2

Lokalitet: Varaždin

Objekt: župna crkva sv. Nikole

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije (svijetli otvor): visina: 180 cm, širina: 100 cm

Stanje: djelomično oštećena površina kamena

Opis i napomene: Kameni gotički okvir vrata nalazi se u tornju župne crkve sv. Nikole. Okvir je *spolium* izmješten s izvorne pozicije koja je zasad nepoznata. Okvir je nevelikoga svijetlog otvora oblikovan „na rame“. Gornji uglovi okvira ukrašeni su trokutastim ukrasima. Profili se u donjem dijelu dovratnika lome na koljeno.

U kameni okvir urezano je više različitih ureza, moguće votivnoga karaktera. Prikazan je grb s križem, ljudski likovi i mnoštvo linija i rupica.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, druga polovica 15. stoljeća.

Literatura: IVANA PEŠKAN; VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2012.)

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 2: Varaždin, crkva sv. Nikole - kameni okvir vrata u tornju (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 3

Lokalitet: Varaždin

Objekt: župna crkva sv. Nikole

Predmet i materijal: grb grada Varaždina, vapnenac

Dimenzije: visina: 73 cm, širina: 61 cm, dubina: 25 cm

Stanje: oštećeno

Opis i napomene: Grb grada Varaždina nalazi se na sjevernome pročelju tornja crkve sv. Nikole. Danas je original grba izmješten s originalne pozicije i pohranjen u lapidariju Gradskoga muzeja Varaždin, a na isto mjesto na zvoniku uzidana je replika.

Grb je oblikovan u obliku slova U, a sastoji se od reljefno prikazanoga štita podijeljenoga na devet vodoravnih greda. Preko greda uzdiže se visoka kamena kula, s desne heraldičke strane nalazi se mjesec, s lijeve šesterokraka zvijezda, a sam štit pridržava anđeo raširenih krila.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, umjetnička sfera Korvinovoga dvora, druga polovica 15. stoljeća

Mjesto čuvanja: Gradski muzej Varaždin (GMV)

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 3: Varaždin, GMV - lapidarij, grb Varaždina (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 4

Lokalitet: Varaždin

Objekt: župna crkva sv. Nikole

Predmet i materijal: skulptura sv. Florijana, glina (terakota)

Dimenzije: visina: 87 cm, širina: 61 cm, dubina: 25 cm

Stanje: oštećeno

Opis i napomene: Tipizirani prikaz sv. Florijana koji gasi crkvu ispod svojih nogu, obučen u kasnosrednjovjekovnu plemićku odoru. Svetac je prikazan kako raširenih nogu stoji na rubovima kuće u plamenu. Krov kuće je već izgorio, a sv. Florijan izlijeva vodu iz vjedra kako bi spasio ostatak. Obučen je u uske jahaće hlače, plisiranu tuniku i haljetak, a ogrnut je plaštem. Na glavi ima šešir. Glava mu je izduljena, sa širokim licem i malim očima, ustima i nosom. Šake su prevelike u odnosu na tijelo i slabo izvedene. Skulptura je smještena u profiliranu nišu izrađenu od vapnenca. Original skulpture bio je izrađen od gline i razbijen 1945. godine, zajedno s nišom u kojoj je bio smješten. Na novoizvedenu nišu u potpornjaku tornja smještena je replika, a original se nalazi u Gradskome muzeju Varaždin.

Datacija i atribucija: rad lokalne kamenoklesarske radionice, 15. / 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 4: Varaždin, crkva sv. Nikole - skulptura sv. Florijana (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 5

Lokalitet: Varaždin

Objekt: župna crkva sv. Nikole

Predmet i materijal: neutvrđeni broj svodnih rebara, vapnenac

Dimenzije presjeka: dužina: 22 cm, širina: 15 cm

Dimenzije svodnih rebara u cijelosti: neutvrđeno

Stanje: oštećeno

Opis i napomene: U zidove današnje crkve sv. Nikole uzidani su ostatci svodnih rebara srednjovjekovne crkve. Vidljivi su samo u zoni kripte. Svodna rebra profilirana su s dvije užljebine i trakom. Profilacija je tipični kasnogotički element iz druge polovice 15. i početka 16. stoljeća.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, umjetnička sfera Korvinovoga dvora, druga polovica 15. stoljeća.

Literatura: VESNA PASCUTTINI-JURAGA; IVANA PEŠKAN (2011.), IVANA PEŠKAN; VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2012.)

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 5: Varaždin, crkva sv. Nikole - svodno rebro (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 6

Lokalitet: Varaždin

Objekt: župna crkva sv. Nikole

Predmet i materijal: ključni kamen svoda, vapnenac

Dimenzije: visina: 27.5 cm, promjer: 37 cm

Stanje: djelomično oštećena površina s reljefnim heraldičkim prikazom

Opis i napomene: Ključni kamen nije očuvan *in situ*, već je uzidan u zidu kripte crkve sv. Nikole. Tijekom konzervatorsko-restauratorskoga zahvata izvađen je iz zida i pohranjen u župnoj crkvi. Ključni kamen klesan je iz jednoga kamenog bloka, kružne forme. Bočno je profiliran s dvije užljebine, a iz njega radijalno izlaze početci rebara svoda. Na ključnome kamenu je reljefno prikazan grb koji se nalazi na štitu jednostavne, u donjem dijelu blago srocolike forme. U središnjemu dijelu grba prikaz je ptice, s desne heraldičke strane u gornjemu dijelu nalazi se slovo N, dok je s lijeve heraldičke strane u gornjemu dijelu sedmerokraka zvijezda. Iako je ptica djelomično otučena, dobro su očuvane noge, na kojima su vidljivi tragovi crvenkaste boje i rep.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, umjetnička sfera Korvinovoga dvora, druga polovica 15. stoljeća

Literatura: VESNA PASCUTTINI-JURAGA; IVANA PEŠKAN (2011.), IVANA PEŠKAN; VESNA PASCUTTINI-JURAGA (2012.)

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu.

Slika 6: Varaždin, crkva sv. Nikole - ključni kamen svoda (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 7

Lokalitet: Varaždin

Objekt: franjevački samostan

Predmet i materijal: dvije kamene bifore, vapnenac

Dimenzije: širina: 200 cm, visina: 220 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Kamene bifore nalaze se na prvome katu sjevernoga pročelja samostana, na istočnome i zapadnome samostanskom krilu. Bifore su upisane u četverokutni okvir i flankirane pilastrima na krajevima i stupićem u formi balustera u sredini. Pilastri imaju jednostavno profilirane baze i kapitelne zone. Iznad lukova bifore nalazi se nadprozornik u obliku profiliranoga vijenca. Između lukova bifore i arhitrava vijenca uklesana je 1626. godina u sredini i vegetabilni motivi na krajevima.

Datacija i atribucija: Majstor Stephan (Graz), 1626. godina

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu), vidi ovdje prilog A-3

Slika 7: Varaždin, franjevački samostan – bifora na prvome katu sjevernoga krila (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 8

Lokalitet: Varaždin

Objekt: franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja

Predmet i materijal: ulazni portal zapadnoga pročelja crkve

Dimenzije: širina: 420 cm, visina: 550 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Kameni portal renesansnoga oblikovanja na zapadnome pročelju crkve sv. Ivana Krstitelja izrađen je u 17. stoljeću. Izrađen je prema zamisli gradačkoga majstora Petera Rabbe koji je bio graditelj crkve. Lučni nadvoj ulaza uokviruju dvostruki pilastri. Zabat je razlomljen, a krunište zaobljeno. U uglovima portala nalaze se dva kerubina.

Datacija i atribucija: Peter Rabba, 1650. – 1655.

Literatura: MARIJA MIRKOVIĆ (2016.), ANĐELA HORVAT (1975.)

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 8: Varaždin, franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja – portal (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 9

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, sjeverna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: širina: 110 cm, visina: 180 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Kameni okvir vrata šiljnatolučnoga zaključka nalazi se na južnome pročelju sjeverne kvadratne kule Staroga grada. Pregledom je utvrđeno kako je moguće da se radi o sekundarnoj upotrebi kamenoga okvira. Površina okvira je glatko klesana, s utorom za vratno krilo s vanjske strane.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 9: Varaždin, Stari grad – sjeverna kvadratna kula, kameni okvir vrata (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 10

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula, prizemlje

Predmet i materijal: rebra križnoga svoda i zaglavni kamen, vapnenac

Dimenzije: širina rebra: 20 cm, promjer ključnoga kamena: 30 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Prizemlje južne kvadratne kule svođeno je kasnogotičkim križnim svodom s vrlo nisko postavljenim petama rebara. Rebra svoda profilirana su jednom konkavom, a ključni kamen je bez ukrasa.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, kraj 15. stoljeća

Literatura: ZORISLAV HORVAT (1981.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 10: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula, križni svod (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 11

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni portal, vapnenac

Dimenzije: širina: 600 cm, originalna visina: 600 cm (gornji dio je danas vrlo oštećen)

Stanje: djelomično uništeno, sačuvani dio je restauriran

Opis i napomene: Ulazni portal na sjevernome pročelju kule sastojao se od visokoga vanjskog okvira koji je držao pomičnu rešetku i od nižega kamenog okvira ulaza šiljatolučnoga završetka. Profiliran je kombinacijom torusa i užljebina s uklesanim klesarskim znakovima. Dijelovi portala danas su očuvani samo djelomično. Oštećenja su nastala izgradnjom spojnoga hodnika u razini prvoga kata koji povezuje sjeverno i južno krilo Staroga grada i portal je očuvan samo u zoni prizemlja.

Datacija i atribucija: radionica grofova Celjskih, prva polovica 15. stoljeća

Literatura: ZORISLAV HORVAT (1992.), ZDENKO BALOG (2004.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 11: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula; fragment portala, sjeverni zid (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 12

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni portal, vapnenac

Dimenzije: širina: 600 cm, visina: 600 cm

Stanje: djelomično uništeno, sačuvani dio je restauriran, nedostajući dijelovi su rekonstruirani

Opis i napomene: Ulazni portal na južnome zidu kule, profiliran je kombinacijom torusa i užljebina s uklesanim klesarskim znakovima. Dijelovi portala u unutrašnjosti kule su danas očuvani samo djelomično jer je djelomično zazidan naknadno ubačenim križnim svodom koji je presjekao profilaciju.

Datacija i atribucija: radionica grofova Celjskih, prva polovica 15. stoljeća

Literatura: ZORISLAV HORVAT (1992.), ZDENKO BALOG (2004.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu).

Slika 12: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula; fragment portala, južni zid (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 13

Lokalitet: Varaždin, kompleks Stari grad

Objekt: južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni okvir prozora, vapnenac

Dimenzije: širina: 100 cm, visina: 110 c

Stanje: dobro

Opis i napomene: Sekundarno upotrijebljeni kameni okvir prozora nalazi se na južnome pročelju južne kvadratne kule. Profiliran je skošenjem na nadprozorniku i na doprozornicima. Skošnje na doprozornicima dopire do polovice visine svijetloga otvora prozora.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 13: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula; kameni okvir prozora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 14

Lokalitet: Varaždin, kompleks Stari grad

Objekt: južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 210 cm, širina: 130 cm

Stanje: djelomično oštećeno

Opis i napomene: Ponovno upotrijebljeni kameni okvir vrata nalazi se na južnome pročelju južne kvadratne kule, u prizemnoj etaži. Profiliran je skošenjem na nadvratniku i na dovratnicima. Skošnje na dovratnicima dopire do jedne četvrtine visine svijetloga otvora vrata.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 14: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula: kameni okvir vrata (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 15

Lokalitet: Varaždin, kompleks Stari grad

Objekt: južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni okvir prozora, vapnenac

Dimenzije: visina: 110 cm, širina: 100 cm,

Stanje: djelomično oštećeno

Opis i napomene: Sekundarno upotrijebljeni kameni okvir prozora nalazi se na južnome pročelju južne kvadratne kule u zoni prizemlja, zapadno od sekundarno upotrijebljenog kamenoga okvira vrata. Profiliran je skošenjem na nadprozorniku i na doprozornicima. Skošnje na doprozornicima dopire do jedne trećine visine svijetloga otvora prozora.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 15: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula: kameni okvir prozora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 16

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 185 cm, širina: 137 cm, svijetli otvor: 80 cm

Stanje: fragmentarno sačuvano, sačuvani dio je restauriran, a cijeli okvir rekonstruiran

Opis i napomene: Kameni okvir vrata smješten na zapadnome ulazu u južnu kvadratnu kulu Staroga grada na prvome katu. Okvir je trolisnoga zaključka. Dijelovi okvira vrata pronađeni su tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja osamdesetih godina 20. stoljeća i rekonstruirana vrata prezentirana su i u upotrebi. Izvorna pozicija nije poznata.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 16: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula: kameni okvir vrata, prvi kat (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 17

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni reljefni ukras iznad sedilije uz istočni zid kule, vapnenac

Dimenzije: ukrasi su se protezali u širini 500 cm, danas su skraćeni svodom koji ih prekriva, visina: 85 cm

Stanje: djelomično oštećeno, sačuvani dio je restauriran

Opis i napomene: U prizemlju južne kvadratne kule Staroga grada uz istočni zid nalaze se kamene sedilije. Nadvišene su nizom slijepih šiljastih lukova podijeljenih u parove i uokvirenih pravokutnim profiliranim okvirom. Unutar parova lukova nalazi se bogata profilacija. Osnova je relativno jednostavna i sastoji se od konkavne profilacije koja geometrijskim crtežom postaje složena ukrasna dekoracija. Sačuvani su klesarski znakovi.

Datacija i atribucija: radionica grofova Celjskih, prva polovica 15. stoljeća

Literatura: ZORISLAV HORVAT (1992.), MIRA ILIJANIĆ (1999.)

Dokumentacija: fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 17: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula: reljefni ukras iznad sedilije, istočni zid (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 18

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kameni reljefni ukras iznad sedilije uz zapadni zid kule, vapnenac

Dimenzije: ukrasi su se protezali u širini 500 cm, danas su skraćeni svodom koji ih prekriva, visina: 85 cm

Stanje: djelomično oštećeno, sačuvani dio je restauriran

Opis i napomene: U prizemlju južne kvadratne kule Staroga grada uz zapadni zid nalaze se kamene sedilije. Nadvišene su s jednim slijepim polukružnim lukom i jednim dvostrukim srcolikim nadvojem unutar kojih su složene reljefne ukrasne dekoracije. Sačuvani su klesarski znakovi.

Datacija i atribucija: radionica grofova Celjskih, prva polovica 15. stoljeća

Literatura: ZORISLAV HORVAT (1992.), MIRA ILIJANIĆ (1999.)

Dokumentacija: fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 18: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula: reljefni ukras iznad sedilije, zapadni zid (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 19

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula

Predmet i materijal: 8 konzola koje drže kamene reljefne ukrase iznad sedilija

Dimenzije: širina: 30 cm, visina: 85 cm, dubina: 40 cm

Stanje: djelomično oštećeno, sačuvani dio je restauriran

Opis i napomene: U prizemlju južne kvadratne kule Staroga grada uz istočni i zapadni zid nalaze se kamene sedilije, nadvišene reljefnim ukrasima. Dvodijelne konzole koje nose ukase bogato su profilirane i oblikovno jedne od najsloženijih sačuvanih konzola nastalih u 15. stoljeću u kontinentalnoj Hrvatskoj. Naknadno ugrađeni svod u prizemlje kule uništio je dio reljefnih ukrasa i njihovih konzola.

Datacija i atribucija: radionica grofova Celjskih, prva polovica 15. stoljeća

Literatura: ZORISLAV HORVAT (2012.)

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 19: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula, kamene konzole (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 20

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna kvadratna kula

Predmet i materijal: kamena bifora, vapnenac

Dimenzije: širina: 235 cm, visina: 265 cm

Stanje: dobro, radi se o kopiji renesansne bifore

Opis i napomene: Kamena bifora nalazi se na prvome katu južnoga pročelja južne kvadratne kule Staroga grada. Dva profilirana lučna nadvoja nose tri kanelirana pilastra, dva vanjska i jedan središnji. Pilastri imaju jednostavno profilirane baze i kapitelne zone, a iznad lukova bifore uzdiže se nadprozornik u obliku naglašenoga i profiliranoga vijenca. Između lukova bifore i arhitrava vijenca nalazi se Ungnadov grb u sredini s lisnatim motivima na krajevima. Tijekom obnove Staroga grada, osamdesetih godina, originalni okvir bifore zamijenjen je replikom.

Datacija i atribucija: projekt: Domenico dell'Aglio, izvedeno sredinom 16. stoljeća (između 1543. i 1584. godine)

Literatura: MIRA ILIJANIĆ (1999.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu), vidi ovdje prilog A-16

Slika 20: Varaždin, Stari grad – južna kvadratna kula, kamena bifora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 21

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna okrugla kula

Predmet i materijal: kameni portal, vapnenac

Dimenzije: visina: 320 cm, širina: 300 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Lučni portal upisan je u kvadratni okvir. U donjemu dijelu nalaze se istaknuti kolobrani. U gornjim uglovima nalaze se rupe za posmični most. Kamen portala obojen je u sivo s izvučenim bijelim fugama.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 21: Varaždin, Stari grad – južna kružna kula, ulazni portal (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 22

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna okrugla kula

Predmet i materijal: kameni portal, vapnenac

Dimenzije: visina: 363 cm, širina: 350 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Lučni portal upisan je u kvadratni okvir. Smješten je na sjevernoj strani kružne kule. Okvir je bojen, a iznad kamenoga dijela nalazi se slikana nadstrešnica.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 22: Varaždin, Stari grad – južna kružna kula: portal, sjeverni zid (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 23

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, potkovasta (zapadna) kula

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 200 cm, širina: 100 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Kameni okvir vrata kroz koja se ulazi u stubište unutar mase zida južne strane potkovaste kule. Nadvoj okvira izveden stlačenim lukom – „na heljdino zrno“. Kamen je glatko obrađen, a profilacija izvedena kao utor. Podudara se oblikovanjem s okvirom vrata na sjevernome zidu crkve sv. Marije u Remetincu.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 23: Varaždin, Stari grad – potkovasta kula, kameni okvir vrata (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 24

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, potkovasta (zapadna) kula

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 250 cm, širina dijela s profilacijom: 100 cm

Stanje: fragmentarno sačuvano, sačuvan je dio dovratnika i dio blago zaobljenoga nadvratnika

Opis i napomene: Kameni okvir vrata segmentnoga nadvoja smješten je u istočnome dijelu potkovaste kule Staroga grada. U sklopu obnove izvedene osamdesetih godina 20. stoljeća, prezentirana je njegova djelomična rekonstrukcija. U okviru dovratnika i nadvratnika proteže se friz koji na dovratnicima i dijelu nadvoja ima očuvane klesane dekorativne elemente. Dekoracija se sastoji od stiliziranih mesnato klesanih listova koji se izmjenjuju s kuglastom stiliziranom formom nalik biserima.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15/16. stoljeće

Literatura: MIRA ILIJANIĆ (1999.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 24: Varaždin, Stari grad – potkovasta kula: istočni zid, kameni okvir vrata, detalj s klesanim ukrasima (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 25

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, sjeverna galerija

Predmet i materijal: arkada na prvome katu koju nose toskanski stupovi, vapnenac

Dimenzije stupova: visina: 130 cm, širina: 26 cm, obujam stupa: 24 cm

Stanje: dobro, restaurirano, djelomično rekonstruirano

Opis i napomene: Južno, dvorišno pročelje artikulirano je kroz tri superponirane etaže. Prizemna etaža artikulirana je lukovima koji rastvaraju zid u polukružne niše. Prvi kat sastoji se od niza lukova koji tvore pravilno proporcioniranu arkadu. Lukovi počivaju na toskanskim kamenim stupovima koji leže na parapetu izvedenom od kamene balustrade. Drugi kat građen je od drva i sastavljen od parapeta s drvenim balusterima i drvenim stupićima koji nose krovnu konstrukciju.

Datacija i atribucija: projekt Domenica dell'Aglija, 16. stoljeće

Literatura: MIRA ILIJANIĆ (1999.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu).

Slika 25: Varaždin, Stari grad – sjeverna galerija (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 26

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, sjeverna galerija

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 220 cm, širina: 140 cm

Stanje: dobro, djelomično rekonstruirano

Opis i napomene: Kameni okvir vrata nalazi se na ulazu iz galerije u kor kapele sv. Lovre. Dovratnici su kanelirani, toskanskoga reda. Nadvratnik je noviji. Obrada nadvratnika jednaka je obradi pilastara bifore na južnom pročelju kvadratne kule Staroga grada

Datacija i atribucija: projekt Domenica dell'Aglija, 16. stoljeće

Literatura: MIRA ILIJANIĆ (1999.)

Dokumentacija: fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu.

Slika 26 Varaždin, sjeverna galerija, kameni okvir vrata

Kataloška jedinica 27

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, južna galerija (spojni hodnik)

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 220 cm, širina: 140 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Kameni okvir vrata nalazi se na prvome katu južnoga krila, na ulazu u kružnu kulu. Kamen je obrađen glatko, a nadvoj vrata je ravan. Profilacija u obliku jednostavnoga utora uklesana je na nadvratniku i na dovratnicima. Profilacija na dovratnicima dopire do jedne trećine visine svijetloga otvora vrata.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15./16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 27: Varaždin, Stari grad – južna galerija, kameni okvir vrata (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 28

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Stari grad, kapela sv. Lovre

Predmet i materijal: dva kamena okvira prozora, vapnenac

Dimenzije: visina: 170 cm, širina: 80 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Kameni okviri prozora šiljatolučnoga zaključka nalaze se u kapeli sv. Lovre. Kamen je glatko obrađen, bez profilacija. Vjerojatno se radi o sekundarnoj upotrebi kamenih okvira, a izvorna pozicija je nepoznata.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 14/15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 28: Varaždin, Stari grad, kapela sv. Lovre – kameni okviri prozora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 29

Lokalitet: Varaždin, kompleks Stari grad

Objekt: Oružarnica

Predmet i materijal: kameni okvir prozora, vapnenac

Dimenzije: širina: 100 cm, visina: 110 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Sekundarno upotrijebljeni kameni okvir prozora nalazi se na južnome pročelju zgrade „Žitnice“. Profiliran je skošenjem na nadprozorniku i na doprozornicima. Skošenje na doprozornicima dopire do jedne trećine visine svijetloga otvora prozora

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: SILVIJE NOVAK (1986.); ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ (2015.), ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ (2019.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 29: Varaždin, Stari grad, oružarnica – kameni okvir prozora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 30

Lokalitet: Varaždin, kompleks Stari grad

Objekt: Oružarnica

Predmet i materijal: kameni okvir prozora, vapnenac

Dimenzije: širina: 100 cm, visina: 110 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Sekundarno upotrijebljeni kameni okvir prozora nalazi se na južnome pročelju zgrade „Žitnice“. Profiliran je skošenjem na nadprozorniku i na doprozornicima. Skošenje na doprozornicima dopire do jedne trećine visine svijetloga otvora prozora.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: SILVIJE NOVAK (1986.); ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ (2015.), ANKA ĆURIĆ, DARIJA ŠKARPA DUBRETA, BERNARDA RATANČIĆ (2019.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 30: Varaždin, Stari grad, oružarnica – kameni okvir prozora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 31

Lokalitet: Varaždin, kompleks Stari grad

Objekt: „Lančana kula“, zapadno pročelje

Predmet i materijal: kameni portal, vapnenac

Dimenzije: visina: 450 cm, širina: 450 cm

Stanje: djelomično uništeno, sačuvani dio restauriran

Opis i napomene: Portal na zapadnome pročelju „Lančane kule“, odnosno ulazne kule u kompleks Staroga grada, sastoji se od lučno izvedenoga ulaza upisanoga u kvadratni okvir. Lučni dio je jednostavno izveden, u glatkomu kamenu. Dovratnici kvadratnoga okvira sastavljeni su od većih pravokutnih blokova. Izmjenjuju se istaknuti i uvučeni klesani kvadri. Baze su naglašene kolobranima.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 31: Varaždin, Stari grad, „Lančana kula“ – portal, zapadna strana (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 32

Lokalitet: Varaždin, kompleks Stari grad

Objekt: „Lančana kula“, istočno pročelje

Predmet i materijal: kameni portal, vapnenac

Dimenzije: visina: 500 cm, širina: 500 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Portal na istočnome pročelju „Lančane kule“, odnosno ulazne kule u kompleks Staroga grada. Sastoji se od lučno izvedenoga ulaza upisanoga u kvadratni okvir. Lučni dio je jednostavno izveden, u glatkome kamenu. Dovratnici i nadvratnik kvadratnoga okvira sastavljeni su od većih pravokutnih blokova i predstavljaju verziju renesansnoga bunjato portala čije su baze naglašene kolobranima.

Datacija i atribucija: projekt Sallustija Peruzzija, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 32: Varaždin, Stari grad, „Lančana kula“ – portal, istočna strana (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 33

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Gradska vijećnica

Predmet i materijal: portal kolnoga ulaza, vapnenac

Dimenzije: visina: 420 cm, širina: 420 cm

Stanje: portal je oštećen prigradnjama nastalima tijekom povijesti i gubitkom osnovne funkcije

Opis i napomene: Portal na nekadašnjemu kolnom ulazu u dvorište gradske vijećnice. Oblikovanje kamenoga okvira kolnoga ulaza ima kasnogotičke karakteristike. Nadvoj je izveden segmentnim lukom, a profilacija se sastoji od kombinacije torusa i užljebina. Ostao je sačuvan djelomično *in situ* i zatvoren je zidom kad je kolni ulaz postao dio stambenoga prostora vijećnice. Oblikovno pripada istome kulturnom krugu i vremenu nastanka kao i kameni profilirani portali na južnoj kvadratnoj kuli Staroga grada.

Datacija i atribucija: rad kamenarske radionice grofova Celjskih, 15. stoljeće (?)

Literatura: Hrvatski restauratorski zavod, Varaždin, Gradska vijećnica (2000.), ZORISLAV HORVAT (1992.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 33: Varaždin, Gradska vijećnica – portal kolnog ulaza (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 34

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Gradska vijećnica

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 165 cm, širina: 70 cm

Stanje: uglavnom dobro, djelomično su vidljiva oštećenja

Opis i napomene: Kameni okvir uskih vrata nalazi se u prizemlju Gradske vijećnice, u prostoriji istočno od veže, u istočnome zidu. Istraživanja koja je proveo Hrvatski restauratorski zavod pokazala su da se radi o vratima građevine, smještene istočno od zgrade vijećnice. Dovratnici su izvedeni bez profilacije, kamen je obrađen glatko. Nadvratnik je izveden kao stlačeni luk – „na heljdino zrno“.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: Hrvatski restauratorski zavod, Varaždin, Gradska vijećnica (2000.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 34: Varaždin, Gradska vijećnica – kameni okvir vrata (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 35

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Gradska vijećnica, 1. kat

Predmet i materijal: kameni toskanski stup, vapnenac

Dimenzije: visina: 200 cm, širina 50 cm

Stanje: djelomično uzidan u pregradni zid, restauriran

Opis i napomene: Toskanski stup u sredini prostorije nosio je svod koji je u 16. stoljeću zamijenio drveni grednik prvoga kata Gradske vijećnice. U kasnijim pregradnjama, kako bi se konstruktivno osigurala izgradnja tornja na vijećnici, izgrađen je pregradni zid unutar kojega je renesansni stup.

Datacija i atribucija: rad lokalne graditeljske radionice, druga polovica 16. stoljeća

Literatura: MIRA ILIJANIĆ (1999.), IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), Hrvatski restauratorski zavod, Varaždin, Gradska vijećnica (2000.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskog restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu).

Slika 35: Varaždin, Gradska vijećnica – toskanski stup na katu (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 36

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Franjevački trg 1, stambeno-poslovna građevina

Dimenzije stupova: visina: 120 cm, širina: 30 cm, obujam stupova 70 cm

Predmet i materijal: kameni toskanski stupovi (pet komada) i toskanski stupac, vapnenac

Stanje: uglavnom dobro, djelomično su oštećeni

Opis i napomene: Dvorišni dio građevine rastvoren je na prvome katu kolonadom toskanskih stupova. Hodnik rastvoren arkadom i presvođen križnim svodom vodi u pojedine prostorije stambenoga dijela građevine.

Datacija i atribucija: rad lokalne graditeljske radionice, druga polovica 16. stoljeća

Literatura: IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.)

Dokumentacija: Fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 36: Varaždin, Franjevački trg 1 – kolonada na dvorišnom pročelju (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 37

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Franjevački trg 1, stambeno-poslovna građevina

Predmet i materijal: portal na kolnome ulazu, vapnenac

Dimenzije: širina: 300 cm, visina: 300 cm

Stanje: djelomično je oštećen, najviše zbog štetnih djelovanja soli

Opis i napomene: Kameni portal kolnoga ulaza nalazi se u ravnini sjevernoga pročelja građevine. Nadvoj portala izveden je polukružnim lukom, a profilacija se sastoji od užljebina koje imitiraju izvedbu kamenim blokovima, iako se radi o većim monolitnim segmentima portala. Zaglavni kamen neznatno je naglašen veličinom, bez ukrasa. Kolobrani su istaknuti iz linije portala.

Datacija i atribucija: rad lokalne radionice, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 37: Varaždin, Franjevački trg 1 – portal kolnog ulaza (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 38

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Franjevački trg 2, poslovna građevina

Predmet i materijal: kamena bifora, vapnenac

Dimenzije: visina: 180 cm, širina: 150 cm

Stanje: dobro, restaurirano, djelomično rekonstruirano

Opis i napomene: Bifora je ugrađena u zapadni zid rekonstruirane građevine. Originalna pozicija nije poznata. Bifora je upisana u četverokutni okvir i flankirana stupićima ukrašenina jednostavnim geometrijskim i stiliziranim cvjetnim ukrasima. Na lukovima koji uokviruju prozorske otvore nalazi se natpis: „LAUS TIBI CHRISTE MISERERE NOBIS HODIE MIHI CRAS TIBI“ (slava Tebi Kriste, smiluj nam se, danas meni, sutra tebi). Podprozornik nema konzola i jednostavne je profilacije, a jednako je izveden i nadprozornik. Stupići koji flankiraju svijetle otvore postaju podloga za stilizirane geometrijske i floralne motive.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu), vidi ovdje prilog A-20

Slika 38: Varaždin, Franjevački trg 2 – kamena bifora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 39

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Franjevački trg 2, poslovna građevina

Predmet i materijal: dva kamena toskanska stupa, vapnenac

Dimenzije: visina: 180 cm, širina: 50 cm, obujam stupa: 110 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: U podrumu građevine nalaze se dva sačuvana toskanska stupa. Može se pretpostaviti da se radi o sekundarnoj upotrebi renesansnih stupova kako bi nosili svod podruma barokne građevine.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 39: Varaždin, Franjevački trg 2 – toskanski stupovi u podrumu (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 40

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Franjevački trg 3, stambeno-poslovna građevina

Predmet i materijal: kameni toskanski stupovi, vapnenac

Dimenzije: visina: 100 cm, širina 30 cm, obujam stupova: 30 cm

Stanje: uglavnom dobro, djelomično oštećeni

Opis i napomene: Dvorišni dio građevine raščlanjen je na prvome katu kolonadom toskanskih stupova. Lukovi su zatvoreni zidom i prozorima. Hodnik je svođen križnim svodom i vodi u pojedine prostorije stambenoga dijela građevine.

Datacija i atribucija: rad lokalne graditeljske radionice, druga polovica 16. stoljeća

Literatura: IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.)

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 40: Varaždin, Franjevački trg 2 – toskanski stupovi trijema dvorišnoga pročelja (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 41

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Franjevački trg 3, stambeno-poslovna građevina

Predmet i materijal: portal na kolnome ulazu

Dimenzije: širina: 300 cm, visina: 300 cm

Stanje: djelomično je oštećen, najviše zbog štetnih djelovanja soli

Opis i napomene: Kameni portal kolnoga ulaza nalazi se u ravnini sjevernoga pročelja građevine. Nadvoj portala izveden je polukružnim lukom, a profilacija se sastoji od užljebina koje imitiraju izvedbu kamenim blokovima, iako se radi o većim monolitnim segmentima portala. Baze lučnoga dijela portala veće su i istaknute, a ukrašene su križnim uzorkom. Zaglavni kamen nije ukrašen, samo je istaknut veličinom. Kolobrani su zdepasti i naglašeni.

Datacija i atribucija: rad lokalne radionice, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 41: Varaždin, Franjevački trg 2 – portal kolnoga ulaza (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 42

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Trg kralja Tomislava 5, poslovna građevina

Predmet i materijal: kameni toskanski stupovi, vapnenac

Dimenzije: visina: 174 – 188 cm, širina: 50 cm, opseg: 110 – 120 cm

Stanje: stupovi su oštećeni, sačuvana su 4 originalna, 2 su zamijenjena replikom

Opis i napomene: Ulični dio građevine rastvoren je u prizemlju kolonadom toskanskih stupova. Kroz trijem, presvođen križnim svodom ulazi se u poslovne prostore.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: *Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine* (1986.), ADOLF WISSERT (1935.), IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), VIŠNJA BUREK (2019.), MIRA ILIJANIĆ (1999).

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu), vidi ovdje prilog A-22

Slika 42: Varaždin, Trg kralja Tomislava 5 – toskanski stupovi trijema (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 43

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Trg kralja Tomislava 5, poslovna građevina

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: samo greda, bez rekonstruiranoga dijela, dužina: 190 cm, širina: 30 cm, dubina: 20 cm

Stanje: dobro, djelomično restauriran (nadvratnik), djelomično rekonstruiran (dovratnici)

Opis i napomene: Kameni okvir vrata nalazi se na južnome pročelju građevine i služi kao ulaz u hodnik – prolaz prema dvorištu. Okvir ima jednostavnu izbočenu profilaciju koja uokviruje vrata. Nadvratnik ima uklesan grb sa cehovskim znakom nepoznatoga značenja i inicijalima. Također ima uklesanu 1540. godinu. Nadvratnik je izvoran, a dovratnici su replika.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 1540. godina

Literatura: *Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986. godine*, (1986.), ADOLF WISSERT (1935.), IVY LENTIĆ-KUGLI (2001.), VIŠNJA BUREK (2019.), MIRA ILIJANIĆ (1999.).

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (arhiva Hrvatskoga restauratorskog zavoda), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu), vidi ovdje prilog A-21

Slika 43: Varaždin, Trg kralja Tomislava 5 – kameni okvir vrata, nadvratnik (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 44

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Trg kralja Tomislava 5, poslovna građevina

Predmet i materijal: kameni okvir vrata, vapnenac

Dimenzije: visina: 200 cm, širina: 190 cm

Stanje: dobro

Opis i napomene: Kameni okvir vrata polukružnoga zaključka nalazi se na južnome pročelju građevine i služi kao ulaz u poslovni prostor. Okvir ima kasnogotičko oblikovanje s utorom za vrata s vanjske strane što ukazuje na mogućnost da se radi o sekundarnoj upotrebi kamenoga okvira.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 15. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 44: Varaždin, Trg kralja Tomislava 5 – kameni okvir vrata (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 45

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Draškovićeva ulica 12, stambena građevina

Predmet i materijal: kameni toskanski stupovi, vapnenac

Dimenzije: visina: 125 cm, širina: 35 cm, obujam: 80 cm

Stanje: uglavnom dobro, djelomično su oštećeni

Opis i napomene: Dvorišni dio građevine raščlanjen je u prizemlju kolonadom toskanskih stupova. Trijem je bio presvođen križnim svodom, ali svod je zamijenjen ravnim stropom.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16/17 stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 45: Varaždin, Draškovićeva ulica 12 – toskanski stup trijema (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 46

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Gajeva 13, stambeno-poslovna građevina

Dimenzije: visina: 156 cm, širina: 30 cm

Predmet i materijal: kameni okvir, vapnenac

Stanje: oštećeno

Opis i napomene: U veži kuće izgrađene u 15. stoljeću ili ranije, a temeljito preuređene tijekom 17. stoljeća, ostao je očuvani dio kamenoga okvira kao *spolium* u zidu. Nalazi se neposredno uz kameni okvir vrata iz 18. stoljeća. Fragment ima vidljivu jednostavnu stepenastu profilaciju. Nepoznata je namjena okvira kao i izvorna pozicija.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće (?)

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 46: Varaždin, Gajeva ulica 13 – fragment kamenoga okvira (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 47

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Gajeva 13, stambeno-poslovna građevina

Dimenzije: visina: 20cm, dubina: 20 cm, dužina grede: 143 cm

Predmet i materijal: kameni nadvratnik, vapnenac

Stanje: dobro

Opis i napomene: U veži kuće izgrađene u 15. stoljeću ili ranije, a temeljito preuređene tijekom 17. stoljeća, ostao je očuvan dio nadvratnika sekundarno upotrijebljen kao građevinski materijal. Radi se o kamenoj gredi s vegetabilnim ukrasom u sredini. Prezentirana je na katu građevine, postavljena na dvije kamene konzole koje su također pronađene uzidane kao sekundarno upotrijebljeni građevinski materijal.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: neobrađeno

Dokumentacija: fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

Slika 47: Varaždin, Gajeva ulica 13 – kamena greda (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 48

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Trg slobode 6

Predmet i materijal: kameni okvir prozora, vapnenac

Dimenzije: širina: 140 cm, visina: 150 cm, širina svijetloga otvora: 80 cm

Stanje: djelomično oštećeno

Opis i napomene: Istočniji od dva kamena okvira prozora koji se nalaze na južnome pročelju kuće na Trgu slobode broj 6. Zid u koji je ugrađen, dio je povijesnoga obrambenog „duplog“ zida, koji je opasivao grad. Kameni okvir je *spolium*, premješten s neke druge pozicije, možda i s druge građevine. Ima istaknutu prozorsku klupčicu i profilirane doprozornike i nadprozornik.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: DUŠKO ČIKARA (2019.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (Elaborat istraživanja), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu).

Slika 48: Varaždin, Trg slobode 6 – kameni okvir prozora (fotografija: Ivana Peškan)

Kataloška jedinica 49

Lokalitet: Varaždin

Objekt: Trg slobode 6

Predmet i materijal: kameni okvir prozora, vapnenac

Dimenzije: širina: 140 cm, visina: 150 cm, širina svijetloga otvora: 80 cm

Stanje: vidljiva oštećenja i popravci

Opis i napomene: Zapadnji od dva kamena okvira prozora koji se nalaze na južnome pročelju kuće na Trgu slobode broj 6. Zid u koji je ugrađen dio je povijesnoga obrambenog „duplog“ zida koji je opasivao grad. Kameni okvir je *spolium*, premješten s neke druge pozicije, možda i s druge građevine. Jednostavno je profiliran, a profilacije su vrlo oštećene.

Datacija i atribucija: nepoznata radionica, 16. stoljeće

Literatura: DUŠKO ČIKARA (2019.)

Dokumentacija: snimka postojećega stanja – detalj, fotodokumentacija istraživanja (Elaborat istraživanja), fotodokumentacija postojećega stanja (fototeka Ministarstva kulture, Konzervatorskoga odjela u Varaždinu)

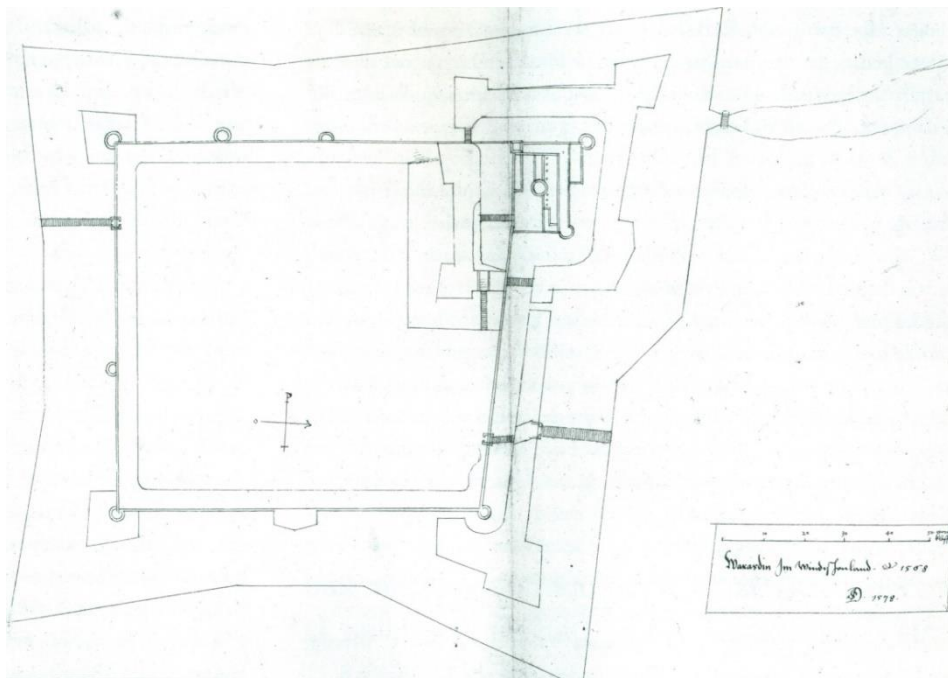

Slika 49: Varaždin, Trg slobode 6 – kameni okvir prozora (fotografija: Ivana Peškan)

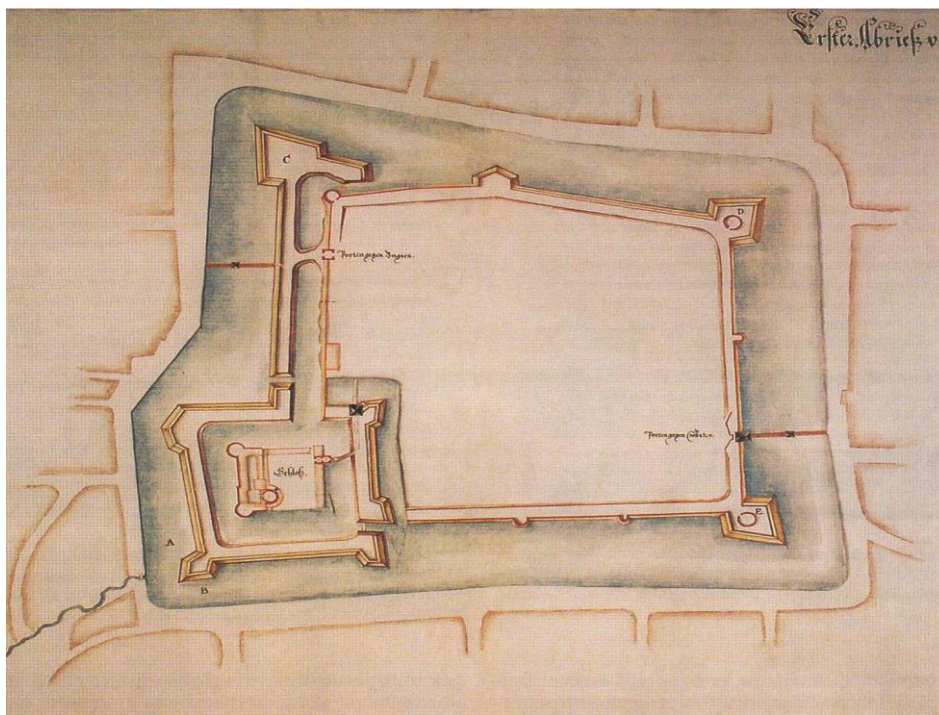
14. Prilozi

14.1. Kartografski prikazi i vedute

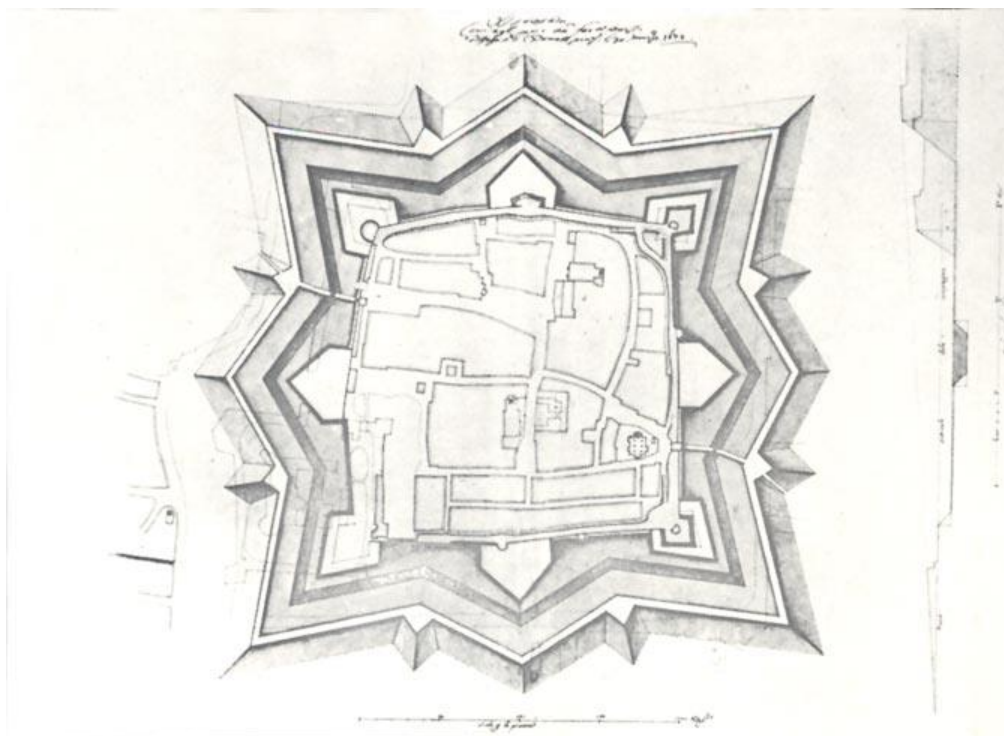
K-1 Daniel Specklin, Varaždin u Slavoniji 1568. godine, nastalo 1578. g.

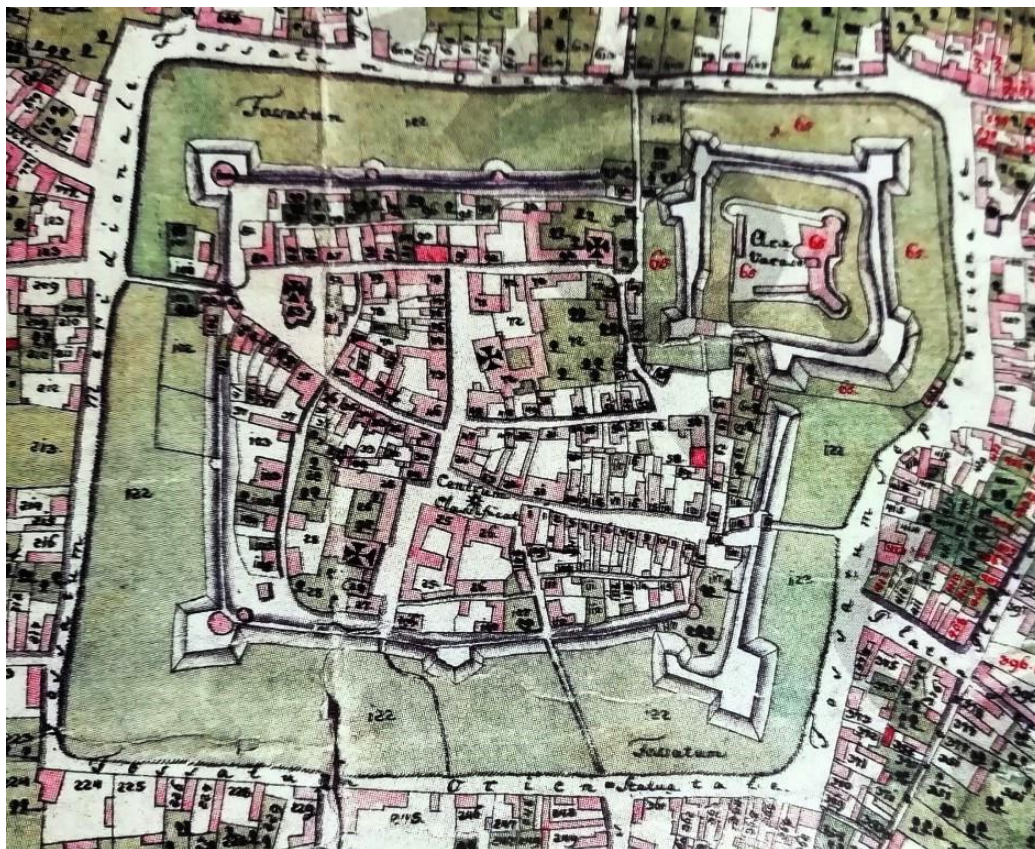
K-2 Martin Stier, Prvi crtež Varaždina, 1660. g.

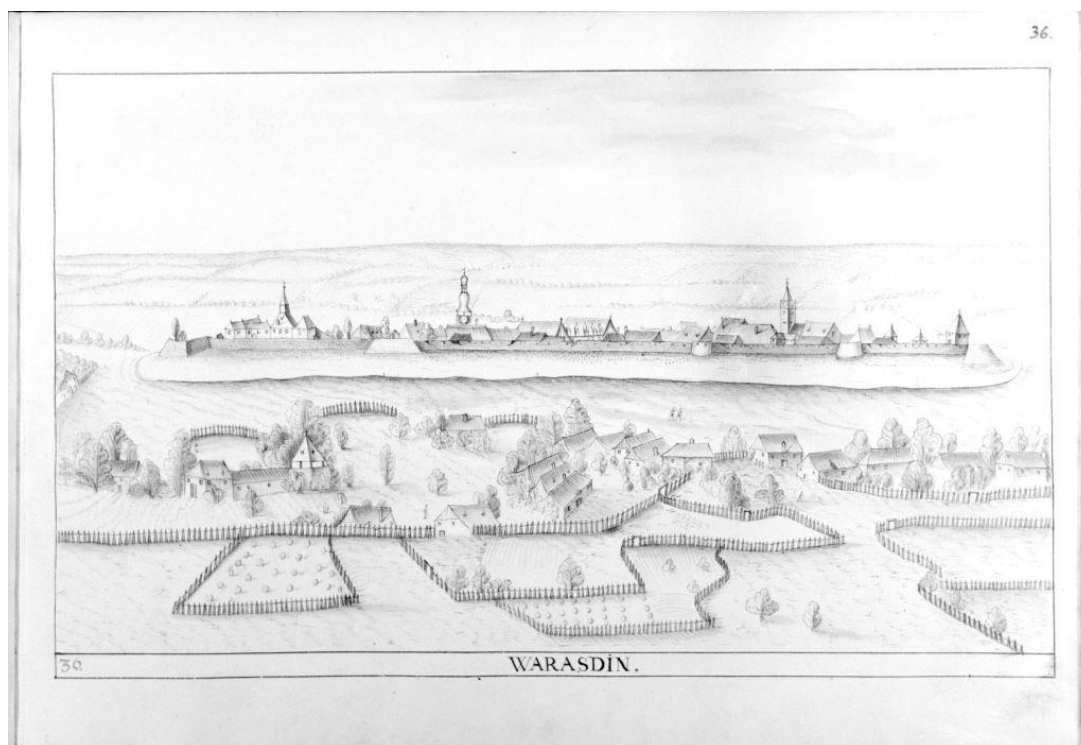
K-3 P. C. Donato, Varaždin, 1672. g.

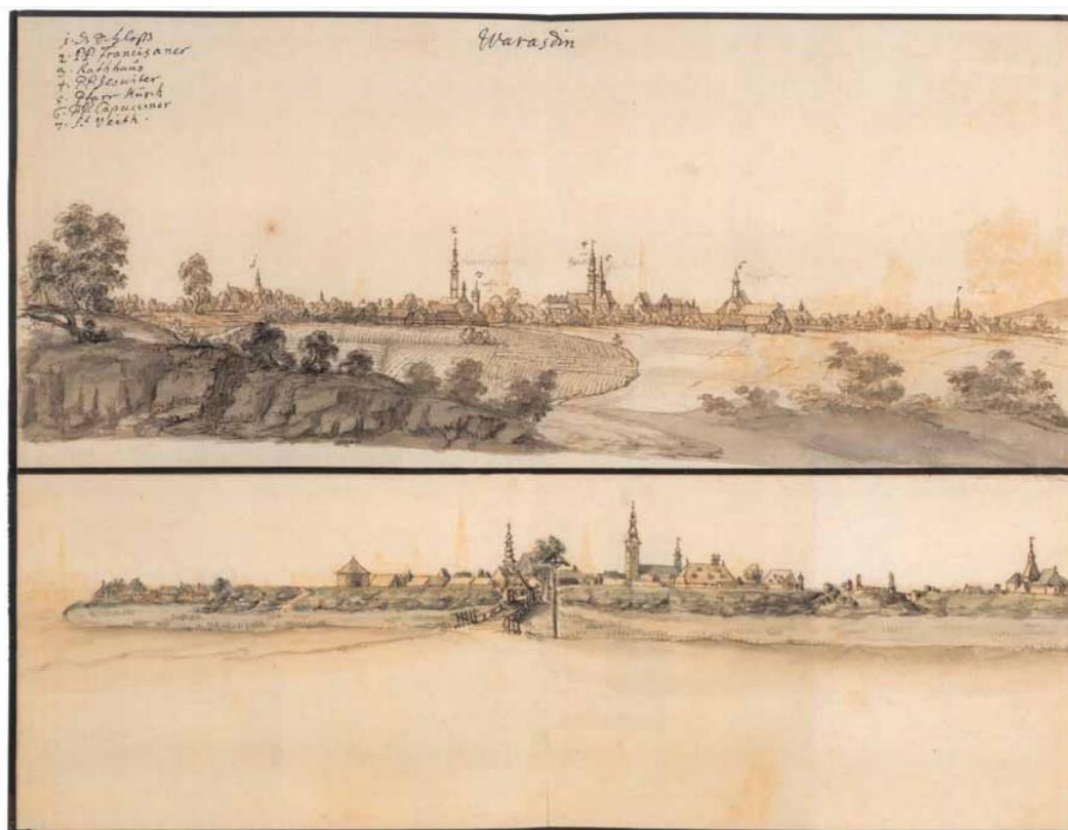
K-4 Ignac Beyschlag, Plan grada uoči rušenja bedema, 1807. g.

K-5 Johannes Ledentu, Varaždin, 1639. g.

K-6 Mathias Anton Weiss, Varaždin sa sjevera i zapada, 1729. g.

K-7 Sigismund Kopp, Varaždin s juga, 1732. g.

K-8 Nepoznati autor, veduta Varaždina s juga, 1780. g.

K-9 Varaždin, suvremeni orto – foto prikaz grada

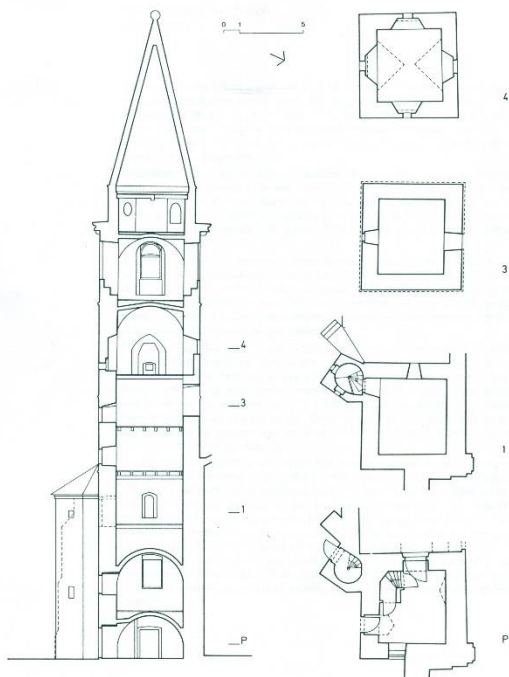
14.2. Arhitektonski snimci

A 1 Varaždin, povijesna jezgra grada, tlocrt prizemlja građevina (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 40653)

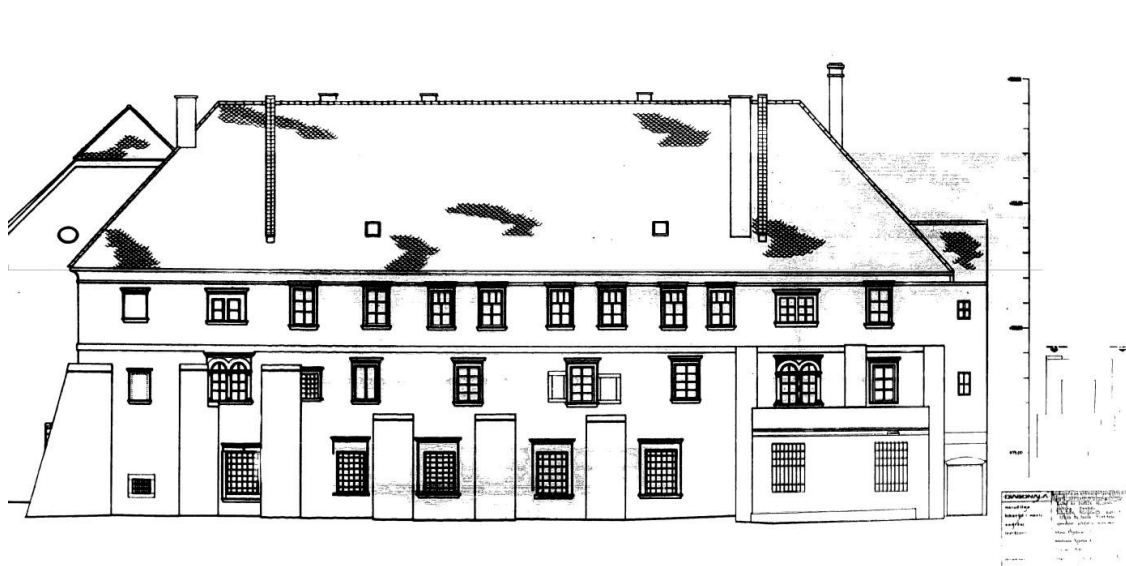

1. STARI GRAD
2. ORUŽARNICA
3. KULA STRAŽARNICA („LANČANA KULA“)
4. LISAKOVA KULA
5. ŽUPNA CRKVA SV. NIKOLE
6. FRANJEVAČKA CRKVA SV. IVANA KRSTITELJA
7. GRADSKA VIJEĆNICA
8. TRG KRALJA TOMISLAVA 5
9. FRANJEVAČKI TRG 2
10. FRANJEVAČKI TRG 1
11. FRANJEVAČKI TRG 3
12. GAJEVA 13
13. DRAŠKOVIĆEVA 12
14. TRG SLOBODE 6

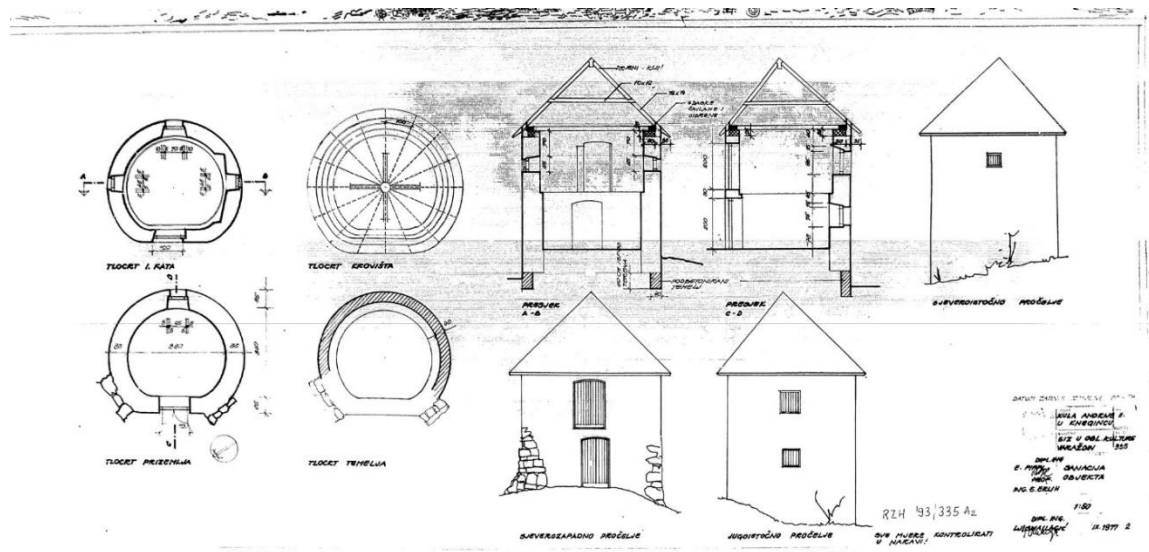
A 2 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46567)

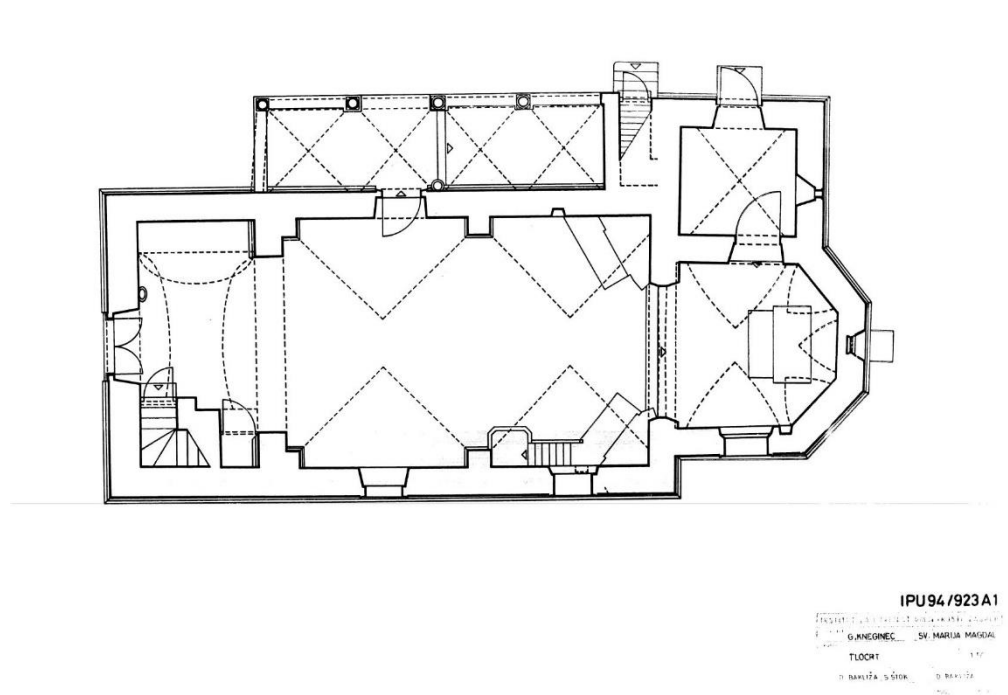
A 3 Varaždin, Franjevački samostan, sjeverno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 77338)

- A 4 Gornji Kneginec, „Andrijina“ kula (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 44807)

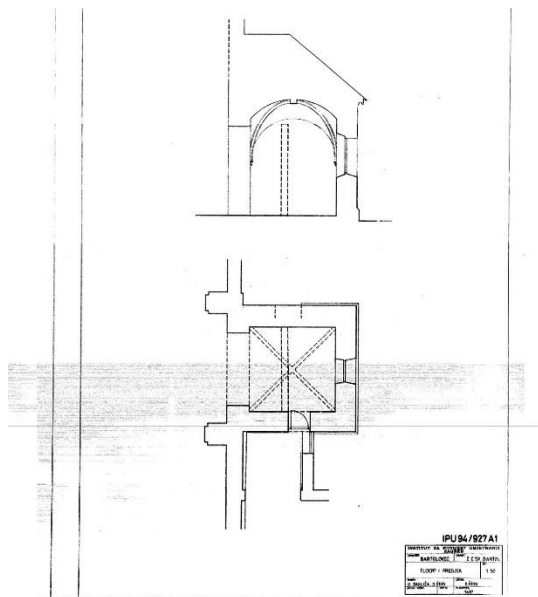
- A 5 Gornji Kneginec, crkva sv. Marije Magdalene, tlocrt crkve (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46554)

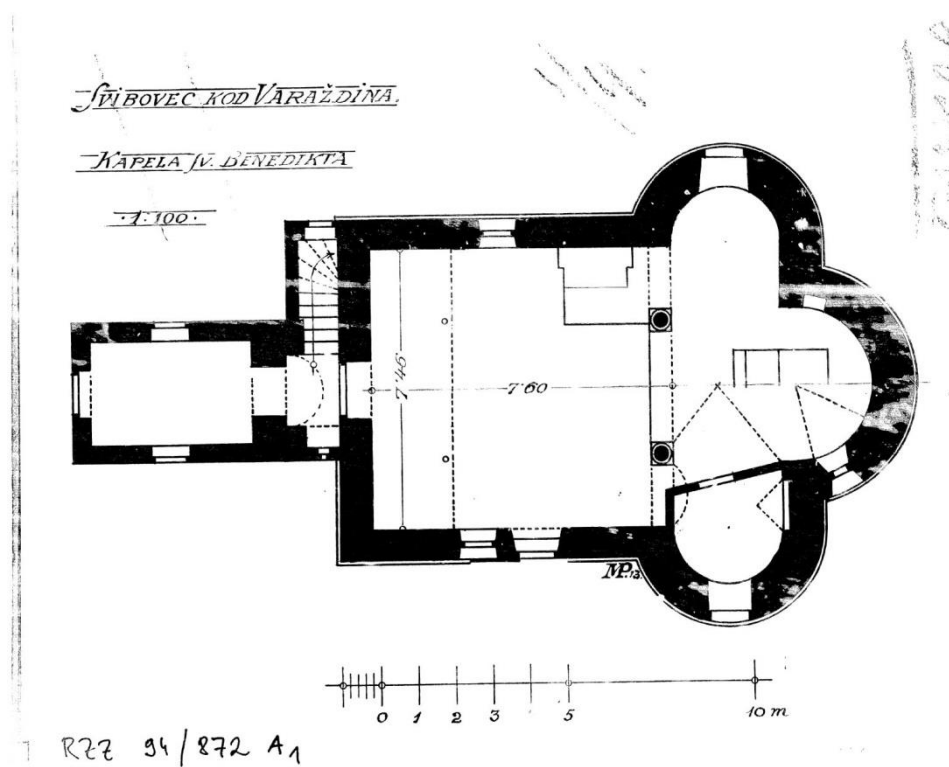
IPU94/923A1

PROJEKTIRANJE IZ OBLASTI GRAJENARSTVA
 GORNI KNEGINEC, SV. MARIJA MAGDAL.
 TLOCRT
 D. BAKIČA S. ŠTOK. D. BAKIČA

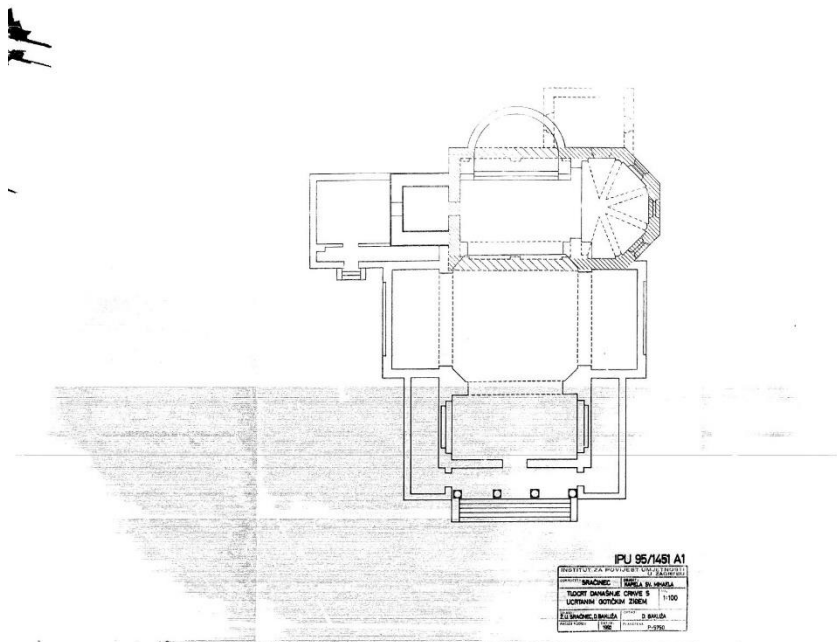
- A 6 Bartolovec, crkva sv. Bartola, snimak starog svetišta (današnja sakristija),
(izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija
kulturne baštine, br. 46564)

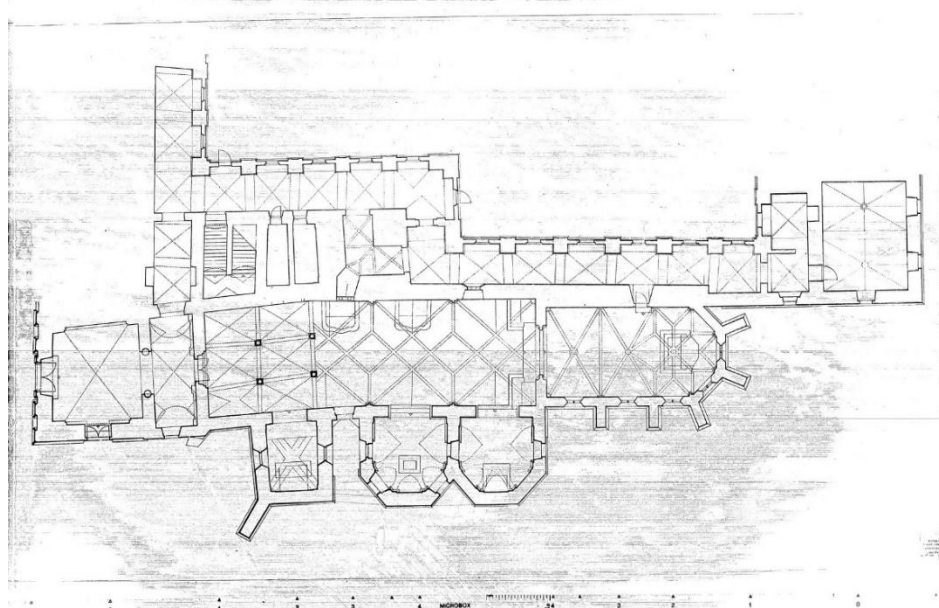
- A 7 Svibovec, crkva sv. Benedikta, arhitektonski snimak, (izvor: Planoteka
Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine,
br. 45240)

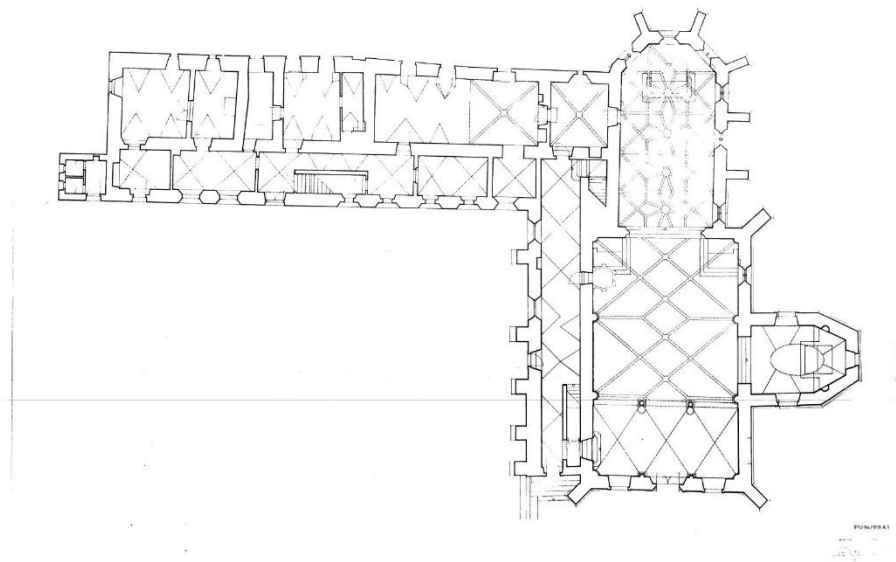
- A 8 Sračinec, crkva sv. Mihovila, snimak postojećeg stanja crkve s ucrtanom srednjovjekovnom crkvom (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 61735)

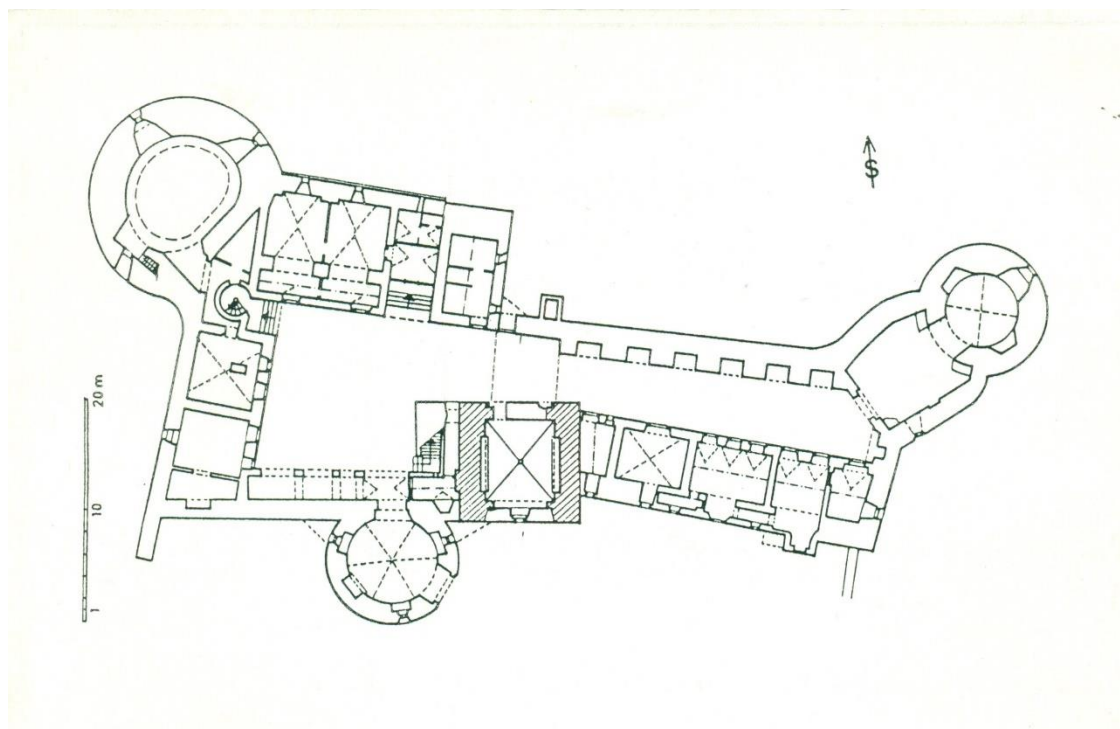
- A 9 Lepoglava, crkva sv. Marije, tlocrt crkve i dijela gotičkog klaustra (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46522)

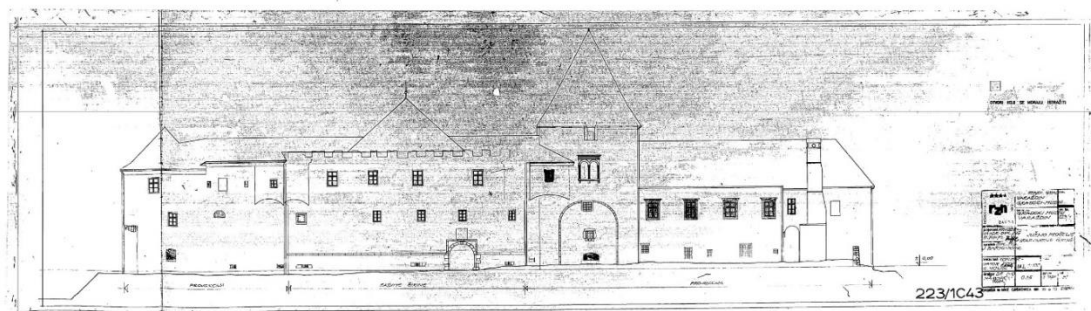
- A 10 Remetinec, crkva sv. Marije, tlocrt crkve i očuvanog dijela samostana (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46527)

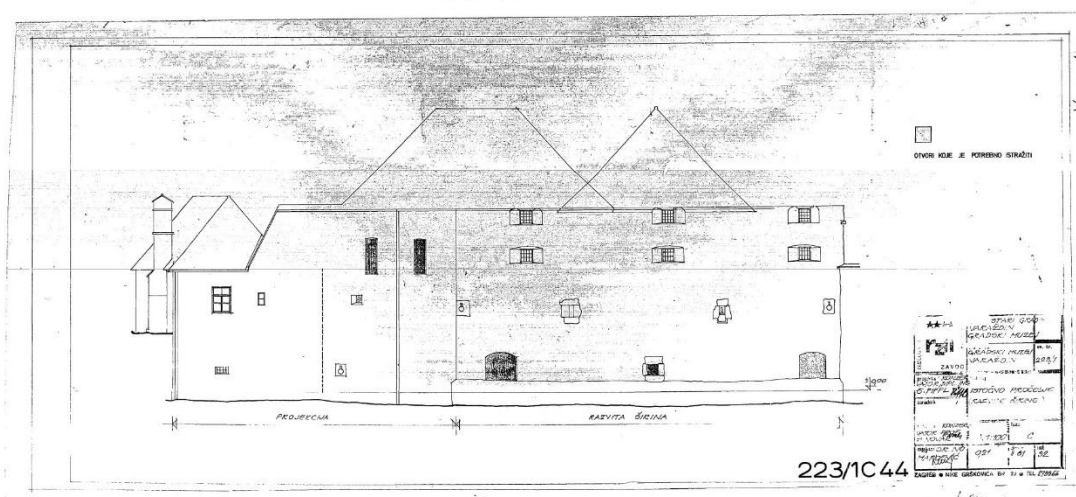
- A 11 Varaždin, Stari grad, tlocrt prizemlja (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24267)

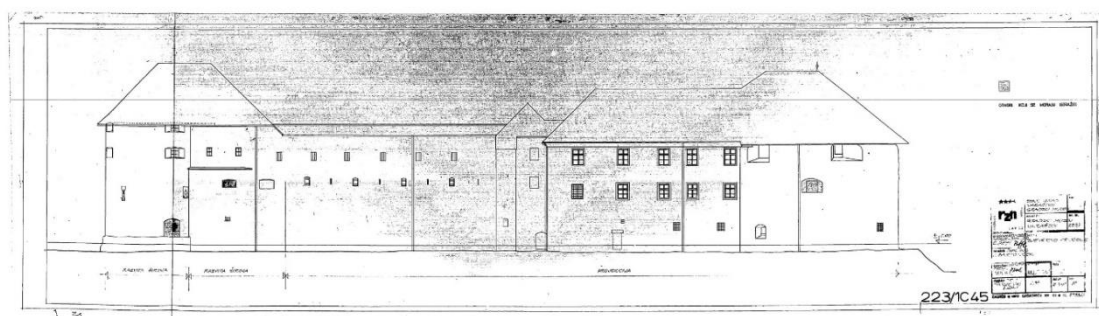
- A 12 Varaždin, Stari grad, razvijeno južno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24376)

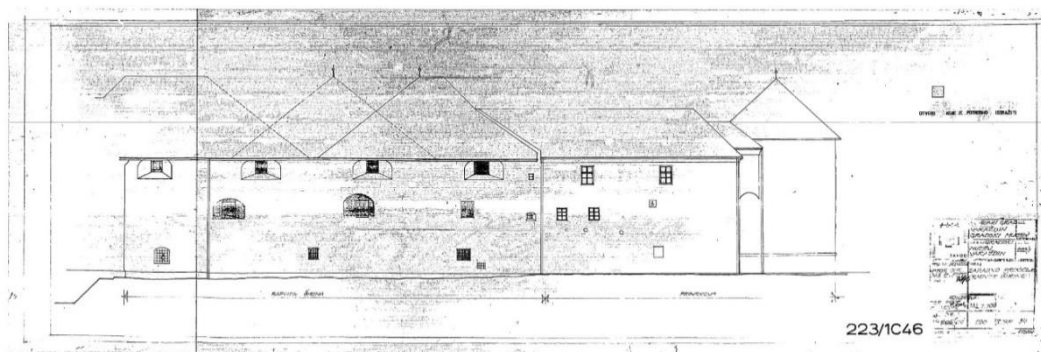
- A 13 Varaždin, Stari grad, razvijeno istočno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24377)

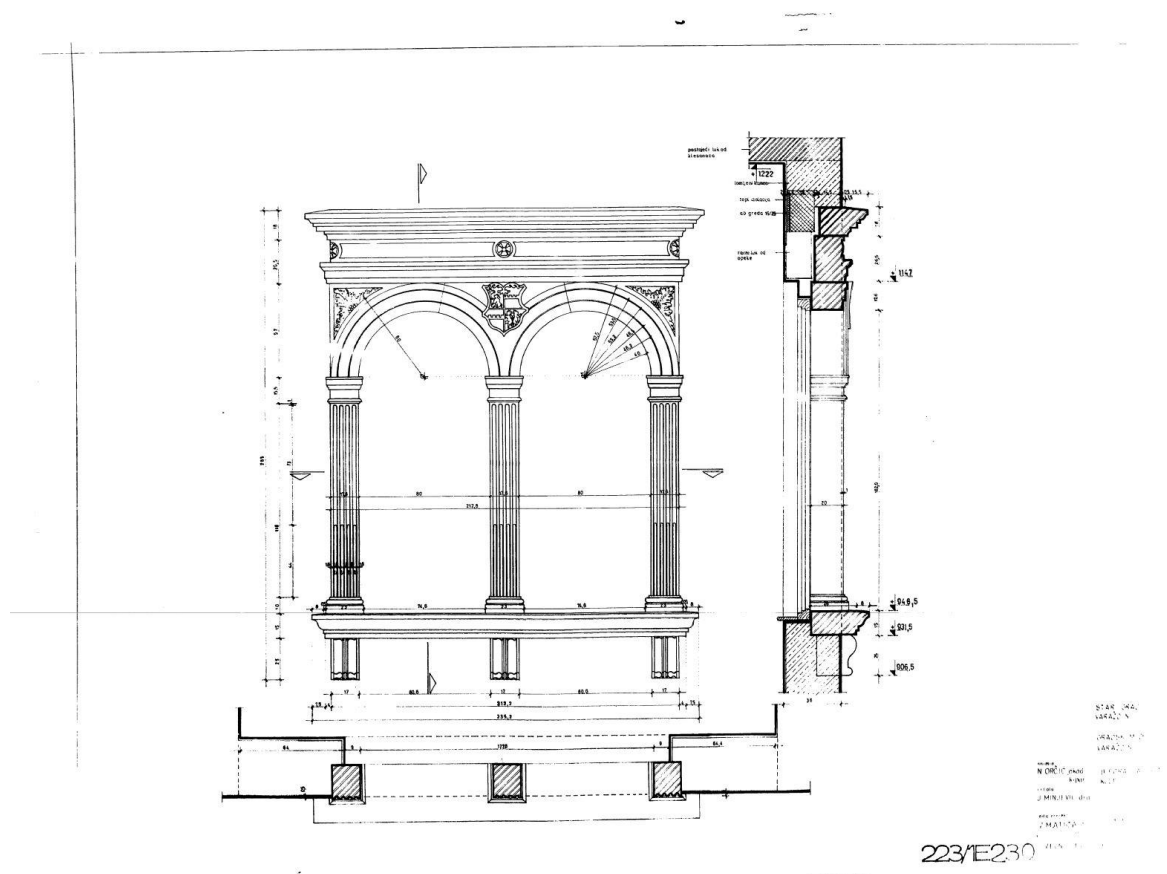
- A 14 Varaždin, Stari grad, razvijeno sjeverno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24378)

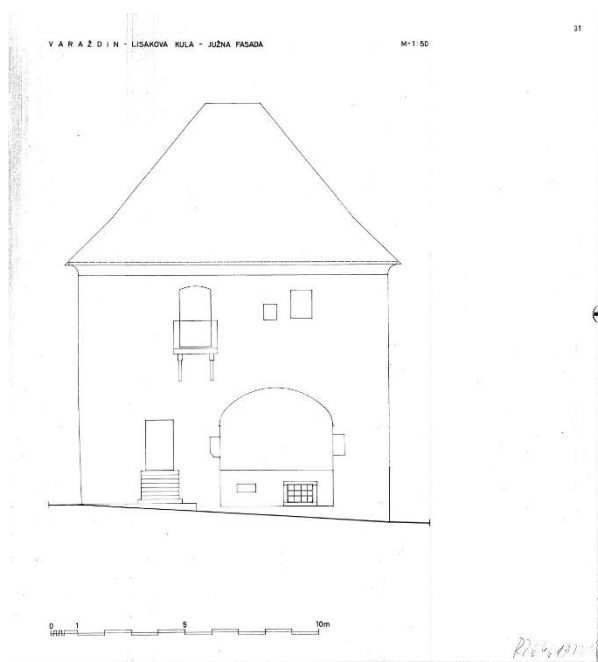
- A 15 Varaždin, Stari grad, razvijeno južno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24379)

- A 16 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, bifora (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 87341)

A 17 Varaždin, „Lisakova“ kula, južno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 23053)

A 18 Varaždin, tlocrt dijela Trga kralja Tomislava s označenom Gradskom vijećnicom (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 40652)

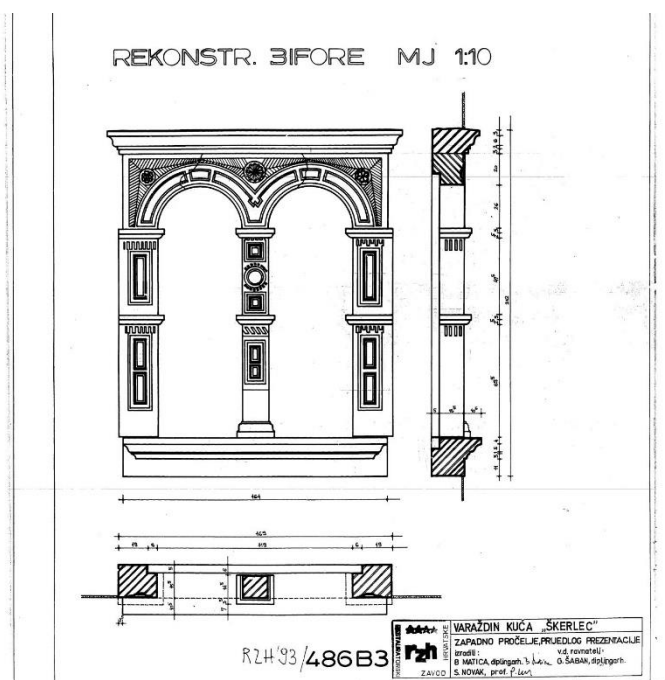

A 19 Varaždin, tlocrt dijela povijesne jezgre (izvor: Planoteka Ministarstva kulture,
Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 22812)

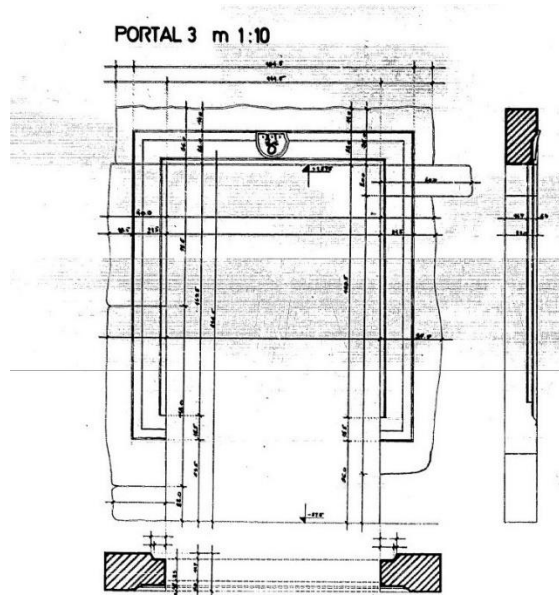

1. župna crkva sv. Nikole
2. franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja
3. Trg kralja Tomislava 5
4. Franjevački trg 2
5. Franjevački trg 1
6. Franjevački trg 3
7. Draškovićeve 12
8. Trg slobode 6

- A 20 Varaždin, Franjevački trg 2, bifora (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 44968)

- A 21 Varaždin, Trg kralja Tomislava 5, snimak kamenog okvira (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 44976)

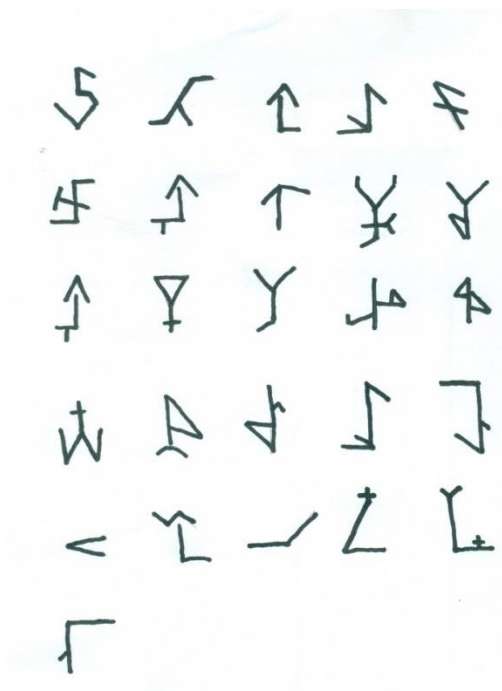

14.3. Crteži

C 1 Varaždin, crkva sv. Nikole, toranj, crtež monofore (autor: Ivana Peškan)

C 2 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, crteži klesarskih znakova (autor: Ivana Peškan)

14.4. Fotografije

Slika 50 Italija, Scaria, Museo di arte sacra di Scaria, strapirani pseudo-portet Domenica dell'Agia (17. st), (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 51 Italija, Como, katedrala Uznesenja BDM, trifore (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 52 Austrija, Graz, Landhaus, monofora na dvorišnom dijelu (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 53 Austrija, Radkersburg, Hauptplatz, kućni broj 10, trifora na uličnom pročelju (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 54 Varaždin, Stari grad, bifora na južnome pročelju kvadratne kule (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 55 Austrija, Bad Radkersburg, Frauenplatz 1, bifora (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 56 Austrija, Kobergsdorf, dvorac Kobergsdorf, trifora na zapadnome pročelju (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 57 Varaždin, Franjevački trg 2, bifora na zapadnome pročelju (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 58 Radovec, župna crkva Uzvišenja sv. Križa, bifora na pročelju (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 59 Veliki Tabor, bifora (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 60 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, istočna strana (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 61 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj, kameni okvir vrata, stražnja strana (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 62 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj, uklesana godina 1494. na tornju (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 63 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj, skulptura sv. Florijana (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 64 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, kriptna, ključni kamen (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 65 Rumunjska, dvorac Vajdahunyad, ključni kamen (fotografija: Vesna Pascuttini - Juraga)

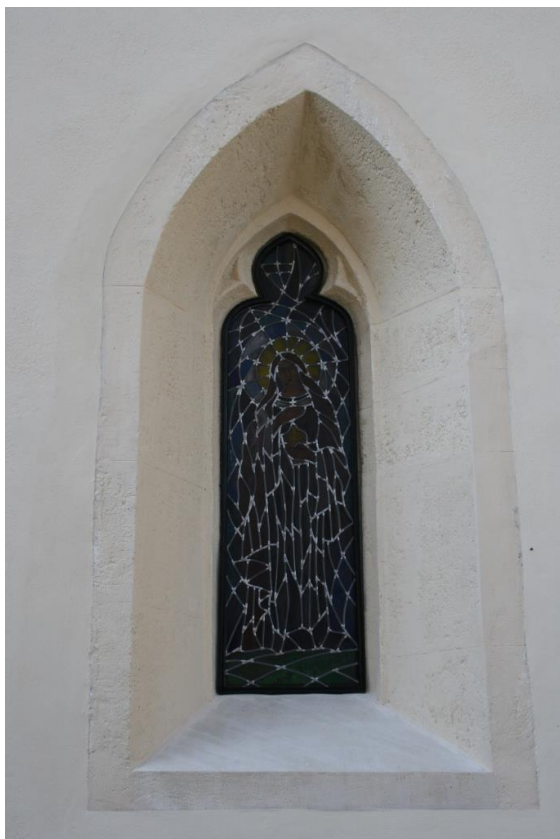
Slika 66 Gornji Kneginec, kula (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 67 Gornji Kneginec, župna crkva sv. Marije Magdalene (fotografija: Ivana Peškan)

*Slika 68 Gornji Kneginec, župna crkva sv. Marije Magdalene, monofora na svetištu
(fotografija: Ivana Peškan)*

*Slika 69 Gornji Kneginec, župna crkva sv. Marije Magdalene, trijem uz južno pročelje
(fotografija: Ivana Peškan)*

Slika 70 Bartolovec, župna crkva sv. Bartola, svodna rebra u sakristiji (nekadašnje svetište crkve), detalj (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 71 Svibovec, kapela sv. Benedikta (foto: Ivana Peškan)

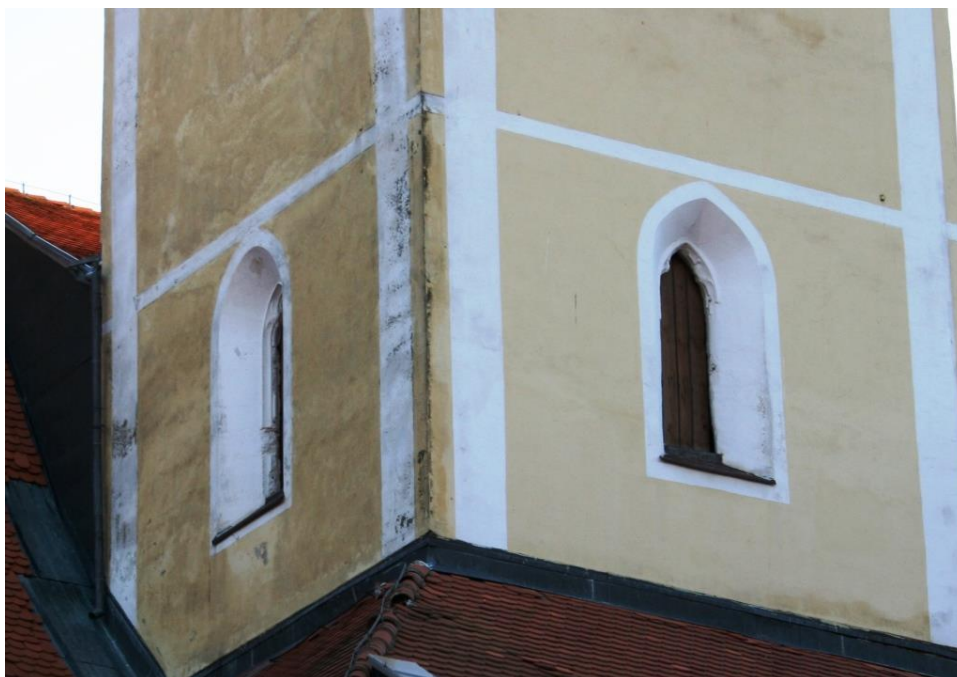
Slika 72 Sračinec, župna crkva sv. Mihovila, kapela na istočnoj strani (nekadašnje svetište crkve) (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 73 Lepoglava, župna crkva sv. Marije (fotografija: Ivana Peškan)

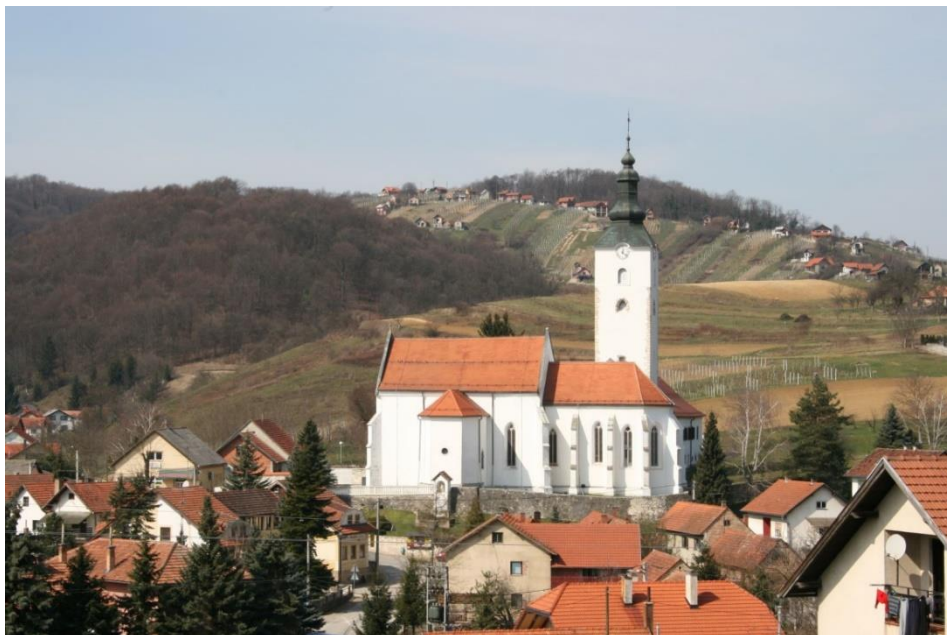
Slika 74 Lepoglava, župna crkva sv. Marije, toranj, monofora (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 75 Lepoglava, župna crkva sv. Marije, kameni okvir vrata na sjevernom zidu lađe (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 76 Remetinec, župna crkva sv. Marije (fotografija: Ivana Peškan)

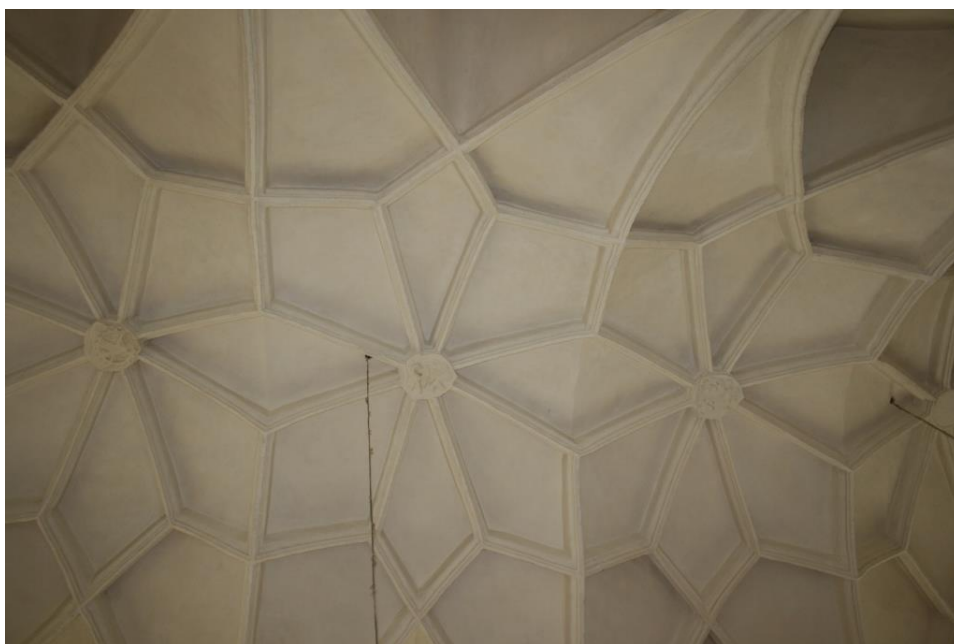
Slika 77 Remetinec, župna crkva sv. Marije, bivše samostansko krilo - monofora (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 78 Remetinec, župna crkva sv. Marije, kameni okvir vrata na sjevernom zidu lađe (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 79 Remetinec, župna crkva sv. Marije, svodna rebra (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 80 Varaždin, Stari grad, pogled na južno pročelje (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 81 Varaždin, Stari grad, pogled na sjeverno i istočno pročelje (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 82 Varaždin, Stari grad, pogled na zapadno pročelje (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 83 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, južno pročelje (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 84 Mađarska, Višegrad, ljetna rezidencija hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina, ulazna kula (fotografija: Vesna Pascuttini – Juraga)

Slika 85 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, reljefni baldahini iznad sedilija, detalj (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 86 Slovenija; Ptujška gora, crkva sv. Marije, oltar Hermana II Celjskog (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 87 Slovenija, Ptuj, crkva sv. Jurja, korske klupe (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 88 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, klesarski znak (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 89 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, klesarski znak (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 90 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, klesarski znak (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 91 Slovenija, Ptujška gora, crkva sv. Marije, klesarski znakovi (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 92 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, intarzirani drveni okvir vrata (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 93 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kamin (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 94, Varaždin, Stari grad, južna okrugla kula (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 95 Varaždin, Stari grad, južna okrugla kula, kamin (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 96 Varaždin, Stari grad, sjeverno i zapadno stambeno krilo (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 97 Varaždin, Stari grad, detalj oslika (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 98 Varaždin, Stari grad, južno stambeno krilo i sjeverna galerija (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 99 Varaždin, Stari grad, južna galerija (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 100 Varaždin, Stari grad, oružarnica (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 101 Varaždin, Stari grad, ulazna kula (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 102 Slovenija, Ptuj, Peruzziyjev portal na ulazu u Ptujski grad (fotografija: Mišel Kranjčec)

Slika 103 Varaždin, „Lisakova“ kula (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 104 Varaždin, Gradska vijećnica (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 105 Slovenija, Ptuj, vijećnica (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 106 Slovenija, Maribor, vijećnica (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 107 Varaždin, potez – Franjevački trg, južna strana trga (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 108 Varaždin, Draškovićeveva 12, dvorišni dio (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 109 Varaždin, potez – Gajeva ulica (Gajeva 13) (fotografija: Ivana Peškan)

Slika 110 Varaždin, potez – Franjevački trg, sjeverna strana trga (fotografija: Ivana Peškan)

15. Popis priloga

Kartografski prikazi i vedute

- K-1 Daniel Specklin, Warasdin im Windischland anno 1568, rukopisni plan, Generallandesarchiv, Karlsruhe, Hfk, sv. XVIII, fol. 4
- K-2 Martin Stier, Erster Abriß von Warasdin, rukopisni plan u boji, Österreichische National Bibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 8608, fol 35
- K-3 P. C. Donato, Warassdin, rukopisni plan u boji, Heeresgeschichtliche Museum Wien
- K-4 Ignatium Beyschlag, Delineatio ichonographica lib. regiaeque civitatis Varasdinensis exhibens singulos fundos intravillanos ad jurisdictionem tam civitatis quam Arcis Varasd pertinentes, Varaždin 1807. godine, rukopisni plan, kolorirani, Hrvatski državni arhiv, Zbirka planova, inv 396
- K-5 Johannes Ledentu, Warasdin, tuš na papiru, Österreichische National Bibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 8622
- K-6 Mathias Anton Weiss, Warasdin, tuš na papiru, Österreichische National Bibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 8655, Fol. 14
- K-7 Sigismund Kopp, Varaždin, akvarel na papiru, Gradski muzej Varaždin, Kulturnopovijesni odjel, Sign. GMV-KPO 3343
- K-8 Nepoznati autor, veduta Varaždina s juga, 1780. godina, akvarel na papiru, Gradski muzej Varaždin, Kulturnopovijesni odjel, Sign.GMV-KPO 178
- K-9 Varaždin, orto – foto prikaz grada, Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Varaždinu, digitalna fototeka
- K-10 <http://www.auto-karta-hrvatske.com/varazdin/>

Arhitektonski snimci

- A 1 Varaždin, povijesna jezgra grada, tlocrt prizemlja građevina (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 40653)

- A 2 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46567)
- A 3 Varaždin, Franjevački samostan, sjeverno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 77338)
- A 4 Gornji Kneginec, „Andrijina“ kula (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 44807)
- A 5 Gornji Kneginec, crkva sv. Marije Magdalene, tlocrt crkve (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46554)
- A 6 Bartolovec, crkva sv. Bartola, snimak starog svetišta (današnja sakristija), (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46564)
- A 7 Svibovec, crkva sv. Benedikta, arhitektonski snimak, (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 45240)
- A 8 Sračinec, crkva sv. Mihovila, snimak postojećeg stanja crkve s ucrtanom srednjovjekovnom crkvom (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 61735)
- A 9 Lepoglava, crkva sv. Marije, tlocrt crkve i dijela gotičkog klaustara (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46522)
- A 10 Remetinec, crkva sv. Marije, tlocrt crkve i očuvanog dijela samostana (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 46527)
- A 11 Varaždin, Stari grad, tlocrt prizemlja (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24267)
- A 12 Varaždin, Stari grad, razvijeno južno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24376)
- A 13 Varaždin, Stari grad, razvijeno istočno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24377)
- A 14 Varaždin, Stari grad, razvijeno sjeverno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24378)

- A 15 Varaždin, Stari grad, razvijeno južno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 24379)
- A 16 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, bifora (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 87341)
- A 17 Varaždin, „Lisakova“ kula, južno pročelje (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 23053)
- A 18 Varaždin, tlocrt dijela Trga kralja Tomislava s Gradskom vijećnicom (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 40652)
- A 19 Varaždin, tlocrt dijela povijesne jezgre (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 22812)
- A 20 Varaždin, Franjevački trg 2, bifora (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 44968)
- A 21 Varaždin, Trg kralja Tomislava 5, snimak kamenog okvira (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 44976)
- A 22 Varaždin, Trg kralja Tomislava 5, nacrt stupova (izvor: Planoteka Ministarstva kulture, Mikrofilmirana tehnička dokumentacija kulturne baštine, br. 44977)

Crteži

- C 1 Varaždin, crkva sv. Nikole, toranj, crtež monofore (autor: Ivana Peškan)
- C 2 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, crteži klesarskih znakova

Fotografije

- Sl. 1 Varaždin, crkva sv. Nikole, fragment kamenog okvira prozora u tornju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 2 Varaždin, crkva sv. Nikole, kameni okvir vrata u tornju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 3 Varaždin, Gradski muzej Varaždin, lapidarij, grb Varaždina (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 4 Varaždin, crkva sv. Nikole - skulptura sv. Florijana (fotografija: Ivana Peškan)

- Sl. 5 Varaždin, crkva sv. Nikole, svodno rebro (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 6 Varaždin, crkva sv. Nikole, ključni kamen svoda (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 7 Varaždin, franjevački samostan, bifora na prvom katu sjevernog krila (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 8 Varaždin, franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja, portal (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 9 Varaždin, Stari grad, sjeverna kvadratna kula, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 10 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, križni svod (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 11 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, fragment portala – sjeverni zid (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 12 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, fragment portala – južni zid (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 13 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kameni okvir prozora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 14 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 15 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kameni okvir prozora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 16 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kameni okvir vrata – prvi kat (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 17 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, reljefni ukras iznad sedilije – istočni zid (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 18 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, reljefni ukras iznad sedilije – zapadni zid (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 19 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kamene konzole (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 20 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kamena bifora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 21 Varaždin, Stari grad, južna kružna kula, ulazni portal (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 22 Varaždin, Stari grad, južna kružna kula, portal - sjeverni zid (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 23 Varaždin, Stari grad potkovasta kula, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 24 Varaždin, Stari grad potkovasta kula istočni zid, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 25 Varaždin, Stari grad, sjeverna galerija (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 26 Varaždin, Stari grad, sjeverna galerija, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)

- Sl. 27 Varaždin, Stari grad, južna galerija, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 28 Varaždin, Stari grad, kapela sv. Lovre, kameni okvir prozora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 29 Varaždin, Stari grad, oružarnica, kameni okvir prozora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 30 Varaždin, Stari grad, oružarnica, kameni okvir prozora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 31 Varaždin, Stari grad, „Lančana kula“, portal – zapadna strana (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 32 Varaždin, Stari grad, „Lančana kula“, portal – istočna strana (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 33 Varaždin, Gradska vijećnica, portal kolnog ulaza (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 34 Varaždin, Gradska vijećnica, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 35 Varaždin, Gradska vijećnica, toskanski stup na katu (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 36 Varaždin, Franjevački trg 1, kolonada na dvorišnom pročelju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 37 Varaždin, Franjevački trg 1, portal kolnog ulaza (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 38 Varaždin, Franjevački trg 2, kamena bifora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 39 Varaždin, Franjevački trg 2, toskanski stupovi u podrumu (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 40 Varaždin, Franjevački trg 2, toskanski stupovi trijema dvorišnog pročelja (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 41 Varaždin, Franjevački trg 2, portal kolnog ulaza (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 42 Varaždin, Trg kralja Tomislava 5, toskanski stupovi trijema (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 43 Varaždin, Trg kralja Tomislava 5, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 44 Varaždin, Trg kralja Tomislava 5, kameni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 45 Varaždin, Draškovićeve ulica 12, toskanski stup trijema (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 46 Varaždin, Gajeve ulica 13, fragment kamenog okvira (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 47 Varaždin, Gajeve ulica 13, kamena greda (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 48 Varaždin, Trg slobode 6, kameni okvir prozora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 49 Varaždin, Trg slobode 6, kameni okvir prozora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 50 Italija, Scaria, Museo di arte sacra di Scaria, strapirani pseudo-portret Domenica dell'Aglija (17. st) (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 51 Italija, Como, katedrala Uznesenja BDM, trifore (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 52 Austrija, Graz, Landhaus, monofora u dvorišnom dijelu (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 53 Austrija, Bad Radkersburg, Hauptplatz, kućni broj 10, trifora na uličnom pročelju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 54 Varaždin, Stari grad, bifora na južnom pročelju kvadratne kule (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 55 Austrija, Bad Radkersburg, Frauenplatz 1, bifora (foto: Ivana Peškan)

- Sl. 56 Austrija, Kobergsdorf, dvorac Kobergsdorf, trifora na zapadnom pročelju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 57 Varaždin, Franjevački trg 2, bifora na zapadnom pročelju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 58 Radovec, župna crkva Uzvišenja sv. Križa, bifora na pročelju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 59 Veliki Tabor, bifora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 60 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, istočna strana (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 61 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj, okvir vrata – stražnja strana (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 62 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj, uklesana godina 1494. na tornju (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 63 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, toranj, skulptura sv. Florijana (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 64 Varaždin, župna crkva sv. Nikole, kriptna, ključni kamen (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 65 Rumunjska, dvorac Vajdahunyad, ključni kamen (foto: Vesna Pascuttini – Juraga)
- Sl. 66 Gornji Kneginec, kula (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 67 Gornji Kneginec, župna crkva sv. Marije Magdalene (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 68 Gornji Kneginec, župna crkva sv. Marije Magdalene, monofora na svetištu (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 69 Gornji Kneginec, župna crkva sv. Marije Magdalene, trijem uz južno pročelje (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 70 Bartolovec, župna crkva sv. Bartola, svodna rebra u sakristiji (nekadašnje svetište crkve), detalj (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 71 Svibovec, kapela sv. Benedikta (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 72 Sračinec, župna crkva sv. Mihovila, kapela na istočnoj strani (nekadašnje svetište crkve) (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 73 Lepoglava, župna crkva sv. Marije (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 74 Lepoglava, župna crkva sv. Marije, toranj, monofora (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 75 Lepoglava, župna crkva sv. Marije, kameni okvir vrata na sjevernom zidu lađe (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 76 Remetinec, župna crkva sv. Marije, (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 77 Remetinec, župna crkva sv. Marije, bivše samostansko krilo – monofora (foto: Ivana Peškan)

- Sl. 78 Remetinec, župna crkva sv. Marije, kameni okvir vrata na sjevernom zidu lađe (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 79 Remetinec, župna crkva sv. Marije, svodna rebra (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 80 Varaždin, Stari grad, pogled na južno pročelje (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 81 Varaždin, Stari grad, pogled na sjeverno i istočno pročelje (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 82 Varaždin, Stari grad, pogled na zapadno pročelje (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 83 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, južno pročelje (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 84 Mađarska, Višegrad, ljetna rezidencija hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina, ulazna kula (foto: Vesna Pascuttini – Juraga)
- Sl. 85 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, reljefni baldahini iznad sedilija, detalj (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 86 Slovenija, Ptuj, Ptuj, crkva sv. Marije, oltar Hermana II Celjskog (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 87 Slovenija, Ptuj, crkva sv. Jurja, korske klupe (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 88 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, klesarski znak (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 89 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, klesarski znak (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 90 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, klesarski znak (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 91 Slovenija, Ptuj, Ptuj, crkva sv. Marije, klesarski znak (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 92 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, intarzirani drveni okvir vrata (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 93 Varaždin, Stari grad, južna kvadratna kula, kamin (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 94 Varaždin, Stari grad, južna okrugla kula (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 95 Varaždin, Stari grad, južna okrugla kula, kamin (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 96 Varaždin, Stari grad, sjeverno i zapadno stambeno krilo (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 97 Varaždin, Stari grad, detalj oslika (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 98 Varaždin, Stari grad, južno stambeno krilo i sjeverna galerija (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 99 Varaždin, Stari grad, južna galerija (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 100 Varaždin, Stari grad, oružarnica (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 101 Varaždin, Stari grad, ulazna kula (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 102 Ptuj, Peruzzijev portal na ulazu u Ptujski grad (foto: Mišel Kranjčec)
- Sl. 103 Varaždin, „Lisakova“ kula (foto: Ivana Peškan)
- Sl.104 Varaždin, Gradska vijećnica (foto: Ivana Peškan)

- Sl.105 Ptuj, vijećnica (foto: Ivana Peškan)
- Sl.106 Maribor, vijećnica (foto: Ivana Peškan)
- Sl.107 Varaždin, potez – Franjevački trg, južna strana trga (foto: Ivana Peškan)
- Sl.108 Varaždin, Draškovićeveva 12, južno pročelje (foto: Ivana Peškan)
- Sl. 109 Varaždin, potez – Gajeveva ulica (Gajeveva 13) (foto: Ivana Peškan)
- Sl.110 Varaždin, potez – Franjevački trg, sjeverna strana trga (foto: Ivana Peškan)

16. Biografija i bibliografija

Doktorandica Ivana Peškan rođena je u Varaždinu 1975. godine. Diplomirala je povijest umjetnosti i talijanistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2001. godine. Od 2001. godine zaposlena je pri Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija u Konzervatorskom odjelu u Varaždinu. Trenutačno radi u zvanju više stručne savjetnice – konzervatora za nepokretna kulturna dobra. Bavi se nadzorom konzervatorsko-restauratorskih radova i građevinskih radova sanacije kulturnih dobara na području Varaždinske i Međimurske županije. Provodi reviziju postojećih kao i izradu prijedloga za nova rješenja o zaštiti kulturnih dobara na području Varaždinske i Međimurske županije. Rad na zaštiti i očuvanju kulturne baštine uključuje obradu relevantnih arhivskih izvora, terenski rad, kao i formalnu i komparativnu analizu građevina s ciljem njihovog vrednovanja i datacije unutar određenog povijesnog i kulturološkog konteksta. Poseban interes istraživanja doktorandice je predbarokna arhitektura na području sjeverozapadne Hrvatske.

Sudjelovanje na znanstvenim i stručnim skupovima:

- Međunarodni kongres za kasnu antiku i srednji vijek, Poreč 2018., sudjelovala sa stručnim izlaganjem „Crusade orders as holders of the centres of power in the northwestern Croatia“,
- Međunarodni kongres „TRADE“ Transformation of Adriatic Europe 2-9 century, Zadar 2016. sudjelovala sa stručnim izlaganjem “The Transformations of rural and urban Landscape in the valley of the river Bednja in the Middle ages”,
- Međunarodni znanstveni skup srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju Sakralizacija prostora i sveta mjesta., Zagreb, 2016. sudjelovala sa stručnim izlaganjem „Forming of cultural landscape through the network of sacral buildings in the valley of the river Bednja“,
- Međunarodni kongres za kasnu antiku i srednji vijek, Poreč 2014. sudjelovala sa stručnim izlaganjem „A key stone from the parish church of St. Nicholas in Varaždin: a connection with the family of the king Matthias Corvinus“,
- 4. međunarodni znanstveni skup srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju Fortifikacije, obrambeni sustavi i strukture u prošlosti, Zagreb 2017. sudjelovala sa stručnim izlaganjem „Obrambena arhitektura na varaždinskom području kao okosnica oblikovanja kulturnog krajolika“,

- Međunarodni znanstveni skup „Economia e territorio nell’Adriatico centrale tra tarda Antichità e alto Medioevo“ Ravenna 2014. sudjelovala s posterom „Transformation of Roman agglomerations in the northwestern Croatia“,
- Međunarodni znanstveni skup „Dani Stjepana Gunjače“, Split 2013. sudjelovala s izlaganjem „Prikaz ljudske glave u srednjovjekovnoj kamenoj plastici na području sjeverozapadne Hrvatske“,
- Međunarodni kongres za kasnu antiku i srednji vijek, Poreč 2013. sudjelovala sa stručnim izlaganjem „Destiny of the Roman agglomerations during the Middle ages in the northwestern Croatia“,
- Znanstveni skup HAZU „Krešimir Filić: Varaždin i varaždinske teme“, Varaždin 2012, sudjelovala sa stručnim izlaganjem : „Crkva sv. Nikole i varaždinski medvjed - novi prilozi istraživanjima srednjovjekovne umjetnosti u Varaždinu“,
- Kongres povjesničara umjetnosti, Zagreb, 2010. sudjelovala sa stručnim izlaganjem „Kulturni krajolik Bednjanskog kraja“,
- Međunarodni kongres za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2010. sudjelovala sa stručnim izlaganjem „Spolia-hidden codes of the past“,
- Znanstveni skup HAZU „Akademik Andre Mohorovičić“, Varaždin, 2012. sudjelovala sa stručnim izlaganjem „Varaždinska srednjovjekovna sakralna arhitektura - novi prilozi istraživanjima“.

Popis objavljenih radova:

- Vesna Pascuttini-Juraga, **Ivana Peškan**: The Keystone From the Parish Church of St. Nicolas in Varaždin: The Coat of Arms of the Royal Family Corvinus, Hortus Artium Medievalium, Vol. 21, Zagreb-Motovun, 2015. (Preliminary communication)
- Vesna Pascuttini-Juraga, **Ivana Peškan**, Spolia – Hidden Codes of the Past. Re-used Fragments of Carved Stone Elements in Varaždin County, Hortus Artium Medievalium, Vol. 17, Zagreb-Motovun, 2011. (175-185) (Review)
- Vesna Pascuttini-Juraga i **Ivana Peškan**: Neka srednjovjekovna naselja i župe južnog varaždinskog podbrežja, Starohrvatska prosvjeta, svezak 36/2009. (Izvorni znanstveni rad)
- **Ivana Peškan** i Vesna Pascuttini-Juraga: Neki ulomci srednjovjekovne kamene plastike na varaždinskom području, Peristil 51/2008 (29-40) (Izvorni znanstveni rad)

- **Ivana Peškan** i Vesna Pascuttini-Juraga: Kulturni krajolik bednjanskog kraja, Starohrvatska prosvjeta, svezak 37/2010. (209-218) (Izvorni znanstveni rad)
- **Ivana Peškan** i Vesna Pascuttini-Juraga: Vinica i Pranger, Starohrvatska prosvjeta, svezak 38/2011. (283-296) (Izvorni znanstveni rad)
- **Ivana Peškan** i Vesna Pascuttini-Juraga: Crkva sv. Nikole i varaždinski medvjed – novi prilozi istraživanjima srednjovjekovne umjetnosti u Varaždinu, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu 23, Zagreb-Varaždin 2012. (269-287) (Prethodno priopćenje)
- **Ivana Peškan** i Vesna Pascuttini-Juraga: Varaždinska srednjovjekovna sakralna arhitektura – novi prilozi istraživanjima, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu 24, Zagreb-Varaždin 2013. (119-137) (Prethodno priopćenje)
- Vesna Pascuttini-Juraga i **Ivana Peškan**: Prikaz ljudske glave u srednjovjekovnoj kamenoj plastici na području sjeverozapadne Hrvatske, Starohrvatska prosvjeta, svezak 41/2014. (231-243) (Pregledni rad)
- **Ivana Peškan** i Vesna Pascuttini-Juraga: Baština viničkog kraja kroz stoljeća, Peristil 54/2011 (111-119) (Pregledni rad)
- **Ivana Peškan**: Neki programi zaštite nepokretnih kulturnih dobara na području Varaždinske i Međimurske županije u 2003. godini, Zbornik radova, Matica Hrvatska-Varaždinske Toplice 2007.

U tisku:

Transformation of Roman agglomerations in the northwestern Croatia, zbornik radova sa skupa „Economia e territorio nell'Adriatico centrale tra tarda Antichità e alto Medioevo“ Ravenna 2014